

**Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького**

Г. М. ГОЛИШ

КРІЗЬ РОКИ Й ЕПОХИ

**Історія і сучасність
Чапаєвської школи**

Черкаси
Вертикаль
2010

УДК 94 (477. 46) “1861/2009”: 37 (09)
ББК 63.3 (4 УКР – 4 чек) + 74. 03 (4 УКР– 4 чек) 6
Г-60

*Схвалено до друку рішенням Вченої ради
Черкаського національного університету
ім. Б. Хмельницького від 20 жовтня 2009 р.
(протокол №2) та Наукового товариства
істориків-аграрників (протокол №3 від 20
січня 2010 р.)*

Рецензенти:

О. І. Гуржій – доктор історичних наук, професор;
О. Є. Лисенко – доктор історичних наук, професор
Н. А. Тарасенкова – доктор педагогічних наук, професор

Консультант: кандидат педагогічних наук, професор Л. І. Прокопенко

Голиш Г. М.

Г-60 Кризь роки й епохи. Історія і сучасність Чапаєвської школи / Г. М. Голиш. – Черкаси: “Вертикаль”, видавець ПП Кандич С. Г., 2010. – 284 с. : ілюстр.
ISBN 978-966-2256-15-4

150-річчю Чапаєвської школи присвячується

На основі документальних матеріалів та усних джерел, у контексті розвитку національної освіти висвітлено історію та сьогодення знаного на Черкащині навчального закладу – Чапаєвської загальноосвітньої школи I – III ступенів ім. Г. П. Берези. Подано відомості про випускників школи, які досягли життєвих вершин, стали відомими людьми. Книгу адресовано широкому читачькому загалу, зокрема педагогам, учням, студентам, краєзнавцям, усім, хто цікавиться історією української освіти.

УДК 94 (477. 46) “1861/2009”: 37 (09)
ББК 63.3 (4 УКР – 4 чек) + 74. 03 (4 УКР– 4 чек) 6

ISBN 978-966-2256-15-4

© Г. М Голиш, 2010

ПЕРЕДМОВА

*Книжка – маленьке віконце,
а через нього весь світ видно.
Народна мудрість*

Чи не найбільш ємною галуззю буття, в якій на засадах минулих надбань живе сьогодні й будується майбутнє держави, є освіта. Від давнини відома істина, що народ, позбавлений власної школи, приречений на небуття. Саме тому проблеми освіти, школи завжди знаходяться в епіцентрі громадсько-політичних та дослідницьких дискусій і студій. На сучасному етапі зростає науковий інтерес до історії національної освіти, яка є невичерпним джерелом духовного досвіду попередніх поколінь і переконливою ілюстрацією драматичних колізій української самоідентифікації. Як модель відповідного етапу суспільного розвитку, освіта фокусує в собі рівень цивілізованості соціуму, віддзеркалює його суперечності й проблеми.

Особливо актуальним є вивчення минувшини й сучасності сільської школи, адже вона не лише забезпечує реалізацію освітньо-виховних завдань, але й відіграє провідну роль у розв'язанні специфічних проблем соціально-економічного й духовного розвитку села. Загальне найкраще пізнається через конкретне, тому перспективним у пізнавальному плані залишається дослідження історії освітніх процесів села на регіональному рівні, зокрема – на прикладі окремих шкіл. Такий мікрорівневий зріз дає змогу більш предметно досліджувати українське шкільництво.

У цьому контексті дослідження Г. М. Голиша є своєчасним і корисним для широкої читацької аудиторії. Це науково-популярне видання присвячене історії й сьогоднішню знаного в нашому краї освітнього закладу – Чапаєвської загальноосвітньої школи I–III ступенів ім. Григорія Берези. Школа відома своїми багатими традиціями, а досвід роботи її колективу з багатьох напрямів

КРИЗЬ РОКИ Й ЕПОХИ

навчально-виховної роботи став надбанням учительського загалу не лише в межах Золотоніщини, але й усієї Черкаської області. Адже місцеві педагоги завжди послідовно дотримувалися мудрої настанови Василя Олександровича Сухомлинського: "...У наших руках найбільша з усіх цінностей світу – людина. Ми творимо людину, як скульптор творить свою статую з обідраного шматка мармуру: десь у глибині цієї мертвої брили лежать прекрасні риси, які потрібно добути, очистити від усього зайвого”.

Для автора книги Чапаєвська школа – не якийсь абстрактний об’єкт дослідження, а його рідна alma mater, яку він закінчив із золотою медаллю, а потім упродовж майже 40 років працював у ній учителем, з них 14 – директором. Слід додати також, що вчителями цього ж закладу працювали його дідусь, мама, а нині членами педагогічного колективу є дружина й сестра.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють понад 350 років – від XVII (від першоджерел місцевого шкільництва) до початку XXI ст. Такий широкий часовий діапазон породив чималі труднощі розкриття теми, з якими автор успішно впорався. Шкільний літопис подано на широкому тлі генези національної освіти.

У змістовому плані запропоноване читачеві видання торкається практично всіх сторін шкільного життя від його минулого до сьогодення: матеріально-технічної бази, навчальних планів і програм, особливостей організації навчально-виховного процесу та позакласної роботи, динаміки учнівського контингенту, складу педагогічного колективу, іміджу школи в освітньому просторі тощо. Ретельно реконструйовано розвиток нормативно-правової бази сільської освіти та проаналізовано особливості її застосування в практиці роботи окремої школи. Відрадно, що автор не оминає й питань шкільної повсякденності (опису учнівського приладдя, аксесуарів, одягу, матеріального становища учасників навчального процесу), що в сучасній історіографії вважається одним із вагомих пізнавальних векторів. Значний виховний потенціал має завершальний розділ книги, в якому відстежено життєві долі найзнаменитіших випускників Чапаєвської школи. Приємно відзначити, що про учнів і вчителів школи, про її випускників, якими пишається село, Григорій Михайлович пише тепло, як про членів єдиної

шкільної родини й близьких йому людей, зокрема про Героя праці М. О. Марченко, повного кавалера ордена Слави Г. П. Березу, члена-коресподента НАН України Г. І. Білика, заслужену вчительку Т. І. Бойко, ушавленого льотчика І. А. Безрукавого, лікаря О. О. Пилипенка, заслужену артистку В. М. Гавриленко, майстра спорту С. І. Даника...

У перекладі зі санскриту слово “школа” означає “сходження до вершин”. Дійсно, Чапаєвська школа, як впливає з поданої в книзі інформації, дала пугівку до вершин суспільного визнання сотням своїх випускників, а тому цей заклад заслуговує на повагу й чільне місце в освітній спільноті Черкащини. З таким авторським висновком, що впливає зі змісту книги, важко не погодитися.

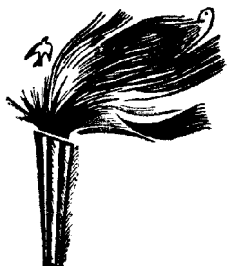
Об’єктивність і різнобічність дослідження забезпечила доволі широка джерельна база, на якій воно виконане. Її основу становлять матеріали центральних та регіональних архівосховищ, стародруки, медійна інформація, спогади учасників подій, а також надбання “усної історії” (результати анкетувань та інтерв’ювань). Стиль подачі матеріалу в книзі літературно виважений, емоційний, що робить видання доступним і цікавим для масового читача.

Книг, які б розповідали про школу як інституцію держави в історичному контексті й одночасно як про другу домівку кожного її суб’єкта, можна перелічити на пальцях однієї руки. Тепер їх стало на одну більше.

Ця книга пам’яті, книга роздумів, книга пошани стане приємним подарунком не лише учням, учителям і випускникам Чапаєвської школи, але й усім, кого цікавлять проблеми становлення національної освіти, пізнання її історії через призму діяльності однієї сільської школи в Україні. Напевно, в багатьох вона викличе бажання відвідати й свою школу за відомим закликem колеги й наставника автора, народного вчителя Олександра Антоновича Захаренка: “Де б ти не був, якщо тебе кличе школа, мама – прилети, прилинь до домівки, зайти в другу рідну домівку, де минуло твоє дитинство і юність”.

***А. І. Кузьмінський, доктор педагогічних наук,
професор, ректор Черкаського національного
університету ім. Б. Хмельницького***

ПРАКОРІННЯ (XVII – перша пол. XIX ст.)

*Аз – бив дяк раз;
буки – не попадай
дякові вдруге в руки.*

З народного

*Не той дурень, хто не знає,
але той, хто знати не хоче.*

Г. С. Сковорода

Першокорені сільської освіти сягають у славну козацьку добу, яка витворила сприятливу духовну ауру та забезпечила належні спонукальні мотиви до опанування знань. Саме з тією доленосною епохою пов'язане й народження нашого села. У історичному документі 390-річної давнини (1619 р.) міститься перша писемна згадка про Богушкову Слобідку (колишня назва Чапаєвки)¹. Поряд з цим, ще в позаминулому столітті, місцевий священик Василь Знайков висловив пов'язану з місцевими переказами думку про започаткування населеного пункту біля р. Золотоношки в районі нинішнього центру села ще перед монгольською навалою, проте вона не дістала достатнього наукового обґрунтування².

Походження назви села – антропонімічне (від власного імені людини) і, очевидно, пов'язане з іменем засновника чи першопоселення якогось Богушка (похідне від імені Богуслав, що є здрібнілою, ужитково-народною формою). Є версія й про те, що Богуш-Богушко був можновладцем і “моцно та гвалтом” загарбав це село, утім більш вірогідною видається перша думка. Богушкова Слобідка була осаджена на королівських землях Черкаського староства. Поняття ж “слобідка” означає: вільний від залежності стан поселення. Позначене село й на мапі французького інженера Г. Л. де Боплана (40-ві рр. XVII ст.) під перекрученою назвою “Юоговська”³.

З початком національно-визвольної війни середини XVII ст. село стало центром Богушковослобідської козацької сотні спочатку Черкаського, а пізніше Переяславського полку, на чолі з сотником Юхимом Киянченком. Богушковослобідчани брали участь у боротьбі з польськими магнатами за волю України, зокрема відзначилися в битві під Збаражем⁴.

Саме Богушкова Слобідка стала одним з головних центрів антистаршинського повстання Переяславського полку (липень 1666 р.). Цей вибух народного гніву засвідчив прагнення до волі, загострене почуття соціального справедливості. Спільними зусиллями козацької старшини та більш ніж 2-тисячного загону царських військ повстання було придушено, а село вщент зруйновано⁵.

Очевидно, саме тієї непересічної доби й були засіяні перші благодатні зерна освіти в Богушківій Слобідці. Як і в інших поселеннях козацької України, система навчання й виховання мала тут кілька ступенів: 1) дошкільне родинне виховання, серцевиною якого була батьківська і материнська педагогіка; 2) поєднання родинного й шкільного виховання, дяківсько-родинна шкільна освіта; 3) підвищена й вища освіта в колегіумах, академіях; 4) військова служба⁶.

Перші кроки освіти здійснювалися в колі сім'ї, де панували православні чесноти, культ праці, шанобливе ставлення до старших, обожнювання матері, що дала життя. Спочатку в грі, а потім і в щоденній праці формувалися первинні уміння та навички юних українців.

У родині освітній процес мав статеву диференціацію. Батько навчав синів премудростям важкої чоловічої праці, а мати готувала зі своїх дочок майбутніх господинь: вчила їх шити, прясти, вишивати, готувати їжу, прасувати білизну, доїти корів тощо.

У навчанні та вихованні тоді й пізніше щонайактивнішу участь брали старші члени родини: дідусі й бабусі. Вони прилучали своїх онуків до перлин фольклору, переповідали казки, легенди, учили прислів'ям і приказкам, співали пісень. У

родинах козаків уже змалечку синів навчали триматися в сідлі, володіти холодною зброєю тощо.

Очевидно, приблизно від середини XVII ст. у Богущковій Слобідці при Свято-Успенській церкві відкрилася невелика шкілька. Грамоту опановували під керівництвом місцевого дяка. Він навчав дітвору (здебільшого хлопчиків) читати, писати, рахувати. За харч елементарні знання давали юним українцям також і мандрівні дяки.

Тоді в Україні поширився збірник вимог до вчителів (дидаascalів), який одержав назву “Порядок шкільний”. Відповідно до нього “дидаascal” (учитель) мусив відповідати таким характеристикам: “побожний, скромний, не гнівний, не срамослов, не чародій, не сміхун, не бабікер, не прихильник ересі, а підмога благочестя, що являє собою образ добра в усьому”⁷.

Окремі з богущковослобідчан здобули освіту в братських школах, які у XVII ст. здобули досить велике поширення. Зокрема, в м. Золотоноша працювала братська школа, де навчалися представники різних станів. Навчання розпочинали з вивчення букваря, а потім переходили до читання церковних книг – псалтиря й часослова. Саме випускники братських шкіл і ставали вчителями, священиками, писарями⁸.

Суворою школою навчання й виховання була військова служба. У далеких походах, в боях за волю України, під час військових навчань посланці Богущкової Слобідки проходили свої освітні університети, а потім приносили світло отриманих знань у свої родини та рідне село.

Подорожуючи Україною у 1654 – 1656 рр., на черкаському Лівобережжі (з великою долею ймовірності – і в Богущковій Слобідці) побував сирійський мандрівник Павло Алепський (син антиохійського патріарха Макарія) і був вражений тим, що “по всій козацькій землі всі вони, за малим винятком, грамотні, навіть більшість їхніх жінок і дочок, уміють читати й знають порядок служб церковних та церковні співи, священики навчають сиріг і не дають їм тинятися неуками, по вулицях... А дітей у них більше ніж трави, і всі діти вміють читати...”⁹.

У період Руїни народна освіта в Україні почала занепадати, цей руйнівний процес, звісно, не оминув і Богущкової Слобідки. Рівень письменності місцевого населення почав різко падати.

Особливо негативні наслідки мало обмеження автономії Гетьманщини та наступ на українську духовність за часів Петра I. У 1720 р. цар заборонив друкувати книжки українською мовою. Петру належать слова: “никакого отдельного малороссийского наречия нет и не может быть”.

Катерина II продовжила політику українофобії* в царині освіти: вона з гнівом відкинула пропозицію Київської лаври надрукувати букварі українською мовою. Освіта почала носити епізодичний характер, залишаючись привілеєм лише представників заможних верств. До того ж, владними циркулярами було заборонено давати світську освіту при церквах¹⁰. Процес нищення українського шкільництва набрав незворотного характеру, за образним висловом Т. Г. Шевченка “...Перший ...розпинав нашу Україну, а Вторая доконала**...”¹¹ Очевидно, саме в той період припинила свою роботу школа при місцевій церкві й у Богущковій Слобідці.

Як впливає з “Описів Київського намісництва”, у 80-х рр. XVIII ст. в селі налічувалося 285 дворів із населенням 850 мешканців. Соціальний склад населення був досить строкатим: у Богущковій Слобідці було двоє дворянських маєтків, 5 господарств належало різночинцям, 4 – служителям церкви, 118 – виборним козакам, 72 – козакам-підпомічникам. Окрім цього, у 95 хатах проживали представники різних категорій залежних селян (посполитих-кріпаків та козацьких підсусідків, що зовсім не мали землі). Кращі землі Богущкової Слобідки належали великим землевласникам – колезькому раднику Степану Томарі, колезькому асесорові Іванові Синьоокову та секунд-майору Степану Леонтовичу¹². Про убогий характер місцевої освіти переконливо свідчив хоча б той факт, що далеко не всі

* Фобія (грец. – страх) – у даному контексті нетерпимість.

** “Перший” – Петро I, “Вторая” – Катерина II.

КРІЗЬ РОКИ Й ЕПОХИ

виборні козаки уміли читати й писати, а про поширення знань серед незаможних верств годі було й говорити.

Проте, відносно заможні селянські родини продовжували вдаватися до освітніх послуг мандрівних учителів (дяків), часто-густо це були ті учні й студенти, які з різних причин залишали навчання в семінаріях та колегіях. Яскравий опис такого вчителя подав у своїх спогадах відомий достойник Ілля Федорович Тимківський* – наш земляк із х. Тимківщина і дядько людини-академії Михайла Олександровича Максимовича: “Пан Микита, як батько мій називав його пан філософ і просто Никій, мав років 28, ходив у синім короткім жупані з червоним каламайчатим поясом, з підстриженими кучерями та навислими чорними вусами, учив...часослова й псалтиря, читання гражданкою, латинської грамоти та письма на папері...Для письма учитель давав прописи від своєї руки...”¹³.

Елементарні знання селянські діти здобували через механічне заучування азбуки, читання малозрозумілих релігійних текстів та виконання простих арифметичних дій. Навчали буквоскладовим методом за церковнослов'янськими книгами (“Псалтир”, “Часослов” та ін.)

Процес навчання супроводжувався застосуванням методів фізичного впливу на учнів. Тому, коли учні вітали дяка словами: “Мир тобі, вчителю наш”, він неодмінно відповідав: “Треба сікти вас” і, як правило, відразу розпочинав шпарення вихованців різками, супроводжуючи екзекуцію словами: “Вчися, не пустуй, пам'ятай субітку**”. У ті часи з приводу зазначеного поширився жартівливий вірш такого змісту:

Казав мені бакаляр*** промовити “Аз, аз!”

* І. Ф. Тимківський – доктор права і філософії, один із фундаторів Харківського університету та Новгород-Сіверської гімназії, її директор, кавалер орденів св. Володимира 4-го ст. та Станіслава 3-го ст.

** Субітка – щосуботнє покарання неслухняних учнів різками (Словник укр. мови Б. Грінченка). “Покуштувати субітки” – бути битим, покараним. “Тільки й вміє школярам субітки давати” (Г. Квітка-Основ'яненко).

*** У даному контексті – вчитель.

А як же я не вимовив, він по пиці, раз, раз!
 Крикнув же він удруге: “Ану кажи “Буки!”
 Ой, ще я й бо не вимовив – попав у його руки.
 Крикнув далі в третій раз, щоб висловив “Віде!”
 А вже його жвава рука по чуприні їде.
 Ой, як сказав четверте – “вимовляй “живіте!”
 “Нуте ж, хлопці, зараз його на лавку кладіте!”
 І просився, і молився, а ще більш злякався,
 Бо задали такого хльосту, що й світа зцурався¹⁴...

У першій половині XIX ст. містечко Богущкова Слобідка було адміністративно підпорядковано Ірклівській волості Золотоніського повіту Полтавської губернії. На 1846 р. тут проживало 1655 мешканців (807 чоловіків і 848 жінок), 351 з них (21 %) перебували в кріпосницькій залежності від місцевих поміщиків (Дараганів, Коломойцевих та ін.)¹⁵. Місцеве самоврядування здійснювалося сільським правлінням на чолі з старшиною. За будь-яку провину перед общиною чи за несвоєчасну сплату податків богущківці піддавалися суворим покаранням. Так, у розпорядженні, підписаному сільським старшиною Степаном Ревою у червні 1850 р., читаємо: “покарати 25 ударами різки”, “посадити в холодну* на 3 доби”, “оштрафувати на суму 2 рублі 54 коп. сріблом” тощо¹⁶.

Ще в **1784 р.** на пожертви парафіян було споруджено нове приміщення Свято-Успенської церкви – дерев'яної й двопрестольної (1-й престол – Успіння Богоматері, 2-й – святителя Миколая). Настоятелем цієї церкви тоді був священик Христіан Андрієвський, а її дияконом – Микола Бедринський. У храмі Божому зберігалися цінні святі книги, зокрема, Євангелії 1712, 1779 та 1805 років випуску¹⁷.

Стан розвитку народної освіти в дореформені часи XIX ст. був не набагато кращим від попереднього періоду. Лише зовсім незначна кількість місцевих жителів змогла опанувати почат-

* “Холодна” – спеціальний льох, куди за присудом сільського правління кидали місцевих правопорушників.

КРИЗЬ РОКИ Й ЕПОХИ

ковими знаннями у місцевого дячка чи в тих, хто повертався з військової служби. Заможні селяни посилали своїх дітей на навчання до Золотоніського повітового училища, яке було відкрите в 1820 р., а також Кропивнянської початкової школи (відкрита в 1842 р.)¹⁸

Переважна ж більшість юних мешканців Богущкової Слобідки вдовольнялася “ступеневою” освітою, здобуваючи уміння й навички, необхідні для сільського гречкосія, у трудових буднях. Надзвичайно дотепно описав сільське “навчання” тогочасного періоду класик українського гумору Остап Вишня: “Програма нашої освіти у нас на селі складалася на підставі споконвічних традицій... Гуси – це був перший і обов’язковий етап нашої освіти... Вищий курс – це свині... Потім ішли такі “курси” вищої освіти:

Телята.

Вівці.

Корови.

Коні...

Кіньми закінчувалася освіта...”¹⁹. Отак, опановуючи нехитре ремесло рутинної селянської праці, й “навчалися” діти тієї доби.

Такою була передісторія шкільництва в Богущковій Слобідці. Попри труднощі й негаразди саме в той період було започатковано освіту цього відомого в краї поселення.

НА СВІТАННІ (1861 – 1917 рр.)

*Хто грамоти вміє,
той краще сіє.*

*Народна мудрість
Вчення добре і ґрунтовне є підставою
якої користі, як батьківщині, так
церкві, як корінь і насіння основа.*

Ф. Прокопович

Поширення народної освіти в Богушківій Слобідці припадає вже на пореформений період. Тогочасні історичні джерела фіксують це поселення як містечко Кропивнянської волості Золотоніського повіту Полтавської губернії, у ньому на 1910 р. налічувалося 737 господарств (з них 573 козацьких і лише 116 селянських). Населення сягнуло 3942 мешканців, отже, порівняно з кінцем XVIII ст., воно зросло в 4,6 разу.

На поч. XX ст. богушківці сумарно володіли 4473 дес. землі (2284 орної), при цьому, 6 господарств були заможними, маючи у своїй власності понад 50 дес. Проте, 237 господарів вдовольнялися менш ніж 3 десятинами землі. Било ключем економічне життя: у господарствах богушківців утримувалось 397 голів коней, 2004 – великої рогатої худоби (в т. ч. 378 волів і 616 корів), 1236 – овець, 680 – свиней, 2178 – курей, 376 – качок і гусей. 50 місцевих мешканців пасічникувало, вони сумарно мали понад 1300 вуликів. У містечку працювали 3 кузні, 36 вітряків, 5 олійниць, 10 крамниць, 3 шинки, відбувалося щотижневі базари та щонайменше три ярмарки щороку. Місцевих жителів обслуговували 19 теслів, 22 кравців, 12 шевців, 16 ткачів, 2 столяри, 3 ковалі¹. Укладачі дорожньої книги “Россія. Полное географическое описание нашего отечества” (1903 р.) оцінюють Богушкову Слобідку як “людное и торговое местечко”².

Пожвавлення економічного життя в містечку сприяло розвитку духовності. Духовним центром Богушкової Слободи залишалася освячена в 1871 р. (замість згорілої під час великої пожежі) Свято-Успенська церква (священики Василь Знайков, Микола Данилевський, церковний староста – дворянин Тимофій Вовчанівський). Церковна парафія об'єднувала понад 3,5 тис. осіб³.

У другій половині XIX ст. було зроблено й вагомі кроки у справі сільського шкільництва. Ініціативу відкриття шкіл для широких верств населення виявило духовне відомство – Найсвятіший Синод, цій справі сприяла й посилена увага до народної освіти з боку царя-реформатора Олександра II. Від **1861 р.*** (якраз у рік оприлюднення царського Маніфесту про звільнення селян від кріпацтва й початку Великої реформи) парафіяльна школа взяла прописку і в Богушковій Слобідці, вона пізніше прибрала назву церковнопарафіяльної (ЦПШ)⁴.

Її приміщення розташувалося в тогочасному центрі містечка, якраз навпроти Свято-Успенської церкви^{**}. Усі церковнопарафіяльні школи аж до 1917 р. підпорядковувалися найвищому духовному відомству – Найсвятішому Синоду. До речі, на 1861 р. у Російській імперії налічувалося 18587 парафіяльних шкіл з контингентом 320,3 тис. учнів⁵.

У цій школі (з трирічним терміном навчання, згодом – 4-річним) учні опановували елементарні знання, проте основна увага приділялася вивченню Закону Божого, читанню церковних книг. Варто відзначити, що з появою в Богушковій Слобідці інших шкіл, у церковнопарафіяльній школі кінця XIX – поч. XX ст. навчалися лише дівчатка⁶. Навчальний рік тривав у середньому 154 дні, а тижневе навантаження коливалося від 24 до 30 год⁷.

Учительські кадри для цього типу шкіл (ЦПШ) формувалися в основному з місцевих церковників. Зокрема, в Богушковослобідській парафіяльній школі викладали священики Василь Знайков (фундатор цієї школи) та Микола Данилевський. До

* У 1861 р. київський митрополит видав указ про відкриття початкових шкіл у кожній парафії. Аналогічне розпорядження було зроблено й ієрархами Полтавської єпархії.

** Біля сучасного обеліска Слави полеглим односельчанам.

речі, старожили села досить тепло відгукувалися про благочинного Знайкова, відзначаючи його різнобічні знання, енергійність та ініціативність, налаштованість на просвітництво, чуйність, розуміння селянських проблем, достатньо світський (як для священика) спосіб мислення й світогляду⁸. Родина цього священика відіграла справді знакову роль у становленні місцевої освіти.

У результаті земської реформи 1864 р. створювалися місцеві органи управління: повітові та губернські земства, які опікувалися насамперед питаннями розвитку освіти. Відтак, виникла розгалужена мережа земських шкіл (народно-земські школи), які відкривалися й утримувалися переважно земствами. На хвилі цієї освітньої новації в **1874 р.** початкова земська школа розпочала свою роботу й у Богушковій Слобідці, її було відкрито з ініціативи козацької громади містечка⁹. Принагідно зауважимо, що від 1864 р. до 1874 р. в масштабах Російської імперії земства організували близько 10 тис. шкіл, щорічно до 1880 р. з'являлося щонайменше 800 шкіл такого типу¹⁰. У наступне ж десятиріччя цей показник знизився удвічі. Утім, за період з 1911 по 1913 р. Золотоніське земство відкривало щорічно 10 шкіл або 32 класи-комплекти¹¹.

Земські школи підпорядковувалися повітовим та губернським земствам, їх училищним радам (на чолі з предводителями дворянства), а загальне керівництво їхньою роботою, визначення освітньої політики здійснювало Міністерство народної освіти (воно було створено ще в 1820 р.). Ці навчальні заклади відрізнялися від ЦППШ кращою організацією навчання, більш світським його характером, кваліфікованішим складом учителів, досконалішою навчально-матеріальною базою¹². Привабливою рисою цих шкіл була і їхня всестановість: у них могли навчатися діти, незалежно від соціального походження.

Богушковослобідська земська школа № 1 була збудована коштом земства та козацької громади і розташовувалася в доволі просторому одноповерховому приміщенні (на місці нинішнього сільського спортзалу). У ньому було 3 класні кімнати загальною площею 450 кв. аршин* (по 150 кв. аршин кожне, що на 59 більше

* Аршин (4 чверті, 16 вершків, 28 дюймів) відповідав 71,12 см.

КРИЗЬ РОКИ Й ЕПОХИ

норми). За цим санітарним показником шкільне приміщення знаходилося в повітових лідерах. Для порівняння: площа класних приміщень у сусідній Коробівській школі становила сумарно 299 кв. аршин, у Вознесенській – 172, у Коврайській – лише 144¹³.

У 1901 р., аби не відставати від козацького співтовариства, селянська громада Богущкової Слобідки узяла в повітового земства позику загальною сумою 700 крб. (терміном на 7 років) на спорудження школи для своїх дітей*. Через рік нова будівля стала до ладу, а відтак у селі з'явився ще один освітній осередок: земська початкова школа № 2¹⁴.

Як для того часу, класні приміщення були не лише просторими, а й достатньо світлими і відносно затишними. Опалення, звісно, було пічним, а водопостачання – відсутнє.

Шкільні меблі були досить примітивними і не відповідали гігієнічним вимогам. Учні сиділи на лавах без спинок по 4 – 5 осіб, за великими столами, які мало були пристосовані до їхнього віку. Крім цього, у навчальних приміщеннях стояла класна дошка. Меблі, як правило, виготовлялися і ремонтувалися сільською общиною. У звіті земської управи за 1908 р. констатувався незадовільний стан меблів у Богущковослобідській школі №1¹⁵.

Повітове земство виділяло кошти на придбання підручників та посібників у відповідності з учнівським контингентом. Слід зазначити, що в школі допускалося використання лише тих навчальних книг, які були схвалені вченим комітетом Міністерства народної освіти і пройшли успішну апробацію¹⁶.

Що ж стосується письмового приладдя, то його власним коштом придбавали батьки учнів. Писали школярі розведеною крейдою на вощених та обпалених чорних дерев'яних дощечках, а після засвоєння навичок письма – буряковими чорнилами в зошитах. При цьому використовувалися гусячі пера, загострені дерев'яні палички і, зрідка, дерев'яні ручки з металевими перами¹⁷.

* У 1905 р. рішенням земських зборів виплату залишкової суми боргу 550 крб. було пролонговано на 11 років.

У земських початкових школах навчалися переважно хлопчики. Так, на 1 січня 1909 р. у земській школі № 1 с. Богушкова Слобідка навчалось 166 учнів (усі – хлопчики). Спостерігалася значна плінність учнів: наприклад, у 1908 – 1909 навчальному році вибуло 25 школярів. Серед причин вибуття звітні документи називають хвороби, відсутність одягу чи взуття, “нездатність до навчання”, потреба родини в додаткових робочих руках тощо.

Навчальний рік розпочинався 17 вересня, а закінчувався для молодшої групи – 5 квітня. Екзамени для випускників проводилися, як правило, 24 травня з трьох навчальних дисциплін (читання, письмо, лічба). Загальна кількість навчальних днів становила 147 (1907/1908 н. р.).

Досить поширеним явищем були пропуски учнями занять. Так, у 1907/1908 н. р. учнями земської школи №1 загалом було пропущено 779 уроків, переважно через нестачу одягу та взуття, зайнятість у домашньому господарстві¹⁸.

У земській початковій школі учні здобували дещо ґрунтовнішу освіту, ніж у церковно-парафіяльній. Тут, зокрема, вони вивчали такі навчальні дисципліни:

- 1) Закон Божий (короткий катехизис і священна історія);
- 2) читання по книгах цивільного і церковного друку;
- 3) письмо (російське);
- 4) арифметика (перші 4 арифметичні дії і лічба в межах 1 тис.);
- 5) церковний спів.

Провідним предметом у початкових школах, як духовного, так і земського відомств, був, звісно, Закон Божий. Його вивчення зводилося до заучування напам'ять значної кількості молитов, канонів релігійної моралі, подій церковної історії тощо.

Дозволялося також, окрім обов'язкових предметів, викладати ремесла й рукоділля¹⁹. Утім ця норма, очевидно через відсутність відповідного матеріального та кадрового забезпечення, в Богушківій Слобідці не застосовувалася.

Незважаючи на очевидну перевагу земських початкових шкіл перед ЦПШ у змісті освіти, все ж і в цих закладах учні не отримували повноцінних знань. Зокрема, 45 % навчального часу відводилося на вивчення предметів релігійного змісту, зовсім не

вивчалися дисципліни природознавчого та суспільного спрямування. З огляду на це, в 1910 р. Полтавським губернським земством було розроблено проекти нових програм для початкових шкіл, якими передбачалося суттєве зменшення релігійної складової та озброєння школярів елементарними відомостями з географії, історії та природознавства. Проте заплановані новації через відсутність коштів та нестачу вчительських кадрів так і залишилися декларацією²⁰.

Земською початковою школою №1 завідував **Антон Васильович Знайков**, син місцевого священика, учителями працювали його рідні сестри Євгенія, Ольга і Наталія. Одним словом, простежується майже повна монополія Знайкових як сіячів знань у Богушківій Слободі. Законовчителем був все той же Микола Данилевський, адже згідно з постановою Полтавської духовної консисторії (січень 1868 р.) місцеві священики зобов'язувалися викладати Закон Божий у всіх школах, незалежно від їхнього підпорядкування. Учні зобов'язані були звертатися до законовчителя “ваше преподобіє”²¹.

У перші пореформені роки в організації навчального процесу мало що змінилося. Як і в дореформений період, переважали механічні методи засвоєння знань: опанування навичок письма, читання буквоскладовим способом, запам'ятовування змісту букварів, часословів, таблиці множення тощо. При цьому, розуміння учнями прочитаного за мету не ставилося. Ситуація ускладнювалася й відсутністю навчальних програм, тому вчителі вели уроки на власний розсуд²².

У **1908/1909** навчальний рік богушковослобідська освіта вступила з суттєвими змінами своєї мережі. Від вересня земська однокласна № 2 була реорганізована в двокласну школу. Це була школа другої ступені (4, 5 і 6 класи), куди приймали учнів на базі початкової освіти, а її випускники могли вступати до гімназій, вчительських семінарій, чи навіть ставали учителями церковно-парафіяльних шкіл. До речі, на той час це була єдина 2-класна сільська школа в Золотоніському повіті²³.

Приміщення земської школи 2 знаходилися на вулиці Здешевій (нині – Героїв Праці), загальна площа навчальних при-

мішень становила 147 кв. аршин (один клас – 81 кв. аршин, другий – 66), це на 46 аршин більше від чинної тоді санітарної норми²⁴. Проте шкільний двір (як, до речі, і в початковій школі) був невеликим, а сад і город у обох школах також були відсутніми. Для порівняння: садово-городні ділянки були в розпорядженні 32 земських шкіл Золотоніського повіту²⁵.

Двокласна школа давала вже доволі різнобічні знання, про це засвідчує поданий нижче перелік навчальних предметів, які в ній викладалися:

- 1) Закон Божий;
- 2) російська мова;
- 3) російська історія;
- 4) арифметика;
- 5) геометрія;
- 6) географія;
- 7) каліграфія;
- 8) креслення;
- 9) співи²⁶.

До цієї школи у вересні 1908 р. вступило 30 учнів – 22 хлопчики і 8 дівчаток. Проте до Нового року з різних причин вибуло 4 учні і на 1 січня 1909 р. у земській школі № 2 навчалося 26 учнів (20 хлопчиків і 6 дівчаток). По закінченню навчання у двокласній школи учні складали випускні іспити, відмінникам вручали похвальні грамоти, усім іншим – Євангеліє²⁷.

Навчання для учнів у обох земських та церковно-парафіяльній школах було безоплатним, включаючи й користування підручниками та навчальними посібниками. У школах усіх типів учнів навчали винятково російською мовою, така категорична вимога містилася у виданому ще 14 липня 1864 р. Статуті про початкові народні школи²⁸. Проте на початку ХХ ст. в учительських та батьківських колах почала зріла думка про необхідність запровадження в народних школах рідної мови. Так, у 1905 р. в Золотоніському повіті було проведено неофіційне анкетування 378 респондентів* і 324 з них (86 %) висловилися за українську мову викладання²⁹.

* Респондент – об'єкт усного опитування, анкетування.

По відношенню до неслухняних чи нестаранних учнів учителі часом застосовувати й методи фізичного впливу, хоча це було й заборонено нормативними документами. Зокрема, за невивчений урок чи іншу провину школярів карали ляпасом, ударом лінійки по руках, смиканням за вухо. Неслухів змушували стояти на колінах (на гречці) чи в кутку упродовж уроку, або навіть цілого навчального дня. Інколи учня позбавляли “сидячого місця” протягом цілого тижня. Поширеним покаранням було залишення після уроків, “без обіду”³⁰.

Учителями земської двокласної школи в Богушківій Слобідці працювали П. П. Довгополов, П. П. Харченко, та А. І. Романенко, а Закон Божий викладав священник М. І. Романенко. Учителів для земських шкіл добирали інспектори та попечителі, а затверджувалися кандидатури повітовими училищними радами. Лише їм належало й право звільнення учителів та закриття шкіл³¹.

Звання земських учителів, як правило, отримували після закінчення духовної чи учительської семінарії, а то й лише повітового училища. У системі земських шкіл Золотоніського повіту не було задіяно жодного учителя з вищою освітою, 66 мали середню (в т. ч. лише 4 – педагогічну), 54 – духовну, а 25 – початкову³². Звісно, вчительський корпус Богушківій Слободі не був у цьому плані винятком, усі мали духовну чи середню освіту і лише 2 – педагогічну³³.

Матеріальне становище сільських учителів було досить тяжким. У перші пореформені роки учителі утримувалися коштом громади, а епізодичні дотації земства призначалися в основному для доплат. Починаючи від 1890-х рр. у земських бюджетах уже передбачалася така стаття витрат, що забезпечило збільшення річної учительської зарплатні з 120 крб. до 200 – 250 крб.³⁴

Мізерна грошова винагорода праці вчителя унеможливлювала забезпечення ним не те що духовних, але й мінімальних матеріальних потреб. В одному із звернень вчителів до Полтавських губернських земських зборів (1905 р.) наголошувалося на такому: “Нервность, худосочие, катары горла и легких – это спутники учительской деятельности и часто по этим признакам

легко узнаешь народного учителя”. Учителі висунули вимогу збільшити “жалування” до 420 крб., встановити надбавки за вислугу (за кожні 5 років – 60 крб.), поліпшити фінансування шкіл тощо. Проте вказаному зверненню місцева влада не приділила належної уваги і становище земських учителів залишалося досить скрутним³⁵.

Завдяки субсидіям міністерства народної освіти річна заробітна плата земського учителя в 1909 р. досягла середнього розміру від 300 до 360 крб. на рік (індустріальний робітник отримував близько 250 крб.), що втім було на порядок менше від винагороди викладачів гімназій³⁶. За завідування земською школою Ользі Знайковій за друге півріччя 1917 р. було виплачено усього 20 крб. У той же час винагорода законовчителю Миколі Данилевському становила 150 крб^{**37}.

У 1892 р. МНО видало циркуляр, який окреслював юридичний статус учителя як посадової особи. Народний учитель уважався за посадою чиновником найнижчого, 14-го класу, проте і його він набував лише після 12-ти років педагогічної праці³⁸.

За розпорядженням міністра народної освіти Д. Толстого у 1869 р. було засновано посаду інспектора народних шкіл, у першочергові обов'язки якого входило пильне стеження за земськими вчителями та “духом викладання” в початкових школах³⁹. Цю фактично поліцейську місію вони виконували з великою запопадливістю, про що з тривогою писав відомий освітній діяч поч. XX ст. Є. Звягінцев: “...Інспектори забувають про шкільну справу і ведуть боротьбу з “виявом неблагонадійності” в школах і серед учителів: то відкривається похід проти навчальних книжок, не досить схвалених згори, то переслідується малоросійська мова, там вистежується таємна школа, а тут помічається на іспиті шкідливий напрям думок у дітей”⁴⁰.

* Середньомісячна зарплата вчителя гімназії становила 280 крб.

** Для ілюстрації купівельної спроможності сільського вчителя приводимо ринкові ціни на окремі продукти станом на 1912 р. (за 1 кг): борошно пшеничне – 16 коп., пшоно – 9 коп., крупа гречана – 8 коп., свинина – 27 – 30 коп., риба (окунь) – 30 – 50 коп., масло вершкове – 1,2 крб., олія – 30 коп.

Важливу роль у організації навчально-виховного процесу відігравали шкільні бібліотеки. Бібліотечні фонди Богушковослобідської земської школи № 1 на січень 1909 р. налічували 680 підручників (за 1908 р. надійшло від земства 113 підручників на суму 22 крб. 40 коп.) та 317 книг для позакласного читання. У фондах бібліотеки двокласної школи налічувалося 714 примірників (420 підручників та 294 книжок для позакласного читання)⁴¹.

У земській школі №1 для бібліотеки було виділено спеціальне приміщення, у двокласній же вдовольнялися пристосованим. Про розподіл книжкових фондів за галузями знань та категоріями видань інформує таблиця № 1⁴².

Таблиця 1

Характеристика книжкового фонду бібліотеки школи № 1 на січень 1909 р.

Релігійні	Літературні	Біографічні	Історичні	Географічні	Природничі	Сільськогосподарські	Технічного виробництва	Медицини	Законодавство	Математичні	Періодичні видання
9	138	6	22	28	68	17	16	15	3	–	8

Поряд з учнями книжковими фондами шкільних бібліотек, через відсутність інших, користувалися також письменні підлітки та дорослі богушківці. Так, у 1908 р. послугами бібліотеки школи №1 скористалося 155 читачів, в тому числі 98 школярів, 38 підлітків і 19 дорослих мешканців, їм сумарно було видано 652 книги⁴³. Попри певні “послаблення” в революційні 1905 – 1907 рр. книжковий фонд майже винятково залишався російськомовним, як і навчально-виховний процес у школах.

Фінансувалися школи з різних джерел. Стосовно церковно-парафіяльних навчальних закладів, то сюди централізованих коштів не надходило і вони утримувалися за рахунок парафіян. На відміну від ЦПШ фінансове утримання земських шкіл визначалося чинними нормативними актами. Так, 25 травня 1874 р. МНО прийняло “Положення про початкові народні училища”, де чітко розмежувалися фінансові зобов’язання місцевого самоврядування різних рівнів. Зокрема, губернські земства брали на себе підготовку учительських кадрів, видачу пільгових позик для будівництва шкільних приміщень тощо. Левову частку витрат мали взяти на себе повітові земства (фонд зарплати учителів, забезпечення навчальними книгами та книгами для позакласного читання, оплата опалення та освітлення приміщень, опікування пенсійною касою).

Сільські общини опікувалися ремонтом приміщень та меблів, наймали сторожів, придбавали деяке навчальне обладнання⁴⁴. Для прикладу, станом на 1875 р. на утримання Богушковослобідської земської школи (№1) було витрачено 175 крб. При цьому, 100 крб. надійшло від повітового земства, а 75 збрала сільська громада⁴⁵. У 1906 р. Золотоніським повітовим земством на потреби земської школи пересічно спрямовувалося вже 746 крб. 36 коп., що в середньому становило 7 крб. 34 коп. на кожного учня⁴⁶.

Восени 1917 р. постановою Тимчасового уряду церковно-парафіяльні школи були підпорядковані Міністерству народної освіти. Отже, вони ставали державними⁴⁷.

Незважаючи на очевидні успіхи на ниві народної освіти, рівень письменності місцевого населення залишався досить низьким. На 1910 р. лише третина місцевих жителів уміла читати й писати, 66 % мешканців були повністю неписьменними. Особливо разючим цей показник був серед жіночого населення, він становив понад 80 % (лише 385 із 1540 жінок були письменними). Утім, у сусідніх Деньгах жіноча неписьменність сягнула майже 88 %, а в с. Ковтуни – 94 %⁴⁸. Загалом, у Золотоніському повіті лише 24 % учнів усіх типів закладів початкової освіти становили дівчатка⁴⁹.

Чимало дітей шкільного віку Богушкової Слобідки залишилися поза школою: цей показник по Кропивнянській волості (10 сіл з 14,3 тис. жителів, 6-ма земськими школами і 14-а класами-комплектами) становив на 1909 р. 43,1 %. Проте на той час це були найкращі показники по Золотоніському повіту. Скажімо, в сусідній Іркліївській волості відсоток охоплення дітей шкільного віку навчанням становив 19,5, Золотоніській – 26, 1, а в Піщанській – лише 14,9⁵⁰.

Пересічно в Богушковій Слобідці один учень припадав приблизно на 11 осіб чоловічого населення містечка, а одна учениця – на 47 жінок⁵¹. На фоні інших сіл, особливо Правобережжя, де ці цифри становили в середньому відповідно 35 і 276, Богушкова Слобідка виглядала на той час за цими показниками досить пристойно⁵².

У пореформений період у громадсько-політичних колах була на слуху ідея про запровадження обов'язкового початкового навчання (з 9-річного віку). Ця пропозиція висувалася земствами ще в 1874 р. і деякі з них одержали дозвіл від регіональних зборів щодо її розв'язання. Проте вказана ініціатива не була підтримана офіційною владою, оскільки на думку її репрезентатів таке право “могло бы уничтожить равновесие между различными частями государства, давъ некоторым значительный перевес”⁵³.

Згодом царизм змушений був повернутися до цієї проблеми, оскільки Росія катастрофічно відставала від інших країн в царині загальної освіти. Так, ще в 1814 р. загальне навчання було запроваджено в Данії, 1842 р. у Швеції, а на 80-ті р. XIX ст. це було зроблено в США, Італії, Великобританії, Франції, Японії. У Росії на 1911 р. налічувалося всього 3,8 учня на 100 жителів, тоді як у Японії – 8, а в деяких країнах навіть 23 (!).

Ініціативу запровадження загальної освіти приписують главі царського уряду П. А. Столипіну. Відтак, 3 травня 1908 р. імператор Микола II підписав указ про виділення на потреби освіти безпрецедентно великої суми – 6,9 млн. крб., що на думку законодавців мало б забезпечити вагомі кроки по шляху до всеобучу. Чергова спроба запровадити загальне навчання припала

на 1911 р., коли Держдума прийняла законопроект про перехід на 4-річну обов'язкову освіту впродовж наступних 10 років. Проте Державна Рада його відхилила. Чергова спроба запровадити всеобуч була зніційована міністром освіти графом Ігнат'євим у 1916 р., і знову безуспішно⁵⁴.

Окремі випускники богушковослобідських шкіл стали знаними людьми вже на початку минулого століття. Так, Гнат Ілліч Карпенко служив судновим електриком на легендарному броненосці “Потёмкин”, якого Ленін назвав “непереможною територією революції”. Наш земляк узяв активну участь у революційному повстанні на цьому бойовому кораблі 14 червня 1905 р. Понад 10 років Гнат Ілліч поневірявся в Румунії і лише після революції 1917 р. зміг повернутися до рідного села. А вже в 1955 р. з нагоди 50-річного ювілею народної революції його було нагороджено орденом Червоної Зірки.

До речі, у Санкт-Петербурзькому воєнно-морському музеї на меморіальній дошці золотом та сріблом викарбувано імена найактивніших учасників повстання на броненосці “Потёмкин”. У їхньому числі – й випускник Богушковослобідської земської двокласної школи Г. І. Карпенко⁵⁵.

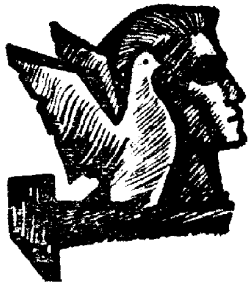
Десятки колишніх учнів з Богушкової Слобідки стали учасниками російсько-японської та Першої світової воєн, деякі з них удостоїлися державних відзнак. Серед них – богушківець Данило Максимович Труба, який був нагороджений Георгіївським хрестом 4-го ступеня* за мужність у боях з “німецькими супостатами, за царя и Отечество”⁵⁶.

Початковий етап становлення народної освіти в Богушковій Слобідці заклав необхідні підвалини для її подальшого поступу в наступні роки. Уже тоді місцеве шкільництво опинилося на правому фланзі розвитку освіти в Золотоніському повіті.

* *Георгіївський хрест (запроваджений у 1807 р.) – найвища відзнака для нагородження за військову доблесть рядових солдатів та унтер-офіцерів, від 1856 р. мав 4 ступені.*

У ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОТРЯСІНЬ ТА НЕПУ (1917 – 1929 рр.)

*Письменний бачить поночі більше,
як неписьменний удень.*

*Народне прислів'я
Немає сили більш могутньої, аніж знання:
людина, озброєна знаннями, – переможна.*

М. Горький

Від 1917 до 1921 р. Богушкова Слобідка знаходилася у вирі Української національно-демократичної революції та громадянської війни. У 1917 р. патріотична інтелігенція села на чолі з Миколою Данилевським та членом Центральної ради Григорієм Пузем об'єдналася в осередок товариства “Просвіта”, члени якого пропагували національні ідеї та поширювали передові знання¹. Створений у січні 1918 р. сільревком очолив Степан Мусійович Клименко. На вимогу бідноти ревком розпочав розподіл поміщицької землі між безземельними та малоземельними селянами.

Влада в ті роки змінювалася справді калейдоскопічно: вона була то в руках “червоних”, то “білих”, то “самостійників”, то ватажків повстанських загонів. То був час громадської війни, у вогні якої вирішувалося майбутнє українського села. Взятися за зброю й богушківці. Улітку 1918 р. було створено партизанський загін, який очолили Андрій Прокопенко та Дмитро Кукса. Цей загін боровся з австро-німецькими окупантами та гетьманцями, а в 1919 р. взяв участь у придушенні повстання отамана Миколи Григор'єва та в боротьбі з денікінськими військами. Взимку 1920 р. Київська група армії УНР та командуванням генерала Юрія Тютюнника після бою з червоноармійцями тимчасово захопила містечко. Понад 300 жителів Богушкової Слобідки стали в лави Червоної армії, воювали на різних фронтах громадянської війни².

Восени 1920 р., повертаючись з польського фронту, в Богушківій Слобідці зупинялися на відпочинок підрозділи 25-ої Чапаєвської дивізії. Вказана подія й послужила підставою для перейменування села наприкінці 1923 р. на Чапаєвку. До речі, це був один із перших населених пунктів СРСР, названих на честь легендарного полководця*³.

Умови розвитку народної освіти у цей бурхливий період вітчизняної історії були складними й досить суперечливими. Ще на початковому етапі своєї діяльності в 1917 р. Українська Центральна Рада визначила своїми першочерговими завданнями тотальну українізацію шкіл, створення всеукраїнської та губернських і повітових шкільних рад як демократичних органів управління освітою⁴.

З проголошенням незалежності УНР Полтавська губерньська рада (орган Центральної Ради) своїм розпорядженням у січні 1918 р. поставила вимогу перед місцевими органами влади будь що зберегти шкільну мережу в сільській місцевості. У цьому документі з усією категоричністю говорилися про те, що “всі ті, що перешкоджатимуть звичайній роботі шкіл, притягатимуться до відповідальності перед революційним судом як вороги трудового народу”⁵.

Тенденцію становлення національної школи було продовжено й за Гетьманату (квітень – грудень 1918 р.). У тогочасних директивних документах єдиною мовою викладання в освітніх закладах визначалася лише українська⁶.

У добу Директорії УНР (грудень 1918 – 1919 рр.) розбудова національної школи розпочалася з децентралізації управління освітою. Зокрема, в грудні 1918 р. Директорія видала розпорядження про управління школами, згідно з яким відновлювалися повітові шкільні ради та засновувалися губерньські ради освіти, що тимчасово фінансувалися земствами⁷.

Свою освітню політику проводила й більшовицька влада. Ще в січні 1918 р. було видано декрет лєнінсько-більшовицького

* Загалом на теренах СРСР налічувалося щонайменше 100 населених пунктів з іменем В. Чапаєва.

уряду – Ради Народних Комісарів, яким школа була відділена від церкви. Відтак, навчання мало носити світський характер: викладання Закону Божого в школах скасовувалося, з числа вчителів виключалося духовенство. У 1919 р. з поширенням радянської влади ця норма була затверджена і в Україні.

Від квітня 1919 р. в регіонах України, які контролювалися більшовиками, проходила реорганізація народної освіти за радянським зразком. Замість різного типу навчальних закладів (однокласних та двокласних земських і міністерських шкіл, гімназій) утворювалася “Єдина радянська трудова соціалістична школа”, яка мала 2 ступені. Перший ступінь школи (або 1-й концентр) забезпечував початковий рівень навчання, яке тривало 4 роки. Другий ступінь (2-й концентр) передбачав навчання впродовж 3-х років (5 – 7 кл.). Навчання в школі діти мали розпочинати з досягненням 8-річного віку⁸.

У буремні революційні роки шкільне навчання в Богушковій Слобідці практично припинилося. Заняття проводилися хіба що в початковій школі, та й то досить неритмічно. Утім, як засвідчують звітні документи, у 1918 р. навчанням було охоплено 178 учнів (136 хлопців і 42 дівчат), у 1919 р. – 229 (188 хлопчиків і 81 дівчат), а в 1920 р. – 237 (161 – хлопець і 76 дівчат)⁹. Учителі з родини Знайкових – Антон Васильович, Ольга Василівна, Євгенія Василівна проводили навчання окремих учнів у себе вдома. За навчання дітей їхні батьки платили вчителям різноманітними продуктами.

Склалася доволі парадоксальна ситуація: формально у повітових документах Антон Васильович Знайков фіксувався як завідувач місцевої трудової школи, яка насправді не працювала. Таке становище турбувало місцеву громаду, і вона вирішила порушити клопотання перед повітовою владою про відновлення роботи школи¹⁰.

У 1920 р. утворилася Богушковослобідська (від 1924 – Чапаєвська) сільська* рада з підпорядкуванням їй хутора Чобітки

* Згідно з новими адміннормативами “містечко” як означення великого населеного пункту сільського типу вже не застосовувалося.

(Чобітьки). За переписом 1926 р. на території Чапаєвської сільради (Золотоніського району Черкаської округи) налічувалося 947 господарств з населенням 4329 мешканців (2106 чоловіків і 2223 жінки)¹¹.

Звісно, для такого доволі людного й багатодітного села відновлення роботи школи стало заледве не питанням за номером один. Ініціаторами цієї благородної справи стали Лука Степанович Хвиль, Михайло Павлович Гусак і Семен Іванович Кислий¹². За спогадами Л. С. Хвиля до повітової влади у 1922 р. було написано звернення місцевої сільради і направлена делегація на чолі з Антоном Знайковим. До ініціативи богушківців регіональна влада поставилася з належною увагою і рішенням повітового відділу освіти (листопад 1922 р.) відкривалася Богушковослобідська трудова школа I – II ступеней (з 7-річним терміном навчання). Її завідувачем став **Лука Степанович Хвиль**, а вже **25 грудня 1922 р.** розпочалося навчання¹³.

Навчальні групи (так називалися класи за тодішньою освітньою термінологією, в кожній, як правило, не більше 30 учнів) розташувалися в трьох приміщеннях – колишніх земських та церковно-парафіяльної шкіл. Усі вони, звісно, потребували ремонту, мали пічне опалення, а джерелом водопостачання стали розташовані неподалік колодязі. Освітлення в темний час доби здійснювалося за допомогою газових ламп.

Шкільні меблі, які досі знаходилися у квартирах учителів Знайкових, були повернуті до шкільних приміщень. Шкільне “багатство” було доволі скромним: на 1923 р. у семирічці налічувалося 63 парти (252 посадкові місця), 14 столів, 14 стільців, 8 класних дощок, 7 шаф, 2 годинники, 2 групові вішалки (кожна розрахована на 150 осіб) та ще 2 лави. Про інше навчальне приладдя і, тим паче, наочні посібники, прилади годі було й говорити¹⁴.

Рішенням виконкому Богушковослобідської сільради від 25 березня 1923 р. для школи було виділено експропрійовані

КРИЗЬ РОКИ Й ЕПОХИ

приміщення: будинок золотоніського купця Вишневецького, помешкання денікінського полковника Трубича (після розгрому денікінських військ відбув у еміграцію), а також дім непмана Барського (проживав у м. Золотоноша).

Окрім вказаного, для організації суспільно-корисної праці дітей було виділено 3 дес. землі в урочищі “Ліски”. Виконком рекомендував школі створити дитячу трудову комуна¹⁵.

15 листопада 1922 р. було укладено договір між громадою села в особі Богушковослобідської сільської ради і Золотоніським повітвідділом освіти, згідно з яким громадяни села зобов'язувалися оперативно відремонтувати шкільні приміщення (провести побілку, відремонтувати печі, забезпечити утеплення), заготовити паливо і взяти на себе оплату праці (в натуральному виразі) більшої частини персоналу школи. Для утримання школи створювався зернофонд, формування якого мало бути завершено 1 січня 1923 р. Контроль за використанням зернофонду школи здійснював винятково повітвідділ освіти¹⁶.

На 1 січня 1923 р. у Богушковослобідській трудовій школі I – II ступенів навчалося загалом 186 учнів (в т.ч. 142 хлопців і лише 44 дівчини). Як бачимо, продовжувалася не вельми добра традиція освітньої дискримінації жіночої статі, яка спостерігалася і в дореволюційні роки. Серед учнів налічувалося 3 круглих сироти і 23 напівсироти. 79 школярів за тодішніми мірками вважалися вихідцями із заможних сімей, це становило 44,6 %¹⁷.

Інформацію про учнівський контингент Богушковослобідської школи за навчальними групами містить подана нижче таблиця¹⁸ (с. 31).

Таблиця 1

**Особовий склад Богущковослобідської трудової школи
I – II ст. на 1 січня 1923 р.**

Навчальні групи	Всього	Кількість учнів		Сиріт	Напівсиріт	Із заможних родин
		хлопців	дівчат			
I	58	42	16	2	10	25
II	45	34	11	–	4	13
III	21	13	8	–	1	7
IV	22	17	5	–	3	14
V	10	10	-	1	-	8
VI	10	9	1	–	2	6
VII	20	17	3	–	3	6
Всього	186	142	44	3	23	79

Тоді ще не існувало єдиних навчальних планів і програм, Наркомосом видавалися різні їх варіанти, до яких місцеві органи освіти, педради та, навіть, учителі могли вносити зміни. Навчальним планом початкової школи передбачалося вивчення рідної мови (по 14 тижневих годин у 1 – 2 кл. і, відповідно, 4 і 3 год. у 3 – 4), математики (4 – 5 год.), ручної праці (1 – 2 год.), малювання і ліпки (2 год.), співів 2 – 3 год.) і фізвиховання (2 год.) Починаючи з 3-го кл. учні опановували природознавство (3 год.), географію (3 год.) та історію культури (3 – 4 год.) Четвертокласники вивчали й німецьку мову в обсязі 2-х тижневих годин¹⁹.

У 5 – 7 класах вивчалися різноманітні дисципліни, які мали забезпечувати ґрунтовну загальноосвітню підготовку, адже тоді, маючи документ про закінчення 7-річки, можна було вступити до ВИШу (вищої школи). Перелік навчальних дисциплін, які вивчали учні 7 випускної групи Богущковослобідчанської школи, містить таблиця № 2²⁰.

**Навчальний план 7 класу Богушковослобідської 7-річки
у 1922/1923 навчальному році**

№	Назва дисциплін	Кількість годин
1	Рідна мова	4
2	Російська мова	3
3	Російська література	3
4	Арифметика	2
5	Алгебра	1,5
6	Геометрія	1
7	Анатомія	3
8	Хімія	3
9	Історія	3
10	Політграмота	2
11	Малювання	2
12	Географія	2
13	Співи	2
14	Космографія	1
15	Німецька мова	2
	Всього	34,5

У ті роки згідно з чинними нормативними документами, оцінок учням не виставляли, їхня навчальна праця заохочувалася лише словесно. Перевід до наступного навчального року, видача свідоцтва про закінчення школи здійснювалося на основі рішення шкільних рад²¹.

Учні навчалися за підручниками, які в обмеженій кількості виділяв повітвідділ (від 1923 р. райвідділ) народної освіти, вони надходили до шкільної книгозбірні (завідувачка – Ганна Іванівна Юхновська). Зокрема, це був “Український буквар” Русової, “Граматика” Балченка, “Рідне слово” Грінченка, “Історія” Преображенського, “Українська історія” Коваленка, “Синопис” Петрова, “Ботаніка” Кривцова, “Географія” Руднева

та ін. Бракувало підручників майже з усіх дисциплін, особливо з математики, фізики, хімії²².

Слід зазначити, що єдиних підручників тоді не існувало, учитель мав право на їх вільний вибір. Увійшло в шкільну практику використання так званих “розсипних підручників”*, до яких належали газети-підручники, журнали-підручники, хрестоматії тощо²³.

Уведений у дію в 1922 р. “Кодекс законів про народну освіту” закріплював за українськими школами право на проведення навчання рідною мовою²⁴. Це стало важливою складовою процесу “українізації”**, який мав загалом позитивні наслідки.

Навчальний рік тоді поділявся на триместри: два навчальних і один – літній, трудовий. На кінець кожного триместру організовувалися звітні роботи дітей, аби зафіксувати пройдений учнями цикл навчання.

Звичною практикою було призупинення навчальних занять у школі. Так, розпорядженням окрвдділу освіти дозволялося не проводити навчання від 16 квітня до 1 травня 1923 р. “у зв’язку з участю учнів у весняних польових роботах”²⁵.

Від 1924 р. повсюдно поширився так званий бригадно-лабораторний метод навчання, згідно з яким учні розбивалися на ланки по 3 – 5 осіб і самостійно виконували ті чи ті навчальні завдання. Наприкінці місяця вчитель підсумовував результати виконаних завдань та їх оцінював. Звісно, це порушувало принципи системності та індивідуалізації навчання²⁶.

Як впливає зі шкільного звіту, влітку 1923 р. з учнями проведено лише три піші екскурсії: в тому числі 2 до міста Золотоноші і 1 – сусідніми селами. При цьому, в архівному документі основною причиною такого становища визначалася зайнятість учнів влітку на сільськогосподарських роботах у індивідуальних господарствах батьків²⁷.

* З поурочним komponуванням.

** Українізація проводилася в 1920-х рр., у галузі освіти зводилася, насамперед, до запровадження в навчально-виховний процес української мови, національних традицій тощо.

Богушковослобідська школа переживала тоді значні труднощі, про що з великою тривогою доповідав райвідділу народної освіти її завідувач Л. С. Хвиль. Зокрема, він нарікав на нестачу підручників, учнівського приладдя, палива, констатував хронічне недофінансування школи з боку відділу освіти. Чимало учнів з незаможницьких родин голодували, часто хворіли, пропускали заняття через відсутність одягу та взуття²⁸.

Навчально-виховний процес у Богушковослобідській 7-річці (1922/1923 н. р.) забезпечувало 9 педпрацівників, з яких лише 1 (В. І. Дашкевич) мав вищу освіту, інші – середню й незакінчену середню. До речі, тоді учителів називали немилозвучним словом “шкраб” (школьний работник), класоводи та класні керівники іменувалися “груповодами”. Детальнішу інформацію про педколектив Богушковослобідської 7-річки містить таблиця № 3²⁹ (с. 35).

У комплектуванні складу педколективу застосовувався класовий принцип і жорстка люстрація*. Так, Наталія Прихожа, що мала майже 30-річний педстаж, була звільнена з роботи лише за те, що була дружиною місцевого псаломщика³⁰.

Учителі школи вели активну громадську роботу, зокрема, були в перших рядах боротьби з неписьменністю. В. І. Дашкевич навіть організував роботу сільського народного університету – своєрідного робітфаку**, де сільська молодь готувалася до вступу в середні спеціальні та вищі навчальні заклади³¹.

Оплата праці співробітників школи здійснювалася в натуральному вигляді, із створеного солідарно громадою та відділом освіти зернофонду. Так, у 1923 р. місячна зарплатня завідувача школи Л. С. Хвиля становила 7 пудів*** 18 фунтів**** зерна, В. І. Дашкевича – 4 пуди 14 фунтів, а вчителів початкової ланки

* Люстрація – особлива процедура перевірки (здебільшого на лояльність до владного режиму) осіб, які займають державні посади.

** Робітфак (робітничий факультет) – загальноосвітній навчальний заклад при університетах та інститутах у Радянській Росії і СРСР 1919 – 1940 рр. для підготовки до вступу у ВНЗ вихідців з робітничо-селянського середовища молодих людей, які не мали середньої освіти.

*** Пуд становив 16,38 кг.

**** Фунт відповідав 409,512 г.

Таблиця 3
Відомості про педагогічний колектив Богущковослобідської трудової школи I – II ст. станом на 1 січня 1923 р.

№	Прізвище, ім'я та по батькові	Рік народження	Освіта	Пед. стаж (років)	Що викладає, які має доручення	Соціальне походження	Сучасне соціальне становище	Примітка
1	Хвиль Лука Степанович	1898	середня спеціальна, Черкаська педшкола, Полтавське ремісничє училище	32	завідувач школи, математика, німецька мова, керівник 6-ї гр.	селянин	пролетар	
2	Дашкевич Валеріан Іванович	1864	вища, Київський університет	22	заступник завідувача школи, історія, керівник 4-ї гр.	дворянин	незаможник	
3	Знайков Антон Васильович	1877	духовна, Полтавська духовна семінарія	15	груповод 3-ї групи	з духовенства	середняк	
4	Гнатченко Киріло Юхимович	1868	середня, Золотоніська вища повітова школа	3	груповод 2-ї групи, секретар педради	міщанин	незаможник	
5	Гусак Михайло Павлович	1901	середня, 3 класи лікарської школи	31	українська мова, політграмота, хімія, астрономія, керівник 7-ї гр.	селянин	пролетар	навчався в народному Полтавському університеті
6	Знайкова Євгенія Василівна	1867	духовна, єпархіальне жіноче училище	8	груповод 1-ї групи	з духовенства	середняк	
7	Гусакова Єлїстинія Юхимівна	1901	духовна, єпархіальне жіноче училище	2	математика, фізика	селянка	пролетар	
8	Романенкова Олександра Андріївна	1892	духовна, єпархіальна жіноче училище	12	географія, природознавство, керівник 5 гр.	селянка	пролетар	
9	Юхновська Ганна Іванівна	1894	духовна, єпархіальна жіноча школа		українська мова, малювання, ручна праця; завідувачка книгозбірні	з духовенства	пролетар	

КРИЗЬ РОКИ Й ЕПОХИ

– 3 пуди 34 фунти³². Л. С. Хвиль згадував, що в 1923 р., за 6 пудів отриманої гречки (майже місячної зарплати), він виміняв на черкаському ринку хромові чоботи – на той час це було доволі презентабельне чоловіче взуття³³.

Загалом за 10 місяців навчальної роботи учитель отримував від 35 до 70 пудів зерна різних сільськогосподарських культур (це відповідало 573 – 1148 крб.), тоді як договором між сільрадою та повіткомом (листопад 1922 р.) середній розмір матеріальної винагороди на одного вчителя був визначений у розмірі 76 пудів (1245 крб.)³⁴. Для утримання учительського персоналу в 1922/1923 навчальному році школою загалом було отримано 452 пуди зерна, а на всі інші видатки – лише 12 пудів³⁵.

Однак школа не довго втрималася в статусі освітньої установи I – II ступенів. Значні фінансові труднощі, які переживала освітня галузь району, перебої з формуванням громадського фонду для утримання школи зрештою призвели до закриття семирічки.

Від 1924 р. школа знову стала початковою, а учні 5 – 6 класів мали продовжувати навчання в семирічках м. Золотоноші, куди рішенням райвідділу народної освіти була прикріплена й Чапаєвка³⁶.

На 1 січня 1925 р. у Чапаєвській початковій школі навчалося 188 учнів, зокрема, у 1-й гр. – 68 (2 комплекти), 2-й – 53, 3-й – 40, 4-й – 27. Поза школою в її мікрорайоні залишалася 44 дитини віком 8 – 11 років (по Золотоніському району – 2408). Утім, уже на 1927/1928 навчальний рік було досягнуто 100% охоплення початковою освітою сільських дітей³⁷.

Навчально-виховний процес у Чапаєвці забезпечували Лука Степанович Хвиль (він продовжував виконувати обов'язки завідувача, на той час початкової школи, і вів 1-у групу), Антон Васильович Знайков (2-а гр.), Зінаїда Никифорівна Сергійчук (3-я гр.), Іван Федорович Тобічко (4-а гр.)³⁸.

Тоді, у зв'язку з грошовою реформою 1922–1924 рр. і стабілізацією радянської валюти, було здійснено перехід на грошову форму оплати праці вчителів. Зокрема, в 1925 р. середня щомісячна зарплата учителя становила 15 крб 16 коп.³⁹.

Сільська громада не бажала миритися з таким становищем, коли діти мали здобувати семирічну освіту в м. Золотоноші, адже це викликало значні незручності (місто знаходилося на відстані майже 20 км) і додаткові матеріальні витрати батьків. Тому сільвиконком на чолі з Власом Наумовичем Гуком, батьківський актив та колектив школи зініціювали відкриття 5-ї групи (класу) коштом громади.

Незважаючи на відсутність погодження цього кроку райвідділом та окривідділом народної освіти, Чапаєвська школа все таки відчинила двері перед вчорашнім 4-класниками. Викладання гуманітарних дисциплін у 5-й групі узяв на себе (практично на громадських засадах, особливо на початковому етапі) Михайло Павлович Гусак, а завідувач школи Лука Степанович Хвиль навчав п'ятикласників математиці, ботаніці та іншим дисциплінам природничо-математичного циклу.

Така наполегливість чапаєвської громади знайшла розуміння в районному та окружному центрах (це узгоджувалося й із політичною лінією партійного керівництва на розширення мережі шкіл I – II концентрів), тому в наступному 1925/26 навчальному році була відкрита часткова фінансова лінія з райвиконкомом для утримання 5-ї й 6-ї груп. Проте левову частку затрат несла місцева батьківська громада. Наступного ж 1926/1927 навчального року Чапаєвська школа повністю перейшла на фінансування з держбюджету і фактично відновила свій статус семирічки. Було поновлено й склад педколективу школи. Перший випуск школи після періоду тимчасової ліквідації відбувся у 1927 р., другий – 1928, третій – 1929, четвертий – 1930⁴⁰.

У зв'язку з тим, що у навколишніх селах були відсутні школи-семирічки, Чапаєвська школа уже в 1920-х рр. опинилася у відповідальній ролі освітнього центру. В ній навчалися діти з сіл Богуславець, Деньги, Залізьки, Кропивна, Липівське, Мельники, Панське, Хрести, хуторів Сорочин, Хвилів, Чобітьки⁴¹.

Управління школою здійснювалося на демократичних засадах і поряд з цим у дечому моделювало тогочасну радянську

систему керівництва. Найвищим керівним органом школи вважалася шкільна рада. Її склад формувався на паритетних засадах: 1/3 – учителі, 1/3 учні і 1/3 – представники батьківської громади та активу села. Раду певний час очолював Антон Васильович Знайков, пізніше – Влас Наумович Гук. Функціонував у Чапаєвській семирічці й дитячий “виконком” (по сучасному – учком), у навчальних групах працювали групові комітети (групкоми) на чолі з старостами⁴². До речі, посада завідувача школи певний час була виборною (на засіданні ради школи) із наступним призначенням обраної особи райвідділом освіти.

На кінець 1920-х років дещо збільшилася номінальна вчительська зарплатня, вона в середньому становила 46 крб. на місяць. Показово, що заробіток сільського вчителя був щонайменше на 15 % нижчим від їхніх міських колег, при начисленні зарплати не враховувався педстаж (хоча це й передбачалося постановою РНК УСРР від 5. 08. 1925 р.)⁴³.

У травні 1922 р. було утворено дитячу комуністичну організацію, яка дістала назву піонерської, згодом їй було присвоєно ім'я В. І. Леніна (1924 р.)*. Той, хто вступав у ряди цієї організації, давав урочисту обіцянку такого змісту: “Чесним словом обіцяю, що буду вірний робітничому класу, буду щоденно допомагати своїм трудовим побратимам, знаю Закони юних піонерів і буду їх дотримуватися”⁴⁴.

Піонерська організація в Чапаєвці утворилася в середині 1920-х рр. (точнішої дати встановити не вдалося). За свідченнями М. П. Гусака її засновницею та першою очільницею була Настя Козачок⁴⁵.

Отже, в історії Чапаєвської школи період від 1917 р. до кінця 1920-х рр. виявився доволі драматичними і поряд з цим плідним. У той час було закладено необхідні підвалини для подальшого поступу місцевої освіти.

* *Всесоюзна піонерська організація ім. В. І. Леніна. Піонерів називали також “юні ленінці”.*

НЕЗАБУТНЄ (1930 – 1941 рр.)

*Чого Івась не навчивсь,
того й Іван не буде знати.*

Народна мудрість

*Школа мусить стати для них (вихованців)
маленькою батьківщиною,
яку вони люблять і часто якою вони дорожать,
яку разом з педагогом розбудовують.*

Г. Г. Ващенко

Етапним періодом в історії Чапаєвської школи можна вважати 1930-ті роки, коли було закладено підґрунтя повної середньої освіти. Життя закладу проходило на тлі бурхливих суспільно-економічних змін, які тоді переживало українське село.

Із демонтажем НЕПу на хвилі “великого перелому” і суцільної колективізації восени **1929 р.** утворився колгосп ім. Чапаєва, першим головою його правління став колишній випускник Богущковослобідської земської школи Ларион Хомич Колісник. За темпами усупільнення селянських господарств Чапаєвка згодом опинилися в районних лідерах¹.

Голод 1932 – 1933 рр. не спричинив у Чапаєвці таких демографічних втрат, як у інших українських селах: його жертвами стало менше 5 % населення. Пояснення цього феномену слід шукати не лише в придніпровському розташуванні села, а відтак і в дещо більших харчових ресурсах, а й у прагненні вищої партійної влади зберегти якомога менш неушкодженим “маяк нового колективного життя” та зразковий полігон соціалістичних експериментів. Саме в ті голодні роки партійно-комсомольським активом була дощенту зруйнована Свято-Успенська церква, яка в дусі тогочасної риторики була названа осередком “опіуму для народу”².

Здолавши початкові труднощі розбудови колективного життя, на середину 1930-х рр. колгосп ім. Чапаєва перетворився на передове господарство республіки (голова правління І. Д. Вовк). За ним було закріплено 8440 га землі, яка оброблялася не лише живим тяглом, але й технікою Золотоніської машинно-тракторної станції (МТС) та власними двома тракторами, 128 плугами, 41 культиватором. Зростало поголів'я продуктивної худоби: господарство у 30-х рр. утримувало понад 1 тис. голів великої рогатої худоби (ВРХ), 900 овець, 400 свиней, декілька тисяч курей. Гордістю колгоспу стала й пасіка на 880 бджолосімей.

Урожайність зернових сягнула рекордних на той час показників (18 цн/га), а передові доярки довели щорічні удої молока до 3 тис. кг на корову. Колгосп ім. Чапаєва став мільйонером, його прибутки становили на 1938 р. 1,8 млн. крб. З огляду на неабияку рентабельність господарства, його керівництво мало можливість спрямовувати значні кошти на розбудову соціальної інфраструктури. Так, лише в 1937 р. на соціально-культурне будівництво було витрачено понад 60 тис. крб.³

Наприкінці другої п'ятирічки (1933 – 1937 рр.) при фінансовому сприянні центральної влади розпочалася планова забудова Чапаєвки за проектами столичних архітекторів О. Тація і Г. Шлаканьова. У результаті реконструкції центру села у другій пол. 30-х рр. воно набрало сучасного вигляду і стало взірцем благоустрою сільських населених пунктів УРСР⁴.

У селі було споруджено будинок культури, аптеку, фельдшерський пункт, лазню, крамницю та інші об'єкти. **7 червня 1936 р.** у Чапаєвці було відкрито перший в Україні типовий сільський стадіон, споруджений методом народної будови та за допомогою київських підприємств (зокрема, заводу “Більшовик”). З приводу цієї події “всеукраїнський староста” Г. І. Петровський надіслав вітальну телеграму жителям с. Чапаєвка⁵.

Досвід колгоспної Чапаєвки у другій половині 1930-х рр. дістав схвалення вищої влади і рекомендувався до поширення на теренах СРСР. З метою його вивчення в селі побували делегації Білорусії, Грузії, Молдавії, Російської Федерації та

більшості областей України. Свої досягнення колгосп демонстрував на всіх довоєнних експозиціях Всесоюзної сільськогосподарської виставки і неодмінно ставав її дипломантом. Так, у 1939 р. виставком ВСГВ присудив Чапаєвський молочно-товарній фермі диплом 2-го ступеня і нагородив її колектив премією в сумі 5 тис. крб. та мотоциклом⁶.

Тогочасна Чапаєвка постійно знаходилася в центрі уваги засобів масової інформації. Про перебіг справ у селі можна було дізнатися зі шпальт центрального органу ЦК КПРС – газети “Правда”, республіканської та місцевої періодици⁷.

Доволі детально висвітлено “квітуче життя” колгоспної Чапаєвки у розлогодому спецфоторепортажі на сторінках журналу “Огонёк”, там було вміщено понад півтора десятка фотосвітлин та відповідні тексти⁸. Селу було відведено й чимало матеріалів обласної газети “Більшовик Полтавщини”, а районка “Червоний Жовтень” знайомила читачів з успіхами цього унікального населеного пункту з номера в номер. Упровадженню соціалістичних обрядів у життя села був присвячений один з перших радянських звукових документальних кінофільмів “Весілля”, знятий у Чапаєвці столичною студією⁹.

Той динамічний період історії Чапаєвки позначений і вагомих поступом місцевого шкільництва. У зв'язку зі зростанням учнівського контингенту та партійно-урядовими настановами на розвиток загальної освіти, в тому числі й середньої, актив села та керівництво Чапаєвської школи на чолі з Л. С. Хвилем порушили клопотання перед Золотоніським райвиконкомом та Шевченківським окрвиконкомом про спорудження нового приміщення школи. Окружна та районна влада підтримала цю ініціативу, а голова окрвиконкому М. О. Левкович завізувала клопотання про виділення для будівництва шкільного приміщення 5-ти тисяч штук дефіцитної та той час цегли.

Будівництво розпочалося у 1930 р. і тривало близько трьох років. Прикметно, що велося воно у формі всенародної “толоки”, в якій найдіяльнішу участь узяли й найбільш зацікавлені жителі села: учителі, учні та їхні батьки¹⁰.

Хронічна нестача будівельних матеріалів та відсутність достатніх коштів спричинили значні труднощі у зведенні навчального приміщення. З матеріалу, який вміщено на сторінках районної газети “Червоний Жовтень” за 3 січня 1932 р., дізнаємося, що в щойно збудованому приміщенні школи незатишно, підлога в декількох класах відсутня, багато вікон не застеклено¹¹.

Ціною неймовірних зусиль сільській громаді та педколективу вдалося у голодні 1932/1933 роки усунути ці недоробки й завершити будівництво школи. Нова будівля школи була одноповерховою, доволі просторою, з цегляними стінами та металевою покрівлею. За конфігурацією вона нагадувала літеру “Г”, доволі великим було й шкільне подвір'я. До послуг учнів був просторий фізкультурний майданчик. Нова споруда розташувалася неподалік тодішнього центру села, якраз на місці сьогоденного шкільного комплексу¹².

Як засвідчує опитування колишніх учнів 1930-х рр.*, у школі було пічне опалення, відсутнє й централізоване водопостачання. Що стосується освітлення, то в темний час доби спочатку воно здійснювалося за допомогою газових ламп, а з появою в другій половині 1930-х рр. сільської дизельної електростанції до шкільних приміщень прийшов електрострум. У той же час школа була радіофікована¹³.

Поява нового приміщення та вже очевидний імідж Чапаєвки, як своєрідного сільського духовного центру регіону, посилювало мотивацію щодо реорганізації Чапаєвської семирічки у вищий тип школи. У **травні 1934 р.** з'явилася постанова РНК і ЦК ВПК(б) “Про структуру початкової і середньої школи в СРСР”, якою було чітко визначено 3 типи шкіл (початкова, неповна середня і середня), а місцева влада націлювалася на прискорене відкриття (в тому числі й у великих селах) повних середніх шкіл¹⁴.

Відтак, від 1934 р. у звітних документах Чапаєвська школа подається уже як середня. Це був один з перших навчальних

* Опитування проведено автором у 1980 – 1990-х рр.

закладів Золотоніщини такого типу. Набуття школою не такого вже й поширеного в сільській місцевості статусу “середньої” утверджувало за Чапаєвкою роль освітнього лідера Золотоніського краю.

Учнівський контингент Чапаєвської середньої школи формувався не лише за рахунок місцевих представників підростаючого покоління. Здобували середню освіту в Чапаєвці діти та підлітки з навколишніх сіл Деньги, Залізьки, Кропивна, Панське, Хрести, хуторів Вишневий, Сорочин, Хвилів, Чобітьки. Звісно, часом немалу відстань до рідної школи “іносельці” долали пішки, адже ніякого підвезення тоді організовано не було¹⁵.

У 1930-х рр. в освітянському життєвому з’явилось таке поняття, як “всеобуч”. Постановою ЦК ВКП(б) від 29 липня 1930 р. “Про загальну початкову освіту” в наступному навчальному році вводилося обов’язкове початкове навчання дітей віком 8 – 10 років з наступним поширенням обов’язковості освіти для підлітків 11 років. Для переростків (11 – 15 років), які не пройшли курс початкової школи, запроваджувалися прискорені форми опанування елементарними знаннями (1 – 2-річний курсовий термін навчання). Передбачено було й розгортання мережі шкіл сільської молоді. Виконання завдань всеобучу надзвичайно жорстко контролювалося центральною та місцевою владою¹⁶.

Як впливає зі звітної документації, педколектив Чапаєвської десятирічки знаходився в авангарді боротьби за всеобуч, а його досвід у цій царині рекомендувався до впровадження. На 1937 р. особовий склад Чапаєвської середньої школи становив 547 учнів¹⁷. Динаміка учнівського контингенту мала тенденцію до збільшення і на 1940 р. у школі налічувалося вже понад 600 школярів. Урядовими постановами замість назви первинного шкільного осередку “навчальна група” вводилося означення “клас”, що означало відновлення усталених форм організації учнівської праці.

Постановою ЦК ВКП(б) від 25 серпня 1932 р. “Про навчальні програми та режим у початковій і середній школі” засуджувався лабораторно-бригадна форма навчання і відновлювалася

класно-урочна. Навчальні плани й програми набрали безальтернативно-уніфікованого характеру, а праця вчителя була поставлена в надзвичайно жорсткі рамки¹⁸.

На тлі загальноосвітніх процесів та у зв'язку з реорганізацією Чапаєвської школи в середню відбулися суттєві зміни в навчальному плані. Відповідною постановою РНК і ЦК ВКП(б) (15 травня 1934 р.) у школах відновлювалося викладання громадянської історії (при цьому – у 3, 4 класах вивчався її пропедевтичний* курс, а починаючи з 5-го класу – систематичний). У зв'язку з прийняттям 5 грудня 1936 р. нової Конституції СРСР** розпорядженням РНК від 1 лютого 1937 р. запроваджувалося ознайомлення учнів 7 – 10 класів з її основними положеннями. А в 1937/38 навч. році у 7 класі вводилася самостійна дисципліна “Конституція СРСР”¹⁹. У навчальному плані школи тоді не були передбачені окремі уроки трудового навчання.

Радянська школа ставала осередком русифікації і Чапаєвська десятирічка не була в цьому плані винятком. У 1938 р. з'явилася постанова РНК, яка встановлювала як обов'язкову норму вивчення російської мови в середніх навчальних закладах. Відтак, кількість годин на цю дисципліну суттєво збільшувалася²⁰.

Навчально-методичне забезпечення викладання було украй слабким, утім це відображало загальні тенденції функціонування сільської загальноосвітньої школи. У Чапаєвській десятирічці діяв єдиний, до речі, один із перших на Золотоніщині, фізико-хімічний кабінет, що створювало хоч якусь базу викладання для відповідних навчальних дисциплін. Що стосується інших предметів, то, як згадують випускники 1930-х рр. П. Ф. Пилипенко, В. М. Гончар, Г. Г. Гусак та ін., майже ніяких навчально-наочних посібників не використовувалося, єдиними засобами навчання були учительське слово, крейда й класна дошка²¹.

Ключове значення для успішного навчання учнів мало забезпечення їх необхідними підручниками. Постановою ЦК

* *Пропедевтика (грец. – попередньо навчаю) – підготовчий, вступний курс, вступ до якоїсь науки.*

** *Конституцію назвали “Сталінською”.*

ВКП(б) від 12 лютого 1933 р. наркоматам освіти доручалося якнайшвидше розробити та видати необхідними накладками єдині стабільні підручники з базових шкільних дисциплін. Віднині було заборонено використовувати так звані регіональні посібники, за винятком хіба що краєзнавчого характеру²².

Чинні підручники були украй заполітизованими, містили безліч славослав'я на адресу партії та “батька” Сталіна. Так, читанка для учнів 2-го класу розпочиналася словами:

З піснею про Сталіна починаєм день,
Кращих ми не знаєм на світі пісень!²³.

Відразу наголосимо, що навчальних книг не вистачало, а їхня якість, незважаючи на низку урядових постанов, розпоряджень залишала бажати кращого. Спочатку придбання підручників формально брала на себе школа (хоча фактично кошти для цієї мети збиралися з батьків). Через шкільну бібліотеку вони розподілялися між учнями на “безкоштовній” основі. Згодом цей порядок було змінено постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 7 серпня 1935 р., якою передбачався перехід до відкритого продажу підручників школярам, зокрема на селі – через установи споживчої кооперації та школу²⁴.

У 1930-х роках у цілому була вирішена проблема з зошитами та учнівським приладдям. Учні писали чорнилами та металевими перами – “зірочками”, “гусочками”, “рондо” та ін. До школи вони ходили з пошитими батьками полотняними торбами (аби їх не поплутати, на кожній різними способами вміщувалися початкові літери прізвища та імені учня, а також рік навчання) та плетеними з розози “кошолками”. Чорнильніці-“невиливайки” носили в спеціальних торбинках²⁵.

Спільною постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 3 вересня 1935 р. уніфікувався режим роботи загальноосвітніх шкіл усіх типів. Цим документом визначалося, що навчальний рік розпочинався 1 вересня, а закінчувався для учнів 1 – 3-х класів – 1 червня, 4 – 7-х – 10 червня, а 8 – 10-х – 20 червня. Щотижня учні навчалися 6 днів, для початкової ланки проводилося не більше 4-х уроків у день, для 4-го класу – 2 рази на тиждень по

КРИЗЬ РОКИ Й ЕПОХИ

5 уроків, а для учнів 5 – 10 класів – 5 уроків (2 – 3 рази на тиждень – 6 уроків). З метою кращого опанування російської мови та літератури для учнів українських шкіл запроваджувалися додаткові уроки. 1-а, 3-а і 4-а перерви між уроками тривали 10 хвилин, а 2-а – 30 хв. Чинним режимом річної роботи школи передбачалося 4-квартне навчання та проведення 3-х канікул, найтривалішими з яких були зимові: від 30 грудня до 10 січня²⁶.

У школі застосовувалася 5-ступенева форма оцінювання якості знань учнів: 1) *дуже погано*; 2) *погано*; 3) *посередньо*; 4) *добре*; 5) *відмінно*. Наркоматом освіти були визначені й критерії оцінювання. При переводі з одного класу до іншого учням видавалися перевідні свідоцтва з подачею в них оцінок за успішність та поведінку.

Учні складали перевідні та випускні екзамени, починаючи з IV класу. Відмінники навчання нагороджувалися Похвальними грамотами. По закінченню середньої школи випускникам видавався атестат “зрілості”. При цьому, відмінники отримували випускний документ особливого зразка, який від звичайних відрізнявся позолоченою окантівкою і давав право його власнику вступати до ВНЗ без вступних екзаменів (в атестаті була відповідна помітка). До речі, тоді встановлювався вододіл між “основними” і “не основними” предметами. До останніх відносили креслення, малювання, музику, фізкультуру і, якщо випускник навіть і мав із цих дисциплін “добре”, а з “основних” “відмінно” – він не втрачав права на відмінний атестат²⁷. Серед перших випускників Чапаєвської школи, які отримали атестати про середню освіту з відзнакою були Григорій Береза, Марія Вовк, Василь Гончар, Іван Король, Василь Пилипенко, Андрій Прилішко, Андрій Труба та ін.

Тоді, як спочатку в усіх ланках загальноосвітньої школи радянська влада встановила безоплатне навчання, то в передвоєнному 1940 р. від цього принципу довелося частково відмовитися з огляду на об’єктивні труднощі. Спеціальною постановою РНК СРСР від 2 жовтня 1940 р. у старших (8 – 10) класах середніх шкіл запроваджувалася плата за навчання.

Щоправда, вона була не такою вже й великою і становила 150 крб. на рік. Проте для колгоспників, які здебільшого потерпали від нестачі живих коштів, навіть ця, загалом невелика сума, була часом непосильною, а тому чимало юних чапаєвців змушені були розпрощатися з надією отримати повну середню освіту²⁸.

Перший випуск десятикласників Чапаєвської середньої школи відбувся у **червні 1936 р.** (кл. керівник Л. С. Хвиль). Атестати про повну середню освіту тоді отримали 26 випускників²⁹. Наступного року було випущено лише 20 учнів³⁰.

Учні 1930-х років згадують, що в школі панувала належна дисципліна і порядок. Дисциплінованість учнів ґрунтувалася насамперед на безперечному авторитеті учителів та відповідальності самих вихованців. До речі, вітаючись з учителем, на знак поваги до нього, учень в обов'язковому порядку або знімав кашкета, або, принаймі, позначав цю дію. На кожного учня в школі заводилася особова справа, де фіксувалися його навчальні успіхи й подавалася характеристика за кожний клас. Важливим стимулюючим чинником було виставлення оцінок з поведінки за 5-ступеневою шкалою.

До неслухняних учнів переважно застосовувалися засоби морального впливу. Поширеним явищем було залишення учнів, які не виконали домашнього завдання, після уроків (“без обіду”). Як крайній засіб впливу на недисциплінованих зрідка застосовувалося виключення учня зі школи, остаточне рішення з цього приводу приймав лише райвідділ народної освіти³¹.

З учнями Чапаєвської школи проводилася позакласна й позашкільна робота. Працювали предметні гуртки, зокрема, фізики, хімії, математики. У колишньому приміщенні земської початкової школи (на місці нинішнього сільського спортзалу) розгорнув свою роботу сільський будинок піонерів – чи не єдиний серед сільських населених пунктів краю³². При цьому осередку позашкільної роботи працювали гуртки міжнародної мови есперанто, художньої самодіяльності, інтернаціональної дружби, шахово-шашковий клуб. Учні співали в самодіяльному народному хорі, яким керував учитель Леонід Дем'янівський (у

програмі налічувалося близько 80 пісень). Великою популярністю користувався учнівський струнний оркестр (під орудою Л. В. Дем'янівського), у ньому було задіяно понад 30 учнів, а фонозапис цього колективу транслювався по Всесоюзному радіо³³.

Активними учасницями сільського танцювального ансамблю, який, до речі, здобував звання лауреата республіканського та дипломанта всесоюзного конкурсів, були старшокласниці Євдокія Ведвідь, Варвара Гончар, Надія Козинець, Катерина Кривицька та ін. Грالی учні й у виставах місцевого драмгуртка, який Чапаєвці з гордістю величали “колгоспним театром”, його роботою керував випускник школи Григорій Миколайович Глиб. До речі, в середині 30-х років драмгурток мав у своєму репертуарі понад 30 вистав, зокрема, “Майстри часу”, “Наталка-Полтавка” (опера), “Загибель ескадри”, “Платон Кречет”, “Маруся Чурай”, “Коварство и любовь” та ін. Майстерно виконували свої ролі учні-старшокласники Степан Воскобійник, Григорій Гайдар, Ніна Гороховська, Гнат Калита, Сидір Колісник, Галина Красногляд, Григорій Трубич та ін.³⁴

Кілька учнів грали в складі створеного в 1933 р. сільського духового оркестру, зокрема, Тихін Дикуль, Павло Кулик, Микита Романенко. У шкільному сквері розташувалася музична черепашка, і з цієї імпровізованої сцени юні майстри мистецтв дарували односельцям радість спілкування з музикою³⁵.

Та найбільш вагомо чапаєвські школярі заявили про себе в спорті. Навесні 1936 р. десятикласниця Параска Пилипенко стала чемпіонкою України з велоспорту, а її однокласник Яків Клименко – переможцем Всеукраїнської колгоспної спартакіади з легкої атлетики. Успішно виступали на змаганнях також старшокласники Прокіп Береза і Антоніна Романенко. Чемпіонський титул з шахів серед сільських спортсменів Полтавщини виборов у 1940 р. чапаєвський учень Григорій Береза, а друге місце з цього виду посів Максим Перепада³⁶.

Від 1937 р. стали традиційними масові фізкультурні виступи учнів на сільському стадіоні з нагоди радянських свят. Так, під час святкування Дня міжнародної солідарності трудящих 1 трав-

ня 1937 р. в цьому своєрідному спортивному шоу взяло участь понад 200 місцевих школярів³⁷.

Найбільш популярними серед школярів були ігрові види спорту. Кращі спортсмени-старшокласники увійшли до складу збірних Чапаєвки з волейболу. На всесоюзних змаганнях серед сільських команд з цього виду, які проводилося в Ленінграді наприкінці 1930-х рр., чоловіча та жіноча збірні Чапаєвки посіли почесне 2-е місце³⁸.

Чимало чапаєвських школярів грали в основному та дублюючому складі збірної Чапаєвки з футболу, шефство над якою взяли гравці іменитого столичного клубу – київського “Динамо”. До речі, колгоспна збірна у другій половині 1930-х рр. була незмінними переможцем республіканської першості серед сільських футболістів і започаткувала міжнародні зустрічі, вигравши в команд робітничих клубів Франції та Іспанії³⁹. Кольори сільської футбольної збірної успішно захищали чапаєвські учні, зокрема, Федір Пилипенко і Прокіп Береза⁴⁰.

До послуг чапаєвських школярів був ще один осередок позашкільного виховання – одна з найкращих в Україні “Хата оборони”. При ній працювала ціла низка оборонних гуртків первинної організації ТСОАВІАХІМ*, зокрема, ворошиловських стрільців, вершників, кулеметників, топографів, хімзахисту, радистів тощо. Місцеві діти й підлітки із захопленням відвідували заняття планерного гуртка, який був оснащений справжнім планером. Неподалік школи навіть було збудовано справжній аеродром, проте жоден льотчик так і не ризикнув посадити на нього крилату машину. Сотні чапаєвських школярів успішно виконували норми комплексів ГПО**, БГПО***, ПХО****, ВС***** та ін.⁴¹.

* ТСОАВІАХІМ – товариство сприяння обороні, авіаційному та хімічному будівництву.

** ГПО – готовий до праці і оборони.

*** БГПО – будь готовий до праці і оборони.

**** ПХО – протихімічна оборона.

***** ВС – ворошиловський стрілець.

Трудовий гарт учні проходили, допомагаючи місцевому колгоспу у проведенні польових робіт та збираючи металобрухт і макулатуру. На шкільному подвір'ї з'явився посаджений учнями парк. Тут росли осокори, берести, осики, вони очищали повітря, дарували приємну прохолоду влітку і запаморочливі аромати у весняну пору. Шкільний парк став улюбленим місцем відпочинку для сільської молоді⁴².

Важливими організаційними осередками учнів залишалися піонерська та комсомольська організації школи. Старшим піонерво-жатим, або, за тодішньою термінологією, “дитячим комісаром”, працював Григорій Трохимович Гончар. Значним авторитетом серед старшокласників користувався секретар комсомольської організації школи Семен Кутир⁴³.

У школі було організовано “соціалістичне” змагання між класами в рамках молодшої, середньої та старшої учнівських ланок. Перебіг змагання оперативно висвітлювався шкільним активом на щотижневих лінійках, а підсумки підводилися наприкінці навчальних чвертей з врученням переможцям перехідних прапорців та нагород⁴⁴.

Харчування в школі для учнів по суті організовано не було, тому вони, як правило, приносили сніданки з дому (шмат хліба з цибулиною, варену картоплину чи пляшечку молока). Утім, навпроти школи розташовувалася колгоспна їдальня “Спорт”, де можна було покуштувати гарячих страв. Особливо це було актуальним для школярів-іносельців. У листопаді 1934 р. загальні збори колгоспників ухвалили виділити для забезпечення учнів гарячими сніданками 150 цн пшениці, 100 цн картоплі та 50 цн овочів. З часом було організовано безоплатне харчування дітей з бідних родин. Для забезпечення цієї категорії одягом колгосп щорічно виділяв 150 – 200 крб.⁴⁵.

Звучні успіхи Чапаєвської десятирічки були насамперед пов'язані з самовідданою роботою педагогічного колективу школи, який об'єднав у своєму складі працелюбних і творчих людей. Школу тоді очолював **Гнат Іванович Тертишник**. *Корінний житель села, народився 30 січня 1898 р., навчався в*

місцевій двокласній земській школі. Спочатку працював бухгалтером сільської споживчої кооперації, а потім став учителем Чапаєвської школи, за сприяння М. П. Гусака успішно закінчив Золотоніський педтехнікум і природничий факультет Черкаського пединституту (заочно)⁴⁶. У 1930 р. був призначений завідувачем Чапаєвської семирічної, згодом – директором* середньої школи. На цій посаді він перебував до початку Великої Вітчизняної війни, паралельно викладаючи хімію. Після війни працював головним бухгалтером колгоспу ім. Чапаєва. Помер 6 червня 1961 р.

До речі, з огляду на важливість посади, директора десятирічки призначав своїм наказом винятково нарком освіти за поданням облвно з числа лише тих претендентів, які мали вищу освіту і стаж педагогічної роботи не менше 3-х років⁴⁷.

Заступником директора з навчально-виховної роботи працював **Григорій Федорович Біда**, історик за фахом. У складі педколективу на 1937 р. працювало 22 учителі і лише 7 із них мали вищу освіту, решта – середню спеціальну й загальну середню⁴⁸.

Велике захоплення в учнів викликали уроки надзвичайно ерудованого і вимогливого учителя фізики та креслення Михайла Миколайовича Пилипенка, який пізніше здобув учений ступінь доктора технічних наук. Любили школярі уроки української мови та літератури, які майстерно вели Пріська Костянтинівна Біда** та Ганна Іванівна Знайкова, математики – Віктор Михайлович Ковальов, Ганна Захарівна Тертишник і Лука Степанович Хвиль, географії – Захар Теофанович Гайдар, німецької мови – Федір Дмитрович Шаповал. Що вже там казати про уроки фізкультури, їхня популярність у спортивно налаштованій Чапаєвці були чи не найбільшою. А вели їх діючі

* Від 1934 р. у відповідність зі спеціальною постановою керівників середніх і неповних середніх шкіл стали іменувати директорами (раніше – завідувачі).

** У повоєнні роки працювала вчителькою Золотоніської СШ №5 і за успіхи в праці була нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора.

спортсмени, талановиті вчителі Вадим Іванович Боїн та Іван Антонович Пазиненко. Хімію та співи викладав уже згаданий Леонід Васильович Дем'янівський. Початковою ланкою освіти, яка, до речі, мала певну оперативну самостійність, опікувалися такі цікаві педагоги, як Мечеслав Вікентійович Гороховський, Гаврило Явтухович Клименко*, Мотрона Григорівна Колісник, Ольга Василівна Романенко, Федір Григорович Ткаченко та ін.⁴⁹

Наприкінці 1930-х років колектив школи поповнився молодими педагогами: зокрема, учителем математики був призначений Володимир Петрович Романицький, а його дружина Марина Дмитрівна викладала російську мову і літературу⁵⁰.

Свідченням глибокого усвідомлення владою значення учительства у вихованні підрастаючого покоління як “майбутніх будівників комунізму” стала постанова ЦВК і РНК СРСР від 10 квітня 1936 р. Нею встановлювалися персональні звання для педагогів з наданням спеціального посвідчення, зокрема: “Учитель початкової школи”, “Учитель середньої школи”, “Заслужений учитель школи”. Показово, що право присвоєння персональних звань надавалося лише наркомові народної освіти УРСР за поданнями завідувачів облвно⁵¹.

Учительство школи брало щонайактивнішу участь у громадській роботі села. Зокрема, педагоги відігравали провідну роль у боротьбі з неписьменністю, були членами колективів художньої самодіяльності, організаторами агітаційно-масової роботи, учасниками спортивних змагань тощо. Як і належало жителям “авангардного села”, чапаєвські вчителі часто виступали ініціаторами й застрільниками різних починань. Так, у 1940 р. педколектив школи викликав на “соціалістичне змагання” своїх колег з Коробівської десятирічки (колгосп імені Сталіна)⁵². А в березні 1935 р. учительство Чапаєвки реалізувало облігації позики другої п'ятирічки на суму 34,1 тис. крб. і заклиало всіх педагогів Золотоніщини підтримували цей почин⁵³.

* Г. Я. Клименко – дідусь автора книги.

Заробітна плата педпрацівників була порівняно невисокою, але виплачувалася, як правило, стабільно. Окрім цього, згідно з відповідними партійно-урядовими постановами чапаєвські учителі користувалися певними пільгами, зокрема, правом на користування безоплатними комунальними послугами в межах встановлених норм (опалення та освітлення)⁵⁴.

Оскільки колгосп ім. Чапаєва завдяки працелюбству місцевого населення та цільовій підтримці владних структур перетворився у зразково-показову модель радянської модернізації українського села, керівництво республіки виявляло неабиякий інтерес до перебігу справ у цьому незвичайному населеному пункті. Зокрема, про успіхи Чапаєвки добре знав перший секретар ЦК КП(б)У С. В. Косіор. Як засвідчують спогади, він навіть мав намір відвідати село для безпосереднього ознайомлення зі станом справ. А в березні 1936 р. до Чапаєвки прибув секретар ЦК КП(б)У П. П. Постишев. Він відвідав місцеву школу, розмовляв з учнями, побажавши їм “більшовицьких успіхів у навчанні”. В. М. Гончар, випускник 1937 р., згадує, що високопосадовець звернувся до його однокласників із запитанням “Хто має намір залишитися працювати в рідному селі?”. На неприхований жах присутнього там керівництва школи й району не піднялася жодна учнівська рука. Після цього невтішного моніторингу Постишев почав роз’яснювати школярам про велику суспільну цінність сільськогосподарської праці та високу місію хліборобів⁵⁵.

У січні 1938 р. у школі гостював лейтенант авіації Аркадій Чапаєв, син міфологізованого полководця громадянської війни В. І. Чапаєва. Для гостя влаштували концерт та показові спортивні виступи. З огляду на значний ідеологічний потенціал цієї події, вона була широко розтиражована місцевою пресою⁵⁶.

Учні та учителі школи приймали також посланців з інших радянських республік. Зокрема, в листопаді 1940 р. у школі побувала делегація Грузинської РСР на чолі з міністром освіти цієї республіки Кікнадзе. У її складі був і заслужений учитель Грузії, директор Хатурської середньої школи № 10 П. Капанадзе. Саме з цією школою колектив Чапаєвської десятирічки в руслі

КРИЗЬ РОКИ Й ЕПОХИ

поширених віянь того часу заключив договір на “соціалістичне змагання”⁵⁷.

У довоєнні роки понад 150 вихованців школи здобули вищу освіту. 37 стали командирами Червоної армії, 8 – льотчиками, 49 – учителями, 11 – інженерами, 7 – лікарями. Випускник школи Павло Сердюк служив комісаром полку, Федір Воскобійник за мужність під час боїв на озері Хасан (липень 1938 р.) був нагороджений орденом Червоної Зірки, а учасник радянсько-фінської війни Григорій Трубич – медаллю “За відвагу”⁵⁸.

Однією з перших трактористок на Золотоніщині стала Олександра Федотівна Вакула (Казановська) – дипломантка Всесоюзної сільгоспвиставки. Далеко за межі села линула слава про випускників школи – колгоспних бригадирів Івана Вікторовича* і Якова Вікторовича Ведмедів та Опанаса Сидоровича Харченка, доярку-тритисячницю, делегатку 2-го Всесоюзного з’їзду колгоспників-ударників Олександрю Наумівну Войцюх (Заїку), ланкову тютюнової ланки Меланію Антипівну Пилипенко (Кутир) та багатьох інших⁵⁹.

Проте вказані вище беззаперечні успіхи сільського шкільництва значною мірою затьмарювалися типовими для того часу негативними явищами суспільного життя, зокрема, масовими репресіями. Їх жертвами серед інших жителів села стали й учителі. Зокрема, Мечислава Гороховського** постановою НКВС СРСР від 17 листопада 1937 р. було засуджено до розстрілу***. Смертний вирок 9 квітня 1938 р. було винесено й Віктору Ковальову (постанова “трійки” УНКВС у Полтавській області)****⁶⁰. Колишнього учня Якова Кривицького було засуджено на 10 років таборів лише за те, що він прочитав вірша, який за оцінками органів НКВС начебто мав “антирадянський” підтекст⁶¹.

Таким чином, непростий у вітчизняній історії період, який припав на 1930-ті рр., був позначений досить цікавими й пам’ятними подіями літопису Чапаєвської школи.

* *І. В. Ведмідь став переможцем Всеукраїнського конкурсу колгоспних бригадирів.*

** *У документах КДБ – Гороховський.*

*** *Реабілітований військовою прокуратурою КВО 22 липня 1989 р.*

**** *Реабілітований 31 серпня 1957 р. Черкаським обласним судом.*

У ВОЄННОМУ ВИРІ (1941 – 1943 рр.)

Честь школи не гине ніколи.

Народна мудрість

Живи так, ніби ти помреш завтра.

Учись так, ніби ти будеш жити вічно.

Махатма Ганді

Неймовірно випробування випали на долю учнів, учителів та випускників школи у воєнні та повоєнні 1940-ві рр., коли вирішувалася доля нашої Батьківщини. Якраз напередодні війни, 21 червня 1941 р., відбувся черговий, як виявилось, останній довоєнний випуск десятикласників Чапаєвської школи. Директор десятирічки Гнат Іванович Тертишник вручив атестати про повну середню освіту 26 десятикласникам. На випускному вечорі випускники домовилися з класним керівником Володимиром Петровичем Романицьким про фотографування на пам'ять у м. Черкаси наступного дня. Щоправда, вранці 22 червня до міста прибула лише половина класу, бо в інших однокласників для цього просто не було пристойного одягу. У піднесеному настрої чапаєвські випускники уже збирались повертатися до рідного села, аж тут до них докотилася шокуюча звістка про напад нацистської Німеччини на СРСР¹. Отак, у розмірені ритми мирного й передбачуваного життя увірвалася безжалісна симфонія війни, подібно смерчу, зламавши життєві плани шкільної громади та жителів села.

Розпочалася мобілізація на фронт, чимало ж чапаєвчан, не чекаючи повісток, добровільно з'явилися на призовні пункти. Уже в перший день війни Чапаєвка відрядила в діючу армію 60 комсомольців – учнів-старшокласників та недавніх випускників школи².

Фронт невпинно наближався до Дніпра, гуркіт артилерійської канонади та стрілянина лунали вже зовсім поруч. Після

залишення 22 серпня 1941 р. військами 38-ї армії м. Черкаси, бойові дії були перенесені безпосередньо на територію Золотоніщини³.

З причин погіршення становища на фронті та у зв'язку з перетворенням Чапаєвки у прифронтову зону, заняття в місцевій школі так і не розпочалися. Тяжка поразка військ Південно-Західного фронту мала одним із своїх наслідків окупацію нацистськими загарбниками території Золотоніщини. 19 вересня 1941 р. гітлерівці вдерлися й до Чапаєвки. Розпочався період нацистської окупації краю, який тривав понад 2 роки⁴.

Освітня політика нацистів на окупованих територіях України базувалася на людиноненависницькій расовій теорії, яка відносила українців до категорії “Untermenschen” (“напівлюдей”) і знаходила своє “обґрунтування” в різноманітних директивах та висловлюваннях верховод гітлерівського рейху. Так, А. Гітлер неодноразово наголошував: “Загальна освіта є розтлінною отрутою... Широком масам рабів буде надано благодіяння залишатися неписьменними”⁵. А в одному з верховних циркулярів для окупаційних чиновників України блюзнірськи зазначалося: “Ми були б мерзотниками, якби щось робили для української освіти”⁶.

12 січня 1942 р. окупаційній владі на місцях надійшла директива рейхскомісара України Е. Коха, якою дозволявся початок занять лише в початкових, 4-річних, т. з. “народних” школах, що мали охоплювати дітей віком до 11 років. Цим документом визначалися умови відкриття “народних” шкіл, зміст і обсяг навчальних планів, критерії відбору педкадрів тощо⁷.

Очільники нацистського рейху вимагали від окупаційної влади обмежувати навчання українців лише елементарним обсягом знань. А. Гітлер наголошував на неприпустимості того, щоб “вони (слов'яни, українці – авт.) знали більше, ніж значення шляхових знаків. Навчання в галузі географії може бути обмежене однією фразою: “столиця рейху – Берлін”. Математика і все інше зовсім не потрібні”⁸. Вказівки фюрера конкретизував Г. Гімлер “Початкова школа має ставити за свою мету

навчання учнів тільки рахунку максимум до 500 і вмінню розписатися”⁹.

Зрештою, навіть така урізана і по суті символічна освіта здавалася окупантам зависокою для представників “неповноцінної раси”. Тому уже в середині 1942 р. Е. Кох заявив, що “освіта, яку може дати 4-річна школа, є надто широкою для українців, оскільки загальний рівень їх знань треба знижувати”¹⁰.

Розпорядженням Золотоніського гебітскомісара О. Гайдемана заняття в “народних” (початкових) школах краю мали розпочатися лише у квітні 1942 р.¹¹ У той же час відкрилася й Богушковослобідська початкова школа (у окупаційний період було відновлено стару назву села)¹².

Навчання проходила не в основному шкільному корпусі, а в приміщеннях сільського будинку культури та в колишньому помешканні Варичів. Матеріальна та навчально-методична база школи була надзвичайно убогою, її основу становили лише парти, столи, стільці, класні дошки і вішалки. Діти навіть не мали змогу випити води через відсутність питного бачка. Бракувало зошитів та навчального приладдя, а будь які наочні посібники були взагалі відсутні¹³.

За відсутності нових підручників окупаційна влада дала дозвіл на використання навчальних книг, виданих за радянських часів. Але при цьому в підручники й посібники вносилися зміни шляхом вилучення заідеологізованих з радянського боку сторінок чи шляхом простого замальовування чорнилами тих чи тих фактів, імен, термінів, ілюстрацій¹⁴. Окрім реформованих радянських підручників, навчання велося і за матеріалами окупаційної преси, зокрема, газет “Золотоніські вісті” та “Золотоніський голос”¹⁵.

Учнівський контингент Богушковослобідської початкової школи складався менш ніж зі 100 учнів віком від 8 до 11 років. Більшість дітей молодшого шкільного віку, не говорячи вже про середній і старший, навчання яких взагалі не передбачалося окупаційними документами, залишалися поза школою. Встановлювалася плата за навчання: батьки платили від 100 до 350 крб. та вносили певну кількість продуктів¹⁶.

Згідно з директивами окупаційної влади навчання в “народних” школах обмежувалося читанням, письмом, лічбою, музикою, ручною працею. Санкціонувалася українська мова навчання, учні знайомилися з творами Т. Шевченка та деяких інших українських письменників. Запроваджувалося викладання Закону Божого за православним обрядом¹⁷.

З огляду на кінцеву мету діяльності “народної” школи – підготовка дітей до праці на користь рейху – основна увага приділялася трудовому навчанню. Дітей насамперед озброювали виробничими навичками, навчаючи рукоділля, ремонту одягу, плетінню корзин тощо¹⁸. Детальнішу інформацію про навчальний план початкової школи підокупаційної доби містить таблиця 1¹⁹.

Таблиця 1

Навчальний план 3-го класу початкової школи (1942 – 1943 навчальний рік)

№ п/п	Назва навчальних предметів	Кількість годин на тиждень
1	Закон Божий	2
2	Українська мова	10
3	Каліграфія	2
4	Арифметика	7
5	Малювання	1
6	Співи	1
7	Фізкультура	1
Всього		24

Червоною ниткою через навчальний процес “народної” школи проходили ідеологічні настанови гітлерівської влади та усілякі гасла на кшталт: “покірність німцям, старанність і слухняність є Божою заповіддю”, “Гітлер – визволитель народів Європи”, “праця на благо рейху – обов’язок українця” тощо²⁰.

Колабораційний* “Педагогічний інформаційний бюлетень” (Полтава) повчав педагогів “народних” шкіл: “Якщо над головою німецькі солдати здійснюють свої навчальні польоти... учитель повинен бути досить гнучким і перевести тему роботи на щось актуальне. Наприклад, почати говорити про німецьку армію і про можливості, які відкриваються перед Україною як членом європейської сім’ї народів”²¹.

Відвідування учнями школи в окупаційний період було украй незадовільним, спостерігався їх великий відсів, особливо з 3 – 4 класів. Про це, зокрема, повідомлялося на сторінках газети “Золотоніський голос”²².

По суті не проводилася ніяка позакласна й позашкільна робота. Золотоніський гебітскомісар розпорядився “припинити організацію будь-яких гуртків та товариств, а якщо такі є – закрити”²³.

Згідно з відповідним розпорядженням Е. Коха висувалися особливі критерії до відбору учительських кадрів. Учителями Богушковослобідської “народної” школи працювали Євдокія Миколаївна Воскобійник і Катерина Іванівна Печериця, вони мали безпартійний статус і відповідали чинним вимогам за іншими окупаційно-кадровими параметрами²⁴.

У вирі страшної війни загинуло понад 350 учнів та випускників Чапаєвської школи, в тому числі 38 Пилипенків, 23 Берез, по 18 Клименків і Гусаків, 17 Даників, по 13 Вереміїв та Воскобійників, по 12 Гайдарів і Щириць, 11 Труб, 10 Іванченків, по 9 Гончарів, Дикулів і Заїк, по 7 Калашників, Карпенків, Кібальників і Куликів, по 6 Левченків і Пономаренків, по 5 Кутирів, Перепад, Печериць, Прокопенків, Пряд, Тертишників і Ткаченків, по 4 Колісників, Рев, Стрижаків, Сухенків, Телятників, Тимченків, Третяків, Трохименків...²⁵

Серед полеглих на фронтах – учитель історії, лейтенант Захар Теофанович Гайдар. У м. Золотоноша нацисти розстріляли колишнього завпеда школи Григорія Федоровича Біду та вчителя початкових класів Гаврила Явтуховича Клименка²⁶.

* Колаборація – співробітництво з окупаційною владою, ворогами.

З першого випуску Чапаєвської десятирічки загинуло на фронтах війни 8 хлопців. У перші місяці війни полягли лейтенанти Сидір Колісник, Павло та Олександр Кулики, у 1942 р. віддав своє життя за Вітчизну штурман авіації, старший лейтенант Іван Воскобійник, згорів у танку капітан Андрій Труба, обірвалося життя фронтовиків Івана Даника, Григорія Кривицького, Дмитра Шкрьобки...²⁷

Не повернулися до рідних домівок і 8 випускників 1941 р., “вогняного” випуску. Під Сталінградом поліг смертю хоробрих Дмитро Пряда, а під Севастополем – Микола Циб. Загинули в бою Григорій Кібальник, Іван Пилипенко, Василь Печериця, Олексій Труба. Уже після перемоги ворожа куля обірвала життя 22-річного капітана-артилериста, кавалера ордена Червоної Зірки Івана Черненка²⁸. Під Ржевом обірвалося життя колишнього колгоспного бригадира, лейтенанта Федора Пилипенка²⁹. Імена полеглих фронтовиків – колишніх учнів та вчителів Чапаєвської десятирічки – увічнюютьobelіск Слави та меморіальний комплекс.

Багато колишніх учнів та випускників школи були примусово вивезені до гітлерівського рейху. Гірку долю “остарбайтерів” спізнали, зокрема, Марія Береза, Настя Заїка, Ольга та Олексій Клименки, Олексій Ляшенко, Микола та Параска Пилипенки, Ганна Шкрьобка, та багато ін.³⁰

Колишні учні школи та педагоги демонструвала у священній війні з ворогом яскраві зразки героїзму, вірність військовій присязі, здатність до самопожертви й самовідданої праці в ім'я жаданої перемоги над ворогом. Понад 200 з них за подвиги на фронтах війни і в тилу були нагороджені орденами й медалями³¹.

Усього 36 повітряних стрільців штурмової авіації стали повними кавалерами ордена Слави. Серед них і випускник Чапаєвської десятирічки 1940 р. **Григорій Пантелеймонович Береза**. Він здійснив 105 бойових вильотів на штурмовику ІЛ-2 і загинув 7 квітня 1945 р. під час штурму нацистської твердині Кенігсберга^{*32}.

* *Ім'я Г. П. Берези в числі найхоробріших воїнів викарбувано на плиті величного меморіального комплексу на честь Перемоги над нацизмом (Поклонна гора, м. Москва). Це ім'я носить Чапаєвська школа та одна з вулиць села.*

У літопис безсмертя назавжди вписано ім'я колишнього учня школи **Олександра Теофіловича Романенка**. У липні 1944 р. біля м. Опочка Псковської обл. він спрямував свій палаючий літак на ворожу колону і загинув, як герой. Посмертно славного сокола-льотчика, гаселівця нагороджено орденом Вітчизняної війни 1-го ст.^{*33}.

Випускник школи 1939 р. **Федір Тихонович Кулик** служив штурманом літака ПЕ-2Р у 193-у окремому авіаційному Червонопрапорному Львівському ордена Суворова 3-го ст. полку, здійснив 270 бойових вильотів. У листопаді 1943 р., коли вирували бої на підступах до Черкас, його батькам надійшов у Чапаєвку лист від командира полку підполковника Миронова, в якому, зокрема, говорилося: “Шановні Тихін Савелійович і Марія Савеліївна! Повідомляємо про чудові бойові подвиги Вашого сина Федора Кулика – кращого штурмана нашої частини. Багато разів він доставляв своєму командуванню цінні відомості про противника. В бойовій роботі проявляє мужність і відвагу. Коли війська визволяли Золотоніський район, Федя не раз літав над рідним селом, над батьківською хатою, прагнучи якнайшвидше виконати завдання командування... Дякуємо Вам за правильне радянське виховання сина і бажаємо успіху у відбудові зруйнованого німцями господарства вашого району...” Подвиги капітана Кулика в небі війни відзначено трьома орденами Червоного Прапора, Вітчизняної війни 1-го ст., Б. Хмельницького 3-го ступеня та Червоної Зірки³⁴.

Командував полком на 3-му Білоруському фронті та загинув у бою неподалік нацистської твердині – Кенігсберга і колишній вихованець Чапаєвської школи **Федосій Миколайович Пилипенко**. Бойова звитяга воїна та його командирський хист поціновані двома орденами Червоного Прапора та орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня³⁵.

Льотчик-винищувач Федір Петрович Тертишник за свої подвиги у воєнному небі був нагороджений орденами

* Іменем О. Т. Романенка названі вулиці в містах Золотоноша й Опочка та в с. Чапаєвка.

КРІЗЬ РОКИ Й ЕПОХИ

Червоного Прапора, Вітчизняної війни 1-го та 2-го ступеня, Червоної Зірки й багатьма медалями. Життя славного сокола трагічно обірвалося на території Австрії в повоєнному 1946 р., під час виконання фігури вищого пілотажу (“мертвої петлі”) на бойовому літаку нового типу³⁶.

У славній когорті повітряних винищувачів знаходився і старший лейтенант Павло Никифорович Карпенко, який почерпнув необхідний бойовий досвід ще на радянсько-фінській війні. Під час оборони Ленінграда він командував авіаційною ланкою. У одному з боїв літак старшого лейтенанта було підбито, проте, він не вистрибнув з парашутом, намагався врятувати бойову машину і загинув, як герой. Нагороджений орденом Червоної Зірки й медалями³⁷.

Кавалером високої бойової відзнаки – ордена Червоного Прапора – став і капітан-лейтенант, командир допоміжного військового судна на Чорноморському флоті Павло Кирилович Калашник³⁸.

1417 воєнних днів і ночей провів у тяжкій фронтівій обстановці Омелян Олександрович Пилипенко, якому випало у священній війні з ворогом виконувати благородну місію милосердя. Він служив військовим лікарем, очолював медико-санітарну роту, від 1944 р. обіймав відповідальну посаду старшого лікаря полку, врятував життя сотням поранених бійців та командирів. Біля Відня закінчилися бойові дороги майора Пилипенка, а його подвиги милосердя були відзначені орденом Червоної Зірки та багатьма медалями³⁹.

Кузьма Лукович Храпко командував артилерійською батареєю, потім дивізіоном, провів на передовій сотні днів і ночей. За вмиле командування підрозділом та особисту мужність майора Храпка було відзначено орденом Вітчизняної війни 1-го ст., двома – Червоної Зірки та медалями⁴⁰.

Від перших днів війни директор Козятинської школи на Вінниччині Дмитро Михайлович Клименко (випускник Чапаєв-

* У післявоєнні роки служив у військах протиповітряної оборони, мав звання підполковника.

ської школи) став бійцем винищувального батальйону*, а потім попросився на фронт. У запеклих боях з ворогом гартувався характер та примножувався досвід політрука. Після визволення м. Артемівська Дмитра Михайловича було включено до складу державної комісії з розслідування злочинів нацистів на Донбасі. Майора Клименка було нагороджено орденами Вітчизняної війни 1-го та 2-го ст., Червоної Зірки та медалями. Йому випала висока честь взяти участь у параді Перемоги у Москві 24 червня 1945 р., фронтовик був правофланговим у одній із шеренг Вищих всеармійських військово-політичних курсів⁴¹.

Найхоробріших воїнів рядового та сержансько-старшинського складу поцінували солдатським орденом Слави. У числі кавалерів цієї відзнаки – випускники Чапаєвської школи Василь Іванович Пилипенко (орден Слави 2-го і 3-го ст. – за знищення вогневих точок ворога), Степан Григорович Береза (за захоплення ворожого “язика”), Олексій Андрійович Веремій (за розмінування майданчика наступу наших військ), Тихін Іванович Дикуль (за знешкодження двох ворожих танків), Борис Павлович Стасько (за мужність при взятті ворожої висоти), Іван Самсонович Ткаченко (за врятування полкового прапора), Данило Михайлович Воскобійник, Трохим Іванович Даник, Олексій Григорович Дикуль та Йосип Андрійович Кулик, (за відмінне виконання відповідальних завдань командування).

Кавалер орденів Слави 3-го ст., Вітчизняної війни 2-го ст. та двох Червоної Зірки Яків Вікторович Ведвідь служив у кінній розвідці, відзначався своєю відчайдушністю і презирством до смерті. Мужнього старшину в числі небагатьох визначили учасником історичного параду Перемоги 24 червня 1945 р. у складі зведеного полку 1-го Білоруського фронту⁴².

Добровільцем пішов на фронт Гаврило Іванович Білик і разом з 8-ю гвардійською армією здолав вогняні дороги війни від Сталінграду до Берліна. Його бойова звитяга відзначена

* Винищувальні батальйони створювалися для боротьби з ворожими диверсантами та шпигунами, охорони оборонних об'єктів, врожаю, засобів комунікації, забезпечення порядку у прифронтовій зоні.

орденами Вітчизняної війни 2-го ст., Червоної Зірки та медалями⁴³.

Після закінчення в 1941 р. Військово-політичної академії ім. Леніна Іван Олександрович Корнієнко був призначений відповідальним секретарем газети “Сталинградец” 4-го гвардійського мехкорпусу. На двох вантажних автомобілях він розгорнув пересувну друкарню й організував безперервний випуск газети, часто під шаленими артилерійсько-бомбовими ударами ворога. Згодом він працював спецкором армійської газети “Красное знамя”. Наприкінці війни майор Корнієнко служив заступником начальника санітарного поїзда, шпиталю. Його груди прикрасили ордени Вітчизняної війни 2-го ст., Червоної Зірки та численні медалі⁴⁴.

Заслужили право на шану земляків і колишні вихованці школи, фронтовики, кавалери ордена Вітчизняної війни Федір Григорович Дикуль (матрос, учасник оборони 4-х міст-героїв на Чорному морі), Сидір Опанасович Ткаченко (майор, заступник командира бронепотяга), Червоної Зірки – Андрій Пимонович Гусак (артилерист), Василь Павлович Іванченко (два, зв'язківець), Семен Олексійович Кривицький (капітан, штурман морської авіації), Яків Миколайович Пилипенко (зв'язківець, учасник оборони Сталінграда), Григорій Васильович Рева (лейтенант, командир піхотного взводу), Василь Іванович Товстоп'ят (артилерист, обороняв Севастополь) та ін.⁴⁵

Медалями “За відвагу” були відзначені подвиги в боротьбі з ворогом Антона Гордійовича Вовка, Антона Павловича Даника (усіх – двома), а також Олександра Севелійовича Карпенка, Василя Яковича Понятовського, Якова Івановича Приступи, вчителя Володимира Петровича Романицького, Івана Денисовича Ткаченка, Юхима Павловича Труби, Якими Олександровича Шикші та багатьох інших⁴⁶.

Олена Гаврилівна Тертишник до війни очолювала молодіжну бригаду на будівництві Київського метрополітену, обиралася депутаткою столичної міськради. На фронт пішла добровільцем, а служити їй випало в складі 110-го окремого автошляхового

батальйону 2-го Українського фронту. Дівчина стала військовою регулювальницею: удень – прапорцями, а в нічний час – ліхтарями вказувала колонам бойових машин напрям руху, доповідала командуванню про маневрування підрозділів. Цю скромну, проте украй необхідну бойову роботу, часто доводилося виконувати під бомбардуваннями та артвогнем противника. Молодший сержант Тертишник регулювала рух у Звенигородці, Шполі, Корсуні, Яссах, на вузьких гірських ущелинах Карпат, на широких вулицях Будапешта. Її військові заслуги були відзначені багатьма медалями⁴⁷.

Наближали випускники Чапаєвської школи перемогу, як могли, і не лише на фронтах війни. У бою з поліцаями загинули чапаєвські партизани Захар Пантелеймонович Кукса і Опанас Сидорович Харченко. Посмертно їх було нагороджено медалями “Партизану Вітчизняної війни” 1-го ст.⁴⁸

У лютому 1943 р. у селі була створена підпільна антинацистська група, яку очолив випускник Чапаєвської десятирічки, штурман морської авіації Семен Олексійович Кривицький*. До неї увійшли старшокласники та недавні випускники школи, зокрема Іван Артеменко, Микола Бабак, Василь Вовк, Микола Кривицький, а також кілька колишніх радянських військовополонених. Члени групи поширювали зведення Радінформбюро, рятували молодь від відправки до Німеччини, влаштовували диверсії, знищували поліцаїв, запасалися зброєю. Вони встановили зв'язок з Черкаським підпільним райкомом КП(б)У, а у вересні 1943 р. чапаєвські підпільники влилися до складу партизанського загону ім. Щорса під командуванням М. Р. Соболева-Кузьміна⁴⁹.

Під час спорудження стратегічного мосту через р. Дніпро в районі м. Черкаси десятки молодих чапаєвців добровільно

* Літак С. О. Кривицького було збито, він вистрибнув з парашутом і ворожими тилами пробрався до рідного села. За подвиги в небі війни капітана Кривицького відзначено орденом Червоної Зірки та медалями, а за участь в партизансько-підпільній боротьбі – медаллю “Партизану Вітчизняної війни” 1-го ст.

КРІЗЬ РОКИ Й ЕПОХИ

вступили до підсобних бригад і під бомбардуваннями та артилерійським обстрілом по 16 годин щодоби самовіддано працювали на цій украї небезпечній, але надзвичайно потрібній фронту будові. У числі добровільних помічників мостобудівельників були Федосія Миколаївна Березняк, Юхимина Федорівна Гайдар, Тетяна Яківна Харченко та ін.⁵⁰

У жовтні 1943 р. у Чапаєвці розгорнувся військовий шпиталь, який розташувався в дивом уцілілих громадських будівлях центру села, а також у приватних помешканнях чапаєвчан. Комсомольці села, колишні старшокласники, на пропозицію Мотрі Вовк (комсорга) вирішили встановити чергування біля тяжкопоранених вояків. Майже цілодобово не виходила з палат Даша Бобикіна, Іван Даниленко, Катерина Івахницька, Настя Харченко та ін. Для допомоги шпиталю продуктами, у селі було зібрано 392 курей, 1230 яєць, а навесні посаджено 3 га овочів⁵¹.

У тяжкі воєнні роки вихованці Чапаєвської школи показали велику силу духу, виявили кращі патріотичні почуття. Їхні подвиги на фронті і в тилу назавжди вписані у вітчизняний літопис звитяги.

МОВ ФЕНІКС ІЗ ПОПЕЛУ (1943 – 1950 рр.)

Не навчаючись – не научишся.

Народна мудрість

*Після хліба найважливіше
для народу – школа.*

Ж. Ж. Дантон

Світлий день визволення від нацистської окупації прийшов у Чапаєвку вікопомного **26 вересня 1943 р.** Цю велику радість повернення до мирного життя принесли воїни 3-го гвардійського Сталінградського механізованого корпусу та 138-ї дивізії резерву Ставки Верховного головнокомандувача¹.

У результаті застосування відступаючими нацистськими військами тактики “випаленої землі” та активних бойових дій на підступах до Дніпра село в ті вересневі дні охопило полум’я, відтак було знищено понад половину житлових та громадських приміщень. Німецькі смолоскипники спалили в Чапаєвці 449 із 994 дворів².

Колишній заступник начальника штабу артилерійського полку 138-ї стрілецької дивізії Микола Олександрович Малечкін згадував: “Коли 26 вересня 1943 р. ми після запеклого бою вступили у Чапаєвку, то жажнулися від варварства, яке вчинили тут фашисти. Те, що на топографічній карті значилося як село, являло тоді страхітливу картину згарищ..., над якими піднімалися чорні димарі. І тільки де-не-де, якимось навіть неприродно, на цьому пустирі маячили більш-менш уцілілі хати”³. Лише прямі збитки, нанесені Чапаєвці війною, становили 44 млн 590 тис. крб.⁴ Були дощенту знищені довоєнні приміщення середньої школи та будинку піонерів.

Ще гриміли бої неподалік від Дніпра, а жителі Чапаєвки відразу після визволення приступили до відродження села,

залікування заподіяних йому війною ран, які були дуже глибокими і болісними. Чапаєвчани відразу опинилися в авангарді боротьби за якнайшвидшу відбудову села, з мужністю переборюючи неймовірні труднощі. Не вистачало тягла, посівного матеріалу, робочих рук, різко скоротилося поголів'я худоби. Понад силу випало працювати жінкам, старим, діяльну участь у відродженні села взяли також діти й підлітки. Селяни запрягали в плуги і борони власних корів, а часом і самим доводилося виконувати роль тягової сили.

З великим розмахом проходило відновлення житлового фонду села. Зусиллями працівників будівельної бригади, яка налічувала 27 осіб (бригадир – Никифор Єлисейович Ляшенко) та завдяки загальносільським “толокам” у 1944 р. було збудовано 180 нових осель⁵. У 1945 р. Чапаєвська сільська рада виступила ініціатором розгортання “соціалістичного” змагання на краще впорядкування сіл Полтавщини під гаслом: “Жодного погорільця, жодної землянки на 1946 р.!” Цей заклик був схвалений спеціальною постановою Полтавської обласної ради депутатів трудящих від 25 жовтня 1945 р.⁶ Перебуваючи в поважному статусі обласних лідерів, чапаєвчани демонстрували вражаючі темпи відродження за 1946 р. було збудовано 149 будинків, план виконали на 340 %⁷. За три роки від дня визволення на жовтень 1946 р. у селі вже було збудовано 640 нових осель, 250 електрофіковано.

Відновили свою роботу амбулаторія, аптека, пологовий будинок, паровий млин, крупорушка, олійниця, електростанція, а в 1948 р. – і сільський стадіон. Попри засуху 1946 р. та значні труднощі повоєнного голоду чапаєвські колгоспники зібрали майже 10 тис. т хліба, що загалом становило 60 вагонів!⁸

Одним із першочергових завдань відбудовного періоду стало відновлення роботи середньої школи. Незважаючи на продовження бойових дій, це питання перебувало в центрі уваги партійних та радянських органів. Уже 28 вересня 1943 р. Раднарком УРСР прийняв спеціальну постанову “Про відновлення роботи шкіл УРСР у 1943 – 1944 навчальному році на

території, визволеній від німецьких окупантів”, яка встановлювала надзвичайно стислі терміни відновлення навчальних занять у освітніх закладах визволених районів⁹. Полтавський обком партії і облвиконком своєю спільною постановою висунули вимогу місцевим органам влади до 15 листопада 1943 р. завершити ремонт шкіл, забезпечити їх пристосованими меблями, приладдям, паливом з використанням його місцевих видів та без зволікань розпочати навчання¹⁰.

На виконання партійно-урядових постанов та розпоряджень обласних органів влади громада Золотоніщини зуміла вже у жовтні-листопаді 1943 р. забезпечити відновлення занять у 46 школах райцентру та сіл району. У них тоді навчалося 8238 учнів та працювало 350 учителів¹¹.

Місцева влада Чапаєвки також з великою відповідальністю поставилася до владних директив і вже 15 жовтня 1943 р., через 19 днів після вигнання окупантів, у селі відновилися шкільні заняття¹². Позаяк приміщення середньої школи було вщент зруйновано й спалено, окрім відремонтованих відразу після визволення пекарні та швейної майстерні, довелося задіювати й інші, в тому числі приватні помешкання. З цих причин шкільні класи були розкидані щонайменше у 7-ми будівлях. Зокрема, навчання тоді проводилося у колишньому будинку Варичів (“розкуркулених” у 1930-х рр., тут було 4 класних кімнати і квартира директора школи), у приміщеннях біля р. Золотоношки (2 класи та шкільна бібліотека), на вулиці Щиглівка (2 класи й підсобні приміщення), у центрі села (2 класи і склад навчальної зброї). Основний же корпус школи розташовувався в цегляній будівлі колишньої сільської пекарні. Там було 6 класних кімнат, учительська, кабінет директора, а коридор у зимовий час використовувався як спортивний зал¹³.

Як засвідчують документи, контрольними цифрами IV п'ятирічного плану на 1946 – 1950 рр. передбачалося будівництво нового приміщення Чапаєвської середньої школи. Однак через труднощі повоєнного часу, нестачу будівельних матеріалів та грошових коштів ця планова позиція так і не була реалізована і

чапаєвські учні аж до 1961 р. навчалися в пристосованих приміщеннях¹⁴.

Шкільні приміщення були незатишними, окремі вікна певний час залишилися незастекленими, віконні рами через нестачу скла забивалися фанерою. Опалення здійснювалося за допомогою груб, при цьому використовувалися винятково місцеві види палива (очерет, хмиз, дрова, солома, спресований гній). Звісно, водогін був відсутній, тому воду доставляли техпрацівники з сусідніх колодязів. Питна вода для учнів знаходилася у спеціальних бачках¹⁵.

Не вистачало шкільних меблів, роль парт часто виконували саморобні столи й лави (вони виготовлялися колгоспною будбригадою), вішалок – забиті в стінах цвяхи та гаки. Через нестачу зошитів учні змушені були писати на обривках газет, шпалерах, обкладинках, обгортковому папері. Широко вживаними були саморобні зошити (зшиті з різного паперу звичайними нитками). Користувалися переважно підручниками довоєнних випусків, їх у кращому випадку було всього декілька на клас¹⁶. У одній з постанов Полтавського облвиконкому з тривогою констатовалося, що план завозу підручників у 1944 р. виконано лише на 54 %, а зошитів – на 24 %¹⁷.

Через відсутність чорнил, ручок і пер, часом доводилося писати загостреними паличками, які вмокали в бурякові чи бузинові “чорнила”. У 1945 р. з далекого Відня до Чапаєвської школи надійшла посилка з сотнею зошитів та кількома десятками олівців. Її надіслав випускник школи, капітан авіації Федір Тихонович Кулик. Цей щедрий дарунок був розподілений між кращими учнями школи. Така практика шефства випускників-фронтовиків над своїми рідними школами була тоді доволі поширеною¹⁸.

Попри труднощі воєнного та повоєнного часу партійно-радянські органи тримали під постійним контролем питання дотримання принципу загального навчання дітей шкільного віку (“всеобучу”). З метою забезпечення загального навчання неповнолітніх Раднаркомом УРСР затвердив Інструкцію нар-

комату освіти “Про організацію обліку дітей та підлітків у віці від 7 до 15 років і про порядок контролю за виконанням Закону про загальнообов’язкове навчання” (1944 р.). Для проведення обліку дітей шкільного віку, з’ясування причин зриву “всеобучу” на місцях було створено спеціальні комісії з представників радянських і партійних органів та громадських організацій. Вони мали постійно звітуватися про свою роботу перед центральними органами влади¹⁹.

Як випливає з владних директив, вік, з якого дитина мала вступати до школи, від 1944 р. був знижений на один рік (7 років, раніше – 8), обов’язковим навчання було лише в межах 7-річної школи і до закінчення підліткового віку (15 років). Здобуття ж повної середньої освіти було справою добровільною і, оскільки навчання у 8 – 10 класах було платним, то ця перспектива досить часто не зреалізовувалася через обмежені фінансові можливості батьків учнів²⁰.

Організація загального навчання перебувала в центрі уваги місцевих владних структур. Про це засвідчує низка постанов за цього приводу виконкому Полтавської обласної ради за 1944 р.²¹

Питаннями “всеобучу” опікувалася і влада Чапаєвки та дирекція місцевої школи. Так, наказом директора школи № 34 від 1.12-1948 р. за кожною територіальною одиницею села (8-ма бригадами) було закріплено по 2 вчителі, які несли повну відповідальність за точність обліку й руху дітей та підлітків шкільного віку²². Так, у 1949 р. на такий облік у Чапаєвці було взято 502 дітей віком від 7 до 14 років²³.

Незважаючи на труднощі кризових років, уже в 1946 р. відбувся перший повоєнний випуск 10-го класу. На основі аналізу алфавітної книги вдалося встановити, що в 1949/1950 навчальному році в Чапаєвській десятирічці навчалося 618 учнів. Про розподіл учнів по класах та про їх віковий склад інформує таблиця 1²⁴.

Таблиця 1

Контингент учнів Чапаєвської середньої школи у 1949 – 1950 н. р.

Класи	Кількість учнів	Віковий склад (роки народження)
1	60	1939 – 1942
2	73	1937 – 1941
3	47	1936 – 1940
4	97	1937 – 1939
5	116	1933 – 1938
6	98	1933 – 1937
7	38	1933 – 1937
8	37	1929 – 1935
9	30	1929 – 1934
10	22	1925 – 1933

Приведені в цій таблиці цифрові дані дозволяють зробити висновок про велику вікову строкатість учнів у складі окремих класів та наявність переростків. Так, тоді як у 1 класі мали навчатися учні 1942 чи 1941 року народження, то в цьому контингенті опинилося чимало учнів 1939 – 1940 р. н. (10 і 9-річні). У 5 – 6 класі навчалося чимало підлітків і навіть кілька 16-річних юнаків. Особлива вікова строкатість спостерігалася в старших класах. Так, у 8 класі навчалося двоє учнів, яким виповнилося по 20 років і 1 дев'ятнадцятирічний, у 9 класі – відповідно 2 і 4, а в 10 класі – двоє досягли віку 24 роки, 1 – 21 року, 2 – 20 років, 6 – 19 років, 6 – 18 років²⁵. Чимало учнів-старшокласників сіли за шкільні парти після фронтових буднів чи повернення з Німеччини, на території якої вони перебували як “остарбайтери”^{*}.

Чапаєвка залишилася регіональним освітнім центром, у ній навчалося чимало учнів з навколишніх сіл. Так у 1948 – 1949 н. р. у школі здобували освіту 22 дітей із с. Залізьки, 14 – Крутьки, 12 – Хрести, 8 – Хвилівка, 6 – Кропивна, 5 – Деньги, по 4 – Липівське і Кедина Гора, 2 – Крупське, по одному – Богуславець,

^{*} Остарбайтери (нім.) – східні робітники.

Маліївка, Лихоліти²⁶. Учні із сіл Богуславець, Кропивна, Деньги, Крупське, Крутьки навчалися лише в старших класах, позаяк у цих селах були свої семирічки.

15 дітей молодшого шкільного віку, що проживали на Вишневому хуторі (на колгоспних угіддях в урочищі Степанове), навчалися на місці у комбінованих класах, а з 5-го класу продовжували навчання вже в Чапаєвці²⁷. Ніякого підвезення “іногородців” організовано не було, тому їм доводилося долати кількакілометровий шлях (здебільшого пішки) від рідного села до Чапаєвки, місця навчання. Через нестачу шкільних приміщень навчання проводилося у дві зміни²⁸.

Навчальний план Чапаєвської середньої школи зберігав традиційний перелік навчальних дисциплін, які вивчалися у довоєнний час. З 1 вересня 1946 р. постановою Ради Міністрів СРСР (13 серпня 1946 р.) було відмінено військову підготовку хлопчиків і дівчаток 5 – 7 класів та дівчат старших класів. Її було збережено для юнаків 8 – 10 класів (2 тижневі години, за новими програмами). При цьому, хлопці-десятикласники мали проходити у травні – червні обов’язкові 20-денні табірні збори з бойовою стрільбою²⁹.

Щодо початкової ланки, то наймолодші школярі вивчали такі предмети: читання (6 год.), письмо (6 год.), арифметика (6 год.), каліграфія (1 год.), розвиток мовлення (1 год.), співи (1 год.), малювання (1 год.), фізкультура (1 год.)³⁰. Перед початком уроків письма чи арифметики вчителька розграфлювала під лінійку крейдою дошку в “клітинку” чи “косу лінію”, писала зразки необхідних літер або цифр³¹.

Від 1943 р. відбувся перехід від словесної, ступеневої до 5-бальної системи оцінювання знань, умінь і навичок учнів (оцінки 1, 2, 3, 4, 5). Постановою РНК СРСР “Про заходи по поліпшенню якості навчання в школі” (21 червня 1944) було запроваджено обов’язкові випускні экзамени для випускників початкової, семирічної і середньої шкіл. До экзаменів на атестат зрілості (10 кл.) допускалися учні лише з відмінною поведінкою³². Передбачалося також нагородження кращих випускників середніх шкіл золотими та срібними медалями “За відмінні

успіхи в навчанні і зразкову поведінку”*. При цьому, тоді як для отримання золотої медалі необхідно було мати оцінку “відмінно” (“5”) з усіх основних дисциплін, то срібною медаллю могли нагородити й учня, який не більше, ніж із трьох основних дисциплін показав “добрі” знання³³.

Цією ж постановою запроваджувалися випускні екзамени для учнів початкових, семирічних та повних середніх шкіл. Поряд з цим було нарешті припинено абсолютно нелогічну практику “соціалістичного змагання” в системі народної освіти з питань навчально-виховної роботи. Адже це породжувало в досить великих масштабах рапортоманію і приписки та зрештою вело до перекручування звітності³⁴.

Учні Чапаєвської десятирічки демонстрували велику наполегливість та старанність у навчанні. Так, за підсумками I чверті 1948/1949 н. р. винятково відмінні результати з усіх дисциплін показали 56 учнів. 20 грудня 1949 р. наказом директора школи за № 95 було винесено подяку найкращим учням, які “прийшли з відмінними показниками до великого всенародного свята – 70-річчя вождя і вчителя Йосифа Вісаріоновича Сталіна”³⁵.

Проводилося певна позакласна робота. Зокрема, працювали окремі предметні гуртки, гуртки художньої самодіяльності, відбувалися спортивні змагання, тематичні вечори. Переважна більшість масових заходів була політично заангажованою, їх проведення ув’язувалося винятково з радянськими святами та ювілейними датами партійних вождів. Так, у грудні 1949 р. наказом директора школи було винесено подяку 68 учням “за активну участь у підготовці та проведенні тематичного вечора, присвяченого 70-річчю Й. В. Сталіна”³⁶.

Рівень вихованості учнів був доволі пристойний, вони в переважній своїй масі були дисциплінованими і належно ставилися до виконання учнівських обов’язків. Щоправда, не все було таким уже безпроблемним. Масового характеру, зо-

* Положення про золоту і срібну медаль РНК СРСР затвердила 30 травня 1945 р. Нагороджені цими медалями учні мали право вступу до ВНЗ СРСР без вступних екзаменів.

крема, набрали пропуски уроків з різних причин. Учнями 7 кл., наприклад, у 1947/1948 навч. році сумарно було пропущено 1611 уроків, з них по хворобі – 502, з інших поважних причин – 682, без поважних причин – 423. При цьому, найбільше пропусків припадало на 1-шу і 4-у чверті, коли учні були задіяні на городніх роботах вдома.

Принагідно зауважимо, що у вересні учні 6 – 10 класів щонайменше по два тижні поспіль не навчалися у зв'язку з осінніми польовими роботами в колгоспі, такі пропуски не враховувалися в шкільній статистиці, а лише відображалися характерними записами в класному журналі: “Працювали на степу”³⁷.

Часом мали місце й серйозні порушення чинних “Правил для учнів”*. Так, у наказі директора школи № 20 від 19 жовтня 1948 р. з тривогою відзначалося, що частина учнів полишені самі на себе, вони у вечірній час вештаються селом, курять, грають в азартні ігри, а класні керівники займають позицію спостерігачів. Наказом висунуто категоричну вимогу негайно покінчити з таким становищем³⁸. Утім, указані факти були тоді швидше прикритим винятком, аніж масовим явищем.

У практиці шкільного виховання спостерігалася очевидна мілітаризація свідомості учнів. Так, наказом директора школи учні 5 – 10 класів були об'єднані в три “стрілецькі роти”, які своєю чергою поділялися на “взводи” (покласно, усього – 8 взводів), а останні – на “відділення”. Командирами “рот” були призначені вчителі О. А. Клименко, І. А. Пазиненко і Ф. Д. Шаповал. Працювали гуртки стройової підготовки, стрільби, штикового бою. Військовий кабінет школи (завідувач – військовий керівник В. Я. Грищенко) був оснащений кількома гвинтівками системи Мосіна, автоматом ПППШ, гранатами та іншими боєприпасами³⁹.

Ефективною формою самоорганізації учнів та їх виховання в комуністичному дусі, здійснення над ними партійно-державного контролю залишалися дитячі та юнацькі комуністичні організації. Як і в інших освітніх закладах, у Чапаєвській СШ діяла піонерська організація, яка включала практично майже

* Затверджені постановою РНК УРСР у 1944 р.

осіх учнів віком від 10 до 15 років. Враховуючи особливі умови воєнного часу, що спричинили соціальну акселерацію* підлітків, ЦК ВЛКСМ своєю постановою від 8 листопада 1942 р. знизив до 14 років нижній віковий поріг прийому до лав ВЛКСМ. Відтак, десятки чапаєвських підлітків поповнили комсомольську організацію школи⁴⁰.

Випускники-семикласники вступали до технікумів, ремісничих та залізничних училищ, шкіл ФЗН, а ті, хто отримав атестат про середню освіту – до вищих навчальних закладів. Утім, через матеріальну скруту своїх родин далеко не всі випускники десятирічки мали змогу продовжити навчання.

Чапаєвські учні брали активну участь у суспільно-корисній праці. Вони допомагали дорослим відбудовувати зруйноване війною село, працювали на колгоспних ланах і фермах, саджали кок-сагиз**, збирали металобрухт та макулатуру, створювали тимурівські*** команди й допомагали фронтовикам-інвалідам і солдатським вдовам. Наприкінці 1940-х рр. старшокласники взяли активну участь у лісонасадженнях, щороку вони обробляли до 10 га молодого лісу. Відтак народилася й чапаєвська “Лісова пісня”, слова якої написав старшокласник Микола Труба. Ось уривок з цього пісенного одкровення:

Тільки й мови,
Тільки й діла –
Більше жолудів зібрати,
Щоб лісами скрізь шуміла
Батьківщина –
Рідна мати!

* Акселерація (лат. прискорення) – прискорений фізичний розвиток дітей та молоді.

** Кок-сагиз служив сировиною для виробництва штучного каучуку, з якого виготовлялася гума.

*** Тимурівський рух зародився в дитячому середовищі ще в 1941 р., його назва походить від найменування повісті російського дитячого письменника А. П. Гайдара “Тимур і його команда” (1940 р.) Це була форма самоорганізації неповнолітніх, насамперед для допомоги родинам фронтовиків, участі в патріотичних акціях тощо.

27 учнів школи були нагороджені грамотами Міністерства лісового господарства УРСР і Полтавського обкому комсомолу⁴¹. А біля центрального приміщення школи старшокласниками був посаджений липово-березовий гай.

Чапаєвській школі завжди щастило на чудових, відданих своїй справі учителів. Після визволення села школу очолювала молодий, але вже досвідчений педагог **Оксана Миколаївна Ковальченко**, учитель математики за фахом. Від 1946 р. директором школи працював **Максим Захарович Роменський**. Після його від'їзду з села у вересні 1948 р. директором було призначено колишнього фронтовика **Івана Павловича Бойка**, який викладав хімію та фізику і користувався беззаперечним авторитетом серед учителів учнів та їхніх батьків.

І. П. Бойко народився 2 серпня 1918 р. у с. Мусіївка Хорольського району Полтавської області. У 1940 р. закінчив хімічний факультет Казахського державного університету (м. Алма-Ата) з присвоєнням кваліфікації “Учитель старших класів середньої школи і молодший науковий співробітник”. На фронтах Великої Вітчизняної війни перебував у складі підрозділу хімічної розвідки, згодом – на політичній роботі, у боях отримав два тяжких поранення. За мужність і героїзм капітана Бойка було нагороджено медалями “За відвагу”, “За оборону Москви” та ін. Від 1944 до 1948 р. працював спочатку інструктором Львівського обкому, потім завідувачем відділу пропаганди та агітації Кривоозерського райкому КП(б)У (Одеська, нині Миколаївська обл.). У 1948 р. призначений директором Чапаєвської середньої школи. За вагомі досягнення в педагогічній діяльності Іван Павлович нагороджений почесними грамотами Міносвіти УРСР, облвно та значком “Відмінник народної освіти”. Помер від тяжкої хвороби 5 червня 1958 р.⁴²

Його заступником з навчально-виховної роботи (завпедом) працював **Володимир Петрович Романицький**, який навчав учнів математиці. Продовжили свою педагогічну діяльність Федір Дмитрович Шаповал (німецька мова), Іван Антонович Пазиненко (фізкультура), Марина Дмитрівна Романицька

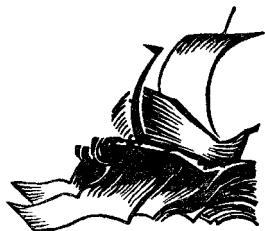
(російська мова та література), Ганна Андріївна Шаповал (українська мова та література), Катерина Іванівна Печериця, Ліза Арсенівна Тертишник, Ганна Йосипівна Ткаченко (початкові класи).

З'явилися й нові педагоги, зокрема, Ганна Іванівна Береза (Шкрюбка) (фізика, креслення, математика), Іван Максимович Береза (німецька мова), Євдокія Яківна Ведмідь (природознавство, хімія), Василь Микитович Гончар (географія), Іван Олексійович Івахницький (хімія, зоологія), Майя Михайлівна Ляшенко (Каценко) і Валентина Михайлівна Клименко (російська мова та література), Олексій Артемович Клименко (історія), Параска Федорівна Пилипенко (фізкультура), Іван Федорович Сирота (фізика), Євдокія Павлівна Сухенко (українська мова та література), Семен Архипович Ткаченко (малювання, військова підготовка), Марія Яківна Гончар, Олена Володимирівна Дикуль, Настя Олександрівна Заїка, Марія Юхимівна Кривицька, Марія Микитівна Рева (початкові класи). Незважаючи на символічну зарплатню і неймовірні труднощі, чапаєвські учителі виявили велику відданість справі і справжнє подвижництво. Саме завдяки їхній самовідданій праці Чапаєвська школа залишалася в районних лідерах³³.

Нелегку ношу опікування господарством школи, яке було розкидане у 8-ми приміщеннях, мало чи не по всьому селу, взяв на себе Михайло Маркіянович Ляшенко. Наказ директора про його призначення завгоспом школи було видано 1 жовтня 1948 р. Аж до виходу на заслужений відпочинок у 1967 р. Михайло Маркіянович вів цю рутинну ділянку роботи попри мізерний заробіток³⁴.

У нелегкий відбудовний період колектив учителів та учнів Чапаєвської десятирічки, уся сільська громада з честю витримали нелегкий іспит на громадянську зрілість. Долаючи неймовірні труднощі екстремального часу, школа здійснювала свою високу освітню місію.

РОЗГІН (1950-ті – перша половина 1960-х рр.)

Хто не вчивсь, не буде знать.

Народна мудрість

*Школа завжди буде найважливішим
вогнищем мудрості народу.*

В. О. Сухомлинський

На початку 1950-х рр. школа вступила в новий етап своєї історії, що припав на прикінцеву добу сталінщини, а також хрущівську “відлигу”, якій була притаманна лібералізація суспільного життя та викорінення тяжких наслідків культу особи Сталіна. У той час змінилося й адміністративне підпорядкування села Чапаєвки. Тоді як раніше Золотоніщина входила до Полтавської області, то з утворенням у січні 1954 р. Черкаської області її територіальною складовою стали Золотоніський район в цілому й Чапаєвка зокрема¹. Це принесло очевидні вигоди чапаєвській сільській громаді, адже село опинилося найближче до обласного центру з усіх населених пунктів Золотоніщини, раніше ж доводилося долати до Полтави понад 200 км.

У зв'язку з будівництвом Кременчуцької ГЕС і появою рукотворного моря-водосховища у другій половині 1950-х років зникла з карти району низка сусідніх з Чапаєвкою населених пунктів, які потрапили в зону затоплення. Зокрема, рішенням виконкому Черкаської обласної ради від 12 липня 1958 р. було знято з обліку села Залізьки, Липівське, Панське і Хрести, а їх мешканці підлягали переселенню в степові райони². Відтак, мікрорайон Чапаєвської десятирічки суттєво звужувався.

У районних лідерах продовжував перебувати місцевий колгосп імені Чапаєва. Його в 1950-х рр. очолювали енергійні керівники Антон Павлович Войцюх і Михайло Андрійович

Козачок. Та найбільше розкрилля господарства пов'язане з голо-
вуванням надзвичайних талановитого організатора, тоді ще
зовсім молодого, В. Н. Шаповала, який прийняв нелегку ношу
очільника у 1958 р. (йому на той час виповнилося лише 24
роки!) Володимирі Никифоровичу випало керувати колгоспом
12 років, які виявилися особливо успішними й плідними в його
історії. А потім він очолював районне управління сільського
господарства, Золотоніський райвиконком, Драбівський райком
КПУ, упродовж 12 років працював головою виконкому Черка-
ської обласної ради, був обраний народним депутатом України
1-го скликання. Правління колгоспу усіляко сприяло місцевому
шкільництву, і це значною мірою забезпечило вагомі успіхи
колективу Чапаєвської десятирічки.

Школа продовжувала працювати в пристосованих примі-
щеннях, які були розкидані по різних кутках села: на Здешевій,
Щиглівці, у центрі, біля р. Золотоношки. Центральне примі-
щення іменувалося “кам'яною школою”, в ньому навчалися учні
старших класів. До речі, не такий уже й просторий коридор цієї
школи служив одночасно роздягальнею, актовим і спортивним
залом. Щоправда, спостерігалось й поступове поліпшення
матеріальної бази: замість гасників у класи прийшло електричне
освітлення, принаймі, центрального корпусу (він як і досі знахо-
дився в приміщенні колишньої пекарні). Електричну енергію
спочатку виробляла автономна шкільна дизельна станція,
роботою якої опікувався Іван Михайлович Клименко. З уве-
дненням у дію Кременчуської ГЕС, струм у школу почав надхо-
дити від неї. Теплозабезпечення в шкільних приміщеннях було
пічним, техпрацівники в холодну пору року опалювали груби
дровами, торфом та брикетом. Звісно, це створювало неабиякий
дискомфорт та викликало значні пожежні ризики. Було від-
сутнє й водопостачання: воду носили відрами техпрацівники з
сусідніх колодязів³.

У другій половині 1950-х рр. гостро постала проблема спо-
рудження нового приміщення школи, яка була пов'язана як із
зростанням учнівського контингенту, так і новими вимогами до

матеріально-технічної бази навчально-виховного процесу та незручностями двозмінного навчання. Ідею будівництва нової школи надзвичайно активно лобював директор І. П. Бойко. До цієї ініціативи з розумінням поставилася місцева влада. У січні 1959 р. відбулося засідання правління місцевого колгоспу, на якому затверджено програму соціально-господарського будівництва на наступні 10 років. Серед запланованих об'єктів соціальної сфери (лікарня на 35 ліжок, дитячий садок, будинок культури, спортзал, пожедепо, котельня, житлові багатоквартирні будинки) пріоритетне місце належало будівництву нового шкільного приміщення.

Централізованих коштів на будову було виділено обмаль, не вистачало й кваліфікованої робочої сили. Довелося йти вже напрацьованим шляхом загальносільської “толоки”: левову частку витрат узяв на себе місцевий колгосп (для цього було посіяно додаткові гектари ліквідних тоді м'яти та конопель і збільшено свинопоголів'я), а головну роль у цій будові відіграла колгоспна будівельна бригада, очолювана інженером Никифором Єлисейовичем Ляшенком та бригадиром Артемом Семеновичем Заїкою. У позаурочний час, вихідні та святкові дні на будівництві працювали, не покладаючи рук, учителі та учні, їхні батьки. Вони заготовляли будівельні матеріали (камінь, дерево), вели підсобні роботи, прибирали будівельне сміття тощо.

У спорудженні нового шкільного приміщення вагому допомогу надали шефи – ПМК “Одестрансбуду”, виробнича база якого тимчасово розташувалася в селі під час будівництва шосейної дороги Черкаси – Золотоноша. Ця організація виділила будівельні матеріали (зокрема, залізобетонні конструкції, цемент, камінь, цеглу) та допомогла на завершальному етапі будови робочою силою⁴.

Однак дефіцит необхідних матеріалів дошкуляв як і досі, тому довелося “оббивати” досить високі пороги, аби будівництво не зупинилося. Учителька Н. К. Нор була делегована батьківською громадою до м. Москви, в ЦК КПРС. Їй вдалося домогтися зустрічі з самим секретарем ЦК Михайлом Андрійо-

вичем Сусловим, який за наполяганням Надії Корніївни таки поставив схвальну резолюцію на листі-зверненні про виділення для школи надзвичайно дефіцитних тоді батарей опалювання⁵.

Через нестачу коштів та кваліфікованих робочих рук будівництво нового шкільного приміщення затягнулося майже на 3 роки. Та, зрештою, прийшов довгоочікуваний час відкриття нової школи, ця історична подія сталася **1 вересня 1961 р.** В експлуатацію було уведено типове двоповерхове цегляне приміщення, розраховане на 360 учнівських місць (12 класних кімнат) з їдальнею, спортивним залом, широкими коридорами, просторим вестибюлем⁶.

У наступні роки господарським способом було споруджено одноповерхове приміщення, де розташовувалися майстерні по дереву та металу, а також ще три класні кімнати. Завдяки спільним зусиллям шкільної громади та за максимального фінансово-матеріального сприяння правління колгоспу ім. Чапаєва у стислі терміни до послуг учнів з'явилося зразкове фізкультурне містечко з баскетбольним та гандбольним майданчиками, гімнастичним обладнанням, а також невелика шкільна теплиця⁷. Зусиллями В. М. Гончара та учнів на початку 1960-х було створено зразковий географічний майданчик з натуральним макетом гірського хребта, приладами для спостереження за погодою тощо.

Нове приміщення було електрифіковано та радіофіковано, вперше за всю свою історію у школі з'явилося централізоване водопостачання та каналізація. Була вирішена й проблема теплозабезпечення у зв'язку з введенням у дію автономної шкільної котельні на твердому паливі (вугіллі). Відтак, за станом матеріально-технічної бази Чапаєвська школа зайняла лідируючі позиції на Золотоніщині, зрештою й на освітніх теренах Черкащини.

У контексті хрущовських реформ кардинальні зміни відбулися й у галузі шкільництва. 24 грудня 1958 р. Верховна Рада СРСР прийняла Закон “Про зміцнення зв'язку школи із життям”, який визначав основні принципи шкільної освіти на

наступні (як виявилось) 7 років. Змінювався тип середньої школи, віднині вона набувала статусу “середньої загальноосвітньої трудової школи з виробничим навчанням”. Термін загальноосвітньої підготовки збільшувався до 11 років і упродовж навчання у трьох старших класах учні мали отримувати не лише середню загальну освіту, але й професійну підготовку для роботи в одній із галузей народного господарства. У вказаному Законі наголошувалося, що “головне завдання радянської школи є підготовка учнів до життя, суспільно-корисної праці, даліше підвищення загальної й політехнічної освіти, підготовки освічених людей, що знають основи наук, виховання молоді в дусі глибокої поваги до принципів соціалістичного будівництва, в дусі ідей комунізму”. У неповносередній школі термін навчання збільшувався до 8-ми років⁸.

У зв’язку з виходом Закону та відповідними нормативними актами Міністерства народної освіти УРСР суттєвих змін зазнав навчальний план Чапаєвської одинадцятирічки. Поряд з усталеними шкільними дисциплінами у 5 – 8 класах були запроваджені уроки трудового навчання (роботи з деревом та металом, сільськогосподарська праця на шкільних ділянках). Для дівчаток 5 – 7 класів проводилися заняття, які мали підготувати їх до самостійного ведення в майбутньому домашнього господарства (домоводство, на уроках якого дівчаток вчили готувати їжу, шити, плести тощо).

У 9 – 11 класах вводилося виробниче навчання сільськогосподарського профілю обсягом 5 – 7 тижневих годин, причому, визначений день щотижня учні мали проводити безпосередньо на виробничому підрозділі місцевого господарства (на полі, фермі, тракторному стані тощо). Для опанування навичок практичної їзди на сільгоспмашинах правління колгоспу передало школі колісний трактор ДТ-25⁹.

У лютому 1962 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР було визнано такими, що втратили силу, статті 75 – 79 Закону СРСР від 1 вересня 1939 р. “Про загальну військову повинність”. Відтак, у середній школі було відмінено викладання до-

КРИЗЬ РОКИ Й ЕПОХИ

призовної воєнної підготовки¹⁰. Навички користування індивідуальними та колективними засобами захисту від зброї масового винищення учні-старшокласники опановували на спеціальних уроках з цивільної оборони (1 тижнева година).

27 травня 1961 р. була видана постанова Ради Міністрів СРСР “Про поліпшення вивчення іноземних мов”. На виконання цієї постанови з 1961/1962 навчального року класи з числом учнів понад 25 осіб для вивчення іноземної мови підлягали поділу на 2 групи¹¹. У Чапаєвській школі на той час вивчали німецьку мову і у зв'язку з поділом на групи кількість годин з цієї дисципліни значно зроста.

З метою прищеплення учням марксистсько-ленінського світогляду від 1964 р. відповідними нормативними документами владних структур запроваджувалося викладання нового курсу “Основи політичних знань”, який через рік прибрав назву “Суспільствознавство”. Це був інтегрований курс, який об'єднував основи марксистсько-ленінської філософії, політекономії, наукового комунізму, його вивчали учні випускного, 11 класу¹².

Для прикладу подаємо навчальний план для учнів 11 класу 1965/1966 навчального року (таблиця 1)¹³.

Таблиця 1

Навчальний план 11 класу 1965/1966 н.р.

№ п/п	Назва предмета	Кількість річних годин	Кількість годин на тиждень	Учитель
1.	Українська література	105	3	Сухенко Є. П.
2.	Російська література	140	4	Клименко В. М.
3.	Алгебра	140	4	Воскобійник І. Г.
4.	Геометрія	68	2	Воскобійник І. Г.
5.	Тригонометрія	68	2	Воскобійник І. Г.
6.	Історія	157	4,5	Клименко О. А.
7.	Фізика	140	4	Самойленко Ф. С.
8.	Астрономія	34	1	Гончар В. М.

Продовження табл. 1

9.	Хімія	105	3	Сотник В.Ф.
10.	Фізична культура	68	2	Ткаченко С. А. (хлопці) Пилипенко П. Ф. (дівчата)
11.	Креслення	34	1	Воскобійник С. Х.
12.	Музика і співи	17	0,5	Харченко В. О.
13.	Виробниче навчання	170	5	Воскобійник І. Г.
14.	Німецька мова	68	2	Шаповал Ф. Д.
15.	Конституція СРСР	34	1	Клименко О. А.
16.	Суспільно-корисна праця	34	1	Воскобійник І. Г.
	Всього	1314	38	

У 1950-х – на початку 1960-х років зберігався доволі великий контингент учнів Чапаєвської середньої школи. Проте простежувалася тенденція до його неухильного зменшення, що було пов'язано як з демографічними чинниками, так і адміністративними змінами (звуженням мікрорайону школи у зв'язку із затопленням сусідніх поселень, передачею селу Деньги урочища Степанове тощо). Так, тоді як у 1951 р. у школі навчалось 618 учнів, 1954 – 517, 1956 – 540, то в 1958 – лише 465 учнів¹⁴.

Детальнішу інформацію про учнівський контингент ЧСШ у динаміці за 1950-ті роки містить таблиця 2 (с. 86).

Чапаєвська школа продовжувала залишатися центром великого мікрорайону з надання освітніх послуг. У 1950-х рр. середню освіту в ній здобували підлітки та юнаки з навколишніх сіл Деньги, Кропивна, Хвилівка, Чобітьки, а також Хрести, Залізьки, Панське (Червоне), Липівське (до їх зняття з адмінобліку наприкінці 1950-х років). Так, у 1959/1960 навч. році із 43-х десятикласників 11 (понад 25%) були мешканцями інших сіл¹⁵.

**Динаміка учнівського контингенту
Чапаєвської середньої школи у 1950-ті роки**

1951 клас	Кількість учнів	1956 клас	Кількість учнів	1958 клас	Кількість учнів
1	32	1	34	1-А	31
2	32	1-КОМБ	12	1-Б	32
		2	31		
3-А	45	3	36	2	34
3-Б(КОМБ.)	11	3 КОМБ.	13	3-А	24
		4	31	3-Б	24
4-А	36	5	31	4	32
4-Б	33	6-А	25	5-А	33
		6-Б	24	5-Б	32
5-А	29	7-А	25	6	33
		7-Б	24	7	23
5-Б	31	8-А	30		
5-В	29	8-Б	30	8-А	24
6-А	36	8-В	30	8-Б	25
		9-А	30	9-А	24
6-Б	35	9-Б	30	9-Б	23
6-В	35	9-В	30	10-А	26
7-А	31	10-А	37		
7-Б	28	10-Б	37	10-Б	24
7-В	36			10-В	21
8-А	40				
8-Б	42				
9	36				
10	21				
Всього	618	Всього	540	Всього	465

Учні Чапаєвської школи відзначилися великою старанністю у навчанні, виходили неодноразовими переможцями районних предметних олімпіад. З поміж усіх виділявся своїми знаннями та наполегливістю в навчанні Олександр Бенуж (закінчив одинадцятирічку в 1966 р.). Волею долі він виховувався однією бабусею, терпів великі нестатки. Але попри особисті труднощі був визнаний одним з найкращих учнів Золотоніщини, не знав собі рівних у знаннях з предметів фізико-математичного циклу. Золоті медалі отримали у 1950 – першій пол. 1960-х рр. Марія Заїка, Марія Івахницька, Лідія Котолова, Володимир Ляшенко, Едуард Мірошниченко, Володимир Сирота, Андрій Телятник та ін. Чимало випускників були нагороджені срібними медалями (Валентина Гурба, Борис Пилипенко та ін.)¹⁶.

З великою радістю учні-старшокласники та їхні батьки сприйняли постанову Ради Міністрів СРСР від 6 червня 1956 р., яка передбачала відміну плати за навчання у старших класах (8 – 10 кл.)¹⁷. Досі від цієї плати звільнялися лише діти учителів та окремі пільгові категорії (сироти, інваліди). Відтак, чимало учнів не мали змоги завершити повну середню освіту через матеріальну скруту їхніх родин.

Через нестачу шкільних приміщень у 1950-х рр. на поч. 60-х десятирічка працювала за двозмінним режимом роботи (у другу зміну навчалися учні-старшокласники). З уведенням у дію нового шкільного корпусу ця проблема була остаточно вирішена.

У другій половині 1950-х років загальнонавчанням став учнівський портфель, який поступово витісняв полотняні торбини. Шкільні меблі та приладдя суттєвих змін не зазнали: учні сиділи за тими ж дво- чи тримісними партами, проте вже писали чорнилом та металевими перами у зошитах і крейдою на пофарбованих в чорний колір шкільних дошках¹⁸.

У 1950-х роках було зроблено спробу запровадити шкільну форму. Хлопцям пропонувався темно-синій костюм: однобортний піджак з великими металевими гудзиками, штани звичайного крою. Дівчата мали носити коричневі сукні і чорні (а у святкові дні – білі) фартухи. Однак далеко не всі батьки через

фінансову скруту змогли придбати своїм дітям шкільну форму, а тому значна частина учнів відвідувала школу у звичайному повсякденному одязі¹⁹.

До послуг учнів була хай і невелика, проте наповнена навчальною та художньою літературою шкільна бібліотека. Її роботою тоді опікувалися Іван Максимович Береза та Настя Опанасівна Харченко²⁰.

Учнівський колектив жив повноцінним, насиченим життям, яке звісно не обмежувалося навчальною роботою. У школі працювало чимало гуртків, зокрема, юних натуралістів, радіо-технічний, фізичний, літературний, математичний, автолюбителів, крою та шиття та ін. Загальне визнання дістало чи не єдине в області шкільне товариство пасічників (керівник – Ф. Д. Шаповал). На шкільній пасіці щороку збирали щонайменше по 3 цн меду²¹.

Проводилася багатопланова робота з патріотичного виховання. Школярам, зокрема, запам'ятались зустрічі із матір'ю льотчика-гастеллівця Олександра Романенка Ольгою Василівною, Героєм Радянського Союзу, першим комендантом рейхстагу полковником Федором Матвійовичем Зінченком, учасником повстання на броненосці “Потьомкін” Гнатом Іллічем Карпенком та ін.²²

Особливий слід у душах учнів залишила глибока народна традиція відзначення Шевченківських ювілеїв. Під керівництвом учителів Надії Корніївни Нор та Євдокії Павлівни Сухенко проводилися цікаві інсценізації творів Кобзаря “Перебендя”, “Тополя”, “Причинна”, декламувалися вірші, виконувалися музичні твори Шевченкіани. Особливо урочисто відзначали в 1964 р. 150-річчя Великого Кобзаря. Саме тоді було започатковано традицію Шевченківських читань в домівках жителів села, які проводили учні-ентузіасти. У юних популяризаторів “Кобзаря” було дуже велике почуття відповідальності, усвідомлення важливості цієї роботи²³.

Полюбилися школярам і гуртки художньої самодіяльності: співочий, танцювальний, драматичний, струнних інструментів. Хоровим та танцювальним гуртками керувала в 1950-х рр. Ганна

Іванівна Береза. Юні танцюристи школи під її керівництвом стали лауреатами районного та обласного конкурсу і взяли участь у республіканській олімпіаді²⁴. Успішно виступали юні таланти Чапаєвки, підготовлені вчителями музики Тихоном Івановичем Дикулем, згодом – Василем Опанасовичем Харченком. Великою популярністю користувалися виступи шкільних баяністів Василя Одарченка і Віталія Пилипенка, брали за серце ліричні пісні у виконанні Надії Гайдар, Ольги Глиб, Ніни Дикуль, Лідії Дмитренко, Лідії Корчажинської, Тетяни Пилипенко. Захоплено сприймали глядачі виступи танцюристів Григорія Берези, Катерини Вовк, Софії Гоцуляк, Василя Лічмана, Ганни Панченко, Федора Пилипенка, Лідії Пошиваник. Гарними декламаторами були Лідія Глиб та Лідія Труба. Загалом, на початок 1960-х рр. близько 400 учнів були долучені до музичного мистецтва через участь у гуртках художньої самодіяльності²⁵. Вони часто виїздили з концертами в сусідні села.

Учні проводили багатопланову суспільно-корисну працю, вирощуючи кролів, шовкопрядів, обробляючи шкільні навчально-дослідні ділянки. Щороку вони збирали десятки тонн металевого брухту, понад тонну макулатури та заготовляли дрова для школи²⁶.

Працюючи під девізом “Щоб шуміли ліси в нашій Батьківщині”, учні Чапаєвської школи збирали щороку по 30 т жолудів та брали активну участь у посадці молодих дубків, сононок, берізок. У 1956 р. 27 учнів-старшокласників школи за активну участь у відновленні лісового фонду були нагородженні грамотами міністерства лісового господарства УРСР та Черкаського обкому комсомолу²⁷.

Чапаєвська школа мала справді зразкові навчально-дослідні ділянки. То ж не випадково в 1954 р. за вирощений високий урожай кукурудзи на ділянках чапаєвську старшокласницю Ганну Пошиваник було нагороджено грамотою ВДНГ (м. Москва)²⁸.

Учні дбайливо доглядали за кімнатними квітами, які росли у саморобних дерев'яних вазонах-контейнерах, розташованих у шкільних коридорах. Це були фікуси, олеандри, китайські тро-

янди та інші квіткові рослини, біля кожної з них були закріплені таблички з прізвищами відповідальних за догляд учнів. Біля нового приміщення школи було багато квітників, організовано змагання між класами на кращий догляд за ними²⁹.

На початку 1960-х рр. було започатковано роботу учнівської виробничої бригади на чолі з бригадиром, старшокласницею Ніною Ковердою (потім її змінив Петро Телятник). За нею було закріплено кілька десятків гектарів колгоспної землі (в урочищах Солонці, Кути, Курятник) і бригада незабаром завдяки високим виробничим показникам стала однією з найкращих на Черкащині. Прийшло й визнання: виробнича бригада Чапаєвської одинадцятирічки в 1963 та 1964 роках була нагороджена почесними грамотами Міністерства народної освіти УРСР і ЦК ЛКСМУ³⁰.

Примножилася й спортивна слава школи, для цього досить навести лише один промовистий факт. У 1957 р. учнівська збірна з футболу, виступаючи на обласній першості, виграла всі фінальні зустрічі, зокрема, у команди Уманського району з рахунком 9:1, Звенигородського – 9:2, Смілянського – 3:0 і здобула титул чемпіона області. 8 чапаєвських школярів увійшло тоді до збірної області з футболу, яка взяла участь у Всеукраїнській шкільній спартакіаді³¹.

Не менш резонансними були успіхи чапаєвських школярів і в інших видах спорту: легка атлетика, плавання, лижний та велосипедний спорт, волейбол та ін. Чапаєвські школярі склали основу збірної Золотоніського району з легкої атлетики, а старшокласник Семен Даник у 1951 – 1953 рр. був неодноразовим чемпіоном Полтавської області на учнівських спартакіадах з бігу на 400, 800 та 1500 м³². Високі спортивні результати на змаганнях різного рівня показували чапаєвські учні Борис Артеменко, Іван Глиб, Лідія Карпенко, Лідія Лічман, Валентина Романицька та ін.³³

У школі панував культ здорового способу життя. Щоденно перед уроками учні майже стовідсотково на майданчиках біля шкільних приміщень під керівництвом учителів фізвиховання

робили ранкову гімнастику. На великій перерві під гру баяна (це доручалося вчителю музики) вони проводили рухливі ігри (популярними були “вибивач”, “гилка”, “платочок”), а старшокласники танцювали вальс, польку чи краков’як³⁴.

А 1-го травня щороку всі учні вдягали українське вбрання (в багатьох – автентичне*: мамине чи бабусине) і розпочиналося урочисте, захоплююче дійство: під супровід сільського духового оркестру (керівник – Василь Лукевич Поповіченко) школярі виконували красиві, плавні танцювально-фізкультурні рухи. Мов досвідчений полководець, учителька фізвиховання Параска Федотівна Пилипенко вишиковувала класи в потрібному порядку, щоб утворювалися фігури у вигляді сонця й променів чи вимальовувалися слова “Мир”, “Труд”, “Май” та ін. На тлі зеленого газону сільського стадіону, де проходило шоу, все це виглядало дуже ефектно й викликало захоплення в глядачів.

Взимку, коли замерзала річка Золотоношка, утворювався чудовий каток і діти, вчителі та батьки очищали його від снігу, у вільний час каталися на ковзанах (прив’язаних до валянок “одиначках”, “снігурках”), гринджолах і санках, грали в хокей. Улаштовувалися змагання з ковзанярського бігу, спуску з гори на лижах (пагорб біля бані), а також з лижних гонок (на стадіоні, чи за маршрутом “школа – залізнична станція”)³⁵.

Проводилася значна туристично-екскурсійна робота. Так, у 1955 р. під час літніх канікул учні 1 – 4 класів здійснили 3-денні екскурсії рідним краєм (околиці Чапаєвки, сусідні села, узбережжя річок Бистрик та Дніпро), 5 – 6 – провели чотириденний похід до с. Прохорівки, 7 – 9 – пройшли кількадечним маршрутом селами Коробівка, Домантів, Дмитрівка, а також до м. Золотоноша. Спецгрупа учнів 7 – 9 класів під орудою вчителів фізвиховання провела велосипедний тур до Переяслава-Хмельницького, а кращі старшокласники вивчали пам’ятні місця м. Києва³⁶.

Ядром учнівського колективу були піонерська та комсомольська організації. Старшою піонерською вожатою у 1950-х рр.

* Автентичний (грец. справжній) – той, що походить від першоджерела, відповідає оригіналові.

працювала Т. Л. Гусак, згодом – Н. К. Гавриленко, Н. П. Савісько, М. М. Тупицька, М. М. Івахницька. Піонери були застрільниками хороших справ, зокрема, активно проводили тимурівську роботу, здійснюючи шефство над родинами колишніх фронтовиків, інвалідів війни, брали активну участь у суспільно-корисній праці. Неодноразово визнавалася кращою на Золотоніщині комсомольська організація школи, яку в різні роки очолювали Ольга Гусак, Галина Пилипенко та ін.³⁷

Чапаєвські учні вирізнялися розвиненим почуттям громадянського обов'язку, високим рівнем вихованості, готовністю прийти на допомогу. У травні 1957 р. кілька учнів-старшокласників, зокрема Василь Вовчанівський, Іван Воскобійник, Володимир Карпенко, Володимир Ляшенко, Едуард Мірошніченко, Микола Пазиненко, Іван Щириця відзначалися під час пожежі: вони першими прибули на місце загоряння і по суті врятували помешкання Калашників від цілковитого знищення. Наказом директора школи І. П. Бойка мужнім юнакам було оголошено подяку³⁸.

Далеко за межами Чапаєвки линула слава про місцевий учнівський клуб інтернаціональної дружби, його роботою опікувався учитель німецької мови Федір Дмитрович Шаповал. Чапаєвські учні налагодили листування не лише зі своїми ровесниками з братніх республік СРСР, але й з школярами НДР, Франції, Великобританії.

А від 1964 р. була започаткована дружба зі школярами Вурнарського району Чувашської АРСР*. Ці зв'язки виявлялися зцементованими на довгу перспективу³⁹.

Великим визнанням у районі та області користувався педагогічний колектив Чапаєвської школи, у його складі на 1956 р. працювало 19 жінок і 12 чоловіків. Душею колективу, його визнаним лідером залишався аж до своєї передчасної смерті у 1958 р. Іван Павлович Бойко – людина, фанатично віддана справі і в багатьох відношеннях неординарна особистість. Він був прекрасним керівником (вимогливим і водночас чуйним), талановитим

* *Столиця Чувашії, м. Чебоксари – батьківщина В. І. Чапаєва.*

педагогом-фахівцем з фізики та хімії, добре володів словом, умів викладати свої думки в друкованому слові. Від початку 1950-х рр. налагодилася його співпраця з Науково-дослідним інститутом педагогіки Міністерства народної освіти УРСР.

Іван Павлович брав участь у республіканських наукових форумах, виступав на них із глибокими доповідями. У родинному архіві Бойко-Нор зберігаються листи директора НДІ педагогіки, відомого українського вченого, професора С. Х. Чавдарова до І. П. Бойка. Окремі доповіді та напрацювання Івана Павловича побачили світ у солідних наукових виданнях республіканського рівня, зокрема з таких тем: “Роль директора школи в керівництві комсомольською організацією школи”, “Виховання почуття громадянського обов’язку в процесі суспільно-корисної праці учнів”, “Суспільно-корисна праця як важливий фактор комуністичного виховання” та ін.⁴⁰ Тісна творча співпраця поєднувала його з кандидатом педагогічних наук М. П. Гусаком. У 1957 р. Бойка було представлено до звання “Заслужений учитель УРСР”, однак через передчасну смерть він не зміг отримати цієї нагороди.

Після його смерті в 1958 р. та більш ніж епізодичної появи в керівному кріслі Калішенка* директором школи було призначено **Володимира Петровича Романицького**, який відзначався великою інтелігентністю, толерантністю, вражаючою працьовитістю.

Народився 15 липня 1911 р. в селі Крупське, виховувався в учительській сім’ї. Вищу освіту здобув на фізико-математичному факультеті Черкаського державного педагогічного інституту (1939 р.). Учительську діяльність розпочав ще в 1931 р. – працюючи в Крупській семирічній, а потім у Чапаєвській середній школі. У роки Великої Вітчизняної перебував на фронті, воював у піхотній частині (3-й Український фронт). За мужність був нагороджений медалями “За відвагу”, “За взяття Будапешта”,

* Калішенко директорував усього кілька місяців, мав серйозні недоліки в організації шкільного життя і перед запланованою перевіркою райвно несподівано зник. Є усні свідчення про те, що він навіть був кандидатом наук (начебто, економічних), проте, очевидно, належав до категорії людей, які недовго затримувалися на одному місці (перекотило).

“За взяття Відня” та ін. З 1945 р. продовжив педагогічну роботу у Чапаєвській середній школі, згодом був призначений завпедом школи. Директором школи працював від 1958 до виходу на пенсію у 1968 р. Помер від тяжкої хвороби 2 червня 1970 р. У 1957 р. його успіхи на ниві педагогічної діяльності були поціновані значком “Відмінник народної освіти”⁴¹.

Заступником директора школи з навчально-виховної роботи у 1958 р. було призначено **В. М. Гончара**. Він зарекомендував себе талановитим методистом і мудрим наставником учителів та учнів.

Василь Микитовича Гончар – корінний житель Чапаєвки, народився 4 березня 1920 р. Вищу освіту здобув на географічному факультеті Київського державного університету, педагогічну діяльність розпочав у 1944 р. (Коробівська школа, вчитель, завпед). У Чапаєвській школі – від 1946 р., тут з невеликими перервами працював до 2007 р., загальний педагогічний стаж склав майже 55 років. Упродовж багатьох років Василь Микитович очолював районне методоб'єднання вчителів географії. Від 1958 до 1973 р. обіймав посаду заступника директора школи з навчально-виховної роботи. Його праця відзначена знаком “Відмінник освіти України”, трьома почесними грамотами Міносвіти УРСР та іншими нагородами.

Продовжував самовіддано працювати вчитель німецької мови Федір Дмитрович Шаповал, одним з перших у районі його нагородили значком “Відмінник народної освіти”*. Великим талантом комунікативності та творчим підходом до вчительської справи відзначалася Надія Корніївна Нор, вона викладала рідну мову. Саме їй і було довірено очолити створену в школі учительську парторганізацію. Навчали учнів таїнам “цариці наук” – математики – учителі Ганна Іванівна Береза та Оксана Миколаївна Ковальченко, а любов до природи формувала учителька біології Варвара Федорівна Сотник (Гончар). Історичними та

* Ще 8 квітня 1944 р. РНК СРСР своєю постановою дозволила наркомосам союзних республік запровадити значок “Відмінник народної освіти”. Проте відповідне положення було затверджено Радою Міністрів УРСР лише в 1956 р.

суспільствознавчими знаннями самовіддано озброювали учнів працелюбний Іван Максимович Береза та надзвичайно ерудований Олексій Артемович Клименко. Продовжили викладання російської мови та літератури талановиті педагоги Валентина Михайлівна Клименко, Марія Юхимівна Кривицька та Майя Михайлівна Ляшенко. Іван Федорович Сирота із уведенням трудового навчання прийняв на себе нелегку ношу облаштування навчальних майстерень та викладання основ праці з деревом та металом. Його досвід став предметом вивчення серед учителів району та області. На жаль, він рано пішов із життя.

Виробниче навчання вів ветеран педагогічної праці Іван Антонович Пазиненко, а його дружина Євдокія Павлівна Сухенко була справжньою майстринею в навчанні учнів рідної мови. Уся фізкультурно-масова робота замикалася на спортивній зірці Черкащини Парасці Федотівні Пилипенко, яка до того ще й очолювала сільську первинну організацію ДСТ “Колгоспник”.

Початковою ланкою освіти опікувалися талановиті учителі Марія Яківна Гончар, Олена Володимирівна Дикуль, Настя Олександрівна Заїка, Катерина Іванівна Печериця, Ліза Арсеніївна Тертишник, Ганна Йосипівна Ткаченко та ін.

У педагогічному суцвітті Чапаєвки з’явилися й нові імена. Зокрема, в 1950-х роках розпочали свою педагогічну діяльність подружжя Самойленків – Федір Степанович і Настя Яківна, вони викладали фізику та астрономію, Степан Хрестантійович Воскобійник (математика, креслення), Марія Григорівна Береза та Тетяна Ларіонівна Гусак (Колісник) (українська мова), Іван Григорович Воскобійник (математика). Від 1956 р. близько 4-х років викладав історію Леонід Борисович Гольдфельд, у подальшому – науковий співробітник Центрального музею революції (м. Москва). Музику та співи викладали (послідовно) колишній фронтовик Тихін Іванович Дикуль і син полеглого партизана Василь Опанасович Харченко (учні по праву називали його “людиною-оркестром”)⁴². Досвід роботи чапаєвських педагогів широко вивчався і впроваджувався у освітніх закладах Черкащини.

Учителі школи підтримували тісний зв'язок з батьками учнів, і не лише в межах Чапаєвки. Увійшло в практику проведення виїзних батьківських зборів у селах Деньги, Залізьки, Липівське, Панське, Хвилівка, Крутьки, Чобітьки та ін. До місця їх проведення класні керівники та класоводи добиралися на підводі, запряженій двійкою шкільних коней (білої та гнідої масті), а роль їздового виконував завгосп Михайло Маркіянович Ляшенко⁴³.

Слід відзначити, що вчителі школи не обмежувалися лише навчально-виховною роботою в школі, вони були активними учасниками громадського життя села, несли світло культури і знань у маси. Майже всі вони були пропагандистами й агітаторами, брали участь у сільській художній самодіяльності. Хороші вокальні дані мали вчителі Настя Олександрівна Заїка, Оксана Миколаївна Ковальченко, Катерина Іванівна Печериця. Загальним визнанням користувався учительський хор. Іван Павлович Бойко майстерно грав на скрипці та гітарі. Саме вчителі склали основу сільського драматичного колективу, вистави якого завжди викликали захоплення чапаєвчан. Визнаними майстрами сільської сцени були Параска Федорівна Пилипенко, Настя Яківна Самойленко, Володимир Петрович Романицький, Євдокія Павлівна Сухенко, Іван Антонович Пазиненко та ін. У практику увійшли спільні вистави за участю учителів та учнів-старшокласників.

Честь Чапаєвки на спортивних змаганнях різного рівня захищали Параска Федотівна Пилипенко (легка атлетика, волейбол), Федір Степанович Самойленко (футбол, гімнастика), Василь Опанасович Харченко (капітан збірної села з футболу), Іван Павлович Бойко (шахи) та ін.⁴⁴ Авторитет сільського вчителя був тоді непохитним і незаперечним. Утім, він тримався не лише на певній традиції, але й був пов'язаний з реальним суттєвим впливом педколективу на перебіг соціального життя села.

У 1950-ті – першу половину 1960-х було забезпечено потужний розгін місцевому шкільництву. Відтак, було закладено необхідну основу для його подальшого поступу.

НА БИСТРИНІ (1965 – 1985 рр.)

*Здобудеш освіту –
побачиш більше світу.*

Народна мудрість

*Школа становить величезну силу,
яка визначає побут і долю народів і
держави...*

Д. І. Менделєєв

Наступне двадцятиріччя історії школи співпало в часі з брежнєвською добою, яку в новочасній історичній літературі прийнято називати роками “застою”. Це був досить плідний і насичений пам’ятними подіями відтинок історичного часу.

У ті роки село Чапаєвка та місцеве господарство демонстрували доволі вагомі успіхи у виробничій та соціально-побутовій сфері. Після переходу Володимира Никифоровича Шаповала на керівну роботу до райцентру (1970 р.) колгосп імені Чапаєва очолив Петро Артемович Заїка, пізніше – Микола Трохимович Сорока, Олександр Іванович Денисенко. Трудівники ланів і ферм забезпечували високі виробничі показники, що визначало фінансове благополуччя господарства. Відтак, солідні суми витрачалися й на розбудову соціальної інфраструктури села. В той період у центрі Чапаєвки з’явилося багатоквартирні будинки, були відкриті стаціонарна лікарня, добротний будинок культури, будинок побуту, палац спорту, проведено благоустрій центру села. Капітальної реконструкції зазнав сільський спорткомплекс, у структурі якого до послуг молоді з’явився й 50-метровий стрілецький тир. Виконком Чапаєвської сільради у означений час очолював колишній фронтовик, великий патріот Чапаєвки і колишній випускник школи Григорій Васильович Рева.

Брежнєвська доба виявилася доволі плідною в царині шкільництва. Увагу владних структур до проблем загально-

освітньої школи того періоду переконливо засвідчила справді рекордна кількість державних та партійно-урядових документів з розвитку загальної освіти та вагомі кроки на місцях щодо практичної реалізації передбачених ними заходів.

Уже початковий етап цього двадцятиріччя ознаменувався виходом важливої постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 26 лютого 1966 р., якою з 1 вересня поточного року передбачалося скорочення на один рік терміну навчання в середній школі і повернення до десятирічного навчання¹. Згідно з цією директивою у 1966 р. школи України, в тому числі й Чапаєвська, здійснили відразу 2 випуски: 10 та 11 класів². Це викликало значний ажіотаж під час вступної кампанії до ВНЗ та технікумів: число абітурієнтів подвоїлося, а прохідний бал незмірно зріс. Названою постановою було передбачено збереження професійної підготовки лише в тих школах, де були наявні необхідні умови та відповідна матеріальна база³.

Наприкінці 1960-х рр. розпочався перехід школи до роботи за новими, більш досконалішими, але украй переобтяженими змістовим матеріалом навчальними програмами⁴.

20 червня 1972 р. було прийнято постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР, яка передбачала упродовж короткого часу завершити перехід до загальної середньої освіти молоді й забезпечити подальше вдосконалення роботи школи, привести рівень навчально-виховної роботи у відповідність до вимог часу. Усі випускники-восьмикласники мали здобувати середню освіту в повній середній школі, ПТУ чи технікумі. Наступного року (6 липня) з'явилася чергова партійно-урядова постанова, якою визначалися заходи з поліпшення умов роботи сільської загальноосвітньої школи.

А 19 липня 1973 р. Верховна Рада СРСР затвердила “Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про народну освіту”, що забезпечило створення необхідної правової бази розвитку загальноосвітньої школи. Відтоді було визначено основний тип школи – “Середня загальноосвітня школа” (як єдина трудова політехнічна) з відмовою від передчасної професіоналізації⁵.

Були внесені й зміни до структури школи. Початкова ланка освіти ставала 3-класною (1 – 3 класи). Наступним етапом загальноосвітньої підготовки були 4 – 8 класи, а старша школа репрезентувалася 9 – 10 кл.⁶

Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 1977 р. визначалися шляхи дальшого поліпшення роботи загальноосвітньої школи, зміцнення її зв'язку з життям і визначалося як основне завдання підготовки учнів до свідомого вибору професії⁷.

Вказані партійно-урядові постанови та низка нормативно-розпорядчих документів міністерства народної освіти УРСР і визначили напрямки роботи колективу Чапаєвської десятирічки у вказаний період. У ті роки значно зміцніла матеріально-технічна та методична база школи. У зв'язку з початком роботи потужної сільської котельні, в 1973 р. школа перейшла на централізоване опалення, це дало змогу заощадити кошти і водночас суттєво поліпшити теплозабезпечення шкільних приміщень.

Згідно з рекомендаціями органів освіти школа в першій половині 1970-х років перейшла на кабінетну систему навчання, що, втім, поряд з позитивними наслідками (забезпечення необхідних матеріальних та навчально-методичних умов вивчення окремих дисциплін), призвело й до певних порушень санітарно-гігієнічних умов навчання учнів (наприклад, невідповідність шкільних меблів зросту учнів, ризику розповсюдження інфекцій тощо). Чапаєвська школа, яка ще з 1960-х років мала добре обладнані кабінети фізики, хімії, біології, загальнотехнічних дисциплін, опинилися на лідируючих позиціях у створенні нових навчальних кабінетів. Зокрема, у 1972 – 1975 рр. стали до ладу добротні кабінети історії та суспільствознавства, української мови та літератури, російська мови та літератури, математики, початкової військової підготовки, початкових класів.

Для новоствореного кабінету англійської мови було придбано лінгафонне обладнання, яке на той час використовувалося в шкільній практиці досить рідко. З'явився й кабінет виробничого навчання з діючими моделями сільгоспмеханізмів, а також клас монтажу й демонтажу сільгоспмашин. Шкільними

шефами – Черкаським управлінням меліоративних систем, Золотоніським ПМК-216 та колгоспом ім. Чапаєва – для зміцнення бази виробничого навчання було безоплатно передано трактори ДТ-75, Т-40, комбайн, причіпне сільгосп-знаряддя. Для проведення практичної їзди на тракторі обладнали трактородром. А у вересні 1977 р. був офіційно уведений в експлуатацію збудований господарським способом 25-метровий стрілецький тир. У 1970-х рр. придбано багато технічних засобів навчання та навчально-наочних посібників. Досвід колективу Чапаєвської середньої школи з питань обладнання навчальних кабінетів, зміцнення навчально-методичної бази дістав схвалення Золотоніського райвідділу народної освіти і рекомендувався до впровадження⁸.

Слід сказати, що вчителями та учнями тоді виготовлялося досить багато саморобного навчального приладдя та наочності. У школі щороку проводилися виставки-огляди таких посібників, визначалися переможці⁹.

Поступово вилучалися парти старого зразку і їх заміняли шкільні меблі нового типу: дерево-металічні комплекти. Утім, через їх нестачу в кабінетах, учні здебільшого сиділи за звичайними столами на табуретках. Звісно, це й віддалено не відповідало нормам шкільної гігієни¹⁰.

У вказаний період відбулися певні зміни в навчальному плані школи. Зокрема, відповідно до наказу Міністерства освіти СРСР № 3 від 7 січня 1975 р. у 8-х класах школи вводився новий важливий курс “Основи Радянської держави і права”. Він мав забезпечувати озброєння восьмикласників початковими правовими знаннями, виховувати повагу до Конституції і радянських законів¹¹.

У навчальному плані 9 – 10 класів з’явилися факультативні заняття, які мали слугувати поглибленню знань учнів, отриманих з базових дисциплін, забезпечити їх виховання у дусі комуністичного світогляду. Як обов’язковий, для учнів-старшокласників було запроваджено факультативний курс “Основи комуністичної моралі”. В цілому на 1980 р., наприклад, учням Чапаєвської СШ викладалося 10 факультативних курсів¹².

На початку 1970-х років знову була відновлена початкова військова підготовка учнів-старшокласників, згодом ця дисципліна дістала назву “допризывної підготовки юнаків”. Утім, її вивчали й дівчата, проте в них превалювала медико-санітарна освіта. Юнаки 9–10-х класів проходили навчально-військові збори (з бойовими стрільбами)¹³.

З огляду на належну навчальну базу в школі зберігалось виробниче навчання, учнів-старшокласників готували зі спеціальності “Тракторна справа”. Склавши кваліфікаційний екзамен компетентній державній комісії, вони могли отримати диплом тракториста-машиніста 3-го класу і відразу по закінченню школи працювати за цим фахом у сфері сільськогосподарського виробництва (як хлопці, так і дівчата)¹⁴.

Русифікаторська політика Кремля, курс на денационалізацію мали своїм наслідком значне збільшення кількості годин на вивчення російської мови та поліпшення умов її викладання. Зокрема, у 1970-х рр. для вивчення російської мови запроваджувався поділ класів з кількістю учнів понад 25 осіб на 2 групи. Цей предмет визначався провідним, школярі мали опанувати його, починаючи з першого класу¹⁵. Спільною постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР (1983 р.) передбачалася 15% доплата до основного заробітку вчителям російської мови¹⁶.

Інформація про навчальний план старшої школи 1975/76 навчального року подана в таблиці 1¹⁷ (с. 102).

Звертає на себе увагу те, що російську й рідну мову учні вивчали в однаковому обсягу, а російську літературу навіть у дещо більшому, ніж українську. Навчальний план школи носив тоді уніфікований і безальтернативний характер, ця позиція посилювалася уведенням у класні журнали друкованої основи*. Така новація при певному позитиві оберталася й значними незручностями, пов'язаними з неврахуванням специфіки роботи, конкретних ситуацій тощо. Принаймні, поле для вчительської творчості було дуже обмежено.

* У журналах з кожного предмету видруковувалися теми з навчальних дисциплін згідно з програмою.

Навчальний план 8 класу на 1977/78 н. р.

Назва навчальної дисципліни	Річна кількість годин	Кількість тижневих годин	Примітка
Українська мова	68	2	
Українська література	85	2, 5	1-е півр. – 3 тижн. год., 2-е – 2
Російська мова	68	2	
Російська література	102	3	
Алгебра	136	4	
Геометрія	68	2	
Історія	102	3	Загальна (нова) історія та історія СРСР
Основи Радянської держави і права	35	1	
Географія	85	2,5	1-е півр. – 2 тижн. год., 2-е – 3
Анатомія, фізіологія і гігієна людини	68	2	
Фізика	102	3	
Креслення	34	1	
Хімія	68	2	
Англійська мова	68	2	
Фізкультура	68	2	
Трудове навчання	68	2	
Разом	1225	36	

Учнівський континент вказаного періоду історії школи продовжував характеризуватися стійкою тенденцією до скорочення. Це пояснювалося як певним “демографічним впливом”, так і відкриттям середніх шкіл у сусідніх Деньгах та Кропивні, у зв’язку з чим у місцевих школярів відпала необхідність

продовжувати освіту в Чапаєвській десятирічці. Тоді як у 1964/1965 навчальному році налічувалося 15 класів-комплектів з контингентом 450 учнів, у 1969/1970 ці показники становили вже відповідно 12 і 426, а в 1972/1973 – 11 і 391¹⁸.

Наприкінці 1970 – на початку 1980-х рр. учнівський контингент почав зростати. Так, у 1983/1984 навчальному році налічувалося вже 13 класів-комплектів і навчалось 477 учнів¹⁹. Нормативними документами гранична наповнюваність 1 – 8 класів була встановлена в кількості 40 осіб, а 9 – 10 класів – 35 осіб²⁰. Детальніша інформація про динаміку учнівського контингенту в 1970-х рр. містить матеріал таблиці 2²¹.

Таблиця 2

Динаміка учнівського контингенту в 1970-х рр.

1970 – 1971 н.р.		1976 – 1977 н.р.		1979 – 1980 н.р.	
клас	контингент	клас	контингент	клас	контингент
1	37	1	34	Підготовчий	20
2	37	2	36	1	52
3	35	3 – А	27	2	44
4 – А	26	3 – Б	27	3	38
4 – Б	28	4	37	4	37
5 – А	24	5	28	5	37
5 – Б	24	6	31	6 – А	28
6 – А	25	7 – А	23	6 – Б	27
6 – Б	24	7 – Б	24	7 – А	22
7	39	8 – А	22	7 – Б	23
8	40	8 – Б	22	8	31
9 – А	30	9	33	9	22
9 – Б	30	10	37	10	32
10	35				
Всього	434	Всього	381	Всього	423

Наприкінці 1970-х рр. у Чапаєвській школі з'явився підготовчий (його ще називали нульовий) клас, у ньому навчалися діти-шестирічки. Така новація носила апробаційний характер на предмет вивчення перспективи повсюдного переходу до навчання дітей 6-річного віку²².

Для поліпшення умов навчання учнів з інших сіл у другій половині 1960-х років було відкрито пришкільний інтернат з цілодобовим режимом роботи та триразовим харчуванням, який розташувався у двох кімнатах одноповерхового шкільного приміщення. Тут, наприклад, у 1978 р. утримувався 21 учень (різновіковий контингент, від 1 до 10 класу) із с. Хвильово-Сорочин²³. Пришкільний інтернат проіснував до 1982 р., потім його було закрито. Для учнів-іносельців, які не проживали в інтернаті, з кінця 60-х років було організовано підвезення до школи колгоспним транспортом, пізніше – автобусом Черкаського управління меліоративних систем. Так, у 1968 р. підвозилося 45 учнів, а у 1970 р. – вже 58²⁴.

У другій половині 1960-х рр. відкрилися групи продовженого дня, які мали забезпечувати кращі умови підготовки учнів початкової ланки. Як правило, у Чапаєвській школі формувалися 3 такі групи, у кожній з яких налічувалося за списковим складом не менше 35 учнів. У цих осередках було організовано гаряче харчування, самопідготовка та дозвілля, налагоджена відповідна виховна робота²⁵.

8 вересня 1970 р. постановою Ради Міністрів СРСР було схвалено Статут середньої загальноосвітньої школи, яким встановлювався єдиний режим роботи масових освітніх закладів. Навчальний рік розпочинався 1 вересня і закінчувався для учнів 1 – 7 класів 30 травня, 8 кл. – 10 червня і 9 – 10 класів – 25 червня. Передбачався поділ на 4 чверті: I – від 1 вересня до 4 листопада, II – від 10 листопада до 29 грудня, III – від 11 січня до 23 березня і IV – від 1 квітня до кінця навчального року, учні могли відпочивати упродовж 3 канікул: осінніх, зимових та весняних²⁶.

Починаючи з 5 класу, школярі мали складати перевідні, а випускники 8 і 10 класів – випускні екзамени. Їх перелік та

порядок проведення визначався спеціальною Інструкцією Міністерства народної освіти. Для прикладу, десятикласники в 1970-х рр. складали екзамени з української мови та літератури (твір), математики (алгебра і початки аналізу та геометрія з тригонометрією), російської літератури, історії та суспільствознавства*, біології, фізики, хімії, виробничого навчання²⁷.

Вносилися зміни до порядку нагородження кращих учнів. Постановою Ради Міністрів СРСР від 18 грудня 1968 р. було відмінено нагородження срібною медаллю. Золотою медаллю нагороджувалися випускники, які у 9, 10 класах мали річні та екзаменаційні оцінки лише “відмінно”, зразкову поведінку та відзначилися активною участю у громадському житті. Для відзначення навчальних досягнень учнів з окремих дисциплін запроваджувалася Похвальна грамота “За особливі успіхи у вивченні окремих предметів”. При цьому, нагороджені вказаними відзнаками користувалися пільгами при вступі до ВНЗ та середніх спеціальних навчальних закладів²⁸. З іншого боку, учні які не засвоїли навчальну програму і мали “2” з 3-х дисциплін залишалися на повторний курс, а з 1 – 2 – отримували роботу на літо з наступною переатестацією.

У той період основним показником роботи школи стало цифрове вираження якості навчання учнів, пресловутий процент, який спричинив певну процентоманію, а відтак і приписки в документальній звітності. Проте слід сказати, що колектив Чапаєвської школи і в нових умовах забезпечував об’єктивність оцінювання знань. Утім, якісні показники успішності були досить пристойними. Для прикладу, за підсумками 1972/1973 навчального року 120 учнів школи навчалися на “5” і “4”, це становило понад 30 %, а в 1984/1985 навчальному році ці показники склали відповідно 172 і 36 %²⁹.

У ті роки чимало учнів завершили навчання у школі з золотою медаллю “За відмінні успіхи у навчанні, праці та зразкову поведінку”. Серед них – Олександр Бенуж, Тетяна Бойко,

* Складався як комплексний екзамен, проте за його результатами виставлялося 2 оцінки.

Григорій Голиш, Валентина Пилипенко (1966 р.), Тетяна Береза, Тамара Ляшенко (1971 р.), Олег Клименко, Надія Самойленко (1972 р.), Антоніна Пазиненко (1973 р.), Галина Тертишник (1974 р.), Раїса Голиш (1975 р.), Наталія Гусак (1976 р.), Надія Березняк (1978 р.), Галина Поповіченко (1979 р.), Володимир Нечитайло (1980 р.), Майя Бурлуцька (1982 р.), Світлана Аджимурат, Віталій Клименко, Олена Кресан (1983 р.), Наталія Гуменюк (1983 р.) та ін. Срібні медалі за успіхи в навчанні отримали Петро Телятник (1966 р.) та Василь Рева (1967 р.)³⁰

Необхідна база для успішного навчання юних жителів села в середній школі закладалася дошкільним вихованням, яке в Чапаєвці традиційно відзначалося доволі високим рівнем. Ще в середині 1960-х рр. було відкрито типове приміщення дошкільної установи – одне з найкращих на Золотоніщині, з чудовими спальними приміщеннями, добре обладнаними ігровими кімнатами, спортзалом та басейном. У другій половині 1970-х рр. було збудовано нове, більш сучасне двоповерхове приміщення на 160 місць. Колектив установи, який 37 років очолювала Тіна Савівна Чіпенко, напрацював багатий досвід дошкільного виховання, який став предметом вивчення на Золотоніщині та за її межами. У 1967 р., наприклад, на базі Чапаєвської установи відбувся Всесоюзний семінар заступників міністрів освіти союзних республік, які опікувалися питаннями дошкільного виховання³¹.

Для навчальної роботи учнів у школі були створені належні умови. Духовним осередком стала шкільна бібліотека, у фондах якої на 1965 рік налічувалося 5 тис. примірників навчальної та художньої літератури³², а на кінець 80-х рр. понад 10 тис.³³ Згідно з постановою ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР від 24 липня 1977 р. наприкінці 70-х рр. відбувся перехід до безоплатного користування підручниками учнями школи. Видачу цих підручників, контроль за їх збереженням здійснювала шкільна бібліотека³⁴. Таке нововведення було серйозним полегшенням для сімейного бюджету, але з іншого боку породило цілий спектр проблем збереження навчальної книги, пошуки джерел фінан-

сування тощо. Шкільними бібліотекарями в ті роки працювали Марія Максимівна Воскобійник, Галина Іванівна Мокра та Любов Григорівна Капля.

У той період для учнів було забезпечено належне харчування. Шкільну їдальню очолювала довгі роки досить кваліфікований і сумлінний працівник Ніна Олександрівна Романенко (Шевчук). Для вихованців пришкільного інтернату готувала смачні страви Лідія Тимофіївна Іванченко (Кириленко). За рахунок фонду всеобучу діти з малозабезпечених сімей повністю чи наполовину рішенням батьківського комітету звільнялися від плати за харчування. Дітей таких категорії щороку визначалося щонайменше 50 осіб (близько 10 %) ³⁵.

У 1970-х роках у Чапаєвці функціонувала вечірня школа (8 – 11 кл.), нею завідувала Ганна Іванівна Береза. Для прикладу, у 1975 р. з цієї школи було випущено 13 учнів ³⁶. Наприкінці 1970-х р. вона була реорганізована в навчально-консультативний пункт Золотоніської заочної школи (відповідальний за роботу – Василь Антонович Даник, потім Віктор Павлович Лобанов).

На середину 1970-х років припадає певна метаморфоза в техніці шкільного письма. Тоді почали широко застосовуватися кулькові ручки, а відтак були витіснені традиційні металеві пера, чорнильниці та чорнила, а, отже, стали надбанням історії клякси і поряд з цим – каліграфічні букочки “з нажимом”.

Саме в 70-х роках було, нарешті, вирішено завдання, яке вже давно стояло на порядку денному школи. Учні майже стовідсотково стали носити шкільну форму. Більш того, розпорядженням дирекції школи заборонялося відвідувати заняття у повсякденному одязі. Тоді, як для дівчат був збережений попередній вигляд шкільної форми, хлопці перейшли до децю іншої: коричневі костюми з піджаком звичайного крою. Учнівська форма тоді була досить доступною за ціною: 20 – 30 крб. ³⁷

З учнями проводилася багатогранна позакласна й позашкільна робота. Працювало щонайменше 20 предметних гуртків, 5 спортивних секцій, 6 колективів художньої самодіяльності ³⁸.

Учнівський хор під орудою учителя музики Володимира Петрущенка налічував у своєму складі понад 100 учнів і успішно виступав на районних оглядах художньої самодіяльності. Загальне визнання дістали виступи танцювального колективу школи, художнім керівником якого майже 10 років поспіль була велика ентузіастка хореографії Ніна Костянтинівна Чатанджієва. Цей творчий колектив став неодноразовим лауреатом районних та дипломантом обласних конкурсів художньої самодіяльності³⁹.

Наприкінці 1970-х рр. було започатковано роботу шкільного вокально-інструментального ансамблю “Принцип відображення” (Віктор Герасимчук – ударні інструменти, вокал, Михайло Карнаух – гітара, вокал, Сергій Стрижак – клавішні, Віктор Стретович – гітара, вокал, Олександр Циба – гітара). Виступи шкільного ВІА на сільській та районній сценах користувалися великою популярністю⁴⁰. Понад 20 учнів стали учасниками духового оркестру на чолі з Олександром Харченком.

Наприкінці 1960-х рр. у Чапаєвці започаткувала свою роботу філія Черкаської музичної школи. Відтак, місцеві школярі змогли опанувати майстерність гри на фортепіано, баяні, скрипці⁴¹.

У 1974 р. розпочав роботу клуб “Пошук”, досвід якого став вагомим районним та обласним надбанням (керівник – Г. М. Голиш). Члени цього клубу розгорнули значну пошуково-дослідницьку роботу з вивчення історії рідного краю та його знаменитих людей, збирали експонати для майбутнього музею, організовували різноманітні тематичні заходи, зустрічі тощо. Завдяки пошуку юних слідопитів було встановлено понад 20 раніше невідомих імен полеглих на фронтах війни воїнів, а близько 30 родин дізналися про місце поховання своїх рідних. Вінцем дослідницької роботи пошуківців стало відкриття ними досі невідомого імені повного кавалера ордена Слави Г. П. Берези, випускника школи. Вони ж ініціювали й спорудження в селі пам’ятника В. І. Чапаєву⁴².

Нові яскраві сторінки були вписані в спортивну славу школи. Так, навесні 1977 р. команда Чапаєвської школи на чолі

з тренером Михайлом Григоровичем Мокрим перемогла на районних та обласних змаганнях школярів з військово-прикладних видів спорту. Честь школи і району успішно захистили чапаєвські учні Валентина Береза, Антоніна Воскобійник, Сергій Воскобійник, Сергій Гусак, Віра Заболотна, Олександр Заїка, Олександр Кабан, Василь Кулик, Валерій Осипенко, Микола Пилипенко, Тетяна Резнік, Надія Филь⁴³.

Полюбилися учням і масові заходи, які систематично проводилися в школі. Зокрема, це змагання “А нумо, хлопці”, “А нумо, дівчата”, тематичні вечори, вечори бального танцю, комсомольські “вогники”, українські вечорниці, КВК, військово-спортивні ігри “Зірниця” та “Орля” тощо⁴⁴.

У канікулярний час учні ставали учасниками захоплюючих подорожей та екскурсій, які організувала адміністрація школи. Зокрема, учні подорожували рідним краєм, знайомилися з пам'ятками історії та культури Кам'янки, Канева, Києва, Корсуня-Шевченківського, Переяслава-Хмельницького, Полтави, Умані. Кращі учні коштом школи відряджалися на екскурсії до міст Москва, Ленінград, Мінськ, Брест, Одеса, Севастополь, Сталінград, Ярославль та ін. То був чи не найбільш плідний у плані екскурсійно-туристичного обслуговування учнів час⁴⁵.

Школярі широко залучалися до суспільно корисної, продуктивної праці. Вони збирали металобрухт, макулатуру, соснові шишки, допомагали колгоспу в проведенні сільсько-господарських робіт, брали активну участь у впорядкуванні шкільного подвір'я та центру села. Працювало товариство юних кролівників, а на шкільній кролефермі станом на 1980 р. вирощувалося близько 100 кролів⁴⁶.

Учнями 5 – 8 класів оброблялося понад 1 га навчально-дослідних ділянок. У 1974 р., наприклад, на шкільних ділянках, було зібрано 480 кг столових буряків, 1300 кг кукурудзи, 800 кг картоплі, 89 кг квасолі, 156 кг помідорів, 300 кг картоплі. Частина вирощеного було передано для харчування вихованців пришкільного інтернату, решту – реалізовано на суму 166 крб. з

перерахуванням виручених коштів до шкільного фонду всеобучу*⁴⁷.

На базі 9-х класів працювала учнівська виробнича бригада, її роботою керував Іван Антонович Пазиненко. Члени бригади обробляли колгоспне поле на площі 28 га, в тому числі кукурудзи – 10 га, кормового буряка – 10 га, картоплі – 7 га, овочів – 1 га. Окрім цього, виробничниками було заготовлено 25 т кормів для колгоспної худоби⁴⁸. Звісно, це можна було б розцінювати як незаконне працевикористання, проте поряд з окремими негативними моментами очевидною була й користь для формування трудових навичок учнів, їхньої профорієнтації та громадянського змушніння.

Від 1974 р. у школі було організовано табір праці і відпочинку для членів учнівської виробничої бригади. Він працював на стаціонарній основі з 1 по 29 червня щороку (у приміщенні пришкільного інтернату) і забезпечував раціональне поєднання посиленої праці на полі зі змістовним дозвіллям під керівництвом вихователів⁴⁹.

Учнівське самоврядування було представлене учкомом школи, на засіданнях якого вирішувалися важливі питання шкільного життя. У класах обирали старост та відповідальних учнів за різні ділянки роботи.

У березні 1967 р. бюро ЦК ВЛКСМ затвердило нове Положення про Всесоюзну ордена Леніна піонерську організацію ім. В. І. Леніна, яким були визначені організаційні та змістові основи діяльності цієї дитячої комуністичної організації. Ним передбачалося, що на заклик “Піонер, до боротьби за справу Комуністичної партії Радянського Союзу будь наготові!” піонер має відповідати “Завжди готовий” і віддавати при цьому піонерський салют (піднята долоня над чолом). У ряди піонерів діти вступали з 10 років і давали урочисту обіцянку такого змісту: “Я (ПП), вступаючи до лав Всесоюзної піонерської організації імені Володимира Ілліча

* Фонд всеобучу було створено насамперед для допомоги одягом та харчуванням учням з малозабезпечених родин, напівсиротам та ін.

Леніна, перед лицем своїх товаришів урочисто обіцяю: гаряче любити свою Батьківщину, жити, учитися і боротися, як заповідав великий Ленін, як учить Комуністична партія, завжди виконувати Закони піонерів Радянського Союзу”⁵⁰.

Керівним органом піонерської дружини ім. Л. Чайкіної була рада дружини, засідання якої проходили в піонерській кімнаті. Головами ради дружини у різний час були Ніна Труба, Віта Пасічник, Тетяна Калашник, Валентина Мозгова та ін. У 5 – 8 класах створювалися піонерські загони, які своєю чергою поділялися на ланки. Піонерськими символами та атрибутами були прапор, горн, барабан, емблеми. Усі піонери мали носити червоний галстук та піонерську форму, неухильно дотримуватися Законів піонерії. Піонерську дружину ім. Л. Чайкіної Чапаєвської СШ справедливо вважали однією з найкращих на Золотоніщині. Учні 1 – 2 класів ставали “жовтенятами” (від “Жовтнева революція”) і об’єднувалися в “зірочки”.

З 14 років кращі піонери могли вступати до комсомолу. Авторитет комсомольської організації в школі був високим, проте заходи, які проводилися нею, часом носили формальний характер. Незважаючи на велику заполітизованість, у цілому дитячі та юнацькі комуністичні організації відігравали позитивну роль у самоорганізації учнів, становленні їхніх особистостей. Піонерський та комсомольський гарт отримали сотні чапаєвських школярів.

Успіхи Чапаєвської десятирічки були пов’язані з високим професіоналізмом і самовідданою працею педагогічного колективу школи. Його від 1967 до 1972 р. очолював О. А. Клименко, а потім упродовж 13 років – Ф. С. Самойленко.

Олексій Артемович Клименко народився 19 березня 1912 р. в с. Кропивна Золотоніського повіту Полтавської губернії. Закінчив Чапаєвську семирічку (1933), потім робітфак у м. Харкові. Фахову педагогічну освіту здобув на історичному факультеті Одеського державного університету. Педагогічну діяльність розпочав у 1939 р. в Коробівській 7-річній та Золотоніській СШ № 5. У роки війни воював у складі військ

Закавказького фронту, мав звання старшого лейтенанта, нагороджений бойовими медалями. У повоєнні роки працював інспектором Миколаївського міськвню, Золотоніського райвно. Від 1948 р. – учитель історії Чапаєвської середньої школи, а в 1967 – 1972 рр. – її директор. Потім перебував на заслуженому відпочинку. Нагороджений почесними грамотами Міністерства народної освіти УРСР та облвно. Помер 5 жовтня 2004 р.⁵¹

О. А. Клименка відзначала велика відданість педагогічній справі, вміння знаходити підхід до кожного вихованця, вимогливість і водночас велика доброта і чуйність. Досвід його роботи став предметом вивчення та наслідування серед педагогічного загалу Золотоніщини.

***Федір Степанович Самойленко** народився 29 лютого 1925 р. у с. Чапаєвка Золотоніського району. Навчання в місцевій школі було перервано війною. Був насильно вивезений до гітлерівської Німеччини. Наприкінці війни взяв участь у бойових діях (1-й Білоруський фронт), нагороджений бойовими медалями. Середню школу закінчив після повернення з фронту, вищу педагогічну освіту за спеціальністю “учитель фізики” отримав у Черкаському педагогічному інституті. Працював учителем фізики Чапаєвської середньої школи (з 1954 р.), а від 1972 до 1985 р. – її директором. Нагороджений значком “Відмінник народної освіти”, грамотами облвно та райвно. Помер 2 грудня 1990 р.⁵²*

Ф. С. Самойленко упродовж десятиліть залишався визнаним лідером учителів фізики Золотоніщини, очолював районне предметне методоб'єднання. Як керівникові, йому було притаманне розвинуте почуття відповідальності, пунктуальність, велика вимогливість до членів педагогічного колективу, уміння вирішувати складні проблеми шкільного повсякдення.

У 1974 р., у зв'язку з виходом на пенсію за віком Василя Микитовича Гончара, на посаду заступника з навчально-виховної роботи було призначено Галину Федорівну Фесенко, на цій посаді вона самовіддано працювала 34 роки.

***Галина Федорівна Фесенко (Синьок)** народилася 1 березня 1939 р. в с. Синьоківка Золотоніського району. Фахову педаго-*

гічну освіту здобула в Лохвицькому педагогічному училищі (за спеціальністю “учитель початкових класів”) та Донецькому державному університеті (російська мова та література).

Педагогічну діяльність розпочала у Воронинцівській школі на Полтавщині учителем музики, від 1959 р. працювала вчителем початкових класів Макіївської СШ № 88, потім – російської мови та літератури Макіївської восьмирічної школи № 25. У 1974 р. переїхала зі своєю родиною до с. Чапаєвка і була призначена заступником директора з навчально-виховної роботи місцевої школи. Від 2008 р. – на заслуженому відпочинку. Нагороджена значком “Відмінник народної освіти”, почесними грамотами Міністерства освіти і науки України, Черкаської обласної ради, Золотоніської райдержадміністрації та ін.⁵³

У 1966 р. в штатний розпис середніх шкіл була уведена посада організатора позакласної та позашкільної роботи (на правах заступника директора школи з виховної роботи). Цю украй важливу й відповідальну посаду обійняв надзвичайно працелюбний **Семен Архипович Ткаченко**.

Народився 15 лютого 1921 р. в с. Чапаєвка. Учасник бойових дій у війні з мілітаристською Японією, нагороджений медалями. Вищу педагогічну освіту здобув на заочному відділенні факультету фізвиховання Черкаського державного педагогічного інституту ім. 300-річчя возз'єднання України з Росією. Від 1947 р. працював старшим піонервожатим, потім учителем фізвиховання, військовим керівником Чапаєвської середньої школи. У серпні 1966 р. був призначений на посаду організатора позакласної та позашкільної роботи. Очоловав первинні парторганізації школи, колгоспу, обирався заступником голови виконкому Чапаєвської сільради. Нагороджений медаллю “За доблесну працю. В ознаменування 100-річчя від дня народження В. І. Леніна” та грамотами. Помер 11 листопада 1974 р.

Після передчасної смерті С. А. Ткаченка на цій посаді працював **Борис Давидович Артеменко**. Він народився 29 січня 1940 р. у с. Чапаєвка. Після закінчення залізничного училища працював помічником машиніста (м. Миколаїв), потім навчався в

культосвітньому училищі. Фах учителя фізвиховання здобув на заочному відділенні Черкаського державного педінституту. Педагогічну діяльність розпочав у Деньгівській восьмирічній школі (1965 р.), де працював учителем фізвиховання та музики. Від 1970 р. – учитель Чапаєвської середньої школи. У 1974 р. був призначений на посаду організатора позакласної та позашкільної роботи, її він обіймав до 1977 р., у подальшому працював учителем фізвиховання, образотворчого мистецтва. Має перші спортивні розряди з футболу, важкої атлетики та лижного спорту. Від 2009 р. перебуває на заслуженому відпочинку. Загальний педагогічний стаж роботи Бориса Давидовича становить понад 40 років. Його нагороджено знаком “Відмінник освіти України”, почесними грамотами МОН України та облуправління освіти⁵⁴.

Від 1977 р. позакласною й позашкільною роботою школи опікувалася Лідія Олексіївна Ляшенко, яка відзначалася неабиякими організаторськими здібностями, ініціативністю та творчим підходом до справи.

1970-ті рр. позначені зміною поколінь чапаєвського учительства. На заслужений відпочинок пішли Марія Григорівна Береза, Євдокія Яківна Ведвідь, Іван Григорович та Степан Хрестантійович Воскобійники, Ольга Гаврилівна Голиш, Марія Яківна Гончар, Тетяна Ларіонівна Гусак, Олена Володимирівна Дикуль, Марія Юхимівна Кривицька, Надія Корніївна Нор, Іван Антонович Пазиненко, Параска Федотівна Пилипенко, Варвара Федорівна Сотник, Євдокія Павлівна Сухенко, Федір Дмитрович Шаповал.

Звільнені робочі місця зайняли як вчорашні випускники педінститутів та університетів, так і вже досвідчені педагоги, що переїхали до Чапаєвки з інших населених пунктів. Зокрема, вчителями української мови та літератури були призначені Надія Іванівна Береза і Ольга Іванівна Труба, російської мови та літератури – Валентина Олександрівна Голиш, Ніна Миколаївна Кравченко, Антоніна Миколаївна Прищепна, історії – Галина Яківна Клименко та автор цієї книги, англійської мови – Ольга Гаврилівна Лазуткіна та Віра Сергіївна Скорик, біології –

Надія Федорівна Пилипенко, фізики – Віктор Павлович Лобанов, математики – Василь Антонович Даник, Тетяна Іванівна Лобанова, Лідія Олексіївна Ляшенко, хімії – Марія Василівна Гуменюк, фізкультури – Галина Іванівна Мокра, початкової військової підготовки – Михайло Григорович Мокрий, трудового навчання – Олександр Павлович Стретович, музики – Григорій Тимофійович Капля, Олексій Оврамович Третяк, початкових класів – Галина Степанівна Осадча, Валентина Григорівна Побиванець, Валентина Іванівна Приходько, вихователями груп продовженого дня – Віра Тимофіївна Береза, Марія Макарівна Петренко, Марія Якимівна Стретович, Володимир Олексійович Телятник, вихователем пришкольного інтернату – Алла Федорівна Радчук (згодом – учителька математики та обслуговуючої праці). У 1977 р. на роботу учителем географії повернувся Василь Микитович Гончар.

Старшими піонерськими вожатими, яких по праву називали “дитячими комісарами”, у різні роки працювали Лідія Олексіївна Ляшенко, Ніна Миколаївна Кравченко, Валентина Олександрівна Голиш, Ольга Василівна Супрун, Тетяна Іванівна Хвиль, Людмила Костянтинівна Барановська та ін.

Навчали учнів практичній їзді на тракторі майстри виробничого навчання Василь Юхимович Поповіченко, Микола Олександрович Приступа, Василь Іванович Рудковський, Олексій Оврамович Третяк⁵⁵.

Для усіх членів педагогічного колективу школи були притаманні високе почуття відповідальності, вражаюче працелюбство, любов до вихованців, справжній професіоналізм, творче ставлення до справи, постійне прагнення до самовдосконалення. Досвід роботи педколективу Чапаєвської школи з багатьох питань дістав схвалення методичним кабінетом Золотоніського райвно і рекомендувався до впровадження в освітніх закладах району. Зокрема, вивчався досвід роботи вчительки початкових класів Галини Степанівни Осадчої (з питань диференційованого навчання та індивідуального підходу до учнів), учительки української мови та літератури Берези

Марії Григорівни (організація творчої роботи учнів, налагодження партнерських відносин) та вчителів історії з питань організації краєзнавчої роботи⁵⁶.

Була ключем методична робота, душею й організатором якої була заступник директора Галина Федорівна Фесенко. Її зусиллями було створено один з найкращих на Золотоніщині методичних кабінетів, який став справжньою творчою лабораторією учителів, осердям передового досвіду. Постійно проводилися психолого-педагогічні семінари, педагогічні читання, “круглі столи”, методичні тижні тощо. Учителі школи вивчали та впроваджували елементи новаторського досвіду відомих педагогів М. П. Гузика (хімія), П. І. Дегтярьова (фізика), С. М. Лисенкової (початкова освіта), Є. М. Любомської (українська та література), М. П. Мартинова (математика), Т. О. Рижик (російська мова), Т. О. Сірик (англійська мова), Г. І. Юхно (біологія) та ін.⁵⁷

Активно працювали шкільні методичні об'єднання, зокрема, класних керівників (керівник – Ф. С. Самойленко), української мови та літератури (М. Г. Береза), російської мови та літератури (М. Ю. Кривицька), математики (І. Г. Воскобійник). Учителі з інших предметних циклів входили до міжшкільних та районних методоб'єднань⁵⁸.

Увійшли в практику спільні засідання педагогічної ради школи та кафедри педагогіки і психології Черкаського державного педагогічного інституту (завідувач – доцент Михайло Павлович Гусак)⁵⁹.

Творчому росту та посиленню відповідальності за результати роботи сприяла запроваджена в 1976 р. атестація педагогічних працівників. За її підсумками робилися висновки про відповідність займаній посаді, присвоювалася відповідна кваліфікаційна категорія та здійснювалося подання до нагородження⁶⁰.

У той період чимало вчителів школи були відзначені за творчу працю. Зокрема, значки “Відмінник народної освіти” отримали директор школи Федір Степанович Самойленко, учителька фізики Настя Яківна Самойленко, хімії – Марія Василів-

на Гуменюк, початкових класів – Марія Яківна Гончар та Галина Степанівна Осадча. У 1970 р. ювілейною медаллю “За доблесну працю. В ознаменування 100-річчя від дня народження В. І. Леніна” було нагороджено Марію Яківну Гончар, Надію Корніївну Нор та Семена Архиповича Ткаченка⁶¹.

Середній заробіток учителів тоді в середньому становив 120 крб. на місяць, що забезпечувало їм традиційно невисокий, але порівняно пристойний рівень життя (для порівняння – місячна зарплата працівників сільгоспвиробництва пересічно не перевищувала 70 крб.) Для ілюстрації вказаного наведемо окремі ціни на товари середини 1970-х рр.: риба морська коштувала 40 – 90 коп. за 1 кг, масло вершкове – 3,4 крб, ковбаса – 2,2 – 5 крб, сукня жіноча бавовняна – 8 – 10 крб, костюм чоловічий – 75 – 120 крб.⁶²

Частими гостями в школі були працівники райвідділу народної освіти, яких члени колективу здебільшого розглядали не як контролерів і адміністраторів, а як наставників та порадників. То були справжні особистості: суворий і водночас толерантний завідувач райвно (упродовж 33 років!), заслужений учитель, кавалер орденів Жовтневої революції та “Знак Пошани” Володимир Федорович Клименко, фанатично відданий справі його заступник, кавалер ордена Трудового Червоного Прапора Михайло Миколайович Нікогда, надзвичайно уважний до запитів працівників голова райкому профспілки, кавалер ордена “Знак Пошани” Іван Іванович Могила, неперевершений методист, завідувач райметодкабінетом Микола Матвійович Милашенко, вражає ерудований Олександр Макарович Богма, чудовий лінгвіст Галина Григорівна Жиденко, душевна Марія Миколаївна Калина, природолюб, методист-біолог Галина Миколаївна Запара, компетентні фахівці Юрій Олексійович Шихов та Павло Олексійович Антонович⁶³.

Своїми успіхами педагогічний колектив школи завдячував також і сумлінній праці господарсько-обслуговуючого персоналу. Завгоспами школи після виходу на пенсію в 1967 р. Михайла Маркіяновича Ляшенка сумлінно працювали Опанас

КРИЗЬ РОКИ Й ЕПОХИ

Іванович Курилко, Марія Олександрівна Гусак, Валентина Петрівна Данилова, Володимир Степанович Литвинович, Микола Демидович Кукало та ін. Техніком, згодом робітником з обслуговування шкільних приміщень працював Григорій Іванович Грицай, якого по праву називали майстер “Золоті руки”⁶⁴. Порядок у шкільних приміщеннях терпляче наводили Ганна Терентіївна Воскобійник, Віра Кіндратівна Іванченко, Віра Олександрівна Карпенко, Галина Петрівна Лукієнко, Марія Яківна Підцерковна, Валентина Климівна Поповіченко та ін.

Ефективність навчально-виховної роботи школи значною мірою залежав і від співпраці з батьківським загалом та громадськістю. Регулярно проводилися батьківські збори: як класні, так і в загальношкільному форматі. Досить бойовитим був батьківський комітет школи, який у різні роки очолювали Василь Опанасович Харченко та Іван Володимирович Стеб-лина. При Чапаєвській сільраді працювали комісія сприяння сім’ї та школі.

Як бачимо, брежнівська доба, попри її суперечливість, виявилася доволі плідним етапом історії Чапаєвської десятирічки. Вона знаходилася на бистрині, продовжуючи гордо нести звання освітянського лідера Золотоніщини.

БУДОВА, ПЕРЕБУДОВА, РОЗБУДОВА (1985 – 2000 рр.)

*Потреба в освіті є в кожній людині,
народ любить і шукає освіту,
як повітря для дихання.*

Л. М. Толстой

*Школа – це, образно кажучи,
тонкий і чутливий інструмент, який
творить мелодію людської гармонії,
що впливає на душу кожного
вихованця, але творить тоді, коли
цей інструмент добре настроєний...*

В. О. Сухомлинський

Нелегким, багато в чому драматичним, але поряд з цим і доволі насиченим та плідним в історії школи виявилось останнє 15-річчя ХХ століття. Той непересічний час увібрав у себе горбачовську “перебудову” та початковий етап новітнього українського державотворення. Помітні зміни сталися тоді й у Чапаєвці. Місцевий колгосп ім. Чапаєва очолював енергійний та ініціативний керівник Анатолій Васильович Марченко. У результаті низки реорганізацій наприкінці 1990-х років господарство набуло статусу сільсько-господарського товариства з обмеженою відповідальністю “Чапаєвське”. Його виробничі показники залишалися одними із найкращих у районі. Черкаське управління меліоративних систем, очолюване кавалером ордена Трудового Червоного Прапора Анатолієм Володимировичем Попелем, попри труднощі перебудовного часу, впевнено трималося на плаву. Місцевий завод з просочування деревини (його директорами були Анатолій Фотійович Зацеркляний, потім – Володимир Миколайович Іващенко) певний час витримував нещадні удари ринкової стихії, проте наприкінці століття здав виробничі позиції і остаточно закріпив за собою роль аутсайдера серед промислових підприємств району.

Виконком сільської ради, після виходу на пенсію за віком Григорія Васильовича Реви, очолювали в різні роки Микола Іванович Марченко, Віктор Павлович Лобанов та Лідія Олексіївна Ляшенко. Сільський орган місцевого самоврядування постійно переймався питаннями вдосконалення соціальної інфраструктури села і спільно з місцевими підприємствами йому вдалося забезпечити введення в дію важливих об'єктів. Зокрема, було споруджено добротний торгівельний центр, здійснено добудову дошкільної установи та школи, проведено капітальний благоустрій центру села з його озелененням, споруджено пам'ятники В. І. Леніну та В. І. Чапаєву. З огляду на традиції села, помітну роль Чапаєвки як застрільниці новаторських справ, левову частку фінансування будівництва вказаних об'єктів взяла на себе держава¹. Утім, з розгортанням масштабної суспільної кризи 1990-х рр. соціально-культурне будівництво у Чапаєвці було припинено.

Вказаний період позначений суттєвим поліпшенням матеріально-технічної бази Чапаєвської школи. **1 вересня 1987 р.** було уведено в дію новий навчальний корпус на 340 місць. Він був споруджений зі збірних залізобетонних конструкцій у рекордно стислі терміни: за 9 місяців. Кошторисна вартість будови – 660 тис. крб. (фактично ж було освоєно понад 700 тис) – була майже повністю покрита за рахунок державних капіталовкладень. Проектування шкільного приміщення здійснила творча група Черкаського інституту “Діпроцивільпромбуд”, а керував нею відомий архітектор Іван Федорович Помазан*. Генпідрядником будівництва школи виступила доволі потужна будівельна організація – “Черкасипромбуд”, очолювана заслуженим будівельником України Василем Григоровичем Сагуном. Виконробом будівництва був Валерій Іванович Попелюк, а замовником було визначено правління колгоспу ім. Чапаєва².

Варто згадати добрим словом і регіональних високопосадовців, які виконували копітку місію кураторів цієї будови:

* Член Національної спілки архітекторів України.

заступника голови Черкаського облвиконкому, лауреата Державної премії УРСР у галузі будівництва та архітектури Олексія Мусійовича Дубового та голову Золотоніського райвиконкому Івана Матвійовича Міщенка. Особисто опікувався будівництвом нового шкільного корпусу в Чапаєвці й голова Черкаського облвиконкому Володимир Никифорович Шаповал.

Заплановані рекордно стислі терміни уведення будови в дію гостро поставили проблему дефіциту робочих рук. Генпідрядна організація самотужки не змогла впоратися з надзвичайно жорстким графіком робіт.

Аби зарадити цій ситуації, на допомогу прийшли базові підприємства, зокрема, будівельні бригади й групи колгоспу ім. Чапаєва, Черкаського УМС, Чапаєвського заводу з просочування деревини, Золотоніської ПМК-216. До проведення підсобних робіт були залучені вчителі, учні-старшокласники, батьки. Загалом вони відпрацювали на цій загальносільській народній будові (“толоці”) близько 5 тис. людиноднів³.

На жаль, новий шкільний корпус був зданий з понад 30-ма суттєвими недоробками, що навіть змусило дирекцію школи звернутися до Держарбітажу УРСР з позовом на генпідрядника будівництва. Упродовж двох осінніх місяців спільними зусиллями ці недоліки швидкоплинного будівництва були в основному усунуті⁴.

Завдяки уведенню в експлуатацію нового корпусу, капітальній реконструкції в 1988 – 1989 рр. старих корпусів (заміна покрівлі, теплокомунікацій, дерев'яних конструкцій) та побудові господарським способом шкільної теплиці в Чапаєвці постав сучасний шкільний комплекс, який складався з 3-х навчальних корпусів: приміщення для навчання учнів 1 – 7 класів (стара будівля), блок кабінетів та лабораторій для старшокласників (новий корпус) та комплекс трудового й виробничого навчання (одноповерхове приміщення майстерень та теплиця)⁵.

Учні-шестирічки навчалися в новому приміщенні місцевої дошкільної установи (стало до ладу влітку 1987 р.). Блокова система планування будівлі, яка передбачала наявність окремих

КРИЗЬ РОКИ Й ЕПОХИ

кімнат для відпочинку, навчальної та ігрової діяльності, прийому їжі, санітарних вузлів, повною мірою відповідала потребам наймолодших школярів та особливостям навчально-виховного процесу для цієї вікової категорії.

Завдяки зусиллям дирекції школи та трудового колективу було обладнано 16 навчальних кабінетів, 10 з яких окрім звичних атрибутів інтер'єру й навчальної бази, мали меблеві стінки та пульти управління технічними засобами навчання. 5 кабінетів отримали звання “зразковий”, зокрема, фізики, хімії, біології, історії, російської мови та літератури. Усі класні приміщення були укомплектовані новими деревометалічними комплектами для учнів, сучасними дошками та екранами, столами для вчителів. Школа отримала понад 100 одиниць технічних засобів навчання і за оснащеністю ТЗН опинилася на першому місці в районі. На десятки тисяч крб. було придбано різноманітного навчального приладдя, навчально-наочних посібників.

У 1990 р. став до ладу перший на Золотоніщині комп'ютерний клас, укомплектований пристойними на той час електронними машинами “Електроніка” МС-0511. Через 4 роки обласне управління освіти виділило для школи, як пілотної у справі комп'ютеризації навчання, комплект нових, більш сучасних на 1990-ті роки комп'ютерів АВМ (13 робочих місць) та спеціальні меблі⁶.

У зв'язку з уведенням профільного навчання було переобладнано кабінет тракторної справи, клас монтажу й демонстрації сільгоспмашин та створено новий трактородром. Згодом з'явилися кабінети для підготовки з будівельного профілю та швейної справи. Базу трудового навчання учнів 5 – 9 класів становили майстерні по дереву й металу та комбінована майстерня, кабінет обслуговуючої праці з 15 швейними машинами, плитами й комплектом посуду.

Було обладнано найкращий на Золотоніщині географічний майданчик (близько 15 приладів) із так званим “зеленим класом”, де заняття проводилися просто неба. На шкільному

подвір'ї виріс спортивно-оборонний комплекс, що складався із двох баскетбольних майданчиків, гандбольного поля, гімнастичного містечка, смуги перешкод, тактичного поля (з контурами бойової техніки, макетами солдатів, окопами тощо), 25-м стрілецьким тиром. У новому приміщенні школи став до ладу ще один спортивний зал, відтак чапаєвські учні користувалися вже трьома закритими спортивними приміщеннями*. До послуг учнів з'явився й актовий зал на 100 посадкових місць⁷.

Зміцнення матеріально-технічної бази школи значною мірою здійснювалося не лише на основі централізованого фінансування, але й завдяки спонсорським коштом. Так, лише в 1986 р. базові підприємства виділили школі на вказані цілі сумарно понад 8 тис крб.⁸ У наступному, 1987 р., школа отримала фінансову допомогу (як грошима, так і матеріалами) від колгоспу ім. Чапаєва на суму 18,2 тис крб, Черкаського УМС – 18,6 тис, Золотоніської ПМК-216 – 6,8 тис (усього – 43,6 тис)⁹.

У листопаді 1991 р. на фасаді старого корпусу школи з'явилося масштабне мозаїчне панно: плетиво кольорів зображувало кількаметрову фігуру жінки як символу землі-годувальниці. Це був щедрий дарунок школі, витвір умілих рук і високої душі відомого черкаського художника-монументаліста Анатолія Павловича Осипенка¹⁰.

Навчальні та допоміжні корпуси були забезпечені належним електроосвітленням, водогоном та каналізацією. Щодо теплопостачання, яке школа отримувала від сільської котельні, то воно не відзначалося достатньою стабільністю. З настанням енергетичної кризи, суттєвим зменшенням поставок мазуту шкільні приміщення в зимовий час ставали холодними, учні постійно потерпали від нестачі тепла і часто змушені були сидіти на уроках в зимовому одязі. Це призводило до спалаху простудних захворювань, які часом набирали хронічної форми¹¹.

* Поряд з двома шкільними спортзалами для проведення занять використовувався й сільський палац спорту.

У цілому ж слід підкреслити, що після уведення в дію нового приміщення та в результаті господарсько-постачальних акцій дирекції Чапаєвська школа отримала справді зразкову технічну та навчально-матеріальну базу.

Вказаний період був позначений глибоким реформуванням шкільництва та приведенням змісту навчання у відповідність зі зрослими вимогами життя. Важливе значення для правового регулювання шкільної справи мав прийнятий у 1991 р. Закон України “Про освіту”, до речі, перший на пострадянському просторі (зміни – 1999 р.) та Положення про середню загальноосвітню школу.

Ще за рік до початку горбачовської доби 16 квітня 1984 р. Верховна Рада СРСР схвалила “Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійні школи”. У відповідності до положень реформи школа знову поверталася до 11-річного навчання. Вона ставала 3-ступеневою: початкова школа (1 – 4 класи), базова (1 – 9 класи) і старша (10 – 11 класи). Навчання в школі мало розпочинатися не з 7, а з 6-ти років, початкова ланка освіти, як і раніше, ставала 4-річною¹². У зв’язку з цими новаціями 1-й випуск 11 кл. відбувся у 1990 р. Тоді ж була прийнята й постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР “Про поліпшення трудового виховання навчання, профорієнтацію школярів і організацію їх суспільно-корисної, продуктивної праці”, якою визначалося головне завдання загальноосвітньої школи – підготовку до свідомого вибору професійного шляху та опанування учнями однією з масових професій. Відтак, суттєво збільшувалася кількість годин на трудове навчання й продуктивну працю, зокрема, у 2-4 кл. на них відводилися 3 тижневі години, 5 - 7 – 4, 8 - 9 – 6, а 10 - 11 – 8 год.¹³

У Чапаєвській одинадцятирічці всі старшокласники, включаючи й дівчат, опановували професію “Тракториста-машиніста”. Деяко пізніше, як уже зазначалося, для дівчат було уведено будівельну справу, потім – швейну¹⁴.

У відповідності до державних документів та нормативних актів відбулися суттєві зміни в навчальному плані роботи

школи. Зокрема, для ліквідації комп'ютерної неграмотності учнів було запроваджено курс “Інформатика та основи обчислювальної техніки”. Спочатку він викладався за безмашинним варіантом, лише з використанням звичайних чи програмованих калькуляторів. З уведенням у дію від 1990 р. комп'ютерного класу викладання цієї важливої дисципліни здійснювалося на повноцінній навчальній базі.

Курс “Основи радянської держави і права” наприкінці 1980-х років отримав назву “Правознавство”, його зміст більшою мірою став відповідати проблемам виховання в учнів правової культури. Деякий час для старшокласників викладався курс “Сучасна ідеологічна боротьба і молодь”. Замість суспільствознавства випускники школи почали вивчати інтегрований курс на плюралістичній* світоглядній основі “Людина і суспільство”.

Зі здобуттям Україною незалежності, від початку 1990 р. було збільшено кількість годин на вивчення рідної мови, запроваджено викладання як самостійних навчальних дисциплін історії України та народознавства. Натомість, було суттєво скорочено кількість годин для вивчення російської мови, на зміну російській літературі прийшов оглядовий курс “Зарубіжна література”, з навчального плану було вилучено історію СРСР¹⁵. Як обов'язкові у всіх класах, від 1993 р. введено курси “Охорона життя і здоров'я дітей”, “Основи виробництва. Вибір професії”.

Від 1991 р. у навчальних планах поряд із державним (інваріантним) було виокремлено й так званий шкільний (варіативний) компонент, який визначався радою школи. На 1991 р., наприклад, він становив у Чапаєвській ЗОШ 72 години і включав у себе факультативи, курси за виробом, індивідуальні та групові заняття, профільне навчання. Зокрема, тоді вивчалися такі курси в рамках шкільного компоненту, як “Основи інформатики”, “Культура спілкування”, “Етика і психологія сімейного життя”, “Громадянознавство”, “Основи

* Від латинського *plural* – множинний.

КРИЗЬ РОКИ Й ЕПОХИ

екології”, “Основи гігієни”, “Етнографія і фольклор України”, “Релігієзнавство”, “Проблеми сучасності”, “Психологія людських взаємовідносин” та ін.¹⁶

У 1994 р. кількість годин зі шкільного компоненту різко зросла: тоді працювало вже 53 факультативи й курси за вибором. Так, додатково було уведено навчальні курси з астрономії, креслення, математики, біології, правознавства, мов, а також “Рідний край”, “Історія і культура рідного краю”, “Культура поведінки і мовного спілкування”, “Українознавство” тощо¹⁷.

Нормативними документами Міністерства освіти була дещо зменшена наповнюваність класів. Так, для 1 – 9 класів гранична наповнюваність була встановлена в кількості 30 учнів, а для 10 – 11 – 25¹⁸. Для проведення уроків з трудового навчання у класах з кількістю учнів 20 і більше встановлювався поділ на 2 групи. З іншого боку, було зліквідовано поділ на групи для вивчення російської мови.

За учнівським контингентом Чапаєвська школа займала традиційне 3-є місце серед сільських загальноосвітніх закладів Золотоніщини (після Гельмязівської та Піщанської шкіл). У 1991/1992 навчальному році, наприклад, у Чапаєвській школі навчалося 536 учнів¹⁹. Проте від середини 1990-х рр. простежується тенденція до зменшення контингенту, зокрема, у 1998 р. навчалося лише 470 учнів. Уявлення про шкільну мережу другої пол. 1980-х – першої пол. 1990 рр. у її динаміці можна скласти на основі таблиці 1²⁰ (с. 127).

Таблиця 1

**Динаміка мережі та контингенту Чапаєвської школи
у 80-х – 90-х рр. (станом на 1 вересня)**

1985 – 1986 н.р.		1988 – 1989 н.р.		1994 – 1995 н.р.	
клас	контингент	клас	контингент	клас	контингент
1 – А	25	1 – А	27	1 – А	23
1 – Б	26	1 – Б	29	1 – Б	20
2 – А	32	2 – А	20 (6-річки)	2 – А	20
2 – Б	31	2 – Б	23 (6-річки)	2 – Б	21
3 – А	25	2 – А	25 (7-річки)	2 – В	21
3 – Б	22	2 – Б	23 (7-річки)	3 – А	27
4 – А	27	3 – А	24	3 – Б	27
4 – Б	25	3 – Б	24	4 – А	22
5 – А	29	4 – А	23	4 – Б	21
5 – Б	26	4 – Б	25	5 – А	21
6 – А	23	5 – А	24	5 – Б	21
6 – Б	25	5 – Б	35	6 – А	20
7 – А	21	6 – А	23	6 – Б	20
7 – Б	21	6 – Б	22	7 – А	29
8 – А	28	7 – А	26	7 – Б	28
8 – Б	27	7 – Б	26	8 – А	22
9	24	8 – А	25	8 – Б	26
10	28	8 – Б	29	9 – А	23
		9	30	9 – Б	24
		10	35	10 – А	19
				10 – Б	17
				11	29
Всього	465	Всього	518	Всього	501

З наведеної таблиці видно, що попри зменшення контингенту, кількість класів-комплектів, навпаки, зростала. Зокрема, тоді як 1985/1986 н. р. налічувалося 18 класів-комплектів, то в 1995/1996 н.р. – вже 24. Наповнюваність класів пересічно становила 22 учні.

Певних змін зазнавав порядок проведення шкільних іспитів, переведення та випуску учнів. Так, до 1992 р. Міністерством освіти України визначався безальтернативний перелік випускних екзаменів. Зокрема, дев'ятикласники мали складати екзамени з української мови, алгебри, історії України, фізики, а випускники 11 кл. – українську мову, математику, історію України, фізику, хімію та біологію²¹. Інструкцією Міносвіти 1993 р. було визначено, що випускники основної школи (дев'ятирічної) складають 3 обов'язкові дисципліни (українська мова, історія України й математика) та 1 за їхнім вибором, а одинадцятикласники також 3 обов'язкові (вказані вище предмети) і 3 за їхнім вибором. Окрім цього, за 2 тижні до початку екзаменаційної кампанії випускники-одинадцятикласники складали ще й кваліфікаційний екзамен з трудового навчання (за профілями)²².

У 1994 р. згідно з наказом Міносвіти вперше у шкільній практиці випускні екзамени проводилися у формі тестування. Це нововведення було впроваджено наспіх, без попередньої інформативної роботи, завдання здебільшого були непосильними для учнів, а часом і для вчителів. Його відразу охрестили “тестознуцанням” і вже наступного року освітянські чиновники були змушені відмовитися від цього експерименту²³.

Щодо перевідних екзаменів, то в 1993 р. це питання було передане для вирішення на місцях. Розглядаючи його на своєму засіданні 16 березня 1993 р., педагогічна рада Чапаєвської ЗОШ після гострої дискусії незначною більшістю голосів (13 – за, 11 – проти, 7 – утрималося) дійшла думки про доцільність залишення перевідних екзаменів лише для учнів 8-х (фізика і біологія) та 10 класів (англійська мова, хімія)²⁴. У 1998 р. рішенням педради перевідні екзамени проводилися у 6 кл. (українська мова,

диктант), 7 кл. (українська мова, усно), 8 кл. (алгебра, усно; англійська мова, усно) та 10 кл. (географія, усно). Через рік проведення перевідних іспитів було визнано недоцільним²⁵.

Від 1992 р. нормативними документами було дозволено переводити учнів до наступних класів з незадовільними підсумковими оцінками. Наприклад, за підсумками 1991/92 навчального року у школі виявилось 8 учнів такої категорії²⁶.

У цілому ж учнівський колектив Чапаєвської одинадцятирічки демонстрував доволі пристойні якісні показники успішності. Про це переконливо засвідчує матеріал поданої нижче таблиці²⁷.

Таблиця 2

**Якісні показники успішності учнів Чапаєвської школи у
1990 – 1999 рр.**

Рік	Загальна кількість учнів	З них відмінників	Учнів, які закінчили навчальний рік на “4” і “5”	Усього без “3”	Якісний показник успішності (у %)
1990	532	39	114	153	28,8
1991	524	24	131	155	29,6
1992	536	22	114	136	25,3
1993	510	23	104	127	24,9
1994	501	35	104	139	27,7
1995	520	34	101	135	30
1996	496	37	139	176	35,5
1997	471	44	159	203	43,1
1998	470	46	147	193	41,1
1999	475	42	131	173	36,4

Як впливає з наведених у таблиці даних, зусиллями педагогічного та учнівського колективів якісні показники успішності учнів від середини 1990-х рр. почали зростати. Випускники школи підтверджували свої знання під час вступу до ВНЗ та середніх спеціальних навчальних закладів. Так, із 34 випускників 1989 р. 16 стали студентами, це становило понад 47 %²⁸.

Для стимулювання навчальної праці учнів згідно з рішенням ради школи відмінникам навчання у 1993 – 1997 рр. виплачувалася щомісячна стипендія в розмірі 20 – 30 крб. Ці суми виділялися із зароблених учнями коштів під час суспільно корисної, продуктивної праці²⁹.

Певні зміни було внесено до порядку відзначення кращих випускників 11 класу. Постанова Ради Міністрів СРСР від 7 серпня 1985 р. повертала практику нагородження срібними медалями “За успіхи у навчанні, праці і зразкову поведінку”. На цю нагороду могли претендувати випускники, які мали річні та екзаменаційні оцінки “4” у 10 – 11 класах не більше, ніж з 2-х дисциплін³⁰.

Деякий час існувала норма про те, що нагородженню медалями за успіхи в навчанні підлягали лише ті відмінники, які мали зразкову поведінку. З цієї причини кілька юнаків, які дійсно заслуговували на нагороду, через відсутність зразкової поведінки медалей не отримали³¹. Згодом це нелогічне обмеження у процедурі нагородження було скасовано.

У той період десятки кращих випускників школи поповнили славному когорту медалістів. Зокрема, золотими медалями були нагороджені Ніна Серова (1986 р.), Олександр Гуменюк (1989 р.), Олена Зимін (1991 р.), Тетяна Лічман (1992 р.), Володимир Лобанов (1993 р.), Світлана Ляшенко, Надія Щириця (1994 р.), Тетяна Барановська, Віта Новик, Оксана Яковенко (1995 р.), Лариса Голиш, Наталія Усачова, Наталія Цапенко (1996 р.), Вікторія Ткачук, Валерій Харченко (1997 р.), Марина Клименко (1998 р.), Віта Гончаренко, Світлана Гречкосій, Ігор Дудник, Олена Кулик, Алла Лобанова (1999 р.), Тетяна Біда, Світлана Даник, Василь Масюк, Юрій Клименко, Сергій Усачов (2000 р.). Срібними медалями було відзначено успіхи в навчанні Ірини Малько, Ольги Залевської (1988 р.), Вікторії Бовгирі, Вікторії Вовк, Яни Колісник, Олени Триль (1992 р.), Олени Приходько (1995 р.), Ірини Соколової (1998 р.) та ін.³²

Учні школи успішно виступали на районних та обласних предметних олімпіадах. Для прикладу, в січні 1998 р. чапаєвські

школярі посіли такі призові місця в районі: з хімії – 1 та 2-е місця, історії – 1-е місце, географії – 2, 3-є, математики – 2, 3-є, біології – 2-е, англійської мови – 3-є, фізики – 2, 3-є³³.

У 1991 р. дев'ятикласник Володимир Лобанов завоював 1-е місце на районній олімпіаді з української мови і 3-є на обласній. Свій успіх він повторив і наступного року³⁴.

Чапаєвські школярі взяли активну участь у обласному етапі конкурсу-захисту наукових праць Малої академії наук. Зокрема, були успішно захищені дослідження з історії старшокласниками Ларисою Голиш (1996), Світланою Хвиль, Андрієм Усом (1997), Оленою Єршовою, Сергієм Щерицею (1998) та ін. Усі роботи були відзначені дипломами³⁵.

Важливими осередками навчальної та позакласної роботи для молодших школярів стали групи продовженого дня. Станом на 1986 р. у школі працювало 5 груп із контингентом 105 вихованців. Однак через фінансову скруту кількість ГПД довелося згодом скоротити до 2-х, а в березні 1997 р. вони взагалі були ліквідовані³⁶.

З учнями школи проводилася багатопланова виховна, поза-класна та позашкільна робота. То був нелегкий період переоцінки цінностей, кардинальної зміни світоглядних орієнтирів. Наприкінці 1980 – початку 1990-х рр. педколектив школи розпочав роботу з національного виховання учнів, формування поваги до української історії, символів та атрибутів молодій держави. Щопонеділка з учнями 1 – 10 (11) класів аж до середини 1990-х рр. проводилися політінформації. Незважаючи на певний наліт заполітизованості, ці заходи слугували формуванню наукового світогляду школярів.

Упродовж декількох років створювалася експозиція шкільного музею “Пам'ять”, що мав відділи історії краю, історії школи та народознавства. Його перша черга була відкрита в 1993 р., а в 1998 р. було завершено оформлення експозиції. У цьому унікальному музеї налічувалося понад 2 тис. експонатів, в т.ч. 800 оригінальних, 6 скульптур. Він став базою для проведення багатогранної пошуково-краєзнавчої роботи, виховання в учнів

почуття любові до рідного краю. У 1999 р. шкільному музею, як важливому духовному осередку Золотоніщини, було надано статус “народного” та присвоєно звання “зразкового”³⁷. Результати пошукових операцій чапаєвських школярів “Мої рідні і близькі на фронтах війни”, “Учитель, перед іменем твоїм” та “Невідомі сторінки історії краю” друкувалися на шпальтах газети “Освіта” та місцевої періодики³⁸.

Патріотичному вихованню школярів сприяли зустрічі з відомими односельчанами – ветеранами війни і праці. Зокрема, частими гостями шкільного колективу були колишні фронтовики Федір Григорович Дикуль, Федір Лаврентійович Коваленко, Яків Миколайович Пилипенко, Григорій Васильович Рева, а також знатна доярка, Герой Соціалістичної праці Марфа Олексіївна Марченко, головний агроном місцевого господарства Михайло Іванович Голиш, бульдозерист Черкаського УМС, кавалер двох орденів Трудового Червоного Прапора Іван Юхимович Заболотний та ін. Стали традиційними зустрічі та листування з ветеранами 3-го гвардійського Сталінградського механізованого корпусу, 1-ї гвардійської авіаційної штурмової ордену Леніна двічі Червонопрапорної орденів Суворова і Кутузова дивізії, 15-го окремого залізничного містобудівельного батальйону та ін.³⁹

Учні в канікулярний час були учасниками захоплюючих екскурсій рідним краєм, до міст Переяслава-Хмельницького, Корсуня-Шевченківського, Києва, Кам’янки, Канева, Умані, а також Івано-Франківська, Львова, Москви, Одеси, Санкт-Петербургу, Севастополя. Подорожували вони й до Литви, Латвії, Білорусії⁴⁰.

Велика увага приділялася екологічному вихованню. У 1988 р. на 1,8 га шкільної території було закладено дендропарк з 40-а порід дерев та кущів, в тім числі й таких екзотичних, як магнолія, тамарикс, горіх ведмежий, бархат амурський, клен американський, яблуня Несветського, ясен пониклий, туя колоновидна, форзиція, самшит, кизильник, вейгела, ялівець звичайний, ялівець козацький, ялини різних видів тощо.

Проектування шкільної паркової зони було здійснено колишньою випускницею школи, талановитим інженером ландшафтного дизайну Ольгою Василівною Міщенко. Окрім цього, було посаджено й понад 0,25 га квітників. До речі, вони спланувалися у вигляді геометричних фігур: трикутників, ромбів, овалів, кіл тощо. У такий оригінальний спосіб забезпечувалися “міжпредметні зв’язки” біології з математикою. Догляд за насадженнями здійснювали учні школи, за якими покласно, наказом директора, закріплювалися ті чи інші зелені зони. Поряд з цим проводилися конкурси на кращий квітник та відділ дендропарку, підсумки яких підводилися щороку в жовтні місяці⁴¹.

Подвір’я школи прикрасив і посаджений учнями в 1989 р. ягідник із понад 100 кущів сортової смородини. Згодом він став вагомим джерелом поповнення запасів шкільної їдальні та грошових надходжень: щоліта тут збирали близько 200 кг ягід.

Юні екологи Чапаєвки опинилися в районних лідерах і практично щороку репрезентували Золотоніщину на обласних та всеукраїнських конкурсах. У 1995 р. колектив юних натуралістів Чапаєвської школи був визначений переможцем обласного конкурсу-огляду з квітникарства, присвяченого 70-річному ювілею руху юннатів (учитель Валентина Григорівна Бовгира)⁴². Подібні успіхи супроводжували юних екологів Чапаєвки і в наступні роки. У грудні 1990 р. було створено шкільну екологічну раду на чолі з директором. До неї поряд з учителями та учнями школи увійшли й представники базових підприємств⁴³.

У школі успішно працювали предметні гуртки, товариства, об’єднання та клуби. Так, у 1986 р. учні відвідували 37 таких осередків, а в 1990-х рр. кількість об’єднань за інтересами сягнула за 40. Особливо результативно працювали гуртки юних екологів, історико-краєзнавчий, радіотехнічний, хіміко-технологічний, юних меліораторів, юних інспекторів руху, юннатів та ін.⁴⁴

Навички фотографування та фільмування юні чапаєвчани діставали на заняттях кінофотостудії, роботою якої керував відомий у нашому краї митець Григорій Миколайович Глиб.

Студійці систематично випускали фотогазету, а також зняли три кіноролики на теми шкільного життя. Пізніше очільником фотогуртка став Михайло Григорович Мокрий⁴⁵.

Вагомі результати своєї роботи демонстрували клуби “Пошук”, інтернаціональної дружби “Смолоскип”, “Я і Закон”. У рамках започаткованого наприкінці 80-х років клубу цікавих зустрічей учні мали змогу поспілкуватися з майстрами літературного слова Віктором Горбівненком, Володимиром Даником, Борисом Дзюбою, Валентиною Кузьменко, Петром Линовицьким, Миколою Негодою, Сергієм Носанем, Костянтином Світличним, Миколою Озірським, Людмилою Тараненко, Миколою Томенком*, Валерієм Шпаком, Миколою Шапошником, а також відомими артистами Євгеном Ейхорстом, Андрієм Жилою, Іваном Клименком, Ольгою Павловською, Миколою Периною, Валерієм Світюком, Людмилою Халаш, режисером Алімом Ситником**, краєзнавцем Михайлом Пономаренком та ін.⁴⁶

Естетичному вихованню учнів, формуванню навичок творення прекрасного сприяла робота студії образотворчого мистецтва, її певний час очолював знаний у краї художник Микола Данилович Сапієнко, а потім упродовж багатьох років – учитель Борис Артемович Артеменко. Студійці віком від 6 до 17 років постійно демонстрували свої творчі доробки на постійно діючому шкільному вернісажі⁴⁷. Великою популярністю серед учнівського загалу користувався гурток нетрадиційної медицини й траволікування, який очолювала Віра Сергіївна Скорик.

Понад третина учнів школи була задіяна в гуртках художньої самодіяльності. Художній керівник сільського будинку культури Олександр Васильович Харченко створив вокально-інструментальний ансамбль “Квіти”, через який пройшло три покоління чапаєвських школярів. Серед найвідоміших учасників цього ансамблю слід назвати Олену Вакулу, Сергія Гончара, Олену Дику, Ольгу Залевську, Сергія Кравченка, Руслана Купрієнка,

* Відомий український поет, драматург і публіцист, заслужений діяч мистецтв, лауреат премії ім. Гулака-Артемовського.

** Головний режисер Черкаського обласного драмтеатру ім. Т. Шевченка.

Нелю Литвинович, Володимира Лобанова, Марину Луговську, Наталю Лозову, Анжелу Парамонову, Миколу Петриченка, Олексія Пилипенка, Тетяну Письменну, Ірину Рудковську та ін.⁴⁸ Цей творчий колектив неодноразово ставав лауреатом районних і дипломантом обласних конкурсів художньої самодіяльності⁴⁹.

Далеко за межами школи линула слава про чапаєвського “Робертіно Лоретті”, віртуозного соліста, учня Андрія Строгуша, який неодноразово виборював звання лауреата конкурсів різного рівня. Захоплено сприймали глядачі й пісенні виступи Марини Гайдар, Світлани Пилипенко, сестер Галини та Ніни Харченків, прекрасного дуету у складі Олександра Коломійця і Євгена Павліченка. Учителька Тамара Іванівна Субочева створила фольклорний колектив учнів 3 – 6 класів, який успішно виступав на сценах різного рівня⁵⁰.

Та особливо звучна слава випала танцювальному колективу школи, який гідно продовжив хореографічні традиції попередніх років. Його в ті роки очолювала учасниця Великої Вітчизняної війни, кавалер двох бойових орденів Катерина Федорівна Орел, а упродовж короткого часу, відомий артист, соліст танцювального ансамблю Черкаського музично-драматичного театру Олександр Пантелеймонович Котенко (1990 – 1991 рр.). Маючи у своїй програмі десятки танців народів світу, танцювальний колектив постійно був у числі лауреатів районних конкурсів і кілька разів ставав дипломантом обласного рівня⁵¹.

Понад два десятка учнів грали в шкільному духовому оркестрі. Цей колектив очолював Олександр Васильович Харченко. Працював і учнівський драматичний гурток, у його репертуарі були не лише класична драматургія, але й мініатюри на теми шкільного життя⁵². У розмовному жанрі помітно виділялися Олександр Гусак та Ігор Дудник.

Било ключем фізкультурно-спортивне життя. За щорічними комплексними показниками фізкультурної роботи колектив школи постійно посідав перше місце серед загальноосвітніх навчальних закладів району і гідно заявляв про себе й на обласному рівні.

Особливо успішно виступали на учнівських змаганнях чапаєвські волейболісти. Так, у 1994 р. збірна хлопців з волейболу на фінальних обласних змаганнях зуміла перемогти сильні команди м. Ватутіного та Уманського району і виборола чемпіонський титул. Честь Золотоніщини гідно відстояли тоді Василь та Володимир Войцешуки, Ігор Лисенко, Олександр Марченко, Павло Носенко, Сергій Приступа, Олександр Шевченко. Цей успіх повторила чапаєвська учнівська збірна 1997 р., у складі якої були Олександр Білик, Ігор Дудник, Михайло Ковальов, Василь Масюк, Євген Пилипенко, Юрій Пономаренко, Сергій Порубайміх, Андрій Рудковський та Володимир Шевченко. Неодноразово чапаєвські хлопці посідали 2-е та 3-є місця на обласних змаганнях. Показово, що упродовж 16 років поспіль збірна Чапаєвської школи потрапляла до фінальної частини обласної першості учнів з волейболу. А в 1998 р. юні волейболісти Чапаєвки виявилися єдиними репрезентантами сільського спорту на всеукраїнському чемпіонаті з волейболу серед школярів, виступили на цьому турнірі досить успішно і були нагороджені кубком “За волю до перемоги”. До звучних спортивних вершин юних волейболістів усі роки приводив Борис Давидович Артеменко⁵³.

Намагалися не відставати від хлопців і юні волейболістки. Хоча їм і не вдалося завоювати чемпіонського титулу обласного рівня, однак вони 5 разів завойовували срібло, двічі – бронзу і понад 15 разів ставали учасницями фінального етапу обласних змагань. Так, від 1991 р. чотири роки поспіль на фінальних обласних турнірах збірна дівчат з волейболу Чапаєвської школи посідала почесне друге місце. Честь Чапаєвської школи на цих змаганнях захищали Вікторія Бовгира, Лариса Голиш, Олександра Данилова, Наталя та Світлана Димови, Тетяна Ковальова, Лариса Кравець, Тетяна Лічман, Наталя Лозова, Оксана Ляшенко, Ірина Марченко, Любов Пилипенко, Вікторія Трюхан та Тетяна Яроменко⁵⁴ (тренер – Б. Д. Артеменко). Цей успіх повторила й збірна юних волейболісток Чапаєвської школи зразка 1997 р. у складі Ніни Азаренко, Віти Гончаренко, Лесі

Грищенко, Антоніни та Олени Дубин, Алли Ляшенко, Анни Ковальової, Вікторії Кравчук, Ірини Носенко, Олени Рябошлик⁵⁵. Тренував тоді збірну дівчат Анатолій Володимирович Власенко. Високих спортивних результатів домагалися й шкільні баскетболісти, легкоатлети, стрільці, які неодноразово виборювали районну першість.

Чимало учнів захопилися таким екзотичним видом спорту, як стрільба з лука. Тренерами юних лучників стали відомі спортсмени, майстри спорту Василь Павлович Хвиль та Олександр Іванович Кутявін. Відтак, 5 чапаєвських школярів стали переможцями престижних змагань з цього виду і виконали норми майстрів спорту чи першого спортивного розряду⁵⁶.

Десятки юних чапаєвців відвідували секції греко-римської боротьби (тренер Г. Алексанян), важкої атлетики (тренер П. Приліпко) та парашутного спорту⁵⁷.

У школі, як і досі, панував культ фізичної культури. У другій половині 1980 – першій 1990-х рр. кожний навчальний день розпочався із загальношкільної зарядки. Полюбилися учням і веселі перерви, під час яких грала музика, проводилися рухливі ігри тощо⁵⁸. Щороку, до дня Перемоги учнівський колектив майже в повному складі, від 1-го до 11 кл., дарував своїм односельцям яскраве спортивно-естрадне шоу. Це велелюдне дійство, що виконувалося під музичну фонограму, ретельно продумане в тематично-композиційному плані, тривало щонайменше півгодини і викликало велике захоплення глядачів.

Проводилася велика оздоровча робота, спрямована на попередження захворювань серед учнів, формування в них звички бережливого ставлення до власного здоров'я. Від 1989 р. розпочав свою роботу шкільний профілакторій, де учні та працівники школи мали змогу отримати долікарську допомогу, стоматологічні послуги, сеанси лікувального масажу, інгаляції та 10 фізіотерапевтичних процедур (солюкс, УВЧ, тубус-кварц, ультразвук, електрофорез, вихорові струми, магнітер, дарсан-

* На околицях Чапаєвки розташувалася аеродром Черкаської організації ДТСААФ, де було організовано й стрибки з парашутом.

валь та ін.). Цим господарством завідувала кваліфікований і добросовісний медпрацівник Надія Левківна Заїка. Учні з гордістю називали шкільний профілакторій “нашою лікарнею”⁵⁹.

За побажанням учнів у школі на початку 1990-х рр. було відкрито власну перукарню. Тут працювала недавня випускниця Ірина Захарченко. Вона ж очолила гурток юних перукарів⁶⁰.

У роботі педколективу школи пріоритетна увага приділялася трудовому вихованню, до того ж навчальний заклад мав і відповідний профіль (з вересня 1988 р. школа перейшла на навчальний план з поглибленим вивченням трудового навчання)⁶¹. Трудовому гарту учнів, підготовці їх до свідомого вибору професії сприяло розгортання широкомасштабної суспільно корисної праці, це було передбачено відповідними урядовими постановами. Для організації продуктивної праці учнів було обладнано 35 робочих місць на базі шкільних майстерень, де вони виробляли різноманітну продукцію з метою наступної реалізації. Ще 26 робочих місць для учнів існувало у виробничих підрозділах базового підприємства – колгоспу ім. Чапаєва (автогараж, тракторна бригада № 2, молочно-товарна ферма, свино-товарна ферма, будівельна бригада) і 5 – в Черкаському управлінні меліоративних систем. Для прикладу, у II – III чвертях 1987/1988 навчального року учнями в шкільних майстернях на замовлення базових підприємств – колгоспу ім. Чапаєва та Золотоніської ПМК-216 – виготовлено 65 піддонів для цегли, 25 корит для свиней, 45 черенків для лопат, 30 діелектричних решіток, 5 драбин, 150 пар рукавиць, 300 дерев’яних шашок (для підлоги у тваринницьких приміщеннях). Окрім цього, було пошито 50 м’яких іграшок для вихованців дошкільної установи. На робочих місцях у підрозділах колгоспу імені Чапаєва було виконано робіт на суму 1500 крб.

Узявши участь у польових роботах, чапаєвські учні лише восени 1987 р. зібрали 30 т картоплі, 10 т кормового буряка, 4 т кабачків, 18 т кукурудзи, 1,5 т насіння соняшника, перебрали 20 т картоплі, навантажили 39 т буряка. Усього лише за 1987/1988 н.р. школярами було виконано робіт (без урахування

благоустрою території школи та догляду за дендропарком і квітниками) на суму понад 2100 крб. (за показниками чистого доходу)⁶².

Згідно з нормативними документами 50 % виручених за продуктивну працю коштів дозволялося виділяти учням як заробітну плату. Решта коштів спрямовувалася на потреби школи і не підлягала оподаткуванню⁶³. Виручені кошти шкільного фонду використовувалися для поліпшення умов навчальної праці та дозвілля учнів, здешевлення харчування, а також на допомогу учням з малозабезпечених родин.

Участь учнів у продуктивній праці на певному етапі зіграла свою позитивну роль для їхнього життєвого становлення. Проте з часом стали очевидними недоліки цієї системи: перевантаження учнів, явний акцент на фізичну, некваліфіковану працю. Потребувала постійних фінансових ін'єкцій і матеріальна база цього сегменту навчальної діяльності. Тому з другої половини 1990-х рр. продуктивна праця учнів була вилучена зі шкільних програм⁶⁴.

На літній період організовувалася трудова практика, насамперед, для догляду за пришкільними ділянками, дендропарком та квітниками. Так, для учнів 5 – 7 класів її тривалість становила 10 днів (по 3 години щоденно), 8-х класів – 16 днів (4 год.), а для десятикласників – 20 днів (6 год.). Учні та батьки з розумінням ставилися до цієї по суті, трудової повинності, адже учні працювали задля створення комфортних умов свого навчання та відпочинку⁶⁵.

Двічі на рік у школі проводилися місячники зі збору металобрухту. Так, упродовж весняного місячника 1988 р. чапаєвські школярі зібрали 17,5 т брухту чорних металів, а осіннього – 21 т. За виручені від реалізації цієї вторинної сировини кошти було придбано новий магнітофон для шкільних дискотек та спортивне обладнання⁶⁶.

Учні дбайливо доглядали пам'ятники В. І. Чапаєву, Г. П. Березі, Братську могилу та обеліск Слави. Вони здійснювали шефство над родинами фронтовиків, інвалідів, ветеранів праці.

Головним органом учнівського самоврядування залишався учком школи. Він організовував чергування учнів 8 – 11 класі по школі. Щосуботи черговий клас звітував про підсумки чергування на загальношкільній лінійці. Від 1990-х рр. учні були представлені в раді школи третиною складу. Постійно працював шкільний радіовузол, його роботою повністю опікувалися учні.

Наприкінці горбачовської доби згорталася робота піонерської та комсомольської організацій, а з розбудовою української незалежної держави ці підлітково-юнацькі структури припинили своє існування. На жаль, ніякої альтернативи вказаним громадянським організаціям так і не з'явилася, що призвело до негативних наслідків (зокрема, падіння рівня громадянської самосвідомості і самоорганізації учнів).

Демократизація шкільного життя у відповідність з Державною національною програмою “Освіта. Україна ХХІ ст.” (прийнята І з'їздом педагогічних працівників України у грудні 1992 р.) мала своїм наслідком суттєві зміни у правовому становищі учнів. Їхні права були чітко виписані в Законі України “Про освіту” та новій редакції Статуту загальноосвітньої школи. Від 1986 р. вступили в дію нові “Правила для учнів 1 – 11 кл. загальноосвітніх шкіл”⁶⁷.

Було скасовано оцінки за поведінку та практику написання характеристик на учнів для подання до ВНЗ й ПТУ під час вступної кампанії. Фактично була відмінена як обов'язкова шкільна форма. Утім, це стало предметом гострої дискусії в педагогічних колах. Більшість сходилося на думці про необхідність її повернення, проте не у вигляді єдиних одностроїв казарменого штабу, а одягу на варіативній основі, сучасного вигляду, із залишенням права вибору за учнями. Мова йшла, радше, про запровадження новочасної шкільної моди.

Зрештою, 22 серпня 1996 р. Кабінет Міністрів України прийняв постанову за № 1004 “Про запровадження шкільної форми для учнів середніх закладів освіти”⁶⁸. Проте через фінансову скруту вирішення цього питання так і залишилося лише на рівні намірів, а в шкільній практиці переважало

вважаюче багатоманіття учнівського одягу, часом за межами пристойності⁶⁹.

Важливим осередком роботи закладу була шкільна бібліотека, яку від 1986 р. очолила Галина Кузьмівна Демешко. Завдяки її працелюбству та систематичній допомозі дирекції школи бібліотека стала однією з найкращих серед освітніх закладів Золотоніщини. Її книжковий фонд тоді налічував близько 20 тис. екземплярів. Чимало книжок бібліотеці було подаровано колишніми випускниками, а також відомими літераторами та вченими України.

У силу фінансових обставин та нових підходів було відмінено практику безоплатного користування учнів шкільними підручниками. Від початку 1990-х рр. родини школярів знову почали придбавати підручники власним коштом у роздрібній торгівлі⁷⁰.

До послуг учнів був харчоблок на 120 посадкових місць, який уведено в експлуатацію разом з новим навчальним корпусом. Оснащена сучасним технологічним обладнанням та укомплектована кваліфікованими працівниками на чолі з Ніною Олександрівною Романенко (вона неодноразово ставала переможницею обласних та районних конкурсів “Кращий за професією”, а незмінною помічницею шеф-кухаря була Лариса Олександрівна Мацаца) шкільна їдальня змогла забезпечити калорійне, а, головне, дешеве харчування учнів. Гарячим харчуванням було охоплено щонайменше 500 учнів (понад 90 %). Щоденне меню складалося з 8 – 10 страв (на вибір), а своєрідною візитівкою закладу стали смачні пиріжки і булочки “від тітоньки Ніни”. Наприкінці 1980 – початку 1990-х рр. повноцінний обід із 3 страв коштував не більше 20 коп., пиріжок – 3 – 5 коп. Такий феномен дешевизни був досягнутий зусиллями учнівського колективу: зібране на пришкільних ділянках та колгоспних полях передавалося до шкільної їдальні, і учні щоденно відчували вигоду від суспільно корисної праці. Аж до середини 1990-х років усі учні початкових класів харчувалися безкоштовно. Рішенням батьківського комітету від плати за

харчування повністю чи на 50 % звільнялися діти з малозабезпечених родин середніх та старших класів, така категорія налічувала 40 – 50 осіб⁷¹.

Досвід роботи шкільної їдальні дістав схвалення й поширення. На початку 1990-х рр. питанням її діяльності було присвячено кілька передач регіонального телебачення та радіомовлення⁷².

Чапаєвська школа, як і досі, мала досить кваліфікований і творчо працюючий колектив педагогічних працівників. Його від самого початку означеного періоду (з 1985 р.) до призначення на посаду заступника голови Золотоніської райдержадміністрації у квітні 1998 р. очолював автор цієї книги. Навчально-виховною роботою продовжила опікуватися Галина Федорівна Фесенко, праця якої отримала належну оцінку районного та обласного відділів освіти.

У 1991р. була уведена посада заступника директора школи з виховної роботи*. Її до 1994 р. обіймала **Лідія Олексіївна Ляшенко (Труба)**, яка пройшла шлях від старшої піонерської вожатої до заступника директора школи і нагромадила великий досвід організаторсько-виховної діяльності. *Вона народилася 16 листопада 1945 р. в с. Чапаєвка. У 1963 р. закінчила Чапаєвську середню школу і в тому ж році розпочала трудову діяльність на посаді старшої піонервожатої рідної школи. Паралельно здобувала вищу освіту на фізико-математичному факультеті Черкаського державного педінституту, який закінчила в 1970 р. Від 1970 до 1972 р. працювала завідувачкою відділу студентської, шкільної молоді і піонерів Золотоніського райкому комсомолу. У 1972 р. повернулася до рідної школи на посаду вчителя математики. Від 1977 до 1991 р. працювала організатором позакласної і позашкільної роботи, потім заступником директора школи з виховної роботи. У 1994 р. була обрана сільським головою с. Чапаєвки, обіймала цю відповідальну посаду до 2002 р. Нині – на заслуженому відпочинку.*

* Постанова Кабінету Міністрів СРСР від 20 березня 1991 р. та колеґії Мінітраці УРСР від 29.03 1991 р.

Нагороджена значком “Відмінник народної освіти”, медалями “Ветеран праці” та “10 років незалежності України”, почесними грамотами ЦК ЛКСМУ, Золотоніської РДА, райво та ін.

Упродовж 2-х років на цій посаді працював **Віктор Павлович Лобанов**. Народився 14 серпня 1952 р. у с. Байбузи Черкаського району. У 1975 р. закінчив фізико-математичний факультет Черкаського педагогічного інституту ім. 300-річчя возз’єднання України з Росією. Трудову діяльність розпочав у серпні того ж року на посаді вихователя Шевченківської школи-інтернату (Жовтневий р-н, Миколаївщина). Від 1979 р. – у Чапаєвській середній школі, де працював вихователем пришкольного інтернату, потім учителем математики та завідувачем навчально-консультаційного пункту заочної школи. У 1988 р. був обраний головою виконкому Чапаєвської сільської ради і перебував на цій посаді до 1990 р. Повернувшись на педагогічну роботу, викладав фізику, а від 1994 до 1996 р. обіймав посаду заступника директора школи з виховної роботи. Нині – учитель фізики, має вищу кваліфікаційну категорію. Нагороджений грамотами МОН України, обласного управління освіти та райво.

Від 1996 р. на посаді заступника директора з виховної роботи працює **Галина Ксенофонтівна Любченко (Мартинівич)**. Народилася 10 січня 1954 р. у м. Мозир Гомельської області (Білоруської РСР). Вищу педагогічну освіту здобула в Мозирському педагогічному інституті за спеціальністю “учитель початкових класів”. Педагогічну діяльність розпочала в м. Лерце (Німецька Демократична Республіка), де перебувала зі своїм чоловіком-військовим. Потім працювала в школах Гродненської, Брестської, Мурманської областей. Від 1993 р. – учитель трудового навчання Чапаєвської школи, 1996р. – заступник директора з виховної роботи. Має звання “Старший учитель”. Нагороджена значком “Відмінник народної освіти РРФСР”, грамотами. Депутат Золотоніської районної ради.

З припиненням існування піонерської організації була зліквідована посада старшої піонервожатої. Натомість було введено посаду педагога-організатора, яку спочатку обіймала

Лариса Анатоліївна Карпенко (Дудкіна), а від 1996 р. – Валентина Миколаївна Мозгова. Випускниця Чапаєвської школи 1979 р. та філологічного факультету Черкаського педінституту, Валентина Миколаївна завоювала авторитет одного з найкращих педагогів-організаторів Золотоніщини.

За результатами атестації кількох учителів було відзначено присвоєнням високих кваліфікаційних категорій та звань. Так, звання “Учитель-методист” отримав відомий на Черкащині вчитель фізвиховання Борис Давидович Артеменко, який володіє не лише беззаперечним педагогічним талантом, але й усілякими обдаруваннями: він майстерно пише картини, віртуозно грає на баяні та ще й творить самобутнє поетичне слово. Таке ж звання було присвоєно учительці англійської мови Ользі Гаврилівні Лазуткіній, вона напрацювала власний досвід формування мовленнєвої культури учнів. Звання старшого учителя було присвоєно Раїсі Михайлівні Дорош, яка забезпечувала високий рівень оптимізації навчально-виховного процесу з історії та правознавства. Таким же званням було відзначено лідера біологів Золотоніщини Валентину Григорівну Бовгиру. Старшим учителем стала й учителька російської мови й літератури Ніна Миколаївна Кравченко, на уроках котрої успішно втілювалися ідеї педагогіки співробітництва. До речі, вона була обрана делегаткою IV Всесоюзного з’їзду вчителів. Званням “Старший учитель” було поціновано працю учительки початкових класів Тамари Іванівни Субочевої⁷³.

Значно поповнилися ряди відмінників освіти. За вагомі досягнення у навчально-виховній роботі значком “Відмінник народної освіти” були тоді відзначені заступник директора з навчально-виховної роботи Галина Федорівна Фесенко, заступник директора з виховної роботи Лідія Олексіївна Ляшенко, учителька хімії Марія Василівна Ґуменюк, учителька біології Надія Федорівна Пилипенко, учителька початкових класів Валентина Григорівна Побиванець. Ніна Миколаївна Кравченко була нагороджена значком “Відмінник освіти СРСР”, а Борис Давидович Артеменко, Василь Микитович Гончар та Ольга Іванівна Труба – знаками “Відмінник освіти України”⁷⁴.

Продовжували самовіддано працювати й були відзначені почесними грамотами різного рівня вчителька української мови та літератури Надія Іванівна Береза, російської мови та літератури (згодом зарубіжної літератури) Валентина Олександрівна Голиш і Валентина Іванівна Приходько, математики – Тетяна Іванівна Лобанова, початкової військової підготовки – Михайло Григорович Мокрий, трудового навчання – Олександр Павлович Стретович.

У складі педагогічного колективу відбулися й певні зміни та ротації*. Пішли на заслужений відпочинок Марія Григорівна Береза (українська мова), Марія Василівна Гуменюк (хімія), Василь Антонович Даник (математика), Галина Яківна Клименко (історія), Галина Степанівна Осадча та Марія Олександрівна Воскобійник (початкові класи), Надія Федорівна Пилипенко (біологія), Марина Григорівна Пошиваник (математика), Федір Степанович та Настя Яківна Самойленки (фізика), Олександр Павлович Стретович (трудове навчання), Марія Якимівна Стретович (ГПД).

Колектив школи отримав хороше поповнення в особах Людмили Костянтинівни Барановської (математика), Миколи Семеновича Бовгирі (математика), Валентини Григорівни Бовгирі (біологія), Лариси Петрівни Василини (ГПД), Наталії Василівни Власенко (хімія), Лариси Анатоліївни Карпенко, Ірини Анатоліївни Саєнко та Наталії Василівни Строкань** (українська мова та література), Анатолія Володимировича Власенка, Павла Григоровича Вовчановського та Миколи Івановича Пилипенка*** (фізкультура), Олега Геннадійовича Жиглатова, Рудольфа Васильовича Кубишкіна та Володимира Петровича Приза (трудове навчання), Володимира Олексійовича Телятника (географія), Миколи Васильовича Саєнка (фізика, інформатика), Мечислави Адольфівни Атамась, Лідії

* Ротація (лат. – коловий, обертальний рух) – у цьому контексті: чергування, зміна, оновлення складу.

** Нині – завідувачка методичного кабінету відділу освіти Золотоніської міської ради.

*** Переїхав до м. Черкаси, працює вчителем фізвиховання міської школи №33.

Михайлівни Валової, Ірини Михайлівни Запари, Наталії Миколаївни Зимогляд, Ірини Михайлівни Котко, Марії Михайлівни Орлової, Ангеліни Остапівни Осипенко, Наталії Миколаївни Прокопенко, Тетяни Павлівни Пугач, Тамари Іванівни Субочевої, Олени Федорівни Ткаченко (початкові класи), Тетяни Василівни Бойко, Тетяни Анатоліївни Коцуренко, Тетяни Анатоліївни Шевченко, (музика і співи), та ін.⁷⁵

На жаль, не обійшлося без кадрових скорочень, що загалом було логічним наслідком глибокої фінансово-економічної кризи початкового етапу розбудови української держави. Так, у березні 1997 р. через брак коштів було закрито обидві групи продовженого дня і звільнено за скороченням штату Ніну Олександрівну Василенко та Ніну Олексіївну Шевченко (остання була призначена на посаду вчителя математики). Тоді ж було скорочено посади практичного психолога (Ольга Вікторівна Дьоміна), соціального педагога (Онися Іллівна Шаповал) та заступника директора з виховної роботи, щоправда, пізніше цю посаду в обсязі 0,5 ставки було поновлено⁷⁶.

У другій половині 1980-х – 1990-х рр. Чапаєвська одинадцятирічка стала базовою серед шкіл Черкащини з питань екологічного виховання, історичного краєзнавства, трудового навчання та фізкультурно-оздоровчої роботи. Її колектив успішно впроваджував досвід роботи Сахнівської авторської школи О. А. Захаренка, зокрема, з питань створення навчально-матеріальної бази, організації патріотичного, трудового та екологічного виховання, роботи з громадськістю села тощо.

Свідченням високого авторитету школи та визнанням заслуг її колективу стало те, що в той період заклад відвідали високі посадовці (наприклад, секретар ЦК КПУ Юрій Никифорович Єльченко, заступник голови Ради Міністрів УРСР Георгій Васильович Дзись, голови Черкаської облдержадміністрації Костянтин Пилипович Ястреб і Василь Григорович Цибенко, народні депутати України перших скликань Володимир Никифорович Шаповал, Віталій Іванович Полях, Григорій Юхимович Діхтяренко, начальник обласного управління освіти

Анатолій Іванович Кузьмінський, перший заступник ЦК профспілки працівників освіти і науки Ганна Йосипівна Піддубна, голова обкому освітянської профспілки Ольга Дем'янівна Жалдак, а також відомі митці (наприклад, поет Іван Федорович Драч, композитор Олександр Іванович Білаш) низка делегацій з різних шкіл Черкащини, інших областей України, а також з Російської Федерації, Чувашії, Білорусії, США, Великої Британії, Польщі, Канади⁷⁷.

У травні 1989 р. Чапаєвська школа приймала маститих майстрів слова України, США, Норвегії, Чехословаччини – учасників міжнародного форуму “Від серця Європи – до серця України”, присвяченого 175-річчю Т. Г. Шевченка⁷⁸. А 16 травня 1991 р. на базі школи відбулося виїзне засідання Всесоюзної ради народної освіти на чолі з народним вчителем СРСР Володимиром Абрамовичем Караковським⁷⁹.

Високі гості прибули до школи й на початку листопада 1992 р.: цього разу щойно сформований керівний склад Міністерства освіти України у складі міністра Петра Михайловича Таланчука та його заступників Валентина Олександровича Зайчука, Олексія Григоровича Мороза, Анатолія Григоровича Погрібного, а також голова ЦК профспілки працівників освіти Леонід Семенович Сачков. Оглянувши школу, поспілкувавшись з вчителями та учнями, високопосадовці дали схвальну оцінку діяльності колективу школи⁸⁰.

Виявом визнання успіху педколективу стало також обрання директора школи делегатом 1-го з'їзду педагогічних працівників (грудень 1992 р.) та делегування його (в числі 4-х представників Черкащини) на Всеукраїнську нараду керівників сільських навчальних закладів (Полтава, квітень 1994 р.)⁸¹.

Директор та кращі вчителі школи ділилися досвідом роботи колективу на педагогічних форумах всеукраїнського, обласного та районного рівнів. На базі школи проходили семінари завідувачів райво, голів райкомів профспілки Черкащини, директорів шкіл Золотоніського району, виїзне засідання редакції республіканської газети “Освіта” тощо. Ось що писала заступник

редактора районної газети Марія Стеблівець по слідах чергового семінару в школі: “Побувавши в цій (Чапаєвській – *авт.*) школі, можу порадити своїм колегам-педагогам: якщо відчуваєте в собі якийсь застій, якщо загальмувалася фантазія і вигадки – їдьте в Чапаєвку! Тут ви отримаєте творчий заряд на багато часу”. А педагог-організатор з Кропивни Валентина Хилько додала: “Школа вражає і порядком, і оформленням, і чистотою, і творчим ентузіазмом педагогічного колективу”⁸².

Педколектив школи брав активну участь у різноманітних творчих конкурсах районного та обласного рівнів. Так, навесні 1997 р. переможцями районної виставки передових педагогічних технологій стали учителі-методисти Борис Давидович Артеменко, Ольга Гаврилівна Лазуткіна, старші учителі Раїса Михайлівна Дорош та Ніна Миколаївна Кравченко, учителі вищої категорії Валентина Григорівна Бовгира, Валентина Григорівна Побиванець та Михайло Григорович Мокрий⁸³. На високому організаційно-методичному рівні проводилися тижні педагогічної майстерності, предметні тижні⁸⁴.

Учитель фізики Віктор Павлович Лобанов став переможцем обласного етапу Всеукраїнського конкурсу “Учитель року-1996”. Йому було вручено Диплом I ст. та нагороджено цінним подарунком⁸⁵.

За підсумками роботи в 1989 р. колектив Чапаєвської ЗОШ був визнаний переможцем у районному змаганні. Трудовий колектив занесли на районну Дошку пошани та відзначили грошовою премією⁸⁶. Таку ж високу оцінку своєї діяльності чапаєвські освітяни отримували і в наступні роки.

Педагогічний колектив школи плідно співпрацював з районним відділом освіти, зокрема, з його тогочасними завідувачами Володимиром Федоровичем Клименком та Михайлом Олексійовичем Сенем, заврайметодкабінетом Миколою Матвійовичем Милашенком, інспекторами-методистами Михайлом Миколайовичем Нікогдаю, Олександром Григоровичем Нагаєвським*,

* *О. Г. Нагаєвського було обрано головою райкому профспілки працівників освіти.*

Ольгою Іванівною і Тетяною Василівною Пономарьовими та ін.

Освітняни Чапаєвки жили насиченим, творчим життям, активно впливаючи на духовне життя села. Понад 10 вчителів співали в сільському народному хорі, який очолював заслужений працівник культури Григорій Добжанський. Сільські педагоги грали у виставах місцевого драматичного колективу, організовували концерти та масові фізкультурні виступи учнів на стадіоні, читали лекції та проводили бесіди з різних питань серед мешканців села, вели передачі сільського радіомовлення. Колектив художньої самодіяльності чапаєвських учителів неодноразово посідав призові місця на районних оглядах. Стали традиційними спортивні змагання між командами учнів, учителів та батьків⁸⁷.

Життєвий рівень учителів школи залишався невисоким попри зростання абсолютних величин зарплати. Так, в умовах гіперінфляції на 1995 р. щомісячний її розмір сягнув у середньому 10 млн. купоно-карбованців, тоді як 1 кг копченої ковбаси коштував понад 900 тис., сукня жіноча 3 – 6 млн., костюм чоловічий 7 – 10 млн., телевізор “Електрон” 45 млн.⁸⁸ Не набагато поліпшилося матеріальне становище працівників освіти і після уведення національної валюти – гривні (1996 р.). Від 1998 р. систематичного характеру набрали суттєві затримки у виплаті зарплати (заборгованість часом становила понад півроку). Поширилася практика видачі заробітку товарами (часом неякісними) та послугами (за підвищеними тарифами). Звісно, все це викликало цілком природне ремствування вчителів та створювало атмосферу нервозності в колективі.

Означений період життя школи ознаменувався появою нових форм управління в напрямку його демократизації. Рішенням педради від 30 березня 1988 р. було створено раду школи у складі 21 особи. Вона була сформована на паритетних засадах за участю представників усіх суб'єктів навчально-виховного процесу: учителів, учнів та їх батьків (по 7 осіб). Раду очолив тодішній голова виконкому Чапаєвської сільради Віктор Павлович Лобанов. На її засіданнях вирішувалися живо-

КРИЗЬ РОКИ Й ЕПОХИ

трепетні, найбільш нагальні проблеми школи, вона стала надійним помічником педагогічному колективу школи⁸⁹.

Найвищим органом управління школи була шкільна конференція, засідання якої проводилися 1 раз на рік. На ній заслуховувалися звіти дирекції школи про стан навчально-виховної роботи, затверджувалися рішення ради школи та заходи щодо подальшого розвитку закладу⁹⁰. Чапаєвська школярка Наталія Сириця увійшла до складу районної ради народної освіти.

Педагогічний колектив школи тісно співпрацював з вихователями дошкільної установи “Берізка” (установа в 1989 р. за відмінну організацію виховної роботи народознавчого спрямування нагороджена дипломом 2-го ст. ВДНГ СРСР), яку вже майже чверть віку очолює досвідчений керівник, відмінник народної освіти Галина Іванівна Обушна*. Зокрема, увійшло в практику проведення спільних засідань педагогічних рад двох установ та консилиумів, організація виставок, обмін досвідом роботи тощо.

Нагальні проблеми навчально-виховного процесу педколектив вирішував у тісній співдружності з батьківським активом та громадськістю. Активно працював батьківський комітет школи, який у ті роки очолював Василь Григорович Трюхан. Щороку проводилося щонайменше 2 батьківські конференції. Велику роль у педагогізації батьків відігравав батьківський університет, заняття в якому проходили на високому методичному рівні та за хорошої явки його слухачів.

Важливі питання роботи колективу розглядалися на засіданнях комісії сприяння сім’ї та школі при виконкомі Чапаєвської сільради. Подібні структури діяли й при базових підприємствах мікрорайону школи. Увійшло в практику проведення спільних засідань педагогічних рад та представників базових підприємств задля вирішення проблем зміцнення матеріальної бази школи, поліпшення навчально-виховної роботи⁹¹.

* Г. І. Обушна нагороджена Срібною медаллю ВДНГ СРСР.

Успіх роботи школи в невеличкій мірі залежав і від сумлінності допоміжно-обслуговуючого персоналу. У нелегкий період зведення та облаштування нового корпусу школи посаду помічника директора з господарських питань обіймав надзвичайно енергійний і працелюбний Микола Олександрович Приступа. Пізніше на цю посаду було призначено досить ретельного господарника Михайла Васильовича Лукашенка.

Рутинну роботу з обслуговування шкільних приміщень виконував безвідмовний і умілий працівник Олександр Михайлович Селезньов. Тоді підібрався напрочуд працелюбний колектив прибиральниць шкільних приміщень у складі Федори Василівни Гребенюк, Марії Василівни Захарченко, Віри Кіндратівни Іванченко, Галини Сидорівни Клименко, Ольги Яківни Мозгової, Ніни Василівни Нуязової, Віри Федорівни Олійник, Марії Іванівни Пилипенко, Клавдії Олександрівни Савчук, Параски Павлівни Ткаченко*. Школу неодноразово відзначали за зразковий санітарний стан. Від 1986 р. секретарем-друкаркою працює надзвичайно відповідальна Віра Пантелеймонівна Артеменко, яку по праву називають “живою базою шкільних даних”.

Гідно продовжуючи традиції попередніх років, колектив Чапаєвської школи демонстрував високі показники навчально-виховної роботи і остаточно утвердив свій високий статус регіонального освітянського лідера, став з багатьох питань маяком передового педагогічного досвіду.

* П. П. Ткаченко володіє хорошими вокальними здібностями, брала активну участь у художній самодіяльності, неодноразово ставала призером районних оглядів.

НА ПОРОЗІ ТРЕТЬОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ

Потрібно учитися – завжди пригодиться.

Народна мудрість

Школа – це єдине місце, в якому відбувається те, що має значення.

Все інше – політика, економіка і навіть мистецтво – все це буває потім, після школи.

С. Л. Соловейчик

Вагомими, в дечому навіть знаковими й переломними подіями ознаменувалося шкільне життя початку ХХІ століття. Певні зміни сталися в діяльності місцевих підприємств. Базове господарство – СТОВ “Чапаєвське,” попри неймовірні труднощі, пов’язані з непродуманою аграрною політикою владних структур та постійними фінансовими негараздами, зберегло свою цілісність і впевнено тримається на плаву. Сільгосптовариство, як і раніше, очолює Анатолій Васильович Марченко. З багатьох виробничих показників це господарство зберігає лідируючі позиції у сільськогосподарському секторі Золотоніщини. Щоправда, через масове захворювання корів громадського стада на лейкоз, керівництву СТОВ “Чапаєвське” довелося піти на ліквідацію молочно-товарної ферми, що викликало зменшення обсягу ліквідної продукції господарства, а отже й призвело до “схуднення” дохідної частини його бюджету.

Зміни відбулися і в Черкаському управлінні меліоративних систем. Ця колись потужна організація з об’єктивних причин значно зменшила обсяги зрошувально-осушувальних робіт, було суттєво скорочено штатний персонал працівників. Від початку століття Черкаське УМС прибрало й нову назву: Лівобережне міжрайонне управління водного господарства. Після виходу багаторічного керівника підприємства Анатолія Володимировича Попеля на заслужений відпочинок МУВГ

очолив Сергій Федосійович Пазинич*, а потім – Володимир Антонович Вовк.

Що стосується Чапаєвського заводу просочування деревини, то його постійно лихоманило. Згодом підприємство було виведено з державної власності і потрапило в приватні руки. Проте це не поліпшило його важкого економічного стану.

Нові віяння тогочасного життя села виявилися в появі низки приватних торгівельних закладів (О. С. Андрусь, А. О. Кравченко, О. І. Кравченко, В. В. Круцик, Н. С. Руденко, Н. Ф. Харченко, Н. Г. Янча та ін.), фермерських господарств С. А. Войцешука, М. І. Жегета, С. Ф. Ляшенка, І. А. Миргородської, приватного підприємства А. В. Колібабчука та ін.

Сільвиконком до виходу на пенсію очолювала Лідія Олексівна Ляшенко. У 2004 р. сільським головою Чапаєвки було обрано ветерана міліції Володимира Васильовича Янчого. Принагідно зазначимо, що Янчий є знаним у мистецькому світі вокалістом, він став лауреатом міжнародних та всеукраїнських конкурсів виконавців авторської пісні. Чапаєвська сільрада кілька років поспіль виходила переможцем районного конкурсу-огляду сільських громад¹.

Продовжувала гідно нести естафету попередніх шкільних поколінь Чапаєвська школа, яка вже стала іменною. **20 липня 2000 р.** постановою Кабінету Міністрів України школі було присвоєно ім'я її випускника, повного кавалера ордена Слави Г. П. Берези².

Відбулися певні зміни в шкільній системі опалення. Як уже зазначалося, упродовж багатьох років через неритмічну роботу сільської котельні постійно порушувався тепловий режим у шкільних приміщеннях. В холодну пору року з цієї причини учням навіть доводилося сидіти в класах у пальтах, шапках і рукавичках, а часом за рекомендаціями райсанстанції навіть призупинялися шкільні заняття. З огляду на таку ситуацію, у адміністрації школи та очільників району й села дедалі більше

* С. Ф. Пазинич отримав звання заслуженого меліоратора України.

зріла думка про необхідність повернення до автономної системи опалення. Відтак, у 2002 р. розпочато монтаж, а наступного року було уведено в дію шкільну автономну котельню на твердому паливі (для цього довелося використати значну частину приміщення шкільної теплиці)³. А від початку 2009/2010 навчального року до шкільної котельні прийшло довгоочікуване блакитне паливо, що відкриває привабливі перспективи в забезпеченні приміщень належною кількістю теплової енергії⁴.

Позитивні зміни відбулися і в навчально-матеріальній базі школи. Зокрема, в 2002 р. школа отримала нові, більш сучасні комп'ютери 4-го покоління (11, марки "Selerone-1,7"). Окрім цього, до послуг учнів – ще й 9 електронно-обчислювальних машин ІВМ-3. Отже, шкільний комп'ютерний клас обладнаний нині 20 ЕОМ, що уможливорює належний рівень інформатизації навчання. Від 2007 р. школа підключена до всесвітньої інформаційної мережі Internet⁵.

У 2006 р. хімічний кабінет школи було обладнано необхідним електронним забезпеченням, зокрема, сучасною мультимедійною дошкою, комп'ютером Pentium-4, мультимедіапроектором та сканером. Збагатився тоді цей кабінет і приладами для хімічних дослідів та спеціальним посудом. Придбання цінного обладнання обійшлося в доволі кругленьку суму – 145 тис. грн. Це був щедрий дарунок школі від Міністерства освіти і науки України за активну участь її вчительки Наталії Василівни Власенко в апробації нового підручника з хімії (автор – Н. М. Буринська)⁶. За рахунок спонсорської допомоги дещо збагатилася база фізкультурно-спортивної роботи (м'ячі, мати, сітки, спортивна форма для шкільних збірних тощо).

Не обійшлося й без втрат у матеріальній базі школи. Після пожежі припинив своє функціонування кабінет тракторної справи та клас монтажу й демонтажу сільгоспмашин. Дещо занепала база навчальних майстерень. Був виведений з експлуатації шкільний тир і тактичне поле (певною мірою це було пов'язане зі скороченням навчального плану з ДПЮ). Наказав довго жити й шкільний географічний майданчик. Через фінан-

сову скруту і скорочення посади медичної сестри в 2006 р. закrywся шкільний профілакторій⁷.

Незважаючи на вказане, навчально-матеріальна база Чапаєвської школи залишається однією з кращих серед освітніх закладів Золотоніщини. На сьогодні в школі функціонує 12 навчальних кабінетів, комп'ютерний клас, комбінована майстерня з обробки дерева й металу, актовий зал, 2 спортивних зали, навчальна теплиця тощо⁸.

Школа організовує свою роботу у відповідність до Закону України “Про загальну середню освіту”, “Положення про загальноосвітній навчальний заклад”^{*} та “Національної доктрини розвитку освіти”^{**}. 29 квітня 2002 р. своїм наказом Міністерство освіти і науки України затвердило Примірний статут загальноосвітнього закладу, на основі якого було розроблено власний нормативний документ, що регламентує повсякденне життя Чапаєвської школи⁹. Згідно з сучасними рекомендаціями МОН школа перейшла на двосеместровий поділ навчального року.

До кінця 2008/2009 н. р. заклад працював за шестиденним режимом роботи (за винятком початкової ланки, яка ще від кінця 90-х років перейшла на 5-денку). У поточному 2009/2010 навчальному році всі класи, в т. ч. основної та старшої школи, працюють 5 днів на тиждень¹⁰.

Від 2001 р. розпочався поетапний перехід (з 1 кл.) на 12-річний термін навчання і паралельно з цим – на нові навчальні плани й програми. Утім, нещодавно Верховна Рада України прийняла постанову про повернення до одинадцятирічки¹¹.

Початок ХХІ ст. характеризується досить помітними змінами у навчальних планах та програмах. Навчальні плани складаються з інваріантної частини (предмети, які вивчаються обов'язково) та варіативної (так званий шкільний компонент – за вибором учнів). При цьому, варіативна частина навчальних планів мала тенденцію до розширення. Так, у 2001/2002

^{*} Положення затверджено постановою КМ України 14 червня 2000 р.

^{**} Національна доктрина розвитку освіти затверджена указом Президента України 17 квітня 2002 р.

КРИЗЬ РОКИ Й ЕПОХИ

навчальному році було сформовано 42 групи учнів для вивчення курсів за вибором (зокрема, “Основи валеології”, “Українознавство”, “Основи економіки”, “Історія і культура рідного краю” тощо) та ще 34 групи з додаткового вивчення традиційних дисциплін (за учнівським вибором)¹². Наступного навчального року кількість груп для вивчення предметів та курсів шкільного компоненту становила вже 65¹³, у 2008 р. варіативна частина склалася з 59 навчальних курсів¹⁴.

У переліку обов’язкових дисциплін чільне місце посіла така життєво важлива дисципліна, як ОБЖД (основи безпеки життєдіяльності). У зв’язку з визначеним директивними документами курсом національної освіти на гуманізацію навчання, було збільшено кількість годин для вивчення предметів гуманітарного циклу (особливо – рідної мови). Суттєво зменшився обсяг навчального навантаження з допризвизної підготовки (ДПЮ).

У дусі нових освітянських віянь, задля розширення можливостей учнів будувати свою індивідуальну життєву траєкторію, від 2003 р. Чапаєвська школа перейшла до профільного навчання у старшій школі. При цьому запроваджувалися два профілі навчання: суспільно-гуманітарний та природничий¹⁵. Така новація викликала суттєві зміни у навчальних планах школи, в розподілі навчального часу при вивченні навчальних дисциплін у старшій школі та призвела до запровадження нових програм. Детальну інформацію про навчальний план Чапаєвської школи містить таблиця 1 (с. 157-160).

Погіршення демографічної ситуації негативно вплинуло на учнівський контингент, його динаміка в останні роки має стійкі від’ємні показники. Так, якщо в 2000 р. (на 1. 09) у школі налічувався 21 клас-комплект з 441 учнями, у 2006 відповідно 17 і 325, то на 2009/2010 н. р. – вже 14 і 279. Про учнівський контингент школи в його динаміці від 2000 до 2009 р. можна скласти уявлення на основі матеріалу таблиці 2¹⁶ (с. 161).

Таблиця 1
**Базовий навчальний план Чапаєвської ЗОШ І – ІІІ ст. ім. Г. П. Берези
 на 2006 – 2007 навчальний рік**

Навчальні предмети	Всього																						
	I ступінь					II ступінь					III ступінь					Всього							
	1	2	3	4	1-4	5	6	7	7	8	8	9	9	9	5-9	10	11	11	11	10-11			
Основний																							
	а	б			а		а	б	а	б	а	б	а	б				а	б				
Кількість учнів	23	21	18	14	22	98	17	16	22	20	17	20	20	23	22	177	18		15	17	50	325	
Обов'язкові предмети																							
Українська мова	8	7	7	7	7	36	3,5	3,5	3	3	3	3	2,5	2,5	2,5	27	3	2	1	2	2	7	70
Українська література					2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	18	3	2	1	2	1,5	6,5	24,5
Російська мова																							
Іноземна мова	2	2	2	2	8	3,5	3,5	3	3	3	3	3	3	3	3	28	3	2	1	2	2	7	43
Зарубіжна література							2	2	2	2	2	2	2	2	2	18	2	2	2	1,5	5,5	23,5	
Історія України					1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	3	2	1	4	1	8	19	
Весівтня історія					1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	7	2	1	3	1	6	13	
Правознавство														1,5	1,5	3						3	
Людина і суспільство																				2	1	3	3
Інформатика																				2	1	5	5
Математика	4	4	4	4	4	20	4	4	4,5	4,5	4,5	4,5	4,5	4,5	4,5	39	5	3	2	3	4	12	71

Таблиця 2

Динаміка учнівського контингенту в 2000 – 2009 рр.

2000		2006		2009	
Клас	Кількість учнів	Клас	Кількість учнів	Клас	Кількість учнів
1 – А	20	1	23	1 – А	18
1 – Б	19	2	18	1 – Б	17
2 – А	20	3 – А	17	2	25
2 – Б	20	3 – Б	15	3	16
3 – А	24	4 – А	22	4	20
3 – Б	19	5 – А	16	5	20
4	19	5 – Б	16	6 – А	18
5 – А	18	6	24	6 – Б	17
5 – Б	16	7 – А	21	7	28
6 – А	23	7 – Б	17	8 – А	18
6 – Б	21	8 – А	21	8 – Б	18
7 – А	23	8 – Б	20	9	23
7 – Б	26	9 – А	23	10	20
8 – А	22	9 – Б	22	11	25
8 – Б	26	10	18		
9 – А	20	11 – А	15		
9 – Б	18	11 – Б	17		
10 – А	25				
10 – Б	21				
11 – А	21				
11 – Б	20				
Всього	441	Всього	325	Всього	283

Більшість учнів навчалося в основній школі (5 – 9 кл.). Так, у 2001/2002 н. р. з 421 учня 144 навчалося в початкових класах, 198 – у 5 – 9 кл., а в старшій школі (10 – 11 кл.) повну середню освіту здобувало 79 учнів¹⁷.

Мікрорайон школи нині обмежується лише межами села Чапаєвки. Діти шкільного віку з ст. Панське, яка підпоряд-

кована Чапаєвській сільській раді, навчаються, як правило, в черкаських школах.

Поруч з стаціонарною, звичайною формою навчання дедалі більшого поширення набуває екстернат. Наприклад, у 2001 р. на екстернатній формі навчання перебувало 6 учнів (1 – 8 кл., 3 – 10 кл. і 2 – 11 кл.)¹⁸.

У відповідність зі спільним наказом МОН та АПН України від 4. 09. 2000 р. школа в 2000 – 2001 навчальному році перейшла на 12-бальну систему оцінювання знань. Визначалися 4 рівні оцінки навчальної діяльності учнів: початковий, який відповідав 1 – 3 балам, середній (4 – 6), достатній (7 – 9) і високий (10 – 12). “При оцінюванні знань, – підкреслювалося в нормативному документі, – вчитель має враховувати рівень досягнень учнів, а не ступінь його невдач, до чого вчителя, як правило, спонукала 4-бальна система”¹⁹.

Подібна новація була сприйнята в педагогічних, учнівських та батьківських колах неоднозначно, певний час у них спостерігався психологічний дискомфорт. Нині, схоже, учасники навчально-виховного процесу остаточно переконалися в життєвості нової системи, яка забезпечує більшу об’єктивність оцінювання знань, умінь та навичок.

Від 2001 р. випускні іспити у 9, 11 класах були визначені як державна підсумкова атестація (згідно з наказом МОН України від 14.12 – 2000 р. № 588). Дев’ятикласники склали українську мову (диктант) як обов’язкову дисципліну і 2 за їх вибором, а одинадятикласники – українську мову (переказ) та історію України як обов’язкові і 3 за вибором. Що ж стосується екстернів, то вони мали звітуватися про свої знання з усіх навчальних дисциплін, які були включені до державного (інваріативного) компоненту навчальних планів²⁰.

За бажанням учнів-випускників 11-го класу підсумкову атестацію з профільних дисциплін можна було проходити у вищих навчальних закладах. Таким правом скористалося декілька чапаєвських випускників (зокрема, вони проходили державну підсумкову атестацію в Черкаському національному

університеті ім. Б. Хмельницького та Черкаському державному технологічному університеті)²¹.

У 2008 р. запроваджувалося зовнішнє незалежне оцінювання (ЗНО), за результатами якого випускники загальноосвітніх шкіл приймалися до ВНЗ. За їхнім бажанням результати ЗНО могли зараховуватися як оцінки державної підсумкової атестації в школі. Від 2009 р. це стало обов'язковою нормою, що мало своїм результатом зменшення кількості медалістів (для отримання золотої медалі необхідні були оцінки лише високого рівня, не нижче 10 балів і далеко не всім претендентам вдалося на ЗНО їх отримати). Проте вже в 2010 р. нагороди присуджувалися за узвичаєною практикою.

Переважна більшість учнів Чапаєвської школи навчалася сумлінно і демонструвала належний рівень навчальних досягнень. Так, проведений у 2008 р. комплексний моніторинг знань 261 учня 3 – 11 кл. виявив наступні результати: 41 учень показав високий рівень навчальних досягнень, це становило 15 %, 76 – достатній (29,1 %), 87 – середній (33,3 %) і 55 початковий (22,9 %). Звідси випливає, що високий і достатній рівень знань мали 117 учнів (44,8 %)²².

Багато випускників за підсумками навчання в школі нагороджувалися золотими й срібними медалями. Зокрема золотими медалістами у новітній період історії школи стали Віктор Дудник і Олена Саронова (2001 р.), Юрій Батора, Оксана Бондаренко, Ольга Масюк, Оксана Норенко, Сергій Саєнко, Олександр Хомич, Олександра Черненко (2002), Мирослава Радчук (2004), Олександр Футрик (2005), Інна Жиглатова (2006), Наталія Горобчук, Антон Саєнко, Ольга Серова, Марина Хлебутіна (2007), Інна Баранчук, Ольга Береза, Анна Назаренко (2008), Марина Даниленко і Анна Камінна (2009 р.). Срібними медалями були нагороджені Марина Мостова та Ірина Назаренко (2005), Ірина Власенко (2006), Валентина Змерзла (2007)²³.

Учні школи з року в рік успішно виступають на регіональних предметних олімпіадах. Так, у 2000 р. чапаєвські школярі здобули на районних олімпіадах 17 призових місць, у 2003 р. –

19, а в 2004 р. – 27. Зокрема, в січні 2004 р. учні з Чапаєвки посіли 10 перших місць районного рівня, 9 – других і 8 – третіх²⁴.

Чапаєвські школярі демонстрували високі результати й на обласних олімпіадах з хімії, правознавства, біології, трудового навчання²⁵. У лютому 2005 р. семикласниця Марина Даниленко посіла на обласній олімпіаді з математики почесне 3-є місце²⁶.

Окремі учні брали участь у III (обласному) етапі конкурсу-захисту наукових робіт МАН. Зокрема, були відзначені дипломами наукові роботи з історії учениць Ольги Берези, Вікторії Дорош, Оксани Захарової, Марини Мостової, Олександри Черненко та ін. (керівник – учитель-методист Раїса Михайлівна Дорош)²⁷. Чимало учнів взяли участь у Всеукраїнському конкурсі з української мови ім. П. Яцика і виявили високі результати, понад 10 з них стали переможцями (учителі – Надія Іванівна Береза, Ірина Михайлівна Лозова, Лариса Анатоліївна Карпенко, Ірина Анатоліївна Саєнко, Олена Федорівна Ткаченко).

У школі працює розгалужена мережа предметних гуртків, клубів, спортивних секцій, їх налічується понад 40. Уже майже 30 років діють клуби “Пошук”, “Еколог”. Зокрема, в 2005 р. перше місце на районному конкурсі екологів вибороли учениці 7 класу Іванна Бондарчук та Марина Даниленко²⁸. У 2005 р. члени шкільного клубу “Пошук” представили свої матеріали на обласному зльоті пошуківців, присвяченому 60-й річниці перемоги у Великій Вітчизняній війні, і були визнані кращими²⁹.

Шкільна літературна студія “Пролісок” об’єднує учнів, які виявили хист до словотворення. У гуртку художників юні майстри пензля і різця здійснюють свої перші творчі проби.

Є можливості й для розкриття талантів у художній самодіяльності. Загальне визнання дістали виступи танцювального ансамблю “Альгаїр” (керівник – Тетяна Анатоліївна Коцуренко). Цей колектив неодноразово ставав лауреатом районних конкурсів художньої самодіяльності та призером обласних. Показово, що гуртківці на чолі зі своїм керівником та за фінансової підтримки батьків самостійно проектують та шиють для себе сценічні костюми.

Функціонують кілька гуртків розмовного жанру, вокалу. Юні актори грають на сцені театру юного глядача та 2-х драматичних гуртків (керівники Олена Федорівна Ткаченко та Ірина Михайлівна Лозова)³⁰.

Школа продовжує залишатися лідером серед освітніх закладів Черкащини з питань екологічного виховання. Учні дбайливо доглядають за шкільним дендропарком площею понад 1,8 га (близько 40 видів дерев і кущів) та займаються квітникарством (квітники розбиті на загальній площі 0,25 га, вирощується понад 45 видів та сортів квітів). Юними екологами школи виготовлено альбом “Екологічна стежка дендропарку Чапаєвської ЗОШ І – ІІІ ст.”, який експонувався на обласній та всеукраїнській виставках. Вони взяли участь у Всеукраїнському семінарі “Мій рідний край – моя земля”. Навесні 2001 р. у Чапаєвській школі було проведено обласний семінар юних екологів. Наступного року на базі Національного еколого-натуралістичного центру (м. Київ) проводилася всеукраїнська виставка-продаж, куди екологи школи представили свої матеріали і посіли почесне друге місце. А в 2004 р. чапаєвські юннати ділилися досвідом своєї роботи на розширеному засіданні активу при Національному екологічному центрі з питання „Проблеми і перспективи екологічної освіти і виховання в умовах сьогодення” (учитель – В. Г. Бовгира)³¹.

Чапаєвські школярі демонструють і значну результативність фізкультурно-спортивної роботи. За комплексними показниками учнівський фізкультурний колектив постійно знаходиться серед районних лідерів. Особливо вагомими є успіхи в ігрових видах спорту. Так, у січні 2000 р. збірна хлопців з баскетболу завоювала перше місце на районних змаганнях (тренер – Павло Григорович Вовчановський).

Та особливо великого успіху домоглися юні волейболісти. 19 січня 2000 р. на фінальних обласних змаганнях збірна хлопців завоювала почесне 2-е місце. Віце-чемпіонами області тоді стали старшокласники Сергій Зозуляк, Ігор Іскра, Олег Калейников, Сергій Марченко, Василь Масюк, Сергій Серов, Ярослав Янчий³².

Ще більший успіх супроводжував чапаєвських волейболістів у 2002 р., коли вони вибороли титул чемпіонів області серед школярів. За збірну Чапаєвської школи тоді виступали Ярослав Коваленко, Дмитро Лукашенко, Віталій Старокожко, Олексій Телятник, Дмитро Шевченко*. У 2007 р. збірна волейболістів школи у складі Сергія Воскобійника, Олексія Курбанова, Антона Саєнка, Олександра Ткаченка, Сергія Труби та Миколи Уса посіла почесне друге місце у фіналі обласної першості школярів, пропустивши вперед лише сильну команду Черкаського району. Цих високих спортивних результатів чапаєвські волейболісти досягли під керівництвом учителя Бориса Давидовича Артеменка³³.

Учні школи постійно захищають честь Чапаєвки на районних змаганнях “Найспортивніше село”, грають у складі сільської збірної з футболу. Від 2007 р. на базі школи працює учнівська спортивна секція з дзюдо, вільної та греко-римської боротьби. Її роботою керує майстер спорту Гагик Володяйович Алексанян. Вихованці секції, незважаючи на ще порівняно невеликий термін тренувань, уже встигли сягнути перших спортивних вершин. Так, у 2008 р. на Всеукраїнських зональних змаганнях серед юніорів з вільної боротьби чемпіонський титул виборов чапаєвський школяр Гагик Погосян. У тому ж році 4 учні стали чемпіонами Черкаської області у своїх вікових групах. А цьогогоріч юна чапаєвська дзюдоїстка Рита Сайковська виявилася найсильнішою в області серед своїх ровесниць і включена до складу юніорської збірної Черкащини³⁴.

Школярі Чапаєвки постійно виходили переможцями або ставали призерами туристично-спортивної гри “Робінзонада”. Як переможці районного туру, вони неодноразово захищали честь Золотоніщини на обласних змаганнях і завойовували призові місця. Так, навесні 2003 р. шкільна команда зайняла почесне 2-ге місце в обласній туристично-спортивній грі “Котигорошко” (команду готував Віталій Миколайович Кукало)³⁵. Цей успіх шкільні спортивні туристи повторювали і в наступні роки.

* *Одного гравця в цю збірну делегувала Вознесенська школа.*

Доволі успішними були виступи чапаєвських школярів і на районному конкурсі “Лідер”. Їхня програма завжди відзначалася чіткістю та оригінальністю, викликала захоплення у глядачів та схвальні відгуки членів журі. То ж не випадково, що упродовж кількох років поспіль шкільна команда завойовувала на цьому престижному конкурсі призові місця (керівник – Валентина Миколаївна Мозгова).

Хорошими результатами увінчалася й участь чапаєвських учениць у районному конкурсі “Міс Золотоніщина-2008”. Одностайно найкрасивішою і найрозумнішою школяркою району було визнано одинадцятикласницю Оксану Рахманову. А її однокласниця Анна Камінна виграла в номінації “Міс елегантність”³⁶.

Чапаєвська школа вирізняється гарною підготовкою та проведенням масових заходів. Вони є доволі змістовними, продуманими, неординарними й не залишають байдужим жодного учасника чи глядача. Велика заслуга в цьому належить педагогу-організатору Валентині Миколаївні Мозговій, яка має справді невичерпну енергію, складає оригінальні сценарії свят, а, головне, уміє налаштувати учнів на реалізацію задуманого. На високому ідейно-організаційному рівні проходять у школі як традиційні заходи – свято першого й останнього дзвінка, випускний вечір, новорічні свята, день Перемоги, так і інші – конкурси, вікторини, тематичні вечори, зустрічі з цікавими людьми тощо.

Літній відпочинок учнів також набирає певних організованих форм. Для молодших школярів діє пришкільний оздоровчий табір “Лісова казка” (ланки “Зірочка”, “Дружба”, “Веселка”, “Сонечко”, “Орлятко”), де організовується дворазове харчування та дозвілля учнів. У рамках трудового об’єднання старшокласників “Ровесник” (червень) працюють дві ланки квітників, а також ланки з благоустрою шкільного подвір’я, ремонту шкільних приміщень, бібліотекарів тощо. Тут учні поєднують працю з відпочинком, проходять навчально-виробничу практику.

Рішенням педагогічної ради за погодженням з батьківським комітетом учні 5 – 10-х класів проходять навчальну практику тривалістю 10 днів. При цьому, учні 5 – 6-х кл. працюють по 3 год. в день, 7 – 8-х – 4 год., а 10-х – 5 год.³⁷

Найвищим органом учнівського самоврядування є шкільний парламент, який складається з 4-х комісій. Його нині очолює Аліна Вертипорох. Член шкільного парламенту Юлія Ващенко є заступником президента районної громадської спілки учнівського самоврядування “Ліга творчості”. В організації роботи класів активну участь беруть старости та класний актив.

Переважає більшість учнів відзначається належним рівнем вихованості. Педагогічний колектив школи застосовує найрізноманітніші форми, методи і прийоми виховної роботи, це дає певні результати. Позитивно вплинуло на результати виховної роботи державне визнання значення роботи класних керівників, що виразилося у суттєвому підвищенні винагороди за їхню нелегку працю. Однак все далеко не безпроблемно. Адже й досі мають місце серйозні прорахунки в морально-правовому вихованні учнів, що призводить до прикрих випадків аморальних вчинків та правопорушень в учнівському середовищі³⁸.

Великі надії колектив школи покладає на соціально-психологічну службу. Від 2002 р. у школі відновлено посаду соціального педагога, який опікується проблемами сім'ями та дітьми, схильними до девіантної поведінки. Цю відповідальну ділянку роботи очолює Людмила Андріївна Дудник. А нещодавно у штат школи введено посаду практичного психолога, яку обійняла Надія Володимирівна Водяник. Вона займається вивченням стану психологічного здоров'я учнівського колективу та здійснює при потребі його корекцію.

Важливу роль у методичному забезпеченні навчально-виховного процесу належить шкільній бібліотеці. Її вже понад 25 років очолює ініціативний та добросовісний працівник Галина Кузьмівна Демешко. Фонди бібліотеки нині налічують понад 14,5 тис. екземплярів, в т. ч. близько 7 тис. – навчально-методичної літератури³⁹.

Педагогічний колектив Чапаєвської школи складається з висококваліфікованих, відданих справі фахівців. Нині у школі працює 33 педпрацівники, 32 з них мають фахову вищу освіту. Показово, що 20 учителів є випускниками Чапаєвської школи, це становить 66,6 %. У складі педколективу – 3 учителі-методисти (Валентина Григорівна Бовгира, Раїса Михайлівна Дорош, Ольга Гаврилівна Лазуткіна) та 4 старші учителі (Наталія Василівна Власенко, Ніна Миколаївна Кравченко, Тетяна Іванівна Лобанова, Микола Васильович Саєнко). Майже половина вчителів мають вищу кваліфікаційну категорію. Н. М. Кравченко нагороджена значком “Відмінник освіти СРСР”, Раїса Михайлівна Дорош – значком “Відмінник народної освіти”, а Ольга Іванівна Труба – знаком “Відмінник освіти України”. Медалю “Ветеран праці” відзначено багаторічну і добросовісну працю вчителів Валентини Григорівни Бовгири, Валентини Олександрівни Голиш, Ніни Миколаївни Кравченко, Ольги Гаврилівни Лазуткіної, Віри Сергіївни Скорик та ін.⁴⁰

У цей період педколектив школи поповнився молодими кадрами. Зокрема, учителем біології була призначена Вікторія Миколаївна Вертипорох (Бовгира), географії – Оксана Володимирівна Ков'язіна (Левченко), учителем фізики – Володимир Вікторович Лобанов, трудового навчання – Людмила Анатоліївна Сидорова (Артеменко)⁴¹.

Змінилося й керівництво школи. З переходом автора цієї книги на роботу в Золотоніську райдержадміністрацію директором школи було призначено **Миколу Васильовича Саєнка**. Народився 17 липня 1962 р. в с. Деренковець Корсунь-Шевченківського району. Фахову освіту здобув на фізико-математичному факультеті Черкаського державного педагогічного інституту, спеціальність “учитель фізики та математики” (1988 р.). Відразу після закінчення ВНЗ розпочав педагогічну діяльність, викладаючи фізику та інформатику в Чапаєвській школі. Від квітня 1998 р. працює на посаді директора школи. Має звання “Старший учитель” та кваліфікаційну категорію “Спеціаліст вищої категорії”. Обирався депутатом районної ради, є членом сільськвиконкому. Нагороджений Почесною грамотою Черкаської обласної ради та грамотами райво.

Після виходу заступника з навчально-виховної роботи Галини Федорівни Фесенко на заслужений відпочинок, на цю посаду було призначено **Ірину Михайлівну Лозову (Запару)**. Народилася 15 березня 1971 р. в м. Золотоноша. У 1992 р. закінчила Уманський педагогічний інститут ім. П. Г. Тичини за спеціальністю “учитель початкових класів”. Трудову діяльність розпочала того ж року в Бакаївській школі-інтернат. Від 1994 р. працювала в Чапаєвській школі учителем початкових класів. У серпні 2008 р. призначена на посаду заступника директора школи з навчально-виховної роботи. Має вищу кваліфікаційну категорію. Нагороджена грамотою райво та профспілковою відзнакою як переможець Всеукраїнського конкурсу “Кращий профспілковий лідер-жінка 2005 р.”

Чапаєвська школа завжди відзначалася зразковою організацією методичної роботи серед працівників. Практикуються її найрізноманітніші форми, назвемо лише найсуттєвіші. У школі працює постійно діючий психолого-педагогічний семінар (засідання проводяться щоквартально). Діють творчі групи вчителів з актуальних проблем, зокрема “Елементи сучасних технологій на уроках і в позакласній роботі”, “Моніторинг в роботі вчителя”, “Творча спадщина О. А. Захаренка” та ін. Проводяться семінари-практикуми (1 раз у семестр) з проблеми “Індивідуальний та диференційований підхід до учнів” і з питань комп’ютерної грамотності. Стали традиційними творчі звіти учителів, які атестуються, предметно-методичні тижні, виставки педагогічних надбань та інновацій, круглі столи, педагогічні консиліуми, творчі зустрічі з методистами райметодкабінету та науковцями-педагогами тощо.

Школа може похвалитися одним із кращих у районі методичних кабінетів. Тут зібрана найрізноманітніша інформація на допомогу вчителю й вихователю: нормативні документи, дані про педагогічні інновації, матеріали передового педагогічного досвіду тощо. Постійно випускається рукописний методичний бюлетень “Зерна передового педагогічного досвіду”⁴².

Учителі-предметники об'єднані в 6 шкільних методоб'єднань, зокрема, вчителів початкових класів (керівник – Марія Михайлівна Татаренко (Орлова)), гуманітарного циклу (Надія Іванівна Береза), суспільних дисциплін (учитель-методист Раїса Михайлівна Дорош), фізико-математичного циклу (старший учитель Тетяна Іванівна Лобанова), природничих дисциплін (старший учитель Наталія Василівна Власенко), класних керівників (заступник директора з виховної роботи Галина Ксенофонтівна Любченко). Усі вчителі школи активно працюють у районних методичних об'єднаннях. Загальне керівництво та координацію методичної роботи в школі здійснює методична рада на чолі з директором школи, до якої входить 10 осіб⁴³.

Декілька вчителів школи нагромадили цінний досвід роботи, який є предметом вивчення як у трудовому колективі, так і за його межами. Свідченням високого методичного авторитету школи є систематичне проведення на її базі районних семінарів учителів. Так, лише в 2006/2007 навчальному році у школі відбулися семінари вчителів району з української мови, музики, обслуговуючої праці, заступників директорів з навчально-виховної роботи, педагогів-організаторів, а також виїзні засідання районної школи передового педагогічного досвіду з біології (2 засідання) та хімії (2)⁴⁴.

У 2000/2001 навчальному році школа піддавалася фронтальній перевірці районним відділом та обласним управлінням освіти. На комплексному рівні інспектували працівники райво роботу Чапаєвської школи й цьогоріч. За результатами цих перевірок робота педагогічного колективу була оцінена позитивно⁴⁵.

Від 2001 р. школа входить до навчально-наукового виховного комплексу “Перспектива” Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Це відкриває великі можливості співпраці школи з цим відомим в Україні навчальним закладом⁴⁶.

Традиційною є тісна співпраця педагогічного колективу із батьківським загалом. Батьки учнів беруть активну участь у

КРИЗЬ РОКИ Й ЕПОХИ

проведенні масових шкільних заходів, надають вагому матеріальну допомогу в ремонті шкільних приміщень. Провідну роль у координації співпраці школи і сім'ї відіграє загальношкільний батьківський комітет, який третій рік поспіль очолює секретар виконкому місцевої сільради, колишня випускниця школи Тетяна Василівна Лічман⁴⁷.

Успіх роботи закладу в немалій мірі залежить від добросовісності і ретельності допоміжно-обслуговуючого персоналу школи. Вже понад чверть століття самовіддано працює в школі секретар-друкарка Віра Пантелеймонівна Артеменко. Порівняно нещодавно господарську службу школи очолив Микола Микитович Демешко. Стежать за чистотою шкільних приміщень техпрацівники школи – Наталія Іванівна Воскобійник, Валентина Вікторівна Гриценко, Ольга Яківна Мозгова, Віра Федорівна Олійник, Валентина Григорівна Побиванець (учитель з багаторічним стажем), Лідія Григорівна Товстоп'ят.

Колектив Чапаєвської школи на порозі 3-го тисячоліття з впевненістю дивиться у майбутнє. Запорукою цього є славні традиції *alma mater* та жертвна самовідданість працівників школи.

ШКОЛА СЛАВНА ВИПУСКНИКАМИ

*Поганцем той називається,
хто рідної школи цурається.*

Народне прислів'я

Обличчя школи створює той, хто з неї вийшов... Кожний, хто вилетів із гнізда, повинен залишити слід у своїй школі...

В. О. Сухомлинський

Як родина пишається своїми гарними дітьми, так і школа випускниками. У активі Чапаєвської школи – сотні випускників, які своєю звитяжною працею, звучними успіхами залишили глибокий слід на землі. Як не можна осягнути неосяжне, так і навряд чи можна сподіватися на створення вичерпного колективного портрета чапаєвських випускників. Бо, що називається, нашого квіту по всьому світу... То ж подані нижче дані про відомих випускників школи аж ніяк не претендують на повноту. І хай вибачать ті достойники Чапаєвки, відомості про яких через відсутність із ними зв'язку чи з інших причин не потрапили на сторінки цієї книги.

Подаємо стислі відомості (на базі доступної нам інформації) про найбільш відомих випускників Чапаєвської школи (заслужених працівників різних галузей, науковців, журналістів, митців, спортсменів), які достойно репрезентували рідну школу в різних сферах суспільного життя.

Промисловість, будівництво, транспорт і зв'язок

Серед відомих випускників Чапаєвської школи – **Микола Омелянович Грекало**. Після закінчення енергетичного факультету Української сільськогосподарської академії він працював у Черкаських електричних мережах, де пройшов шлях від

чергового інженера електропоїздів до головного інженера. Потім його трудова біографія продовжилася в Києві, на посаді головного інженера виробничого об'єднання “Київенерго”. У 1979 – 1989 рр. він був представником України в міжнародній організації з розвитку атомної енергетики (МАГАТЕ), а від 1987 по 1994 р. працював головним спеціалістом у Центральному диспетчерському управлінні об'єднаних енергетичних систем країн Європи (м. Прага, Чехословаччина). За великі заслуги в розвитку енергетики України йому було присвоєно почесне звання “Заслужений енергетик УРСР” (1980 р.) та нагороджено медалями¹.

Борис Васильович Гусак закінчив Харківський авіаційний інститут і майже все своє активне життя віддав праці в ракетно-космічній галузі. Він працював на всесвітньо відомому космодромі Байконур і як оператор системи регулювання швидкості взяв безпосередню участь у забезпеченні двох стартів радянських космічних кораблів – “Восток-3” (космонавт Андріян Ніколаєв) і “Восток-4” (Павло Попович). Пізніше Борис Васильович став представником Міноборони СРСР на військових заводах з питань озброєння (стратегічні ракети), закінчив військову академію. Основний і найбільш плідний період його трудової біографії припав на кінець 1970-х – 80-і роки, коли Гусак потрапив на Південний машинобудівний завод (м. Дніпропетровськ). На цьому провідному в ракетно-космічній галузі підприємстві СРСР він понад 10 років працював начальником групи КБ “Південне” поруч з майбутнім Президентом України Л. Д. Кучмою².

Іван Григорович Даник кілька десятиліть свого життя присвятив праці в цукровій промисловості. Тут він пройшов шлях від інженера до головного інженера об'єднання “Казахцукропром”. Працював на цукропідприємствах Татарії, Росії, а від 1972 р. – у Казахстані. За його активної участі освоювалися потужності Чуйського і Аксуського цукрозаводів, завершилося будівництво і проходило становлення Алакульського заводу. Понад 8 років Іван Григорович працював інструктором ЦК Компартії Казахстану, усіляко сприяв розвитку харчових

галузей промисловості республіки (узяв активну участь у створенні державно-кооперативного об'єднання “Казаххарчопром”). За звитяжну багаторічну працю він нагороджений Почесною грамотою Верховної Ради Казахської РСР і декількома медалями³.

Довгі роки у військово-промисловому комплексі СРСР працював талановитий інженер-конструктор **Володимир Іванович Сирота**. Майже вся його трудова біографія була пов'язана з Московським науково-дослідним інститутом ВПК: Володимир Іванович успішно захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата технічних наук, мав кілька десятків наукових публікацій та патентів^{*4}.

З оборонною промисловістю пов'язала свою долю і **Ганна Іванівна Тесленко (Клименко)**. Майже 40 років вона працювала на Харківському військовому заводі (“Поштовий ящик № 409”), на якому вироблялися конструкції й деталі для ракетно-космічних систем. Завдяки своїм різнобічним знанням Ганна Іванівна обіймала посади інженера-дослідника та завідувачки лабораторії цього провідного підприємства ВПК СРСР. Вона брала участь у виконанні 3-х стратегічних держзамовлень Міністерства оборони і стала авторкою близько 38 раціоналізаторських пропозицій, за що талановитого інженера було поціновано званням “Почесний раціоналізатор”⁵.

Кілька десятиліть свого життя віддав військово-промислому комплексу **Павло Іванович Івахницький**, який працював на Саратовському заводі електроніки. Він обіймав посаду головного інженера конструкторського бюро, став автором оригінальних розробок з вакуумної фізики. За різнобічні знання в цій галузі Павла Івановича по праву називали “вакуумним богом”. То ж не випадково його було запрошено на викладацьку роботу до Саратовського політехнічного інституту. Звитяжна праця талановитого інженера-конструктора відзначена державними та відомчими нагородами⁶.

* *Через велику утаємниченість радянського військово-промислового комплексу тематика наукових студій В. І. Сироти невідома.*

Вже понад 30 років працює на інженерних посадах в електронній промисловості та атомній енергетиці **Олег Олексійович Клименко**. Останнє десятиріччя він є заступником директора з технічних питань науково-дослідного інформаційного центру “Арматом” (м. Київ). У цій поважній установі проектується обладнання для атомних електростанцій України та зарубіжжя⁷.

Трудова звитяга випускника “вогняного року”, інженера-технолога **Івана Денисовича Гусака** поцінована орденом Трудового Червоного Прапора⁸. А **Василь Петрович Рева** вже майже 35 років очолює фінансову службу Українського державного науково-дослідного і проектного інституту легкої промисловості (м. Черкаси)⁹.

Іван Якович Сухенко після закінчення Київського політехнічного інституту працював головним енергетиком на Уралі, керівником групи проектного інституту “Важкопромелектропроект” (м. Дніпропетровськ та м. Київ), був безпосередньо причетним до пуску цехів промислових підприємств міст Дніпродзержинська, Нікополя, Марганця. Упродовж 3-х років він перебував у Арабській республіці Єгипет і як інженер-наладчик узяв безпосередню участь у спорудженні промислового гіганта Африки – Хелуанського металургійного комбінату, що був зведений за допомогою СРСР. Потім працював заступником Генерального директора об’єднання “Промбудматеріали”, заступником директора склозаводу (м. Київ), а нині перебуває на посаді головного інженера проектування науково-виробничої фірми “Вікорт”¹⁰.

Микола Іванович Пазиненко працював на різних підприємствах хімічної промисловості понад 30 років, обіймаючи посади інженера, інженера-конструктора, керівника підрозділу. Потім він виконував обов’язки державного технічного інспектора Подільського територіального управління держохорони праці. Від 2005 р. – заступник начальника відділу ТОВ “Науково-дослідне виробничо-технологічне бюро” (м. Вінниця), паралельно викладав спецдисципліни на учбово-

виробничому комбінаті. За багаторічну добросовісну працю Микола Іванович відзначений Срібною медаллю ВДНГ СРСР та численними грамотами¹¹.

Талановитим інженером-конструктором зарекомендував себе **Валерій Борисович Короленко**, який довгі роки працював на Чугуївському авіаремонтному заводі. Побував він із інтернаціональною місією в ДРА (Афганістан), там упродовж трьох років Валерій Борисович виконував обов'язки консультанта головного конструктора авіаремонтного заводу військового гарнізону м. Баграм¹².

З деревообробною галуззю пов'язана трудова біографія **Івана Давидовича Ігнатенка**. Кілька років він був директором Черкаського деревообробного комбінату, на той час потужного підприємства нашого краю¹³.

На відповідальній посаді заступника директора Золотоніського району електричних мереж вже понад 10 років працює **Олексій Іванович Пилипенко**. Він керує енергозбутом та комерційною діяльністю цієї провідної енергетичної організації Черкащини¹⁴.

Частина чапаєвських випускників облюбували овіяну романтикою професію геолога. 37 років провів у геологічних пошуках випускник Чапаєвської школи та геологічного факультету Дніпропетровського держуніверситету **Василь Юхимович Савісько**. Його трудова біографія пов'язана з Кіровським виробничо-геологічним управлінням (м. Київ). На посадах старшого, головного геолога і начальника експедицій (загалом – 5-ти) він організовував проведення пошуково-дослідницьких робіт з метою виявлення покладів уранових руд та інших корисних копалин на території України, Білорусії, Молдавії і Півдня Росії. Експедиціям Савіська разом з іншими вдалося відкрити 2 поклади урану (зокрема, Адамівське, біля м. Слов'янськ) та один буровугільний басейн. Довелося Василеві Юхимовичу упродовж майже 8-ми років попрацювати і в Німецькій Демократичній Республіці, куди він був відряджений Міністерством геології СРСР для проведення пошукових робіт

у складі радянсько-німецького акціонерного управління (там він працював на посаді начальника відділу). Багаторічна й плідна праця Савіська в галузі геологорозвідки відзначена орденом “Знак Пошани”, Золотою медаллю ВДНГ СРСР та нагородами НДР¹⁵.

По закінченню Дніпропетровського гірничого інституту **Іван Сергійович Сущенко** працював техніком Амурської геологічної експедиції, потім старшим геологом і начальником експедиції Північно-Східного та Камчатського геологічних управлінь. Упродовж кількох років перебував у Республіці Конго, де організував роботу геологічної експедиції в пошуках золотоносних порід. Віддавши геологічним дослідженням майже 20 років, Іван Сергійович завершив свою трудову біографію на посадах інженера проектного інституту Укрдінпроводгосп та помічника лісничого Деньгівського лісництва. Ветеран війни та геологорозвідки нагороджений багатьма державними та відомчими відзнаками¹⁶.

Майже все своє життя працював у лісівництві **Михайло Степанович Лупина**. Понад 20 років він обіймав посаду генерального директора відомого виробничого об'єднання “Приморськліс” (Далекий Схід). Від 1982 р. працював у Міністерстві лісового господарства України, де очолював управління, потім був заступником міністра. З ліквідацією міністерства у 1991 р. став одним із очільників корпорації “Укрліс”. Звитяжна праця Михайла Степановича в лісівництві відзначена орденами Жовтневої революції, Трудового Червоного Прапора, “Знак Пошани” та медалями¹⁷.

З лісовим господарством пов'язана й трудова біографія **Юрія Микитовича Гусака**. Він понад 20 років був очільником знаного в нашому краї підприємства – Уманського держлісгоспу. Юрій Микитович надав вагому й безкорисливу допомогу в справі озеленення подвір'я рідної школи, виділивши для цього необхідний посадковий матеріал. Праця відомого лісівника поцінована Срібною медаллю ВДНГ СРСР та відзнакою “За бездоганну службу в лісовому господарстві та лісовій охороні” усіх 3-х ступенів¹⁸.

А **Михайло Опанасович Юдченко** все своє життя присвятив будівельній галузі. На підприємствах будівельної індустрії столиці та в ДМК* № 1 Головкиївміськбуду він пройшов шлях від майстра до головного інженера, узяв безпосередню участь у спорудженні готелю “Україна”, кінотеатру “Україна” та інших об’єктів житлового та громадського призначення столиці. Від 1975 р. працював начальником відділу впровадження нової техніки об’єднання “Укрміжколгоспбуд”, а потім, упродовж майже 3-х років, перебував у Народній Республіці Ангола, допомагаючи місцевим будівельникам у зведенні Мавзолею колишнього Президента А. А. Нето.

Від 1986 до 1998 р. Михайло Опанасович обіймав відповідальні посади в Держагропромі України та відповідних міністерствах- правонаступниках. Як заступникові начальника управління, йому було довірено надзвичайно відповідальну ділянку роботи: організувати проектну діяльність та курувати питання впровадження досягнень науково-технічного прогресу в практику сільського будівництва. Значний особистий внесок Юдченко зробив у опрацювання та реалізацію галузевої програми відомчих норм технологічного й будівельного проектування об’єктів сільськогосподарського призначення, створення відповідної державної нормативної бази.

За вагомі заслуги в галузі аграрного будівництва Михайла Опанасовича обрано дійсним членом Академії будівництва та присвоєно почесне звання “Заслужений будівельник України”¹⁹.

Василь Тарасович Стрижак за 43 роки роботи в будівництві пройшов шлях від майстра до заступника керуючого будівельним трестом у м. Новгород. Під його керівництвом споруджено сотні об’єктів виробничої й соціальної сфер. Заслуги Стрижака в будівельній галузі відзначено званням “Заслужений будівельник Російської Федерації” (Указ Президента РФ від 30. 12. 2005 р.) та медаллю “За трудову доблесть”²⁰.

* ДМК – домобудівельний комбінат.

Знаним організатором будівельної галузі нашого краю став **Микола Тимофійович Сорока**. Він очолював Золотоніську ПМК-216 та БМУ-42*²¹.

Залишили свій слід випускники школи і в транспортній галузі. **Юрій Гнатович Тертишник** після закінчення Харківського інституту інженерів транспорту працював черговим, маневровим диспетчером, начальником станції, заступником начальника відділення Донецької залізниці. Понад 20 років працював інструктором, завідувачем сектором, начальником відділу транспорту та зв'язку ЦК Компартії України. Від 1989 р. обіймав посаду заступника міністра автомобільного транспорту. Понад 8 років представляв Україну в авторитетній міжнародній організації “Європа-Кавказ-Азія” (у рамках багаторічної угоди про розвиток міжнародного транспортного коридору). За багаторічну працю в транспортній галузі нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора, “Знак Пошани”, медалями та відомчими нагородами²².

Сергій Якович Карпенко отримав фах інженера-електромеханіка в Дніпропетровському інституті інженерів транспорту. Працював електромеханіком, інженером, начальником управління на Південно-Західній залізниці. Від 1997 р. обіймав посаду начальника управління Державної адміністрації залізничного транспорту, а з 2002 р. – першого заступника начальника головного управління електрофікації ДАЗТ при Міністерстві транспорту України. Сергію Яковичу присвоєно звання “Почесний залізничник України” та нагороджено знаком “Залізнична слава 3-го ступеня”²³.

Понад 30 років свого життя віддав залізничному транспорту **Микола Григорович Карпенко**. Він самовіддано працював у локомотивних депо вузлових станцій Києва та Гребінки, пройшов шлях від слюсаря до заступника начальника депо. Багаторічна трудова діяльність Миколи Григоровича відзначена

* М. Т. Сорока наприкінці 1970-х – поч. 80-х рр. був головою правління колгоспу ім. Чапаєва.

високими державними нагородами: орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора та медалями²⁴.

Сергій Іванович Щериця закінчив Українську державну академію залізничного транспорту (м. Харків) за спеціальністю “організація перевезень та управління”. Працюючи на залізниці всього 5 років, він устиг пройти багатьма щаблями службової кар’єри, виконуючи обов’язки чергового роз’їзду, сигналіста, регулювальника, оператора, чергового, інженера-технолога, заступника начальника станції Черкаси. Нині Сергій Іванович обіймає посаду заступника директора з експлуатації Черкаської філії ВАТ “Київ-Дніпровське міжгалузеве підприємство промислового залізничного транспорту” (МППЗТ)²⁵.

У столичних навчальних закладах: технікумі річкового транспорту та Державній академії водного транспорту здобув спеціальну освіту **Володимир Васильович Мироненко**. Загальний стаж його роботи на флоті – понад 35 років. Як капітан, він водив судна з підводними крилами та вантажні судна, нині працює в Українському дунайському пароплаванні. Він є капітаном трюмного суховантажу класу ріка-море (Дніпро – Чорне море – Дунай). Під його орудою судно доставляє вантажі в Румунію, Болгарію, Угорщину, Сербію і Хорватію. Володимир Васильович відзначений багатьма відомчими нагородами²⁶.

Майже 50 років – таким трудовим стажем роботи в Українському дунайському пароплаванні може похвалитися **Іван Іванович Одарченко**. На Дунаї й Чорному морі він служив матросом, інженером, старшим помічником капітана корабля, довгі роки очолював інспекторську службу кадрів вказаного пароплавання. То ж цілком заслужено йому присвоєно звання “Почесний працівник Дунайського пароплавання”²⁷.

Іван Васильович Ус понад 40 років працює в галузі зв’язку. Він обіймав відповідальні посади начальника цеху, головного інженера центру телефонно-телеграфного зв’язку (м. Черкаси). Останнім часом Іван Васильович є провідним інженером-енергетиком центру технічного забезпечення між-

міського телефонно-телеграфного зв'язку Черкаської філії ВАТ “Укртелеком”²⁸.

Упродовж довгих років головним інженером відділу обласного управління міжміських ліній зв'язку працював **Петро Антонович Завалко**. Як досвідченому організаторові йому було довірено очолити регіональний центр технічної експлуатації сільських з'єднувальних ліній ВАТ “Укртелеком”²⁹.

Агропромисловий комплекс і торгівля

Тисячі випускників школи, як це й належить дітям села, присвятили себе благородній справі дарувати людям хліб і до хліба. У історії школи назавжди вписано ім'я Героя Соціалістичної Праці **Марфи Олексіївни Марченко**. Народилася 16 червня 1925 р. в с. Чапаєвка. Навчалася в місцевій школі, у період нацистської окупації була примусово вивезена до Німеччини. Після повернення в рідне село від 1945 р. до 1983 р. працювала дояркою на молочно-товарній фермі. За високі удої молока (понад 4,5 тис. кг на корову) Указом Президії Верховної Ради від 23 березня 1966 р. була удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці. Нагороджена орденами Леніна, Жовтневої революції і Трудового Червоного Прапора. Обиралася депутатом обласної і районної рад, брала активну участь у громадському житті краю. Померла 28 вересня 2001 р.

Послідовницею М. О. Марченко була її колега й подруга **Настя Кузьмівна Марченко (Пилипенко)**. Її високі виробничі досягнення в молочному тваринництві поціновані орденом Леніна.

Далеко за межами Чапаєвки минула слава про свино-товарну ферму місцевого колгоспу. Її багаторічним очільником був **Віктор Гордійович Вовк** – кавалер орденів Жовтневої революції та “Знак Пошани”. Його дружина, знатна свинарка **Марія Іванівна Вовк (Пошиваник)**, отримала за свою звитяжну працю орден Леніна, а її молодша колега **Марія Іванівна Швець (Пристапа)** – орден “Знак Пошани”.

Високих виробничих показників досягала пташниця колгоспу ім. Чапаєва **Ганна Митрофанівна Воскобійник (Гончар)**. Вона була нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора.

Гідно представляли рідну школу колгоспні механізатори. Близько 20 років очолював тракторну бригаду № 1 **Василь Якович Понятовський**, він став кавалером орденів Жовтневої революції та “Знак Пошани”. Його молодша колега **Олександра Володимирівна Шевченко (Міщенко)** понад десятиріччя керувала роботою зразкової тракторної бригади № 2 і була відзначена орденом Трудової Слави 3-го ступеня. Кавалерами державних нагород стали й трактористи **Микола Федорович Денисенко** та **Микола Максимович Береза**. Першого нагородили орденом Трудового Червоного Прапора, другого – Трудової Слави 3-го ступеня.

Сотні виробничих та соціально-культурних об’єктів у Чапаєвці з’явилися завдяки організаторському хисту та працелюбності бригадира колгоспної будівельної бригади **Артема Семеновича Заїки**. Його самовіддана праця відзначена орденом Трудового Червоного Прапора.

Благородну справу А. С. Заїки продовжив син – **Андрій Артемович**, який понад 10 років очолював колгоспну буд-бригаду. Десятки колишніх випускників школи, які працювали на полях і фермах колгоспу ім. Чапаєва та інших сільгосп-підприємств, були нагороджені медалями та іншими відзнаками³⁰.

Іван Артемович Заїка працював зоотехніком, головним спеціалістом районного управління сільського господарства. Організаторські здібності та фаховість молодого спеціаліста були помічені владою і йому було запрошено на посаду інструктора сільгоспвідділу Черкаського обкому КПУ. Подальші ж сторінки трудової біографії Івана Артемовича були пов’язані з органами народного контролю³¹. Посаду інструктора сільськогосподарського відділу Дніпропетровського обкому КПУ довгі роки обіймав **Андрій Петрович Бобрика**³².

Шлях від механізатора до голови колгоспу (очолював колгосп ім. Чапаєва у 1970-х рр.), директора радгоспу, головного спеціаліста управління економіки Бобринської райдержадміністрації (Кіровоградська область) пройшов **Петро Артемович Заїка**. Його хліборобсько-організаторська праця відзначена державними нагородами: орденом “Знак Пошани” та медалями³³.

Довоєнний випускник Чапаєвської школи **Семен Олексійович Кривицький** майже 20 років очолював виробниче об'єднання “Золотоніська райсільгосптехніка” (згодом – РТП). За видатні заслуги у сфері матеріально-технічного забезпечення сільсько-господарської діяльності йому було присвоєно почесне звання “Заслужений працівник сільського господарства УРСР” та відзначено орденами Трудового Червоного Прапора, “Знак Пошани” (двома) і медалями. До речі, Семен Олексійович після виходу на заслужений відпочинок багато років був головою Золотоніської районної організації ветеранів війни та праці. Вона була визнана однією з кращих в Україні, за що Президент України в 1999 р. вручив її очільнику високу відзнаку – орден “За заслуги 3-го ст.”³⁴.

Микола Антонович Завалко довгий час обіймав посаду заступника голови правління уславленого господарства – колгоспу “Радянська Україна” (с. Іркліїв Чорнобаївського району), очільником якого був Герой Соціалістичної Праці Лука Олексійович Іванищенко. Нагромадивши необхідний досвід роботи під наставництвом відомого аграрного достойника, Микола Антонович пішов на самостійні управлінські “хліби”, очоливши правління колгоспу ім. Щорса с. Ревбинці (Чорнобаївщина). Під головуванням Завалка господарство відзначилося високою врожайністю полів та продуктивністю ферм і було нагороджене доволі престижною на ті часи відзнакою – Перехідним Червоним прапором ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ (1988 р.) Самовіддана праця Миколи Антоновича на управлінській ниві поцінована державною нагородою: орденом “Знак Пошани”³⁵.

Посаду заступника голови правління відомого в Черкаському краї своїми високими виробничими показниками

господарства – колгоспу “Родина” (сmt Чорнобай) обіймав **Анатолій Григорович Іващенко**. Його багаторічна праця в сільському господарстві відзначена медаллю “За трудову доблесть”³⁶.

Понад 35 років самовіддано працював у тваринницькій галузі **Іван Ілліч Вовчанівський**. Він обіймав посади головного зоотехніка у одному з господарств на Чернігівщині, Шрамківській племстанції, головного спеціаліста Драбівського районного управління сільського господарства. Займався науково-дослідницькою роботою, працюючи науковим співробітником Черкаської обласної сільськогосподарської дослідної станції та зональної агрохімлабораторії (відділ аналізу кормів). Його нагороджено медаллю “За доблесну працю. В ознаменування 100-річчя від дня народження В. І. Леніна” та відомчими відзнаками³⁷.

Микола Павлович Хвиль працював старшим науковим співробітником Миколаївської дослідної станції, займаючися селекцією нових сортів злакових культур. Упродовж 20 років він обіймав посаду директора Черкаської філії Сімферопольського проектного інституту “Діпросад”, співробітники якого розробляють проекти садів та виноградників України³⁸.

Понад десятиліття інженерну службу Миронівського хлібоприймального підприємства очолює **Сергій Володимирович Кравченко**. За сумлінну творчу працю його відзначено численними грамотами³⁹.

Багато колишніх учнів Чапаєвської школи працювали й працюють в системі меліорації. 40 років життя віддав водному господарству нашого краю **Андрій Антонович Вовк**, який майже чверть віку очолює Правобережне міжрайонне управління водного господарства. Його праця поцінована Почесною грамотою Кабінету Міністрів України та відзнакою Держводгоспу⁴⁰.

Його брат **Володимир Антонович Вовк** вже майже 10 років обіймає посаду начальника Лівобережного МУВГ. Його нагороджено відомчими та регіональними грамотами. Головним

інженером цієї ж організації працює перспективний фахівець **Микола Григорович Поповіченко**. Високі виробничих показників домогся екскаваторник названого підприємства **Михайло Семенович Гусак**, його нагороджено медаллю “За трудову доблесть”⁴¹.

Сергій Петрович Заболотний працював інженером, керівником проектної групи, начальником відділу регіональних водногосподарських організацій. Від 1998 р. він обіймає відповідальну посаду головного інженера Черкаського обласного виробничого управління меліорації і водного господарства, нагороджений Почесною грамотою облдержадміністрації та відомчими відзнаками⁴².

Залишили свій слід чапаєвські випускники і в сфері торгівлі та громадського харчування. Понад 35 років працювала в цій життєво важливій галузі **Зінаїда Юхимівна Прокопович (Бич)**, пройшовши шлях від рахівника сільпо до головного бухгалтера великих торгівельних організацій. Від 1984 р. аж до виходу на заслужений відпочинок (1995 р.) вона обіймала відповідальну посаду головбуха Тернопільської обласної бази Укрм'ясомолторгу “Тернопілля”. Зінаїда Юхимівна зворушливо опікувалася молодого зміною, передаючи початківцям секрети професійної майстерності, у 1984 р. стала лауреатом регіонального конкурсу “Кращий наставник молоді”. За багаторічну самовіддану працю указом Президії Верховної Ради УРСР від 10 липня 1988 р. їй було присвоєно почесне звання “Заслужений працівник торгівлі УРСР”.

Довгі роки працювала завідувачкою виробництва низки підприємств громадського харчування м. Черкаси **Евеліна Азретівна Тимченко (Еркенова)***. Найбільш плідний і тривалий період її діяльності на цій ниві пов'язаний із відомим підприємством військової промисловості – Черкаським заводом “Фотоприлад”. Завдяки невтомній організаторсько-творчій праці Евеліни Азретівни заводська їдальня набула слави найкращої в місті⁴³.

* *Батько Евеліни Азретівни – карачаївець, фронтовик, військовий льотчик; мама – уродженка Чапаєвки.*

Освіта та наука

Сотні випускників школи присвятили себе благородній освітянській справі. Для прикладу, з 26 десятикласників 1-го випуску школи у статусі середньої (1936 р.) рівно половина облюбувала педагогічну професію. Учителями стали й 10 випускників “вогняного” 1941 р.

В історію української освіти вписано ім'я **Антон Наумовича Хвиля**. Близько піввіку він працював на благородній ниві навчання й виховання підростаючого покоління, викладав фізкультуру, біологію, керував гуртковою роботою. Та найбільш плідною виявилася його педагогічна діяльність на посаді директора Новоселицької середньої школи (Катеринопільщина), яку він обіймав 27 років. Цей заклад завдяки творчому підходу до справи та вмілому керівництву Антона Наумовича став знаним на освітянських теренах України насамперед зразковою організацією трудового навчання. Зокрема, в 1960 – 1970-х рр. тут працювала одна з найкращих у республіці виробнича бригада, на оброблюваних її членами полях проводилися ефективна дослідницька робота. Стараннями директора було збудовано нове приміщення школи, створено зразкову навчально-матеріальну базу. Відомий в Україні освітній заклад було нагороджено Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР, а успіхи його очільника на творчо-управлінській ниві відзначено почесним званням “Заслужений учитель Української РСР” (Постанова Верховної Ради УРСР від 21 липня 1981 р.). Окрім цього, А. Н. Хвиль нагороджений орденом “Знак Пошани” (1971 р.), медаллю “За трудову доблесть. В ознаменування 100-річчя від дня народження В. І. Леніна”, значком “Відмінник народної освіти” та грамотами різного рівня⁴⁴.

Серед відомих достойників освіти чільне місце посідає **Тетяна Іванівна Бойко**. Вона вже майже 40 років працює вчителькою рідної мови та літератури у м. Тетіїв.* Учителька

* На Тетіївщині народився відомий український поет І. Ф. Драч.

нагромадила справді унікальний досвід викладання української мови та літератури, виховання учнів в дусі поваги до рідного слова, українських традицій. Нею створено зразковий предметний кабінет, багатющу навчально-методичну базу, що дає змогу проводити уроки та позакласні заходи на високому фаховому рівні. Тетяна Іванівна успішно керує роботою започаткованої нею обласної школи передового педагогічного досвіду (авторської). Вона виборювала звання лауреата та дипломанта багатьох учительських конкурсів, а її вихованці постійно стають переможцями районних та обласних олімпіад, конкурсів-захистів учнівських наукових робіт обласного відділення Малої академії наук. Уже понад чверть віку Бойко керує учнівською літературною студією “Джерела”, турботливо опікується талановитою молоддю.

Відома вчителька щедро ділиться досвідом своєї роботи і через публікації. Побачили світ три її методичні видання (“Літературні обрії Тетіївщини”, “Вивчення творів Івана Драча в 11 класі”, “Наші земляки – новелісти”) та понад 50 статей у педагогічній і масовій періодиці. Вона також є укладачем авторської навчальної програми з літературно-мистецького краєзнавства. Т. І. Бойко стала делегаткою V з’їзду вчителів УРСР (1987 р.) та IV міжнародного форуму українців (2006 р.).

Звитяжна праця педагога дістала високе суспільне визнання. Указом Президента України від 12 листопада 2003 р. їй було присвоєне почесне звання “Заслужений учитель України”. Тетяна Іванівна нагороджена значками “Відмінник освіти СРСР” та “Відмінник народної освіти” (УРСР), численними грамотами⁴⁵.

Василь Якович Пилипенко (закінчив школу з відмінним атестатом у 1941 р.) працював викладачем Петрівського (Одещина), Прилуцького технікумів гідромеліорації. Та найбільш тривалий і плідний період його педагогічної діяльності пов’язаний з Черкаським технікумом електрифікації, де Василь Якович упродовж 24 років викладав геодезію, гідрологію та гідрометрію. Напрацювавши досвід підготовки фахівців-меліораторів, він у співавторстві видав підручник для

середніх спеціальних навчальних закладів “Гідрологія і гідрометрія” (українською та російською мовами, видані в Києві й Ленінграді)⁴⁶.

Колишній фронтвик **Дмитро Михайлович Клименко** викладав у Костопільському педучилищі, а потім упродовж чверть віку обіймав посаду директора міської школи. Його було обрано депутатом Верховної ради УРСР і він, використовуючи високий статус народного обранця, зробив значний внесок у розбудову соціальної інфраструктури рідного міста. Враховуючи великі заслуги Дмитра Михайловича у воєнних і трудових буднях, міська рада присвоїла ветерану звання “Почесний громадянин м. Костопіль”⁴⁷.

Майже два десятиліття обіймала посаду заступника директора з навчально-виховної роботи Білоцерківського медичного училища **Марія Дмитрівна Калашник**, яка користувалася неабияким авторитетом серед педагогічного та учнівського загалу. Значками “Відмінник народної освіти” та медалями була відзначена багаторічна праця на освітянській ниві **Мотрони Іванівни Пилипенко та Марії Костянтинівни Шевченко**⁴⁸.

Близько піввіку становить педагогічний стаж **Олексія Андріановича Даника**. Він працював учителем російської мови й літератури, директором Черкаської школи №6. Та найбільш тривалий період його трудової біографії пов’язаний зі службою в керівних органах освіти. Від 1953 до 1961 р. він обіймав посаду інспектора Лисянського райвно, а потім упродовж 22-х років поспіль – провідного інспектора Черкаського обласного відділу народної освіти. Олексія Андріановича нагороджено значком “Відмінник народної освіти”, кількома грамотами Міністерства народної освіти УРСР та облвно^{*49}.

Антоніна Миколаївна Завалко (Прищепна) завідувала кабінетом російської мови та літератури Черкаського обласного інституту вдосконалення вчителів (нині – обласний інститут

* Син О. А. Даника – Володимир Олексійович Даник – відомий на Черкащині поет, член Національної спілки письменників України, лауреат всеукраїнських та міжнародних конкурсів.

післядипломної освіти). Нині вона викладає в Черкаській гімназії №31, її перу належить низка методичних публікацій у різних галузевих виданнях. Багаторічна праця на освітянській ниві вчителя-методиста Завалко поцінована значками “Відмінник освіти СРСР”, “Відмінник народної освіти” (УРСР) та численними грамотами різних рівнів⁵⁰.

Провідним інспектором Гощанського районного відділу освіти (Рівненська обл.) майже 20 років працював **Андрій Семенович Прилішко**. Десятки років він віддав і практичній роботі, викладаючи історію й географію та обіймаючи посади заступника директора, а потім і директора школи. Багаторічна праця ветерана відзначена медаллю А. С. Макаренка та значком “Відмінник народної освіти”⁵¹.

Ірина Василівна Малько закінчила школу зі срібною медаллю, здобула педагогічний фах у ВНЗ, довгі роки працювала вчителькою початкових класів. Нині вона обіймає посаду директорки приватної школи “Шанс” у Києві⁵².

Понад 3 десятиліття викладала біологію в Чорнобаївській школі №2 **Валентина Григорівна Пошиваник (Гурба)**. Найбільшим же її життєвим надбанням є те, що Валентина Григорівна народила та виховала 6 дітей, за що відзначена “Медаллю материнства” 1-го та 2-го ст.^{*53}

А **Ольга Григорівна Білик (Івахницька)** дала життя та вивела в люди 8 дітей. Її материнський подвиг поціновано почесним званням “Мати-героїня” (Указ Президента України №339 від 3.05 2006 р.), орденом “Материнська слава” 3-го ст.^{**} та медалями⁵⁴.

Майже 30-річний стаж напрацював у системі професійно-технічної освіти **Леонід Миколайович Осокін**. Уся його трудова біографія пов’язана з одним, знаним у нашому краї освітнім закладом – Черкаським ПТУ № 8, нині – це вище професійне

* “Медаллю материнства” 1-го ст. нагороджували матерів, які народили й виховали 6 дітей, а 2-го ст. – 5.

** Орденом “Материнська слава” 3-го ст. нагороджували матерів, які народили й виховали 7 дітей.

училище ім. Г. Ф. Короленка. Тут Леонід Миколайович працював майстром виробничого навчання, викладачем і впродовж 9 років – директором закладу. Нині він знову повернувся до викладацької роботи, має вищу кваліфікаційну категорію і звання старшого викладача. Досвідом своєї роботи неодноразово ділився на всеукраїнських та регіональних конференціях і семінарах, має десятки публікацій у методичних виданнях та періодиці. Багаторічна праця Л. М. Осокіна у справі підготовки кваліфікованих робітничих кадрів відзначена знаком “Відмінник освіти України” та численними грамотами⁵⁵.

Кілька років поспіль працює викладачем Черкаського комерційного технікуму недавній випускник школи **Владислав Іванович Дорощ**. Молодий педагог викладає студентам правознавчі дисципліни⁵⁶.

Залишили свій вагомий слід чапаєвські випускники і в царині вищої освіти, академічної та прикладної науки. Вченим з європейським іменем у галузі біологічних наук став випускник школи **Гаврило Іванович Білик**. Доктор біологічних наук, професор, член-коресподент АН України, він понад 40 років працював у Інституті ботаніки Академії наук УРСР на посадах старшого наукового співробітника, вченого секретаря, завідувача відділу, заступника директора, а від 1963 до 1968 р. – директора цієї провідної науково-дослідної установи.

Професором Біликом написано понад 150 наукових праць, в тому числі 5 монографій (2 – у співавторстві). Він був провідним вченим у галузі геоботанічного районування, картографування, ботанічної географії, флористики, екології. Результати його наукових досліджень лягли в основу цінних рекомендацій та розробок раціонального використання і збереження рослинних ресурсів України, меліорації засолених угідь та підвищення продуктивності пасовищ і сіножатей. Вченим відкрито кілька нових для науки біологічних видів, здійснено оригінальну кваліфікацію степової рослинності.

Найбільш відомими його працями є книги “Рослинність Нижнього Подніпров’я”, “Рослинність засолених ґрунтів

України, їх розвиток, використання та поліпшення”, “Степи, кам’янисті відслонення, піски”.

Упродовж 5 років Гаврило Іванович був головним редактором “Українського ботанічного журналу”, а також членом редколегії Української сільськогосподарської енциклопедії, обирався віце-президентом Українського ботанічного товариства. Він мав багато учнів та послідовників, під його керівництвом захищено десятки кандидатських та докторських дисертацій. Подвижницька праця професора Білика відзначена орденом Трудового Червоного Прапора, медалями, а також премією ім. М. Холодного АН УРСР⁵⁷.

Від сільського хлопця до міжнародного чиновника ООН – такий карколомний життєвий стрибок здійснив випускник Чапаєвської школи **Іван Федорович Вовк**. Він здобув фах геолога в технікумі та на геологічному факультеті Київського державного університету (закінчив з відзнакою). Окрім цього, ще й закінчив з відмінним дипломом вечірнє відділення фізичного факультету Київського держуніверситету ім. Т. Шевченка (за спеціальністю ядерна фізика). Деякий час працював гідрогеологом та начальником науково-дослідницького відділу Українського геологорозвідувального НДІ, виконував наукові дослідження з питань регіональної гідрогеології України, меліорації земель, ресурсів та хімічного складу підземних вод, узяв участь у виданні колективної монографії. Результати досліджень уможливили успішний захист ним у 1967 р. кандидатської дисертації.

Від 1971 р. Іван Федорович працював старшим науковим співробітником, завідувачем відділу Інституту геологічних наук АН УРСР. У той плідний період своєї наукової діяльності він блискуче захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня доктора геолого-мінералогічних наук (1977 р.) і опублікував монографію, в якій обґрунтував нову концепцію геохімічної ролі радіоаналізу підземних вод (Москва, 1979 р.).

Великі наукові заслуги І. Ф. Вовка, його нев’яуча творча енергія були помічені керівництвом Академії наук і в 1983 р.

йому було довірено представляти СРСР у Міжнародному агентстві з атомної енергії (МАГАТЕ, м. Відень*) на посаді провідного співробітника та старшого радника МЗС України (посада рівня Р-5 з дипломатичним статусом ООН).

Після 5-річного перебування в Україні на посадах головного наукового співробітника Інституту геохімії та фізики мінералів НАН України і радника міністра охорони навколишнього природного середовища у 1994 р. Іван Федорович знову повертається до Відня на вже звичне місце старшого наукового співробітника МАГАТЕ. Тут він відповідав за підготовку стандартів і нормативних документів цієї відомої міжнародної організації з питань безпеки захоронення радіоактивних відходів, брав участь у підготовці та проведенні міжнародних конференцій з радіаційної тематики.

Від 1999 р. професор Вовк – пенсіонер ООН і одночасно позаштатний консультант МАГАТЕ з питань безпечного поводження з радіонуклідами проживає у Відні. Відомий вчений у галузі геології та мінералогії, І. Ф. Вовк став автором понад 200 наукових праць – монографій, науково-популярних і художньо-документальних книг, статей, винаходів. Близько третини публікацій побачили світ у міжнародних виданнях англійською мовою**.

Серед його найбільш відомих українському читачеві книжок слід виділити такі: “Походження гідросфери землі” (К.: Знання, 1975), “Чиста вода – проблема віку” (К., Знання, 1984), “Услід за променем” (К., Веселка, 1985), “Рассолы кристалического фундамента щитов” (монографія, К.: Наукова думка, 1982).

За унікальний внесок у розвиток фундаментальної та прикладної науки, невтомну організаторську діяльність І. Ф. Вовка відзначено особистою подякою Генерального директора МАГАТЕ, лауреата Нобелівської премії Мохамеда ель Барадея***58.

* У Відні знаходиться штаб-квартира МАГАТЕ.

** І. Ф. Вовк вільно володіє англійською та німецькою мовами.

*** Син І. Ф. Вовка – Віктор Іванович Вовк є асоційованим членом *всесвітньої інтелектуальної організації “Римський клуб”*.

Біля першоджерел вітчизняної кібернетики стояв **Анатолій Анастасійович Тимченко**. Після закінчення Київського політехнічного інституту та аспірантури він понад 24 роки (від 1967 до 1991 р.) працював у провідній науковій установі України – Інституті кібернетики ім. В. Глушкова Академії наук.

У цій провідній дослідницькій структурі він пройшов шлях від молодшого наукового співробітника до завідувача відділу системних досліджень. У 1970 р. захистив кандидатську, а в 1991 р. докторську дисертацію на актуальну тему “Наукові основи та методи управління в завданнях автоматизованого проектування логіко-динамічних систем” (науковий консультант – академік АН України В. І. Скуріхін).

Продуктивна наукова й організаційна діяльність професора Тимченка в Інституті кібернетики супроводжувалася великою кількістю публікацій та вагомими науковими результатами в багатьох напрямках технічної кібернетики (зокрема, в теоріях нелінійних інваріативних систем керування логіко-динамічних систем, методах системного проектування та програмування тощо). Створені ним пакети прикладних програм завоювали призове місце на ВДНГ УРСР у 1984 р. За сумісництвом професор викладав інформатику та основи обчислювальної техніки в Київському інституті інженерів цивільної авіації.

Від 1991 р. і до сьогодні Анатолій Анатолійович працює в Черкаському інженерно-технологічному університеті на посаді декана створеного ним факультету інформаційних технологій і систем та завідувачем кафедри. Він уміло поєднує організаторську, викладацьку та наукову роботу. Під керівництвом та за допомогою професора Тимченка захищено близько 30 кандидатських та 5 докторських дисертацій. За його ініціативи створено Черкаське науково-виробниче відділення Міжнародної академії комп’ютерних наук та регіональне відділення Інституту кібернетики ім. Глушкова НАН України.

У творчому доробку А. А. Тимченка – понад 20 препринтів* Інституту кібернетики, 50 статей у наукових журналах та

* *Препринт – попередня публікація результатів наукових досліджень засобами оперативної поліграфії невеликим накладом.*

збірниках, 2 монографії, підручник для ВНЗ у 2-х книгах (із грифом МОН). Він доповідав на понад 100 наукових конференціях і семінарах, особисто організував близько 40 наукових форумів.

За великий внесок професора Тимченка у розвиток світової інформатики його в 1993 р. було обрано академіком Міжнародної академії комп'ютерних наук та систем, а в 1996 р. – дійсним членом Нью-Йоркської академії наук. Анатолій Анастасійович нагороджений медалями та численними відомчими відзнаками⁵⁹.

Майже чотири десятиліття викладав у провідному ВНЗ Ленінграду – військово-механічному інституті – колишній випускник і вчитель Чапаєвської школи **Михайло Миколайович Пилипенко**. Він успішно захистив дисертації і здобув учені ступені кандидата, а потім і доктора технічних наук. Професор Пилипенко став автором близько 100 публікацій, в тому числі монографії, брошур та наукових статей⁶⁰.

Його племінник **Борис Федосійович Пилипенко** закінчив Українську сільськогосподарську академію та аспірантуру при Українському науково-дослідному інституті лісового господарства. У 1966 р. захистив кандидатську дисертацію з біологічних наук. Майже все його творче життя пов'язане з Інститутом шовківництва Української академії аграрних наук (м. Харків). Тут він пропрацював понад чверть віку, посідаючи послідовно посади старшого наукового співробітника, завідувача відділу і заступника директора з наукової роботи. У 1998 р. Борис Федосійович успішно захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня доктора сільськогосподарських наук. Він є відомим фахівцем у галузі біології рослин і тварин, автором понад 130 опублікованих праць – 3-х монографій, брошур, наукових статей. Професором Пилипенком запатентовано 5 авторських винаходів та кілька раціоналізаторських пропозицій. Він є багаторічним членом спеціалізованої вченої ради по захисту кандидатських та докторських дисертацій при Інституті тваринництва Української академії аграрних наук, має численних учнів та послідовників. За плідну наукову діяльність

нагороджений Срібною медаллю ВДНГ СРСР та багатьма відомчими відзнаками⁶¹.

У літописі історії школи своє чільне місце зайняв **Михайло Павлович Гусак**, і не лише як її багаторічний учитель, а й іменитий випускник. Його довоєнна викладацька діяльність пов'язана з рідною школою, Золотоніським педтехнікумом, Зінов'євським* (Кіровоградським) інститутом соціального виховання, Сталінабадським (нині Душанбінським) педагогічним інститутом (декан педфаку, проректор). У 1930-х рр. його було заарештовано за обвинуваченням у "націоналізмі" і він понад рік провів у місцях позбавлення волі.

Після війни Михайло Павлович працював у Черкаському педінституті старшим викладачем, став першим деканом створеного в 1949 р. факультету фізвиховання, захистив дисертацію, здобув вчений ступінь кандидата педагогічних наук, згодом – звання доцента. Понад 6 років працював завідувачем кафедри у Львівському педінституті, а в 1957 р. повернувся до Черкас і впродовж 11 років очолював кафедру педагогіки й психології педагогічного інституту, викладав студентам педагогіку до 1981 р.

Доцент Гусак – автор близько 100 друкованих праць, в тому числі й кількох окремих видань. Найбільш значиме з його творчого доробку – посібники "Закономірності процесу навчання", "Вступ до педагогіки", а також монографія "Моральне виховання старшокласників", брошури "Виховання свідомої дисципліни", "Про рівень вихованості старшокласників і створення виховуючих ситуацій".

Михайло Павлович відзначений медаллю А. С. Макаренка та іншими відомчими нагородами, удостоєний звання кращого викладача педагогіки**⁶².

* Кіровоград до 1934 р називався Зінов'євськом.

** Син М. П. Гусака – Андрій Михайлович – відомий український вчений у галузі фізики твердого тіла, доктор фізико-математичних наук, професор кафедри теоретичної фізики ЧНУ ім. Б. Хмельницького, увійшов до числа 100 найкращих вчених України.

А випускник школи **Михайло Іванович Брикун** присвятив своє життя філософській науці. Він закінчив аспірантуру при Інституті філософії АН УРСР, у 1967 р. успішно захистив дисертацію і здобув науковий ступінь кандидата філософських наук. Через 3 роки ВАК УРСР присвоїв Михайлу Івановичу вчене звання доцента.

Від 1966 р. розпочалася його викладацька діяльність у вищих навчальних закладах. Працював старшим викладачем Уманського педінституту, потім доцентом Ужгородського державного університету. У 1972 р. його було запрошено на посаду завідувача кафедри марксизму-ленінізму Білоцерківського сільськогосподарського інституту.

Національно-патріотична налаштованість доцента Брикуна, його послідовна боротьба проти русифікації навчально-виховного процесу викликала роздратування органів КДБ і стала підставою для його незаконного репресування. У березні 1975 р. “за вияви націоналізму” Михайла Івановича було виключено з лав КПРС, звільнено з посади завідувача кафедри та відсторонено від викладацької роботи. Відтоді й до виходу на пенсію у 1997 р. він працював майстром, а потім начальником відділу науково-технічної та економічної інформації, раціоналізації й винахідництва науково-виробничої фірми “Ферокерам”.

Доцентом Брикуном було опубліковано кілька десятків наукових статей та монографію. Основні напрямки його наукових досліджень – філософські теоретико-пізнавальні проблеми сучасного природознавства⁶³.

Відомим фахівцем у галузі напівпровідникової фізики став **Володимир Павлович Карпенко**. Він – кандидат технічних наук, вже 34 роки працює старшим науковим співробітником, а останнє десятиріччя – заступником директора Інституту фізики ім. академіка Іоффе Російської АН (м. Санкт-Петербург). Його перу належить понад 50 публікацій у науковій періодиці, в тому числі й зарубіжній⁶⁴.

Андрій Іванович Телятник закінчив фізичний факультет Київського державного університету, працював у Інституті

фізики АН УРСР на посаді інженера, згодом – головного інженера. Потім близько 10 років викладав на кафедрі фізики Київського політехнічного інституту. Та Андрія Івановича знову покликала до себе наука і він повернувся в академічне середовище. Аж до виходу на пенсію, понад 2 десятиліття, працював у Інституті фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського. Під керівництвом відомих учених – академіка К. Б. Яцимирського та професора Л. І. Бударіна він досліджував радіаційні дефекти у твердих тілах (вільні радикали, F-центри, “діркові” центри тощо), для чого розробив і спорудив установку електронного парамагнітного резонансу. Окрім цього, він вивчав реакції комплексоутворення фізичними методами. Дуже багато часу й енергії Андрій Іванович віддав справі апаратного, приладового забезпечення дослідницької роботи, завдяки чому співробітниками інституту було захищено десятки кандидатських та докторських дисертацій.

Результати ж своїх власних досліджень Телятник виклав у десятках наукових статей, що побачили світ на сторінках таких солідних видань, як “Український фізичний журнал”, “Вісник КПІ”, “Доклади Академії наук ССРСР”, “Acta crystallographica” та ін.⁶⁵

Доцент **Олег Іванович Пурський** викладав у Черкаському державному інженерно-технологічному університеті та Черкаському банківському інституті Української академії банківської справи НБУ. Успішно закінчивши докторантуру Київського національного університету ім. Т. Шевченка, він нещодавно захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня доктора фізико-математичних наук. Молодий вчений плідно працює в галузі фізики низьких температур (теплопровідність молекулярних кристалів), є автором понад 40 друкованих праць (статей, навчально-методичних посібників, у тому числі опублікованих у виданнях Великої Британії, Нідерландів, Російської Федерації, США, міжнародних фахових часописах та ін.)⁶⁶.

Олена Ярославівна Кресан належить до молодого покоління вчених, путівку в життя яким дала Чапаєвська школа. Закінчив-

ши аспірантуру, вона успішно захистила дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук (2001 р.), згодом їй було присвоєно вчене звання доцента кафедри англійської філології. Доцент Кресан викладає в Інституті іноземних мов Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, веде багатогранну наукову роботу. Вона – авторка близько 40 опублікованих праць з питань англійської лінгвістики (у тому числі – в іноземних виданнях), бере участь у роботі міжнародних та всеукраїнських наукових конференцій⁶⁷.

На кафедрі історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького працює недавня випускниця школи, кандидат історичних наук **Лариса Григорівна Голиш**. Вона займається дослідженнями в галузі воєнної історії та історичного краєзнавства, має у своєму творчому доробку близько 50 публікацій, у тому числі науково-популярну книгу (у спів-авторстві) та статті у фахових періодичних виданнях. Її дослідницька праця відзначена обласною краєзнавчою премією ім. М. Максимовича (2008 р.)⁶⁸.

Викладачем кафедри цивільного процесу знаного в Україні та за її межами ВНЗ – Харківської національної академії ім. Я. Мудрого – працює **Василь Васильович Масюк**. Молодий учений опублікував у науковій періодиці понад 15 статей і нещодавно захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата юридичних наук⁶⁹.

Охорона здоров'я

Багато випускників школи стояли і стоять на сторожі здоров'я людей, працюючи лікарями, фельдшерами, медсестрами та фармацевтами. У **Івана Павловича Кібальника** вже близько 55 років медичної практики. Так розпорядилася життєва доля, що практично вся його трудова біографія повністю пов'язана зі сферою охорони здоров'я Російської Федерації. Він працював хірургом-травматологом, здобув вищу

кваліфікаційну категорію, провів сотні складних операцій. 25 років завідував травматологічним відділенням міської лікарні м. Челябінськ, викладав у місцевому медичному інституті. Кібальник опублікував 9 наукових праць та запатентував 3 рацпропозиції, керував регіональною школою передового досвіду.

Заслуги відомого діяча охорони здоров'я дістали високу оцінку владних структур Російської Федерації. Указом Президента РФ В. В. Путіна йому було присвоєно почесне звання “Заслужений лікар Російської Федерації”. Також Івана Павловича нагороджено орденом “Знак Пошани”, медалями та численними відомчими нагородами⁷⁰.

Кілька десятиліть працювала науковим співробітником науково-дослідного інституту Міністерства охорони здоров'я УРСР **Марія Іванівна Снігур (Вовк)**. Вона опублікувала десятки наукових статей. А вінцем її дослідницької праці стала фундаментальна монографія “Харчування дітей”, яку по праву назвали настільною книгою для працівників усіх дитячих установ України⁷¹.

Серед медичних світил України й випускник школи **Дмитро Іванович Кривицький**. Понад 30 років він працював у столичній клініці м. Києва, став відомим фахівцем у галузі хірургічного лікування токсичного зоба. Саме цій актуальній темі присвячені його кандидатська та докторська дисертації. Професор Кривицький опублікував багато наукових праць, в тому числі й монографію, мав десятки учнів та послідовників⁷².

Відомим науковцем і лікарем-практиком є **Іван Никифорович Ляшенко**, який від 1973 по 1993 р. завідував кафедрою у Вінницькому державному медичному інституті (нині – університет). Він займався вивченням окисно-відновлювальних процесів при хронічних дерматозах, впливу місцевих курортних і бальнеологічних факторів міст Хмільника, Житомира та Немирова, захистив докторську дисертацію. Під керівництвом професора Ляшенка була підготовлена докторська і 5 кандидатських дисертацій. Його брат **Григорій Никифорович Ляшенко** – кандидат медичних наук, доцент – також знаний у

сфері охорони здоров'я діяч, викладав у Вінницькому медінституті⁷³.

Ганна Степанівна Безрукава (Пошиваник) довгі роки працювала в клініці Міністерства оборони Російської Федерації. Разом із своїм чоловіком І. М. Безрукавим побувала в зоні бойових дій у Мозамбіку, де надавала першу медичну допомогу пораненим. Її багаторічна праця відзначена значком “Відмінник охорони здоров'я Російської Федерації” та іншими відомчими нагородами⁷⁴.

Благородну професію лікаря обрав і її брат **Дмитро Степанович Пошиваник**, який здобув вищу спеціальну освіту в Одеському медичному інституті. Понад 3 десятиліття він завідував педіатричним відділенням лікарні м. Тайшет (Іркутська область). На жаль, Пошиваник трагічно загинув під час виконання службового обов'язку⁷⁵.

Василь Іванович Дикунь уже понад 20 років виконує місію милосердя на Чорноморському флоті (нині – Російської Федерації), він обіймає відповідальну посаду начальника медичної частини з'єднання охорони водного району. Підполковника медичної служби Дикуня нагороджено медалями “За бойову охорону”, “За бездоганну службу” трьох ступенів та багатьма іншими⁷⁶.

Колишній фронтовик **Омелян Олександрович Пилипенко** віддав справі зцілення людей майже піввіку. Два десятиліття він працював на відповідальній посаді головного лікаря та терапевта Чапаєвської дільничної лікарні, в зоні обслуговування якої знаходилося майже 10 населених пунктів. Завдяки організаторському хисту очільника лікарні вона стала кращою серед сільських медичних закладів Золотоніщини Його цінували за високий професіоналізм, душевність, увагу до хворих. Пилипенка було нагороджено значком “Відмінник охорони здоров'я УРСР”⁷⁷.

Трудова біографія **Леоніда Олександровича Батира** кілька десятиліть була пов'язана зі знаменитою військовою клінікою ім. М. Бурденка (м. Москва). Тут полковник Батир працював хірургом, провів тисячі операцій. Повернувшись на свою малу

батьківщину, він уже в пенсійному віці оперував хворих у Золотоніській райлікарні⁷⁸.

Вже понад 32 роки працює в Золотоніській центральній районній лікарні **Галина Вікторівна Дмитренко (Вовк)**. Певний час вона завідувала отоларингічним відділенням районної дитячої лікарні, нині виконує обов'язки ЛОР-лікаря. Галині Вікторівні присвоєна 1-а кваліфікаційна категорія, а її багаторічна праця в ім'я збереження здоров'я наших краян відзначена грамотами Міністерства охорони здоров'я України⁷⁹.

Понад 20 років працював в Черкаській міській лікарні № 3 **Олександр Андрійович Приз**. Він – хірург 1-ї категорії, провів понад 2400 операцій, мав чимало заохочень від адміністрації за сумлінну працю⁸⁰. **Ольга Павлівна Зубрицька (Залевська)** працює провідним ЛОР-лікарем шпиталю Міністерства внутрішніх справ України (м. Київ) і вже встигла завоювати неабиякий авторитет серед пацієнтів⁸¹.

А **Ольга Іванівна Палій (Приступа)** пов'язала свою лікарську долю зі шпиталем військово-повітряної частини у м. Моніно (Московської області). Її лікарський хист та неабиякі організаторські здібності дозволили впродовж десятиліть обіймати відповідальну посаду завідувачки стоматологічного відділення. Праця лікарки відзначена багатьма відомчими нагородами та подяками⁸². У різних медичних закладах СРСР понад 30 років працювала лікарем-терапевтом **Ніна Федосіївна Безрукава (Пилипенко)**⁸³. Колишній фронтовик **Іван Карпович Гусак** понад чверть століття віддав праці лікаря-невропатолога Черкаської обласної лікарні⁸⁴.

Залишив свій слід у медичній галузі й **Олександр Васильович Степенко**. Він близько 2 десятиліть служив фельдшером військової частини, брав участь у миротворчій акції українських військ в Іраку. Місію милосердя випало йому виконувати й як безпосередньому учаснику ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Останні роки свого короткого життя (трагічно загинув у 45-річному віці) Олександр Васильович стояв на сторожі здоров'я своїх земляків як фельдшер

Чапаєвської амбулаторії, зарекомендував себе компетентним і чуйним фахівцем⁸⁵.

Лікарями працюють недавні випускниці школи **Світлана Сергіївна Вовчановська (Ляшенко)** та **Наталія Павлівна Усачова**. Понад 30 років стояла на сторожі здоров'я односельців фельдшер Чапаєвської амбулаторії **Галина Ларионівна Шліхнова (Педя)**⁸⁶.

Знаним функціонером фармацевтичної галузі є **Ігор Віталійович Докалюк**. Він уже понад 10 років очолює в Автономній республіці Крим представництво відомого в Європі фармакологічного заводу “Гедеон Ріхтер”⁸⁷. Досвідченими провізорами* зарекомендували себе **Надія Миколаївна Ільїна (Березняк)**, яка обіймає посаду заступника директора Черкаської аптеки №182 (обслуговує хворих обласної лікарні), а також **Галина Василівна Камінна (Поповіченко)**⁸⁸.

Культура і мистецтво

Залишили чапаєвські випускники свій помітний слід і в культурно-мистецькій царині. Випускниця школи **Віра Марківна Гавриленко** – знана в вокально-пісенному світі співачка. Її творча доля пов'язана з такими відомими колективами, як Черкаський державний заслужений народний хор, державні Сибірський та Рязанський народні хори (Росія). Та найвище розкрилля її таланту відбулося в Рязанській обласній філармонії, солісткою якої вона була довгі роки. Віра Марківна виступала у відомих російських ансамблях “Волгарі-романтики”, “Рязанські хлопці”, “Ровесники”, багато гастролювала. У співачки були доволі відомі наставники: заслужені артистки Росії Ірма Яунзем, Ольга Воронець. Особливу ж роль у її творчій долі відіграло постійне спілкування з народною артисткою СРСР, неперевершеною вокалісткою Людмилою Зикиною. Саме від неї молода співачка перейняла магістральний напрям своєї творчості й манеру

* Провізор – фармацевт з вищою спеціальною освітою.

виконання пісень. Віра Гавриленко стала лауреатом Всесоюзного конкурсу на краще виконання російської народної пісні. Прийшло й суспільно-державне визнання: за великі заслуги в галузі пісенного мистецтва талановитій співачці було присвоєно почесне звання заслуженої артистки Російської Федерації. У її концертних програмах постійно звучала й українська пісня, яка повертала її до родового коріння. На жаль, життя відомої співачки виявилось закоротким⁸⁹.

А творча доля **Феодосії Прокопівни Кричевської (Даник)** пов'язана з ушавленим мистецьким колективом – Львівською народною хоровою капелюю “Трембіта”, її співачкою вона стала після навчання в Київській консерваторії. У 1951 р. Феодосія Прокопівна була нагороджена пам'ятним знаком Ради Міністрів СРСР як активна учасниця декади українського мистецтва й літератури в м. Москва. Вона поєднала свою життєву долю з представником весвітньо відомої династії художників Кричевських. Цей мистецько-творчий тандем зробив гідний внесок у розвиток української культури⁹⁰.

Леонід Максимович Филь після закінчення Київського художнього інституту (відділення історії мистецтва) працював науковим співробітником Черкаського обласного краєзнавчого музею. Від 1985 р. його трудова біографія пов'язана з м. Луганськ, де він 15 років завідував відділом обласного науково-методичного центру народної творчості, був оператором облдержтелерадіокомпанії, режисером народної кіностудії “Ровесник”. Останні 7 років Леонід Максимович обіймає посаду заступника директора по художньому відділенню Луганського коледжу культури та мистецтв. Паралельно викладає в місцевому держуніверситеті такого ж профілю.

Л. М. Филь – відомий в Україні фотохудожник, член відповідної національної спілки, очолює регіональне творче об'єднання “Артлабораторія”. Він став лауреатом та дипломантом багатьох всесоюзних, усеукраїнських та регіональних конкурсів художньої фотографії. У співавторстві ним опубліковано науково-популярне видання “Луганщина в лицах и

событиях” (Луганськ, 2008) та підручник “Короткочасний малюнок” (К., 2008). Праця Филя на освітянській та творчій ниві поцінована знаком “Відмінник освіти України” та грамотами й дипломами різного рівня⁹¹.

Близько 10 років керував роботою Чапаєвського сільського будинку культури **Василь Опанасович Харченко**. Він чудово володіє музичним інструментом (баяном), має неабиякі акторські здібності й ці його якості, помножені на організаторський хист, дали змогу забезпечити продовження славних культурних традицій села⁹².

Вже понад 30 років плідно працює в культурній сфері Чапаєвки його син **Олександр Васильович Харченко**. Маючи чудові вокальні дані та сповідуючи творчий підхід до справи, він успішно працював керівником сільського духового оркестру, вокально-інструментального колективу, а потім упродовж 10 років – художнім керівником Чапаєвського СБК. Від 2002 р. обіймає посаду директора сільського будинку культури. Очолюваний ним духовий оркестр у 1985 р. був нагороджений Великою бронзовою медаллю як переможець Всесоюзного огляду народної творчості, присвяченого 40-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні. А вокально-інструментальний ансамбль під орудою Харченка став неодноразовим переможцем районних та обласних оглядів художньої самодіяльності.

Олександр Харченко відомий у нашому краї і як самодіяльний композитор. Він автор музики понад 35 пісень, частина з яких написана на слова відомих поетів (наприклад, Т. Арутюняна, А. Мегель, М. Познанської, В. Степанова та ін.). Ці твори дістали схвальні оцінки як у масового глядача, так і в фахівців. Праця О. В. Харченка на культурній ниві відзначена почесними грамотами регіонального рівня та дипломами лауреата конкурсів художньої самодіяльності⁹³.

Методистом Чорнобаївського районного будинку культури упродовж понад 25 років працювала **Лідія Андріївна Ричка (Дмитренко)**. Деякий час вона була директоркою цього званого на Черкащині культурного закладу⁹⁴.

У трудовій книжці **Катерини Степанівни Махової (Воскобійник)** – лише один запис: “Бібліотекар Чапаєвської сільської бібліотеки”. Її бібліотечний стаж становить 41 рік. Через 4 роки після того, як Катерина Степанівна очолила установу, їй було присвоєно звання “Бібліотека відмінної роботи”. Сільська бібліотека перетворилася у визнаний флагман бібліотечної справи на Золотоніщині, вона неодноразово називалася кращою і в обласному масштабі. Катерина Степанівна за свою сумлінну працю відзначена численними грамотами⁹⁵.

Високу культурно-просвітницьку місію в маленькому с. Мицалівка (Золотоніщина) упродовж понад 35 років здійснювала **Ніна Іллівна Ямборська (Ткаченко)**. Вона очолювала місцевий клуб, організовуючи роботу творчих колективів, а потім працювала бібліотекарем⁹⁶.

Кілька десятиліть віддала бібліотечній справі й випускниця **Надія Давидівна Козловська (Гайдар)***. Її сумлінна праця відзначена медаллю “За доблесну працю. В ознаменування 100-річчя від дня народження В. І. Леніна” та грамотами. Талановитим художником був **Андрій Іванович Пошиваник**, який створив гарні полотна, присвячені рідному краю. Понад 3 десятиліття він викладав образотворче мистецтво в школі, навчаючи учнів творчості. Його учительський досвід став предметом вивчення серед освітян Черкащини⁹⁷.

Ірина Олексіїна Нячук (Заболотна) закінчила Вишніцьке художнє училище, певний час і сама викладала в ньому. Як художниця вона плідно працює в галузі декоративно-прикладного мистецтва (гаптування, килимарство, витинанка) та в стилі модерн⁹⁸.

Залишила свій слід в образотворчому мистецтві й **Людмила Олексіївна Ус (Тішина)**. Вона працювала художником-бутафористом Ставропольського лялькового театру, а потім – Черкаського музично-драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка⁹⁹.

* *Н. Д. Козловська деякий час працювала завідувачкою загального відділу Дубненського райвиконкому Рівненської обл.*

Журналістика та література

Кілька випускників Чапаєвської школи зайняли своє гідне місце серед майстрів слова і стали членами творчих спілок. **Іван Олександрович Корнієнко** здобув фахову освіту в Українському комуністичному інституті журналістики (м. Харків, 1936 р.). У довоєнні роки працював редактором Таращанської районної газети “Голос колгоспника” (Київська область), інструктором відділу друку Київського обкому партії, відповідальним співробітником сектору ЦК КП(б)У. Одночасно молодий журналіст редагував журнал “Народна творчість” (друкований орган Інституту фольклору АН УРСР).

Деякий час очолював Українську студію хронікально-документальних фільмів, за його сценарними планами створено 2 документальні стрічки, присвячені битві за Київ і Харків. У роки війни – на фронті, працював військовим кореспондентом.

Після війни Іван Олександрович обіймає посаду інструктора відділу ЦК КП(б)У, а від 1949 – до 1952 р. – директора історико-культурного заповідника “Києво-Печерська лавра”. Саме під його керівництвом були проведені реставраційні роботи на території цього всесвітньо відомого архітектурного ансамблю.

Потім він працював старшим інспектором Управління музеїв при Раді Міністрів УРСР, головним редактором видавництва Академії архітектури, відповідальним редактором часопису “Праця сліпих”. Відомий журналіст стояв біля джерел українського телебачення, упродовж 10 років очолюючи редакцію промислових і сільськогосподарських програм Київської телестудії. Він написав сценарії кількох документальних фільмів, підготував десятки тематичних програм, безліч передач.

За його авторства побачили світ сотні статей, а також кілька книг, зокрема, “Виховані школою” (К., 1964), “Школа славних традицій” (К., 1965), “Дахнівська початкова” (К., 1966). Помер у 1998 р. і похований на Байковому цвинтарі¹⁰⁰.

Принагідно зазначимо, що донька І. О. Корнієнка Марія одружилася з Іваном Олександровичем Гуржієм – відомим

українським істориком. Вченим з європейським іменем є і внук Корнієнка – Олександр Іванович Гуржій, доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту історії України НАН України, заслужений діяч науки і техніки.

Після закінчення факультету журналістики Київського державного університету ім. Т. Шевченка **Олександр Максимович Филь** працював у Інформаційному агентстві Державної прикордонної служби України, де пройшов шлях від кореспондента до редактора журналу “Кордон”. Успішно завершивши навчання в аспірантурі Київського національного університету ім. Т. Шевченка, він у 2007 р. захистив дисертацію і отримав вчений ступінь кандидата історичних наук. Нині підполковник Филь очолює Центральний музей Державної прикордонної служби України, є членом Національної спілки журналістів.

Олександр Максимович опублікував у масовій періодиці кілька сот статей на різноманітну тематику (превалює військово-патріотична). Побачили світ і декілька його наукових та науково-популярних книг, зокрема “За крок до маршальського жезлу” (К., 2005), “Іван Черняхівський” (К., 2006), “О боях-пожарищах, о друзьях-товарищах...” (К., 2008). Доволі успішною виявилася і його проба пера в поетичній творчості. У 2007 р. вийшла друком збірка віршів “Шелест очеретів тихих...”

Підполковника Филя відзначено численними нагородами, зокрема медалями “За мужність в охороні державного кордону”, “За сумлінну службу”, “За бездоганну службу” 2 та 3-го ст.¹⁰¹

Юрій Леонідович Чорнобривець, не зважаючи на молодий вік, уже встиг заявити про себе у світі інформації та бізнесу. Свою журналістську діяльність він розпочав у столичній телекомпанії TVT, потім працював старшим редактором УТН телеканалу УТ-1, журналістом відділу “Автократія” газети “Бізнес”, керував інформаційними департаментами промоушн-агенства “Funni group” та ЗАТ “Автомобільна група ВІПОС”. За дорученням Кабінету Міністрів України Юрій Леонідович організовував всеукраїнський автопробіг “Наше – краще” (з питань

інформаційного забезпечення та реклами). Від 2006 р. він займається бізнесом, є керівником та власником 3-х комерційних структур. Паралельно з цим очолює Інститут споживчих експертиз¹⁰².

Свою журналістську кар'єру **Ярослав Іванович Калашник** розпочав на радіомовленні, потім кілька років очолював рекламний відділ всеукраїнської газети “Теленеделя”. Згодом він став засновником та головним редактором журналу “Автовісник”, матеріали якого були адресовані автолюбителям і містили оперативні зведення управління державтоінспекції ГУ МВС у Хмельницькій області. Упродовж майже 8 років Ярослав Іванович очолював спецпідрозділ “Екскорт” при центрі громадських зв'язків обласного управління МВС (м. Хмельницький). Ця медійна* структура об'єднувала газету, часопис і телестудію, забезпечувала інформування широкого читацького й глядацького загалу про дії правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю та іншими протиправними діями. Матеріали “Екскорта” користувалися великою популярністю і мали значний громадський резонанс¹⁰³.

Двоє достойників репрезентують випускників Чапаєвської школи у такому поважному творчому об'єднанні, як Національна спілка письменників України. **Сергій Лукич Носань** – відомий український прозаїк, драматург і публіцист. Він є автором книжок прози (збірники оповідань, повістей, романів) “Стежка в зеленому житі”, “Чисті плеса”, “Час глибокої осені”, “Високі, високі гори”, “Пір'їна з крила Жар-птиці”, “Сонячний ранок”, “Метеори”, “Голгофа любові”, “Пласти”, “Осіннє золото”, “Диваківці” та ін. Останні десятиріччя митець слова плідно працює в драматургії, він є автором високохудожніх поетичних драм “Остання мить”, “Судна ніч”, “Богом даний я народу” та ін.

Животрепетні проблеми духовності, екологічної безпеки порушені письменником у публіцистичних книгах-есе “Теній

* *Мас-медіа – засоби масової інформації (преса, радіо, телебачення тощо).*

правди”, “Ой Дніпро, Дніпро”. Плідно працює митець і в царині іронічної прози (наприклад, серія “Пір’я” у 27 т.)*

За його сценаріями знято декілька документальних стрічок (наприклад, 7-серійний фільм “Подорож в історію села Бакаєве”, “Подзвін”). Полубилися глядачам і підготовлені ним високозмистовні тематичні передачі на обласному телебаченні ОДТРК “Рось”, де він працював редактором. Певний час Сергій Лукович очолював обласну організацію НСПУ.

Багатогранну літературну, публіцистичну та громадську діяльність письменника поціновано обласною літературно-мистецькою премією “Берег надії” ім. В. Симоненка (1995 р., за поетичну драму “Остання мить”, разом з режисером А. Ситником і актором А. Жилою), премією ім. М. Старицького та почесним званням “Заслужений діяч мистецтв України”¹⁰⁴.

Упродовж 42 років працював редактором, провідним редактором і завідувачем редакції сучасної української прози у Держлітвидаві України (видавництво художньої літератури “Дніпро”) **Григорій Павлович Карпенко**. Він безпосередньо причетний як провідний працівник головного видавничого центру України до випуску найпомітніших творів української прози в період від 1960 до 2002 р., був знайомий практично з усіма класиками новітньої вітчизняної літератури, позаяк редагував їхні твори. Сам Григорій Павлович – відомий український письменник-документаліст, автор повістей “Промінь-велетень”, “До зустрічі в ефірі”, “Від краплини”, “Полудень”, “Голубе плесо” (у співавторстві зі своїм земляком І. Ф. Вовком) та ін.

Знаний Г. П. Карпенко і як перекладач. Зокрема він перекладав українською мовою твори казахського письменника І. Есенберліна. Він є членом національних спілок письменників і журналістів, нагороджений медаллю “У пам’ять 1500-річчя м. Києва”, значком “Відмінник друку” та ін.¹⁰⁵

* Означення “том” автор вживає в іронічному плані, адже обсяг кожної книжечки серії “Пір’я” не перевищує 24 – 40 с.

Фізична культура і спорт

Чапаєвська школа зробила вагомий внесок у розвиток вітчизняної фізкультури і спорту. Адже серед її випускників – 2 заслужених тренери, 10 майстрів, близько 11 кандидатів у майстри спорту, сотні розрядників з різних видів спорту, тренерів, учителів фізичної культури.

Довоєнний випускник школи, колишній фронтовик **Яків Маркович Хвиль** волею обставин опинився в Білорусії. За його плечима вже були спортивні перемоги, спеціальна вища освіта і певний тренерський досвід. З часом йому виявили велику довіру: він увійшов до тренерського складу збірної Білоруської РСР з біатлону. Яків Маркович успішно справився з покладеною на нього відповідальною місією: білоруські біатлоністи неодноразово здобували призові місця на європейській та світовій першості. Уряд республіки відзначив успіхи талановитого тренера високою відзнакою: почесним званням “Заслужений тренер Білоруської РСР” Наш іменитий випускник відомий у спортивних колах і як суддя міжнародної категорії з біатлону¹⁰⁶.

Петро Максимович Воропай кілька десятиліть працював директором і тренером Сквирської дитячо-юнацької спортивної школи. Він тренував збірну дівчат з гандболу. Під його орудою сквирські гандболістки 20 разів поспіль виборювали першість області з цього виду спорту, двічі ставали призерами на республіканських змаганнях, успішно виступали на всесоюзних турнірах. Чимало вихованців Воропая стали призерами змагань світового та європейського рівня, майстрами і заслуженими майстрами спорту, тренерами. За плідну 45-річну працю Петро Максимович нагороджений орденом “Знак Пошани”, медалями, значком “Відмінник народної освіти”. У жовтні 1976 р. комітет з фізичної культури і спорту при Раді Міністрів УРСР присвоїв йому почесне звання заслуженого тренера України. Зі здобуттям Україною незалежності тренерська рада надала Воропаю звання гетьмана України з юнацького гандболу¹⁰⁷.

Одним з найсильніших сільських спортсменів України другої половини 1930-х рр. був **Яків Дмитрович Клименко**. Він неодноразово перемагав чи посідав призові місця на республіканських та всесоюзних змаганнях з бігу на 100 м, метання гранати та диска. У повоєнні роки досить довгий час працював у ДСТ “Динамо”, обіймаючи посаду відповідального секретаря Центральної ради цього ушавленого спортивного товариства¹⁰⁸.

Становлення лучного спорту на Золотоніщині по праву пов'язують з іменем **Василя Павловича Хвиля**. Він ставав неодноразовим переможцем та призером обласних і республіканських змагань, у 1980 р. виконав норматив майстра спорту по стрільбі з лука. Активно сприяв створенню належної навчально-матеріальної бази з цього спортивного виду, виявив себе як талановитий наставник молоді спортивної зміни. Як тренер він підготував близько 40-а спортсменів-розрядників, серед них 2 майстри спорту, 3 кандидати в майстри спорту. На жаль, він рано пішов із життя¹⁰⁹.

Його син **Геннадій Васильович Хвиль** кілька разів виборював перемогу та завойовував призові місця на республіканських і обласних змаганнях з лучного спорту. Він став бронзовим призером на Всесоюзних змаганнях та срібним на XIII спартакіаді серед студентів педагогічних ВНЗ України. У 1986 р. йому було присвоєно звання “Майстер спорту СРСР” по стрільбі з лука¹¹⁰.

Гідним продовжувачем славних традицій цієї династії лучників є **Роман Васильович Хвиль**, який виконав норматив майстра спорту з цього виду у 1990 р. Він 12 разів ставав переможцем та призером Всеукраїнських змагань спорторганізації “Динамо” (в т. ч. 5 разів завойовував 1-е місце). Успішно виступав і на всесоюзних змаганнях (перші та другі місця в командному заліку і перше індивідуальне місце серед юнаків) та на XIII спартакіаді серед студентів педагогічних ВНЗ (перше місце в особистому заліку). Роман Хвиль майже впритул підійшов до виконання нормативу майстра спорту міжнародного класу¹¹¹.

У 1992 р. на Всесоюзній першості серед юніорів по стрільбі з лука успішно виступили й два випускники Чапаєвської школи – **Костянтин Олександрович Кутявін** та **Олена Василівна Трюхан**, які у спеціальних вправах набрали понад 1200 очок кожний. Цей успіх молодих лучників дістав високу оцінку: обом спортсменам було присвоєно звання “Майстер спорту”. А привів їх до цього результату чапаєвський тренер, майстер спорту Олександр Іванович Кутявін¹¹².

Семен Іванович Даник заявив про себе як про талановитого спортсмена ще з шкільних років. Він ставав неодноразовим переможцем та призером республіканської першості з бігу на середні дистанції та їзди на велосипеді. Згодом захопився спортивною ходьбою і переміг на чемпіонаті України з цього виду (дистанція 50 км). Він виконав нормативи майстра спорту СРСР з двох видів: легкої атлетики та велоспорту.

Загальний трудовий стаж Семена Івановича – понад півстоліття, усі трудові роки присвячені тренерській та викладацькій роботі. Майже 40 років він працював старшим тренером Черкаської ДЮСШ, потім викладав у технікумі електрифікації сільського господарства (нині – політехнікум). Особисто підготував 35 чемпіонів України серед юніорів (з легкої атлетики) і 70 призерів. Серед його учнів – майстер спорту міжнародного класу, чемпіон світу, триразовий володар Кубка СРСР зі спортивної ходьби (50 км) Сергій Цимбалюк, чемпіон Європи з цього виду (20 км) Олександр Якимчук, понад 10 майстрів спорту, десятки кандидатів у майстри спорту.

За великі спортивні досягнення та успіхи в тренерській роботі його нагороджено медаллю “За доблесну працю. В ознаменування 100-річчя від дня народження В. І. Леніна”, численними грамотами, спортивними медалями та кубками, присвоєно звання “Почесний працівник фізкультури і спорту”¹¹³.

Вагомо заявила про себе у сфері фізкультури і спорту **Ніна Василівна Нестеренко (Трощенко)**. Вона багато років поспіль (1959 – 1974) завойовувала чемпіонські звання та призові місця на всесоюзних і всеукраїнських змаганнях з легкої атлетики

ДСТ “Колгоспник”, “Динамо” (метання диска, штовхання ядра). Своїм унікальним спортивним досвідом вона щедро ділилася з молодим поколінням, працюючи тренером облрад “Колос” та “Динамо”, підготувала десятки спортсменів-розрядників. У 1969 р. виконала норматив майстра спорту з легкої атлетики. Довгі роки Ніна Василівна викладала на кафедрі спортивних дисциплін Черкаського педагогічного інституту. На жаль, життя майстра спорту Нестеренко згасло доволі рано¹⁴⁴.

У важкій атлетиці виявився неабиякий спортивний хист, сила тіла та духу **Григорія Юхимовича Берези**. Він був неодноразовим переможцем і призером міжнародних, всесоюзних та всеукраїнських турнірів з важкої атлетики. Зокрема, в 1979 р. виборов Кубок України з поштовху, кілька разів поновлював рекорди Центральної ради “Буревісник”, а в 1978 р. завоював чемпіонське звання серед студентів аграрних ВНЗ. Уже через два роки після початку своєї спортивної кар’єри, у 1976 р., виконав норматив майстра спорту з важкої атлетики. У його активі – понад 60 медалей різного ґатунку як переможця та призера змагань. Він закінчив Київський інститут фізичної культури і Вищу школу тренерів України, нині працює старшим викладачем кафедри фізвиховання Київського університету біоресурсів та природокористування. Григорій Юхимович особисто підготував 5 майстрів спорту і 10 кандидатів у майстри спорту з важкої атлетики. Окрім цього, отримавши диплом магістра народної медицини, плідно працює в галузі апробації лікарських рослин, є членом науково-консультаційної групи при Міністерстві охорони здоров’я України, став автором 12 рецептур дитячого харчування та лікування¹⁴⁵.

Норматив майстра спорту зі східних протиборств виконав **Євген Володимирович Прокоп’єв**. Він став призером всеукраїнських та міжнародних спортивних турнірів¹⁴⁶.

Ще до війни вагомо заявила про себе в спорті **Антоніна Іванівна Романенко**, яка була неодноразовою чемпіонкою та призером всеукраїнських змагань серед сільської молоді. У повоєнні роки вона викладала на кафедрі фізвиховання Київ-

ського політехнічного інституту, тренувала юних спортсменів¹¹⁷.

А донька легенди спорту нашого краю П. Ф. Пилипенко **Тетяна Олександрівна Вежлівцева (Пилипенко)** понад два десятиліття працювала старшим викладачем кафедри фізвиховання Павлодарського індустріального інституту (Казахстан). Як діюча спортсменка вона постійно брала участь у республіканських та міжвузівських змаганнях з гандболу. Команда “Буревісник”, за яку вона виступала, була однією з найсильніших у республіці. У 1968 р. Тетяні Олександрівні було присвоєно звання “Кандидат у майстри спорту”¹¹⁸.

Яна Віталіївна Савчук (Перепеляк) виявила себе сильною спортсменкою в бігу на стаєрські дистанції (1000 та 2000 м). На всеукраїнських змаганнях з легкої атлетики вона кілька разів завойовувала перші та інші призові місця. У 1993 р. на літніх юнацьких спортивних іграх (м. Доценьк) вона виконала норматив кандидата в майстри спорту з легкої атлетики. **Юрій Володимирович Харченко** отримав це звання з гирьового спорту та легкої атлетики, а **Валерій Михайлович Єжелій** – з військового багатоборства¹¹⁹.

Кілька десятиліть свого життя присвятив фізичній культурі один з найталановитіших спортсменів Чапаєвки **Прокіп Петрович Береза**. Він став призером 1-ї Всеукраїнської колгоспної спартакіади (1936 р.), успішно виступав на всесоюзних та міжнародних змаганнях з легкої атлетики, лижного спорту, футболу. Колишній фронтовик багато років викладав на факультеті фізвиховання Черкаського державного педінституту, а останнє двадцятиліття своєї трудової біографії вчителював у середніх школах м. Черкаси. Він підготував сотні спортсменів, тренерів, викладачів фізичної культури. Бойова і трудова звитяга П. П. Берези відзначена державними та відомчими нагородами¹²⁰.

Вписав своє ім'я у фізкультурну історію Черкащини й **Павло Павлович Куйовда**. Він як першорозрядник з волейболу у складі збірних Черкаського педінституту та міста взяв участь у

багатьох змаганнях. Павло Павлович очолював ДЮСШ, обласну раду ДСТ “Зеніт”, а потім упродовж 5 років був головою Черкаської обласної організації Всесоюзного добровільного спортивного товариства профспілок¹²¹.

Катерина Петрівна Мазур (Капля) вже не одне десятиліття працює тренером з плавання в м. Черкаси. Вона підготувала десятки майстрів спорту, розрядників з цього виду. Та предметом найбільшої гордості тренера є її вихованець Володимир Валентинович Ткаченко, який завоював срібну медаль з плавання на XXIV Олімпійських іграх у м. Сеул (1988 р.)¹²².

До складу збірної Черкаської області з легкої атлетики входила **Галина Іванівна Яценко (Гунченко)** і в 1982 р. перемогла на чемпіонаті України серед юніорів, а наступного року завоювала почесне друге місце. Вона виконала норматив кандидата в майстри спорту не лише з легкої атлетики, але й із зимового п’ятиборства. Понад два десятиліття Галина Іванівна працює в дитячо-юнацькій спортивній школі м. Біла Церква тренером, а останні 6 років – її директоркою. Завдяки клопотам очільниці створена справді зразкова навчально-матеріальна база ДЮСШ, яка дозволяє на високому рівні готувати юних спортсменів¹²³.

Понад 100 колишніх випускників школи присвятили себе вчительській професії, проводячи уроки фізвиховання в загальноосвітніх школах. Ця тема варта окремої книги, ми ж назвемо лише декілька імен. Вже 44-й рік викладає фізвиховання в Черкаській ЗОШ № 12 **Лідія Григорівна Ковальчук (Карпенко)**. Їй присвоєно звання “Учитель-методист” та нагороджено значком “Відмінник народної освіти”¹²⁴. Одним з кращих учителів фізкультури Золотоніщини постійно визнавався **Михайло Васильович Береза**, який працював у Домантівській середній школі. Він став неодноразовим призером всеукраїнських змагань з бігу на стаєрські дистанції серед сільських спортсменів. Понад 30 років навчали учнів фізкультури **Варвара Вікторівна Дикунь**, **Катерина Давидівна Стерлін (Артеменко)**, **Василь Якимович Трохименко**, **Яків Кузьмович Труба** та багато ін.¹²⁵

На варті миру

Серед випускників Чапаєвської школи є багато тих, хто присвятив себе суворій і водночас благородній справі – службі в Збройних силах. Чимало з них досягли вагомих вершин військової служби.

Іван Архипович Безрукавий спеціальну військову освіту здобув у Чугуївському військовому авіаучилищі (отримав кваліфікацію льотчика винищувача), пізніше закінчив повний курс командно-штабного факультету Військово-повітряної академії ім. Ю. Гагаріна. За час служби (вслуга становить 60 років, а в календарному вимірі – 36 років) пройшов усіма щаблями авіаційної кар'єри: льотчик, льотчик-інструктор, старший льотчик, заступник командира ескадрильї, начальник розвідки авіаполку, начальник політвідділу авіадивізії, перший заступник начальника політвідділу Червонопрапорного Білоруського військового округу. Від 1983 по 1985 р. служив у Афганістані на посаді заступника командувача (начальника політвідділу) військово-повітряних сил 40-ї загальновійськової армії. Заключний акорд його бойової біографії – Сибірський військовий округ (заступник командувача ВПС округу, член військової ради). Останні 10 років військової служби (до звільнення в запас у 1989 р.) полковник Безрукавий перебував на генеральських посадах*.

Він відомий у військово-повітряних силах і як льотчик-практик (присвоєна кваліфікація – льотчик-снайпер), власний наліт склав понад 3 тис. годин. Особисто освоїв 15 типів і модифікацій літаків (винищувачі, винищувачі-бомбардувальники, транспортні), як реактивні, надзвукові, так і турбогвинтові. Зокрема, Безрукавий літав на реактивних винищувачах та винищувачах-бомбардувальниках Міг-15, Міг-17 ф, Міг-23, Су-7б, Су-17 (зі змінюваною геометрією крила), Як-18, Як-26 та ін.

* Очевидно, невміння Івана Архиповича догоджати високому військовому начальству й завадило йому отримати цілком заслужене генеральське звання.

Під час афганської війни узяв безпосередню участь у бойових діях і як льотчик, і як командир, здійснив 30 бойових вильотів. Полковникові випала нагода безпосередньо спілкуватися з міністром оборони СРСР Д. Устиновим, тодішніми очільниками ДРА Б. Кармалем та Г. Наджибулою.

Досвід бойової роботи відомого льотчика й політпрацівника неодноразово висвітлювався в центральних газетах “Правда”, “Красная звезда”, окружних часописах, а також у книзі Н. Орешіної “Время сжатих секунд”. Про нього знято й кінострічку “Льотчик-снайпер”.

Військові заслуги полковника Безрукавого відзначено високими нагородами: орденами Червоної Зірки, “За службу Батьківщині у Збройних Силах” 2 і 3-го ступенів, афганським орденом “Червоний Прапор” та 15-ма медалями¹²⁶.

35 років прослужив у авіації льотчик 1-го класу полковник **Іван Григорович Карпенко**. У Чугуївському військовому авіаучилищі йому випало навчатися в одній групі з майбутніми льотчиками-космонавтами Олексієм Леоновим і Володимиром Аксьоновим.

28 років Карпенко літав здебільшого на надзвукових винищувачах зі змінюваною геометрією крила, освоїв близько 10 їх типів. Останні роки своєї служби займався управлінням і організацією бойового чергування винищувальної авіації та її взаємодії з ВПС країн Варшавського договору.

Понад 2 десятиліття віддав службі у своєму рідному навчальному закладі, де пройшов шлях від льотчика-інструктора до командира полку і старшого штурмана училища. Іван Григорович пишається своїми численними учнями, які стали класними льотчиками, у їх числі – й космонавт Олександр Волков. За великі заслуги перед ВПС України полковника Карпенка нагороджено орденом “За службу Батьківщині у Збройних Силах” 3-го ст. та 13-ма медалями (в т. ч. – “За бойові заслуги”)¹²⁷.

У повоєнні роки продовжив службу в авіації фронтовик **Василь Андрійович Прокопенко**. Він командував авіаційним

полком, зарекомендував себе чудовим льотчиком, мудрим організатором, досвідченим наставником молоді. Мужність полковника Прокопенка на фронтах війни та уміла організація його роботи з підготовки особового складу була відзначена трьома орденами Червоної Зірки, орденом Вітчизняної війни 1-го ст. і медалями¹²⁸.

Великим авторитетом у військово-повітряних силах користувався і його колишній однокласник **Данило Юхимович Пилипенко**. Льотчик 1-го класу, полковник, учасник Великої Вітчизняної війни, він довгі роки командував авіаційним з'єднанням у м. Запоріжжя. Його груди прикрашали два ордени Червоної Зірки та орден Вітчизняної війни 1-го ступеня¹²⁹.

Іван Остапович Клименко закінчив Ризьку авіаційну академію і пройшов шлях від бортінженера до начальника технічної служби авіаз'єднання. Найдовший і найбільш плідний період його бойової біографії пов'язаний зі службою в Челябінському вищому авіаучилищі, де він очолював інженерно-технічний підрозділ, відповідав за підготовку літаків до начальних та бойових польотів. За великі успіхи в бойовій роботі полковник Клименко відзначений орденом Червоної Зірки та понад 10-ма медалями¹³⁰.

З технічним обслуговуванням бойових літаків також була пов'язана й 25-річна служба **Петра Опанасовича Кужельного**, вона проходила у Естонії, Білорусії, Росії. Під час виникнення нештатної ситуації на складі ядерної зброї він у числі перших кинувся ліквідувати її наслідки і дістав значну дозу радіактивного опромінення. Це стало причиною його передчасної смерті¹³¹.

Юрій Степанович Воскобійник отримав авіаційно-технічну освіту, служив бортінженером, випробовувачем, інструктором у різних авіачастинах на території СРСР та НДР. Випробовувач-інструктор 1-го класу, він узяв участь у випробовуваннях різних модифікацій транспортних літаків, зокрема – Ан-26, Ан-12, Ан-22, Іл-22, Іл-76Д та ін. Майор Воскобійник став учасником бойових дій у Афганістані, нагороджений медаллю “За бойові

заслуги” та іншими відзнаками. Деякий час він проживав неподалік території “Зоряного містечка” (Підмосков’я), був знайомий з багатьма льотчиками-космонавтами СРСР¹³².

Бортінженером бойового транспортного літака Іл-76МД служив **Григорій Михайлович Ляшенко**. Він виконував свій військовий обов’язок у В’єтнамі (1980 р., під час в’єтнам-китайської війни), став учасником бойових дій у Афганістані, нагороджений багатьма медалями, серед них – “За бойові заслуги”¹³³.

Понад чверть віку служив у військово-повітряних силах **Василь Дмитрович Калашник**, який забезпечував технічну готовність бойових літаків, зокрема, винищувачів ЯК-28, транспортних повітряних суден АН-12 та АН-26, гвинтокрилів Мі-8. Він став безпосереднім учасником випробувань новітньої військової техніки на 10-му полігоні протикосмічної й протиракетної оборони (Казахстан). Служив неподалік космодрому Байконур, тому став очевидцем багатьох стартів радянських космічних кораблів. Останні роки своєї служби обіймав відповідальну посаду заступника командира окремого транспортно-випробувального авіазагону з інженерно-авіаційного обслуговування. Підполковника Калашника відзначено медалями “За бойові заслуги”, “За бездоганну службу” 3-х ступенів та багатьма іншими нагородами¹³⁴.

Микола Антонович Пугач служив у авіаційному з’єднанні ЗС Китайської Народної Республіки, узяв участь у бойових діях. Його було нагороджено китайським орденом “За бойові заслуги” та багатьма медалями¹³⁵.

Учасником бойових дій у Афганістані став капітан **Юрій Дмитрович Клошев**, він служив у авіації, відзначився в боях. Його мужність поцінована орденом Червоної Зірки та медалями¹³⁶.

Підполковник **Валерій Володимирович Осипенко** служив борт-інженером бойового літака, комендантом авіаційного гарнізону м. Маріуполь, начальником зв’язку підрозділу спеціального призначення. Випало йому й узяти участь у ліквідації

наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Заслуги Валерія Володимировича відзначено багатьма нагородами, зокрема, медалями “За відзнаку у військовій службі” 1-го ст. та “За мужність і самовідданість у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС” та ін.¹³⁷

Служили у військовій авіації й майори **Ілля Петрович Пилипенко, Василь Дмитрович Рева, Петро Захарович Рева, Василь Кузьмович Труба** та ін. (технічна служба)¹³⁸.

Анатолій Антонович Завалко після закінчення з відзнакою Алма-Атинського вищого командного прикордонного училища перебував на посаді начальника 5-ї прикордонної застави Наринського загону (Казахстан). Навчався у військовій Академії ім. Фрунзе (Москва). Від 1981 р. до 1984 р. перебував у Афганістані, де взяв участь у бойових діях. Потім очолював штаб Одеського прикордонного округу, служив в управлінні державної охорони України (м. Київ), працював у апараті Кабінету Міністрів України. За бойові заслуги та багаторічну службу в ЗС нагороджений орденом Червоної Зірки і 8-ма медалями¹³⁹.

У артилерійських військах служив полковник **Федосій Дем'янович Калашник**. Він командував окремим військовим підрозділом, забезпечив високі показники бойової підготовки особового складу. Його заслуги перед Збройними силами відзначено орденом Червоної Зірки та медалями¹⁴⁰.

Командні посади різного рівня обіймав у артилерійських підрозділах **Анатолій Дмитрович Завалко**, служба якого проходила в НДР, Угорщині, Росії. На завершальному етапі своєї служби він очолював районний військкомат (м. Рославль Смоленської обл.) Військові заслуги полковника Завалка поціновано багатьма відзнаками¹⁴¹.

27 років віддав службі в артилерії **Олександр Антонович Пилипенко**. Довгий час служив на третій лінії оборони радянсько-китайського кордону, отримав військове звання підполковника. Він став учасником ліквідації наслідків авіації на Чорнобильській АЕС і, на жаль, рано пішов із життя (у віці 52 р.)¹⁴².

Колишній випускник школи **Іван Михайлович Безрукавий** закінчив Рязанське вище повітряно-десантне училище та Військову академію ім. Фрунзе, віддав службі в Збройних силах понад 30 років. Служив у повітряно-десантних військах, здійснив 369 стрибків з парашутом. Доля військового кидала його в різні куточки Радянського Союзу, випало йому взяти участь і в чехословацьких подіях 1968 р. та в громадянській війні у Мозамбіку. Упродовж 11 років перебував на викладацькій роботі в рідній Академії ім. Фрунзе. Полковника Безрукавого відзначено орденом Червоної Зірки та численними медалями (в т. ч. – “За бойові заслуги”)¹⁴³.

Дмитро Федорович Дикуль пов’язав свою військову долю з автомобільними військами. Упродовж багатьох років він очолював центр автомобільної служби на 1-му державному полігоні ППО СРСР “Капустин Яр”, забезпечуючи випробування нових зразків протиповітряної ракетної техніки. Дмитро Федорович служив у підрозділі, який діяв в умовах особливої небезпеки (випробування ядерної зброї). Потім викладав у Житомирському вищому військовому училищі радіоелектроніки. Підполковник Дикуль нагороджений медалями “За відвагу”, “За трудову доблесть”* та понад 10 іншими відзнаками¹⁴⁴. А підполковник **Дмитро Васильович Гавриленко** спочатку служив у автомобільних військах, а потім у ракетних, обіймав посаду начальника штабу військової частини в столиці України, нагороджений багатьма медалями¹⁴⁵.

З ракетно-космічними системами була пов’язана й служба підполковника **Миколи Івановича Задависвічки**. У різних військових частинах він очолював інженерну службу з експлуатації телеметричних систем управління бойовими ракетами стратегічного призначення. Зі створенням Збройних сил незалежної України служив старшим офіцером головного управління поставок озброєння і військової техніки Міністерства оборони України, має численні відомчі відзнаки¹⁴⁶.

* Цією нагородою він відзначений як неодноразовий учасник збирання врожаю на цілині. У 1950 – 70-х рр. військова автомобільна техніка та особовий склад масово залучалися до жнив.

Його брат **Олег Іванович Задависьвічка** закінчив надзвичайно престижний заклад – Московський інститут міжнародних відносин (військовий факультет) і отримав спеціальність референта-перекладача зі знанням китайської, німецької та англійської мов. Служив на посаді військового аналітика в прикордонних військах, узяв участь у бойових діях (Ангола). Окрім названих вище іноземних мов, якими володіє вільно, опанував також японську, іспанську, фінську¹⁴⁷.

Підполковник **Олег Іванович Калашник** служив у структурі 12-го Головного управління Міністерства оборони СРСР, яке опікувалося базами зберігання ядерної зброї. Він обіймав посаду заступника командира з'єднання – начальника відділу з виховної роботи. Олегу Івановичу випало взяти участь у нелегкій місії демонтажу і виведення ядерної зброї з України після набуття молодою державою безядерного статусу. Його службові заслуги відзначено багатьма нагородами, зокрема медаллю “За відзнаку у військовій службі” 1-го ст.¹⁴⁸

28 років віддав військовій службі **Олександр Кузьмович Ляшенко**. Він служив у танкових військах, командував окремою військовою частиною. Підполковник Ляшенко нагороджений багатьма медалями¹⁴⁹.

З танковим військами пов'язана й військова біографія підполковника **Петра Михайловича Безрукавого**. Він виконував військовий обов'язок у Ефіопії як радник командування тамтешніх збройних сил, кілька років був заступником командира окремої частини протиповітряної оборони, мав бойові нагороди¹⁵⁰.

Шлях від рядового до підполковника технічної служби пройшов **Григорій Герасимович Гусак**, який прослужив у Збройних силах 29 років. Він очолював військово-будівельні підрозділи, безпосередньо керував спорудженням багатьох військових об'єктів. Як учасник бойових дій у роки Великої Вітчизняної війни він нагороджений орденом Богдана Хмельницького 3-го ступеня та 15-ма медалями¹⁵¹.

Службу тилу окремої військової частини в Карелії очолює полковник **Микола Іванович Щириця**. Його відзначено багатьма відомчими нагородами¹⁵².

У підрозділах фінансово-економічного забезпечення Збройних сил Російської Федерації служить **Станіслав Генріхович Пісчурников**. Він обіймав посади начальника начальника служби гарнізону (м. Владивосток, острів Російський), старшого офіцера відділу, начальника групи фінансово-економічного управління Військово-морського флоту РФ. Від 2009 р. працює заступником начальника відділу 2-го управління Департаменту фінансування, обліку та звітності Міністерства оборони Російської Федерації. За успіхи у військовій службі підполковника Пісчурникова нагороджено кількома державними та відомчими нагородами¹⁵³.

Володимир Михайлович Ляшенко служив на двічі Червонопрапорному Балтійському флоті, плавав штурманом на підводному човні, а потім упродовж довгого часу перебував на посаді заступника командира загону ракетних катерів, начальника політвідділу. Заслуги капітана 2-го рангу Ляшенка в підготовці й вихованні особового складу бойових суден було відзначено високими нагородами – орденом “За службу Батьківщині в Збройних Силах” 3-го ст. та медалями¹⁵⁴.

28 років прослужив на Чорноморському флоті **Михайло Павлович Куйовда**. Він перебував на відповідальній посаді заступника командира військово-морської частини з радіотехнічного забезпечення зв'язку бойових кораблів та підрозділів берегової служби. Капітан 2-го рангу Куйовда відзначений Бронзовою медаллю ВДНГ СРСР та понад 10-ма військовими нагородами¹⁵⁵.

Відомим “морським вовком” став і **Василь Михайлович Кулик**. Він отримав військове звання капітана 1-го рангу, командував військовим кораблем. Його служба проходила на Тихоокеанському флоті і поцінована державними та відомчими відзнаками¹⁵⁶.

Геннадій Миколайович Росоловський закінчив Чорноморське вище військово-морське училище, його служба проходила у 26-му морському прикордонному загоні. Тут він

пройшов шлях він старпома, командира катера до командира корабля морської охорони 3-го рангу (№ 652 “Одеса”). Нині капітан 2-го рангу Росоловський обіймає відповідальну посаду першого заступника командира і начальника штабу Одеського загону морської охорони. Нагороджений численними відомчими відзнаками¹⁵⁷. Капітан 2-го рангу **Олег Миколайович Шикша** служить у морській охороні на Дунаї, забезпечує недоторканість водних рубежів України, має нагороди¹⁵⁸.

Участь у афганській війні взяли і колишні випускники школи – представники рядового та сержантського складу. Серед них – **Віктор Іванович Василенко, Володимир Володимирович Іванков, Юрій Леонідович Качалов, В’ячеслав Анатолійович Чирва** (нагороджений медаллю “За бойові заслуги”) та ін.¹⁵⁹

Правоохоронні органи та спецслужби

Чапаєвські випускники представлені і в правоохоронних органах та спецслужбах. **Микола Петрович Филь** здобув вищу освіту в Черкаському державному педагогічному інституті та Українській академії внутрішніх справ і понад 20 років життя віддав службі в органах міліції. Він пройшов майже всіма щаблями службової кар’єри: працював інспектором, оперуповноваженим, старшим оперуповноваженим з особливо важливих справ, заступником начальника управління карного розшуку. Від 1998 р. по 2004 р. полковник Филь обіймав надзвичайно відповідальну посаду начальника управління карного розшуку УМВС України в Черкаській області. Особисто, у складі оперативно-слідчих груп та під його керівництвом було розкрито сотні небезпечних злочинів: навмисних убивств, нанесення тяжких тілесних ушкоджень, розбійних нападів, грабежів та інших протиправних дій, спрямованих проти особи. Микола Петрович займався й науково-аналітичною роботою: у відомчій періодиці МВС України опубліковано низку його статей. За період служби він мав понад 80 заохочень від керівництва департаменту карного розшуку та Міністерства внутріш-

ніх справ України. Зокрема, полковник **Филь** нагороджений медалями “За сумлінну службу в МВС України” 2-го і 3-го ступенів, відзнакою МВС України “За доблесть і відвагу в службі карного розшуку” 2-го ст. та ін. Нині він очолює службу безпеки охоронної структури “Варта” корпорації “Укragрохім-холдинг” в Черкаській області. Окрім цього, Микола Петрович є заступником керівника обласного осередку Всеукраїнської громадської організації “Сила і честь”¹⁶⁰.

По закінченню Національної академії внутрішніх справ у м. Київ **Аліна Антонівна Старокожко** була направлена на службу в Золотоніський міськрайвідділ УМВС України в Черкаській області. Працювала інспектором відділення кримінальної міліції у справах неповнолітніх, а нині капітан Старокожко перебуває на посаді старшого оперуповноваженого. Незважаючи на ще не довгий термін служби, вона нагромадила позитивний досвід у розкритті протиправних дій неповнолітніх, неодноразово нагороджувалася керівництвом за добросовісність та ініціативність у службі¹⁶¹.

А **Леонід Олексійович Безкровний** майже 10 років служив у внутрішніх військах, командував ротою, бійці якої забезпечували громадський порядок та брали участь у ліквідації наслідків нештатних ситуацій. Від 1996 р. він працював у органах внутрішніх справ м. Черкаси, обіймаючи посаду командира роти патрульно-постової служби, а потім – оперативного чергового Придніпровського райвідділу міліції. Майор Безкровний за відмінну службу в органах МВС нагороджений медалями “За відзнаку в службі” 1-го та 2-го ст.¹⁶²

Тетяна Валентинівна Гогаєва (Міщенко) здобула вищу спеціальну освіту в Національній академії внутрішніх справ, працювала інспектором обліково-реєстраційної роботи Золотоніського міськвідділу УМВС. У даний час майор Міщенко працює в податковій міліції старшим слідчим слідчого відділу управління державної податкової адміністрації в Черкаській області¹⁶³.

Незважаючи на ще досить молодий вік, **Сергію Анатолійовичу Марченку** доручено досить відповідальну ділянку

оперативно-міліцейської роботи: він очолює відділ розкриття злочинів, скоєних іноземцями чи проти них управління карного розшуку ГУ МВС у Харківській області. Капітана Марченка нагороджено медалями “За відзнаку в службі” усіх трьох ступенів та грамотами Міністерства внутрішніх справ, ювілейними відзнаками¹⁶⁴.

Сергій Миколайович Глиб – капітан міліції, працює інспектором дізнання дорожньої міліції УМВС у Черкаській області. На його рахунку сотні розкритих злочинів, пов'язаних з дорожнім рухом¹⁶⁵.

В органах міліції розпочав свій трудовий шлях **Сергій Валентинович Міщенко**, який здобув вищу освіту в Черкаському державному університеті та Національній академії внутрішніх справ (обидва ВНЗ закінчив з відзнакою). Він працював оперуповноваженим відділу кримінальної міліції в справах неповнолітніх, слідчим слідчого відділу Золотоніського МРВ УМВС у Черкаській області, начальником слідчого відділення податкової міліції Золотоніської державної податкової адміністрації та м. Черкаси.

Від 2002 р. – суддя Золотоніського міського, з 2004 р. – міськрайонного суду. 1 квітня 2010 р. постановою Верховної Ради України Сергій Валентинович обраний на посаду судді Апеляційного суду Черкаської області (безстроково). С. В. Міщенко – суддя 2-го класу, входить до складу Черкаської обласної ради суддів, нагороджений почесними грамотами обласної ради¹⁶⁶.

Павло Васильович Кир'яченко пройшов шлях від слідчого до заступника начальника Шполянського райвідділу міліції зі слідства. На його особистому рахунку – сотні розкритих злочинів, безліч профілактичних заходів. Служив він також і заступником начальника податкової міліції Шполянського міжрайонного відділення Державної податкової служби України. У останні роки підполковник Кир'яченко очолював райвідділ юстиції (м. Шпола)*. За сумлінне ставлення до виконан-

* Помер в порівняно молодому віці від гострого серцевого нападу.

ня службових обов'язків його нагороджено понад 10-ма відомчими нагородами (медалями, знаками та почесними грамотами)¹⁶⁷.

Працювали чапаєвські випускники і в спецслужбах. Після закінчення вищої школи КДБ у м. Москві **Григорій Павлович Басай** служив у особливих відділах військових підрозділів Далекого Сходу та Прибалтики. Упродовж двох десятиків років обіймав посаду старшого оперуповноваженого Корсунь-Шевченківського районного управління Комітету держбезпеки (пізніше СБУ) в Черкаській області (м. Городище). Підполковник Басай нагороджений медалями “За бездоганну службу” усіх 3-х ступенів та ювілейними відзнаками. Він працював також у органах державної податкової інспекції, очолював районну судовиконавчу службу¹⁶⁸.

Олег Володимирович Дудченко обіймав відповідальну посаду провідного спеціаліста з безпеки спеціальних видів та урядового зв'язку при Департаменті спеціального зв'язку та захисту інформації центрального апарату Служби безпеки України (м. Київ), має звання підполковника. За сумлінне ставлення до виконання службових обов'язків його відзначено медалями “За бездоганну службу” 3-х ступенів, ювілейними нагородами¹⁶⁹.

24 роки життя віддав службі в органах держбезпеки **Едуард Анатолійович Мірошніченко**. Працював в управлінні держбезпеки Закарпатської області, а від 1985 р. до 1991 р. – у центральному апараті КДБ УРСР. У 1992 р. Президент України своїм Указом призначив полковника Мірошніченка першим заступником голови Державного митного комітету України. Відтак, йому довелося практично з нуля створювати митну службу молодій незалежній державі. Едуарду Анатолійовичу було присвоєно персональне звання Державного радника митної служби 1-го рангу*. Після виходу у відставку працював начальником кафедри митної справи Київського центру підвищення кваліфікації працівників митних органів

* Відповідає званню генерал-полковника.

України. За особисту мужність, великі заслуги в організації роботи органів держбезпеки та митної справи Е. А. Мірошниченко нагороджений орденом Червоної Зірки, 12 медалями, відомчими відзнаками (в т.ч. знаком “За заслуги”)¹⁷⁰.

Василь Іванович Бойко працював головою Великоберезнянського районного суду (Закарпаття), а нині обіймає посаду заступника начальника служби по боротьбі з контрабандою – начальника оперативного відділу Черкаської митниці. Йому присвоєно звання радника митної служби 1-го рангу*. Нагороджений нагрудними знаками “За сумлінну службу в митних органах України” 2-го і 3-го ступенів.

Анатолій Сергійович Степанько закінчив вище військове училище та командно-штабний факультет військової академії, пройшов шлях у Збройних Силах України від курсанта до начальника розвідки ППО дивізії. Від 2001 р. він перебуває на службі в Управлінні державної охорони України. Нині підполковник Степанько працює на посаді начальника служби спеціального призначення “Булат” охорони Президента України (поряд з цим є заступником директора департаменту спецпризначення), входить до складу координаційного центру антитерористичної діяльності при СБУ України. Нагороджений нагрудними знаками “За особливі заслуги”, “Орден Пошани управління держохорони України”, медалями “За військову доблесть”, “За бездоганну службу”, “За честь і славу” 1-го ст. та ювілейними нагородами¹⁷¹.

* Відповідає званню полковника.

Влада та управління

Репрезентовані чапаєвські випускники і у владно-управлінських структурах. **Микола Дмитрович Стрижак** – знаний у місті Черкаси та за його межами управлінець. Він отримав фахову освіту у двох відомих ВНЗ м. Харкова – інституті залізничного транспорту і аграрному університеті ім. Докучаєва. Від 1991 р. службова кар'єра Миколи Дмитровича пов'язана з виконкомом Черкаської міської ради. Тут він працював головним спеціалістом управління капітального будівництва, а потім упродовж 10 років очолював міське управління земельних ресурсів. У 2003 р. його було обрано заступником Черкаського міського голови з питань діяльності виконавчих органів міськради, на цій високій посаді Стрижак працював до 2009 р. Обирався депутатом Черкаської міської ради IV та V скликань. Багаторічна праця Миколи Дмитровича у землевпорядженні міста відзначена званням “Почесний землевпорядник України” та численними грамотами¹⁷².

Біля першоджерел державної податкової служби нашого краю стояв **Іван Лукич Чеша**. Від 1993 до 1998 р. він працював начальником Золотоніської об'єднаної податкової інспекції у званні радника державної податкової служби 2-го рангу, у нелегкий для України час забезпечував наповнення дохідної частини бюджету України¹⁷³.

Головним експертом-юрисконсультантом Черкаського обласного територіального відділення Антимонопольного комітету України вже декілька років працює **Олександра Вікторівна Данилова**. Вона має публікації у відомчих виданнях, за сумлінну працю відзначена Почесною грамотою Черкаської обласної ради¹⁷⁴.

Посаду провідного спеціаліста валютно-фінансового департаменту Міністерства закордонних справ України нещодавно посів **Олександр Васильович Гуменюк**. Він забезпечував

роботу українських дипломатичних служб у Єгипті, Саудівській Аравії, а нині перебуває з цією місією в Нігерії¹⁷⁵.

Шлях до влади у **Сергія Олександровича Стрижака** проліг через службу на посадах інспектора держнагляду, начальника паспортно-реєстраційної та міграційної роботи у підрозділах МВС та старшого оперуповноваженого Корсунь-Шевченківського відділу податкової міліції Державної податкової адміністрації Черкаської області. Деякий час він працював на посаді головного юрисконсульта Ради сільгоспвиробників Золотоніського району, очолював юридичний відділ Золотоніської районної ради. У 2005 р. його було призначено на відповідальну посаду керуючого справами названої районної ради, де він працює й дотепер¹⁷⁶.

Довгі роки працювала провідним спеціалістом фінансового відділу Канівського міськвиконкому **Надія Федорівна Самойленко**. Її фахова компетентність та організаторський хист особливо повно розкрився на посаді завідувачки цієї владної структури, яку вона обіймала понад десятиліття¹⁷⁷.

Людмила Василівна Пилипенко (Малько) від 1999 р. працює в головному управлінні статистики Черкаської області. Спочатку вона обіймала посади економіста, головного економіста, а останні 6 років є очільницею відділу кадрового забезпечення та держслужби названої обласної структури¹⁷⁸. Головним спеціалістом юридичного відділу виконавчої дирекції Черкаського відділення фонду соціального страхування працює **Вікторія Іванівна Дорош**¹⁷⁹.

Понад чверть віку очолював Чапаєвську сільську раду колишній фронтовик **Григорій Васильович Рева**. На цій посаді він зарекомендував себе умілим організатором та справжнім патріотом рідного села. Очолювана ним сільська громада завжди знаходилася в числі кращих на Черкащині. Праця владного ветерана була відзначена численними грамотами обласного та районного рівня¹⁸⁰.

Справжньою “живою енциклопедією” називали в Чапаєвці багаторічного секретаря сільської ради **Марію Давидівну**

Гайдар*. Фанатично віддана справі та рідному селу, вона близько 30 років виконувала цю рутинну, часом невдячну роботу, оперативно реагувала на всі запити односельців¹⁸¹. Нині цю посаду обіймає **Тетяна Василівна Бойко (Лічман)**. А копітку роботу сільського землеупорядника вже понад півтора десятка років веде **Олексій Юхимович Труба**¹⁸².

Тричі поспіль обирали випускницю школи **Ольгу Павлівну Чуйкевич** головою села Олексіївка Бобринецького району на Кіровоградщині¹⁸³. Гладківщинську сільську раду (Золотоніщина) очолював **Володимир Сергійович Кравченко**.

Отже, випускники різних років гідно репрезентували рідну школу в багатьох галузях народного господарства, освіті, охороні здоров'я, культурі, літературі, мистецтві, збройних силах, правоохоронних органах, владних структурах. Чимало з них відзначені почесними званнями, орденами і медалями, відомчими нагородами, стали знаними в Україні та за її межами людьми. Це дозволяє дійти висновку, що Чапаєвська школа з честю виконує свою високу й шляхетну місію у справі підготовки до самостійного життя представників наймолодшого покоління села.

* *М. Д. Гайдар обиралася на один термін і головою виконкому Чапаєвської сільради.*

ПОСИЛАННЯ НА ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРУ

До розділу “Пракоріння (XVII – перша пол. XIX ст.)”

- ¹ *Архив Юго-Западной России. – К., 1986, – ч. 7. – С. 7.*
- ² *Знайков В. Местечко Богушковая Слободка / В. Знайков // Полтавские епархиальные ведомости. – 1872. – № 19. – С. 698.*
- ³ *Боплан Г. Л. Карта України // Золотоніський державний краєзнавчий музей.*
- ⁴ *Голиш Г. М. Подорож Златокраєм. Нарис історії та сьогодення Золотоніського району / Г. М. Голиш, Л. Г. Голиш, М. Ф. Пономаренко. – Черкаси, 2008. – С. 367.*
- ⁵ *История Украинской ССР: в 2 т. – К., 1969. – Т. 1. – С. 259.*
- ⁶ *Духовна спадщина Черкаського краю. Хрестоматія з історії та культури Черкащини. – Черкаси, 1997. – С. 9.*
- ⁷ *Полонська-Василенко Н. Історія України / Н. Полонська-Василенко – К., 1993. – Т. 1. – С. 398.*
- ⁸ *Почепцов В. З історії розвитку освіти на Черкащині / В. Почепцов // Краєзнавець Черкащини. – 1991. – 2-й вип. – С. 44.*
- ⁹ *Наш рідний край: Хрестоматія з історії Черкащини. – К., 1993. – С. 120.*
- ¹⁰ *Грушевський М. Історія України / М. Грушевський. – К., 1993. – С. 204 – 205.*
- ¹¹ *Шевченко Т. Усі твори в одному томі. – К., 2007. – С. 91.*
- ¹² *Описи Київського намісництва 70 – 80-х рр. XVIII ст. – К., 1989. – С. 107, 241.*
- ¹³ *Цит. за: Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – К., 2001. – С. 202.*
- ¹⁴ *Там само. – С. 203.*
- ¹⁵ *Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО), ф. 403, оп. 46, спр. 2, арк. 6.*
- ¹⁶ *Там само, ф. 819, оп. 1, спр. 14, арк. 1.*
- ¹⁷ *Там само, ф. 403, оп. 40, спр. 1, арк. 1, 4 – 5; оп. 46, спр. 2, арк. 2.*
- ¹⁸ *Голиш Г. М. Подорож Златокраєм. – С. 26.*
- ¹⁹ *Вишня О. Як ми колись учились // О. Вишня. Вибране. – Х., 1981. – С. 19–20.*

До розділу “На світанні (1861 – 1917 рр.)”

- ¹ *Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года. Золотоношский уезд. – Полтава, 1913. – С. 98, 109 – 111, 263.*
- ² *Россия. Полное географическое описание нашего отечества / под ред. В. П. Семенова. – СПб, 1902. – Т. 8. – С. 370.*
- ³ *Клировая книга Полтавской епархии. – Полтава, 1902. – С. 8.*

- ⁴ Центральний державний історичний архів у м. Київ (далі – ЦДІАК), ф. 707, оп. 41, спр. 95, арк. 19.
- ⁵ Гончаренко С. *Український педагогічний словник* / С. Гончаренко. – К., 1997. – С. 248; *Энциклопедический словарь* / Ф. Брокгауз, И. Ефрон. – СПб, 1897. – Т. 40. – С. 766.
- ⁶ Голиш Г. М. *Чапаєвська ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези – складова частина ННВК при Черкаському національному університеті ім. Б. Хмельницького: історія і сьогодення* / Г. М. Голиш, Л. Г. Голиш // *Матеріали конференції, присвяченої 85-річчю ювілею ЧНУ ім. Б. Хмельницького*. – Черкаси, 2007. – С. 113.
- ⁷ Драч О. *Проблеми організації навчального процесу в початкових школах України (друга пол. XIX – початок XX ст.)* / О. Драч // *Вісник Черкаського університету: збірн. наук. праць. Серія Історичні науки*. – Черкаси, 2003. – Вип. 61. – С. 57.
- ⁸ Спогади М. І. Берези, 1889 р. н. // *Особистий архів автора*.
- ⁹ ЦДІАК, ф. 707, оп. 41, спр. 95, арк. 19.
- ¹⁰ *Энциклопедический словарь* / Ф. Брокгауз, И. Ефрон. – Т. 40. – С. 767.
- ¹¹ ДАЧО, ф. 476, оп. 2, спр. 12, арк. 106.
- ¹² Гончаренко С. *Український педагогічний словник*. – С. 136.
- ¹³ *Приложение к отчёту Золотоношской земской управы за 1908 годъ. – Золотоноша, 1909. – С. 150–151.*
- ¹⁴ *Сборник постановлений по народному образованию уездных земских собраний за 1907 годъ. – Полтава, 1908. – С. 12.*
- ¹⁵ *Приложение к отчёту Золотоношской земской управы за 1908 годъ. – С. 153.*
- ¹⁶ *Энциклопедический словарь* / Ф. Брокгауз, И. Ефрон. – Т. 40. – С. 762.
- ¹⁷ *Приложение к отчёту Золотоношской земской управы за 1908 годъ. – С. 173.*
- ¹⁸ Там само. – С. 158.
- ¹⁹ *Энциклопедический словарь* / Ф. Брокгауз, И. Ефрон. – Т. 40. – С. 763 – 764.
- ²⁰ *Нариси українського шкільництва (1905 – 1933) : навч. посібник* / За ред. О. В. Сухомлинської. – К., 1996. – С. 38.
- ²¹ Спогади А. К. Прокопенка, 1896 р. н. // *Особистий архів автора*.
- ²² Драч О. *Сільська школа в Україні: особливості організації навчального процесу (друга пол. XIX – початок XX ст.)* / О. Драч // *Український селянин*. – 2004. – Вип. 8. – С. 98.
- ²³ *Приложение к отчёту Золотоношской земской управы за 1908 годъ. – С. 158.*
- ²⁴ Там само. – С. 151.
- ²⁵ Там само. – С. 153.
- ²⁶ *Свідчення про закінчення 2-класної школи Глибом Г. М.* // *Фонди народного музею “Пам’ять”*. – № 221.

- ²⁷ Приложение к отчету Золотоношской земской управы за 1908 годъ. – С. 27.
- ²⁸ Нариси українського шкільництва. – С. 345.
- ²⁹ Драч О. Мовне питання в початковій школі України (1861 – 1917) / О. Драч // Вісник Черкаського університету: збірн. наук. праць. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2003. – Вип. 50. – С. 70.
- ³⁰ Спогади М. П. Гусака, 1901 р. н. // Особистий архів автора.
- ³¹ Энциклопедический словарь / Ф. Брокгауз, И. Ефрон. – Т. 40. – С. 764.
- ³² Краткий обзор по народному образованию в Полтавской губернии. – Полтава, 1907. – С. 9.
- ³³ ДАЧО, ф. 476, оп. 2, спр. 89, арк. 105 – 106.
- ³⁴ Драч О. Формування системи праці сільського вчителя в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) / О. Драч // Український селянин. – 2005. – Вип. 9. – С. 48.
- ³⁵ Сборник постановлений по народному образованию уездных земских собраний Полтавской губернии за 1905 годъ. – Полтава, 1907. – С. 88 – 89.
- ³⁶ Приложение к отчету Золотоношской земской управы за 1908 годъ. – С. 166, 172.
- ³⁷ ДАЧО, ф. 1721, оп. 1, спр. 14, арк. 515, 517.
- ³⁸ Драч О. Суспільний статус учителя початкової школи Наддніпрянщини в період ринкових трансформацій (друга пол. XIX – початок XX ст.) / О. Драч // Україна соборна: зб. наук. статей. – К., 2006. – Вип. 4., Т. 1. – С. 309.
- ³⁹ Ястребова В. Я. З історії управління сільською школою / В. Я. Ястребова // Управління школою. – 2008. – № 10. – С. 25.
- ⁴⁰ Цит. за: Нариси українського шкільництва. – С. 36.
- ⁴¹ Приложение к отчету Золотоношской земской управы за 1908 годъ. – С. 158 – 159.
- ⁴² Там само. – С. 213.
- ⁴³ Там само. – С. 217.
- ⁴⁴ Энциклопедический словарь / Ф. Брокгауз, И. Ефрон. – Т. 40. – С. 761 – 762.
- ⁴⁵ ЦДІАК, ф. 707, оп. 41, арк. 95, арк. 19 зв.
- ⁴⁶ Краткий обзор по народному образованию в Полтавской губернии за 1904, 1905, 1906 годы. – Полтава, 1907. – С. 18.
- ⁴⁷ ДАЧО, ф. 6, оп. 1, спр. 7, арк. 1.
- ⁴⁸ Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года. Золотоношский уезд. – С. 82, 98.
- ⁴⁹ Краткий обзор по народному образованию в Полтавской губернии. – С. 8 – 9.
- ⁵⁰ Приложение к отчету Золотоношской земской управы за 1908 годъ. – С. 148; ДАЧО, ф. 803, оп. 2, спр. 128, арк. 183 зв.
- ⁵¹ Підраховано за: Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года. Золотоношский уезд. – С. 98; Приложение к отчету Золотоношской земской управы за 1908 годъ. – С. 148.

- ⁵² Присяжнюк Ю. Українська освіта як традиційне явище в умовах модернізації / Ю. Присяжнюк. – Черкаси, 2005. – С. 38.
- ⁵³ Энциклопедический словарь / Ф. Брокгауз, И. Ефрон. – Т. 42. – СПб, 1898. – С. 648 – 649.
- ⁵⁴ Эхо планеты. – 2008. – № 19. – С. 46 – 47.
- ⁵⁵ Голиш Г. Пам'ятник революційної слави у Чапаєвці / Г. Голиш // Прапор Леніна. – 1975. – 21 жовтня.
- ⁵⁶ Голиш Г. М. Подорож Златокраєм. – С. 368.

До розділу “У період революційних потрясінь та НЕПу (1917 – 1929 рр.)”

- ¹ ДАЧО, ф. Р-4178, оп. 1, спр. 169, арк. 6.
- ² Там само, арк. 8.
- ³ Голиш Г. М. Подорож Златокраєм. – С. 368.
- ⁴ Ястребова В. Я. Названа праця. – С. 26.
- ⁵ Вісті Ради (Полтава). – 1918. – 31 січня. – № 9.
- ⁶ ДАЧО, ф. Р-6, оп. 1, спр. 119, арк. 88.
- ⁷ Ястребова В. Я. Названа праця. – С. 26.
- ⁸ ДАЧО, ф. Р-288, оп. 1, спр. 13, арк. 6.
- ⁹ Там само, ф. Р-1714, оп. 1, спр. 1, арк. 108зв.
- ¹⁰ Спогади Л. С. Хвиля, 1898 р. н. // Особистий архів автора.
- ¹¹ Список поселень Черкаської округи. – Черкаси, 1926. – С. 22.
- ¹² Молодь Черкащини. – 1969. – 18 вересня.
- ¹³ ДАЧО, Ф. Р-1714, оп. 1, спр. 1, арк. 1; Спогади Л. С. Хвиля, 1898 р. н. // Фонди народного музею “Память” № 301.
- ¹⁴ ДАЧО, ф. Р-1714, оп. 1, спр. 1, арк. 107.
- ¹⁵ Там само, арк. 53.
- ¹⁶ Там само, арк. 107.
- ¹⁷ Там само, арк. 14 – 15 зв.
- ¹⁸ Складено за: ДАЧО, Ф. Р-1714, оп. 1, спр. 1, арк. 14 – 15зв.
- ¹⁹ ДАЧО, Ф. Р-1714, оп. 1, спр. 1, арк. 118.
- ²⁰ Складено за: ДАЧО, ф. Р-1714, оп. 1, спр. 1, арк. 32.
- ²¹ Народное образование в СССР : сборник документов 1917 – 1973 гг. – М., 1974. – С. 133.
- ²² ДАЧО, ф. Р-1714, оп. 1, спр. 1, арк. 18 – 18 зв.
- ²³ Мельничук О. С. Історія педагогіки України: навч. посібник / О. С. Мельничук – Кіровоград, 1998. – С. 49.
- ²⁴ Ступарик Б. М. Національна школа: витоки, становлення / Б. М. Ступарик. – К. 1998. – С. 207.

- ²⁵ ДАЧО, ф. Р-1714, оп. 1, спр. 1, арк. 60.
- ²⁶ Любар О. О. Історія української школи і педагогіки / О. О. Любар, М. Т. Стельмахович, Д. Т. Федоренко. – К., 2006. – С. 352.
- ²⁷ ДАЧО, ф. Р-1714, оп. 1, спр. 1, арк. 19 – 19зв.
- ²⁸ Там само, арк. 19.
- ²⁹ Складено за: ДАЧО, ф. Р-1714, оп. 1, спр. 1, арк. 11зв – 12.
- ³⁰ Там само, арк. 28.
- ³¹ Спогади М. П. Гусака, 1901 р. н. // Особистий архів автора.
- ³² ДАЧО, ф. Р-1714, оп. 1, спр. 1, арк. 19зв.
- ³³ Спогади Л. С. Хвиля, 1898 р. н. // Фонди народного музею “Память”, № 301.
- ³⁴ ДАЧО, ф. Р-1714, оп. 1, спр. 1, арк. 7.
- ³⁵ Там само, арк. 106.
- ³⁶ Спогади Л. С. Хвиля, 1898 р. н. // Фонди народного музею “Память”, № 301.
- ³⁷ Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО), ф. Р-495, оп. 2, спр. 1, арк. 6, 11.
- ³⁸ ДАЧО, ф. Р-1714, оп. 1, спр. 1, арк. 139.
- ³⁹ Там само, арк. 146.
- ⁴⁰ Спогади Л. С. Хвиля, 1898 р. н. // Фонди народного музею “Память”, № 301.
- ⁴¹ Спогади М. П. Гусака, 1901 р. н. // Особистий архів автора.
- ⁴² ДАЧО, ф. Р-1714, оп. 1, спр. 1, арк. 34.
- ⁴³ Сірополко С. Назв. праця. – С. 785.
- ⁴⁴ Народное образование в СССР: сборник документов 1917 – 1973 гг. – С. 305.
- ⁴⁵ Спогади М. П. Гусака, 1901 р. н. // Особистий архів автора.

До розділу “Незабутнє (1930 – 1941 рр.)”

- ¹ Червоний Жовтень. – 1931. – 23 березня.
- ² Голиш Г. М. Колгоспна Чапаєвка як міфологізована модель радянської модернізації українського села // Український селянин. – 2001. – Вип. 3. – С. 288.
- ³ Більшовик Полтавщини. – 1938. – 30 січня.
- ⁴ Архитектура Советской Украины. – К., 1986. – С. 52.
- ⁵ Червоний Жовтень. – 1936. – 10 – 11 червня.
- ⁶ Більшовик Полтавщини. – 1939. – 28 грудня.
- ⁷ Правда. – 1935. – 1 травня; Колгоспниця України. – 1936. – № 8 та ін.
- ⁸ Огонёк. – 1938. – № 13.
- ⁹ Голиш Г. Повернення в молодість / Г. Голиш // Черкаська правда. – 1979. – 10 червня.
- ¹⁰ Спогади Л. С. Хвиля, 1898 р. н. // Фонди народного музею “Память”, № 301.
- ¹¹ Червоний Жовтень. – 1932. – 3 січня.
- ¹² Колгоспниця України. – 1936. – № 8. – С. 8 – 9.

- ¹³ Спогади І. К. Гусака, 1920 р. н. // Особистий архів автора.
- ¹⁴ Народное образование в СРСР. – С. 167.
- ¹⁵ Спогади В. М. Гончара, 1920 р. н. // Особистий архів автора.
- ¹⁶ Народное образование в СРСР. – С. 110.
- ¹⁷ Голиш Г. М. Чапаєвська ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези – складова частина ННВК при Черкаському національному університеті ім. Б. Хмельницького: історія і сьогодення. – С. 114.
- ¹⁸ Мельничук О. С. Названа праця. – С. 51.
- ¹⁹ Народное образование в СССР. – С. 166, 175.
- ²⁰ Ступарик Б. М. Названа праця. – К. 1998. – С. 211.
- ²¹ Спогади П. Ф. Пилипенко, 1919 р. н. // Особистий архів автора.
- ²² Історія української школи і педагогіки. – К., 2003. – С. 426.
- ²³ Цит. за: Любар О. О. Історія української школи і педагогіки. – С. 368.
- ²⁴ Народное образование в СРСР. – С. 169 – 169.
- ²⁵ Спогади М. Г. Берези, 1924 р. н. // Особистий архів автору.
- ²⁶ Народное образование в СРСР. – С. 170 – 171.
- ²⁷ Там само. – С. 170 – 171.
- ²⁸ Там само. – С. 176 – 177.
- ²⁹ Голиш Г. М. Через 40 років // Прапор Леніна. – 1976. – 27 липня.
- ³⁰ Спогади В. М. Гончара, 1920 р. н. // Особистий архів автора.
- ³¹ Спогади І. С. Суцєнка, 1924 р. н. // Особистий архів автора.
- ³² ДАПО, Р-3938, оп. 1, спр. 317, арк. 35.
- ³³ Спогади В. М. Гончара, 1920 р. н.
- ³⁴ Червоний Жовтень. – 1935. – 18 вересня; Красное знамя. – 1943. – 1 ноября.
- ³⁵ Спогади Т. І. Дикуня, 1915 р. н. // Особистий архів автора.
- ³⁶ Червоний Жовтень. – 1940. – 7 грудня.
- ³⁷ Там само. – 1936. – 2 травня. – № 85.
- ³⁸ Красное знамя. – 1943. – 1 ноября.
- ³⁹ Щеготський К. У грі і поза грою / К. Щеготський. – К, 1973; Спогади П. П. Берези // Архів Федерації футболу Черкаської області.
- ⁴⁰ Голиш Г. Внесок футбольного колективу Чапаєвки в літопис спортивної слави / Г. Голиш // Науково-практична конференція, присвячена 100-річчю футболу Черкащини. – Черкаси, 2005. – С. 26.
- ⁴¹ Піха Д. П. Комуністична партія – організатор підготовки трудящих УРСР до захисту країни (1938–1941) / Д. П. Піха // УІЖ. – 1981. – №6. – С. 35.
- ⁴² Спогади В. М. Гончара, 1920 р. н. // Особистий архів автора.
- ⁴³ Спогади І. К. Гусака, 1920 р. н. // Особистий архів автора.
- ⁴⁴ Червоний Жовтень. – 1940. – 30 грудня.
- ⁴⁵ Там само. – 1934. – 12 листопада.
- ⁴⁶ Спогади Л. С. Хвиля // Фонди народного музею “Память”, № 301.
- ⁴⁷ Народное образование в СРСР. – С. 167.

- ⁴⁸ Голиш Г. М. Чапаєвська ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези – складова частина ННБК при Черкаському національному університеті ім. Б. Хмельницького: історія і сьогодення. – С. 115.
- ⁴⁹ Спогади А. К. Даник, 1926 р. н.; О. Г. Голиш., 1923 р. н. // Особистий архів автора.
- ⁵⁰ Трудові книжки В. П. Романицького і М. Д. Романицької // Сімейний архів Романицьких.
- ⁵¹ Справочник директора школи. – М., 1954. – С. 49–50.
- ⁵² Червоний Жовтень. – 1940. – 30 грудня.
- ⁵³ Там само. – 1935. – 23 березня.
- ⁵⁴ Спогади М. П. Гусака, 1901 р. н. // Особистий архів автора.
- ⁵⁵ Голиш Г. М. Боєць жовтневого гарту / Г. М. Голиш // Прапор Леніна. – 1977. – 8 вересня.
- ⁵⁶ Більшовик Полтавщини. – 1938. – 30 січня.
- ⁵⁷ Червоний Жовтень. – 1940. – 12 листопада.
- ⁵⁸ Корнієнко І. О. Школа славних традицій. І. О. Корнієнко. – К., 1966. – С. 14, 46.
- ⁵⁹ Фонди народного музею “Пам’ять”, № 67.
- ⁶⁰ Освітняни Черкащини – жертви радянського тоталітарного режиму: документальне видання / В. Масненко, С. Шамара, В. Романов. – Черкаси, 2009. – С. 51, 52.
- ⁶¹ Спогади Ф. Д. Шаповала, 1909 р. н. // Особистий архів автора.

До розділу “У воєнному вирі (1941 – 1943 рр.)”

- ¹ Спогади М. Г. Берези, 1924 р. н. // Особистий архів автора.
- ² Радянська Україна. – 1947. – 26 листопада.
- ³ Золотоніщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. Документи. Спогади. Статті / Г. Голиш, М. Пономаренко. – Черкаси, 2000. – С. 11.
- ⁴ Украинская ССР в годы Великой Отечественной войны Советского Союза. Хроника событий. – К. 1986. – С. 89.
- ⁵ Краль В. Преступление против Европы / В. Краль. – М., 1968. – С. 13.
- ⁶ Цит. за: Коваль М. В. У битві з фашизмом. Соціалістична культура – могутнє знаряддя у народній боротьбі на Україні проти фашистських загарбників. М. В. Коваль. – К., 1964. – С. 19.
- ⁷ Німецький фашистський окупаційний режим на Україні: збірник документів і матеріалів. – К., 1963. – С. 71; Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 3676, оп. 3, спр. 324, арк. 47.
- ⁸ “Совершенно секретно! Только для командования!” Стратегия фашистского командования в войне против СССР: документы и материалы. – М., 1967. – С. 35.

- ⁹ *СС в действии. Документы о преступлениях СС.* – М., 1968. – С. 506.
- ¹⁰ Коваль М. В. *Названа праця.* – С. 42.
- ¹¹ *Німецькі окупанти на Полтавщині (1941 – 1945) : збірник документів.* – Полтава, 1947. – С. 41.
- ¹² *Красное знамя.* – 1943. – 1 листопада.
- ¹³ ДАПО, ф. Р-2298, оп. 1, спр. 4, арк. 8 – 8 зв.
- ¹⁴ *Культурне будівництво в Українській РСР (червень 1941 – 1950 рр.): збірник докум. І матер.* – К. 1989. – С. 44.
- ¹⁵ ДАЧО, ф. Р-2421, оп. 1, спр. 1, арк. 9, 13.
- ¹⁶ Тронько П. Т. *Подвиг твоїх батьків (3 історії боротьби комсомольців і молоді України проти німецько-фашистських загарбників у період Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.).* П. Т. Тронько. – К., 1968 – С. 67.
- ¹⁷ Пігідо-Правобережний Ф. *“Велика вітчизняна війна” / Ф. Пігідо-Правобережний.* – Вінніпег, 1954. – С. 151.
- ¹⁸ ЦДАВО, ф. 4620, оп. 3, спр. 324, арк. 51.
- ¹⁹ ДАПО, ф. Р-2298, оп. 1, спр. 5, арк. 7.
- ²⁰ *Державний архів Київської області, ф. Р-2362, оп. 6, спр. 44, арк. 13.*
- ²¹ *Педагогічний інформаційний бюлетень.* – 1943. – 15 травня.
- ²² *Золотоніський голос.* – 1943. – 4 липня.
- ²³ *Німецькі окупанти на Полтавщині.* – С. 42.
- ²⁴ *Спогади В. М. Гюнчара, 1920 р. н. // Особистий архів автора.*
- ²⁵ *Підраховано автором за списками полеглих.*
- ²⁶ *Фонди народного музею “Пам’ять” Чапаєвської ЗОШ, № 89.*
- ²⁷ *Голиш Г. Через 40 років / Г. Голиш // Прапор Леніна.* – 1976. – 27 липня.
- ²⁸ *Голиш Г. Зустріч випускників воєнного року / Г. Голиш // Прапор Леніна.* – 1981. – 20 серпня.
- ²⁹ *Голиш Г. Повернення в молодість / Г. Голиш // Черкаська правда.* – 1979. – 10 червня.
- ³⁰ *Фонди народного музею “Пам’ять”, № 119.*
- ³¹ *Архів Чапаєвської сільської ради.*
- ³² *Центральний архів Міністерства оборони РФ, ф. 1, оп. 68, спр. 47, арк. 282.*
- ³³ *Золотоніщина в роки Великої Вітчизняної війни.* – С. 129.
- ³⁴ *Голиш Г. Хвилююча зустріч / Г. Голиш // Прапор Леніна.* – 1988. – 24 травня.
- ³⁵ *Золотоніщина в роки Великої Вітчизняної війни.* – С. 151 – 152.
- ³⁶ *Фонди народного музею “Пам’ять”, № 109.*
- ³⁷ *Там само, № 107*
- ³⁸ *Там само, № 117.*
- ³⁹ *Голиш Г. М. Солдат милосердя / Г. Голиш // Прапор Леніна* – 1986. – 8 травня.
- ⁴⁰ *Анкета К. Л. Храпка // Особистий архів автора.*
- ⁴¹ *Зміна.* – 1985. – 22 червня.

- ⁴² Золотоніщина в роки Великої Вітчизняної війни. – С. 159, 164; Прапор Леніна. – 1975. – 9 травня.
- ⁴³ Український біологічний журнал. – Т. 31. – К., 1974. – С. 248.
- ⁴⁴ Гуржій О. І. Мій дідусь : рукопис / О. І. Гуржій. – С. 17.
- ⁴⁵ Прапор Леніна. – 1983. – 1 лютого; Там само. – 1990. – 27 листопада.
- ⁴⁶ Там само. – 1984. – 18 лютого.
- ⁴⁷ Голиш Г. М. Учасники “Сталінграда на Дніпрі” із с. Чапаєвка: спроба просопографічного портрета / Г. М. Голиш // Корсунь-Шевченківська операція – частина стратегічного наступу військ Червоної армії на території України в зимово-весняну кампанію 1944 року: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 65-річчю Корсунь-Шевченківської наступальної операції. – Корсунь-Шевченківський, 2009. – С. 33.
- ⁴⁸ ДАЧО, ф. П-4619, оп. 8, спр. 56, арк. 22; спр. 45, арк. 22.
- ⁴⁹ ДАЧО, ф. П-4619, оп. 8, спр. 46, арк. 4 – 9.
- ⁵⁰ Голиш Г. Подвиг мостобудівників / Г. Голиш // Прапор Леніна. – 1983. – 13 грудня.
- ⁵¹ Голиш Г. Осередок милосердя в Чапаєці / Г. Голиш // Прапор Леніна. – 1983. – 24 вересня.

До розділу “Мов Фенікс із попелу (1943 – 1950 рр.)”

- ¹ Золотоніщина в роки Великої Вітчизняної війни. – С. 74.
- ² ДАЧО, ф. Р-629, оп. 6, спр. 7, арк. 160.
- ³ Голиш Г. Вікопомне / Г. Голиш // Прапор Леніна. – 1976. – 23 вересня.
- ⁴ Радянська Україна. – 1947. – 26 листопада.
- ⁵ Радянська Золотоніщина. – 1945. – 12 липня.
- ⁶ Там само. – 1945. – 1 листопада.
- ⁷ ДАПО, ф. Р-4085, оп. 3, спр. 246, арк. 93.
- ⁸ Радянська Україна. – 1947. – 26 листопада.
- ⁹ Украинская ССР в Великой Отечественной войне : в 3 т. – К., 1975. – Т. 2. – С. 467.
- ¹⁰ Полтавщина у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.: збірник докум. і матер. – К., 1977. – С. 227 – 228.
- ¹¹ Радянська Золотоніщина. – 1943. – 1 грудня.
- ¹² Красное знамя. – 1943. – 1 листопада.
- ¹³ Спогади В. М. Гончара, 1920 р. н. // Особистий архів автора.
- ¹⁴ Радянська Україна. – 1947. – 29 листопада.
- ¹⁵ Спогади І. А. Безрукавого, 1938 р. н. // Особистий архів автора.
- ¹⁶ Спогади Ф. Д. Шаповала, 1909 р. н. // Особистий архів автора.

КРІЗЬ РОКИ Й ЕПОХИ

- ¹⁷ ДАПО, ф. Р-4085, оп. 3, спр. 38, арк. 10.
- ¹⁸ Спогади М. Н. Кулик, 1918 р. н. // Особистий архів автора.
- ¹⁹ Украинская ССР в Великой Отечественной войне : в 3 т. – К., 1975. – Т. 3. – С. 175.
- ²⁰ Спогади К. Д. Савісько (Пряди), 1938 р. н. // Особистий архів автора.
- ²¹ ДАПО, ф. Р-4085, оп. 3, спр. 38, арк. 10.
- ²² Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1948/1950 н. р. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 29 – 30.
- ²³ Алфавітна книга Чапаєвської середньої школи за 1949 – 1958 н. р. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 5 – 80.
- ²⁴ Алфавітна книга Чапаєвської середньої школи за 1944 – 1948 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 25 – 67.
- ²⁵ Підраховано за: Алфавітна книга Чапаєвської школи за 1949 – 1958 н. р. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 65.
- ²⁶ Підраховано за: Алфавітна книга Чапаєвської школи за 1949 – 1958 н. р. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 1 – 67.
- ²⁷ Спогади М. Ю. Кривицької, 1922 р. н. // Особистий архів автора.
- ²⁸ Спогади Н. К. Нор, 1919 р. н. // Особистий архів автора.
- ²⁹ Народное образование в СССР. – С. 184.
- ³⁰ Класний журнал 1-Б класу за 1947 – 1948 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 1.
- ³¹ Спогади Н. К. Нор, 1919 р. н. // Особ. архів автора.
- ³² Збірник керівних матеріалів про школу. – К., 1950. – С. 193 – 194.
- ³³ Народное образование в СССР. – С. 182.
- ³⁴ Украинская ССР в годы Великой Отечественной войны. – Т. 3. – С. 284.
- ³⁵ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1948 – 1951 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 58.
- ³⁶ Там само, арк. 58.
- ³⁷ Класний журнал 7 класу за 1947/1948 н. р. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 1 – 11.
- ³⁸ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1948 – 1951 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 22 – 23.
- ³⁹ Там само, арк. 10– 25.
- ⁴⁰ ДАПО, ф. П-82, оп. 2, спр. 2, арк. 12.
- ⁴¹ Ляшенко О. Залишивши яскравий слід / О. Ляшенко // Златокрай. – 1993. – 25 травня.
- ⁴² Особова справа І. П. Бойка // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези.
- ⁴³ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1948 – 1951 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 13 – 14, 50, 56.
- ⁴⁴ Там само, арк. 19.

**До розділу “Розгін
(1950-ті – перша половина 1960-х рр.)”**

- ¹ Голиш Г. М. Подорож Златокраєм. – С. 54.
- ² Черкаська область. Адміністративно-територіальний устрій на січень 1999 р. – Черкаси, 1999. – С. 96 – 106.
- ³ Спогади О. А. Клименка, 1916 р. н. // Особистий архів автора.
- ⁴ Спогади В. Н. Шаповала, 1934 р. н. // Особистий архів автора.
- ⁵ Спогади Н. К. Нор, 1919 р. н. // Особистий архів автора.
- ⁶ Акт прийому школи // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 1 – 5.
- ⁷ Спогади Л. О. Ляшенко, 1945 р. н. // Особистий архів автора.
- ⁸ Народное образование в СССР. – С. 55 – 56.
- ⁹ Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської середньої школи за 1948 – 1950 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 1 – 5.
- ¹⁰ Народное образование в СРСР. – С. 217.
- ¹¹ Там само. – С. 213.
- ¹² Там само. – С. 184.
- ¹³ Класний журнал 11 класу 1965-1966 н. р. // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези.
- ¹⁴ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1948 – 1951 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 12 – 13; Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1955 – 1959 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 28 – 38; 104 – 112.
- ¹⁵ Книга обліку учнів 1949 – 1958 рр. Чапаєвської середньої школи // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 67 – 115.
- ¹⁶ Книга протоколів Чапаєвської середньої школи // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези.
- ¹⁷ Народное образование в СССР. – С. 192.
- ¹⁸ Спогади Т. І. Бойко, 1949 р. н. // Особистий архів автора.
- ¹⁹ Спогади Г. П. Басая, 1947 р. н. // Особистий архів автора.
- ²⁰ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1955 – 1959 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 104 – 112.
- ²¹ Спогади Ф. Д. Шаповала 1907 р. н. // Фонди музею “Пам’ять” Чапаєвської ЗОШ, № 681.
- ²² Спогади Л. О. Ляшенко, 1945 р. н. // Особистий архів автора.
- ²³ Спогади Т. І. Бойко, 1949 р. н. // Особ. архів автора.
- ²⁴ Лобанов В. Понад століття в педагогіці // Златокрай. – 1993. – 25 травня.
- ²⁵ Корнієнко І. О. Названа праця. – С. 118 – 119.
- ²⁶ Спогади Т. Л. Гусак, 1925 р. н. // Фонди народного музею “Пам’ять”, № 701.
- ²⁷ Спогади Н. К. Нор, 1919 р. н. // Особистий архів автора.

- ²⁸ Грамота ВДНГ Г. Пошиваник за 1954 р. // Особистий архів Г. С. Пошиваник-Безрукавої.
- ²⁹ Спогади Т. І. Бойко, 1949 р. н. // Особ. архів автора.
- ³⁰ Корнієнко І. О. Школа славних традицій. – С. 188.
- ³¹ Радянська Золотоніщина. – 1957. – 10 липня.
- ³² Нагородні документи С. І. Даника // Особистий архів С. Даника.
- ³³ Гюлиш Г. Славні традиції / Г. Гюлиш // Прапор Леніна. – 1975. – 4 листопада.
- ³⁴ Спогади Т. І. Бойко, 1949 р. н. // Особистий архів автора.
- ³⁵ Там само.
- ³⁶ План проведення туристичних заходів на 1955 р. // Особистий архів Н. К. Нор.
- ³⁷ Спогади Т. Л. Гусак, 1925 р. н. // Фонди народного музею “Пам’ять”, № 178.
- ³⁸ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1955 – 1959 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 110 – 111.
- ³⁹ Корнієнко І. О. Названа праця. – С. 167 – 172.
- ⁴⁰ Питання керівництва школою. – К., 1957 // Фонди народного музею “Пам’ять”, № 78.
- ⁴¹ Трудова книжка та нагородні документи В. П. Романицького // Особистий архів родини Романицьких.
- ⁴² Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1955 – 1959 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 28 – 110.
- ⁴³ Спогади Бойко Т. І., 1949 р. н. // Особистий архів автора.
- ⁴⁴ Фонди народного музею “Пам’ять”, № 345.

До розділу “На бистрині (1965 – 1985 рр.)”

- ¹ Народное образование в СССР. – С. 70.
- ² Книга наказів по ЧСШ за 1960 – 1961 н. р. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 61.
- ³ Народное образование СССР. – С. 219.
- ⁴ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1969 – 1973 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 7 – 9.
- ⁵ Народное образование в СССР. – С. 97, 236 – 237, 243.
- ⁶ Книга протоколів засідань педагогічної ради Чапаєвської середньої школи за 1970 – 1974 н. р. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези. – Арк. 45.
- ⁷ Народное образование в СССР. – С. 260.
- ⁸ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1966 – 1970, 1970 – 1978 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 184, 26, 107.
- ⁹ Книга наказів Чапаєвської середньої школи 1969 – 1973 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 132 – 133.

- ¹⁰ Спогади Г. Ф. Фесенко, 1941 р. н. // Особистий архів автора.
- ¹¹ Книга протоколів педагогічної ради Чапаєвської середньої школи за 1972 – 1976 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 158 – 159.
- ¹² Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1979 – 1980 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 176 – 177.
- ¹³ Протоколи педагогічної ради Чапаєвської середньої школи за 1970 – 1974 н. р. // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 82.
- ¹⁴ Спогади О. П. Стретовича, 1932 р. н. // Особистий архів автора.
- ¹⁵ Народное образование в СССР. – С. 514.
- ¹⁶ Ступарик Б. М. Названа праця. – С. 269.
- ¹⁷ Класний журнал 8-А класу // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези.
- ¹⁸ Книга наказів про рух учнів Чапаєвської середньої школи за 1960 – 1970 рр.; Книга протоколів Чапаєвської середньої школи за 1972 – 1976 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 2, 26, 63.
- ¹⁹ Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської середньої школи за 1983 – 1986 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 32.
- ²⁰ Народное образование в СССР. – С. 228 – 229; Книга наказів про рух учнів Чапаєвської середньої школи за 1970 – 1978 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 3 – 11, 142, 146 – 153; Книга наказів про рух учнів Чапаєвської середньої школи за 1978 – 1984 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 8 – 15.
- ²¹ Там само.
- ²² Спогади Г. С. Осадчої, 1934 р. н. // Особистий архів автора.
- ²³ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1978 – 1980 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 17.
- ²⁴ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1963 – 1969; 1969 – 1973 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 161 – 162; 23 – 25.
- ²⁵ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1978 – 1980 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 14 – 16.
- ²⁶ Народное образование в СРСР. – С. 228 – 229.
- ²⁷ Збірник наказів та інструкцій Міністерства народної освіти УРСР. – К., 1975. – Т. 3. – С. 3 – 10.
- ²⁸ Народное образование в СССР. – С. 225 – 226.
- ²⁹ Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської середньої школи за 1972 – 1976; 1980 – 1984 н.р. // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 47, 32.
- ³⁰ Книги протоколів педагогічних рад Чапаєвської середньої школи за 1965 – 1985 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези.
- ³¹ Архів Чапаєвської дошкільної установи “Берізка”.

- ³² Прапор Леніна. – 1965. – 14 вересня.
- ³³ Протоколи педагогічних рад Чапаєвської середньої школи за 1978 – 1980 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 110 – 112.
- ³⁴ Народное образование: Сборник нормативных документов. – М., 1987. – С. 120.
- ³⁵ Книга протоколів батьківського комітету Чапаєвської середньої школи за 1976 – 1980 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези. – Арк. 52.
- ³⁶ Книга протоколів педагогічної ради Чапаєвської середньої школи за 1972 – 1976 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 136.
- ³⁷ Спогади Г. Я. Клименко, 1935 р. н. // Особистий архів автора.
- ³⁸ Книга наказів Чапаєвської середньої школи // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 28.
- ³⁹ Нагородні документи // Особистий архів Н. А. Черненко
- ⁴⁰ Спогади С. О. Стрижака, 1968 р. н. // Особистий архів автора.
- ⁴¹ Спогади Б. Д. Артеменка, 1940 р. н. // Особистий архів автора.
- ⁴² Журнал обліку роботи клубу “Пошук” // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези.
- ⁴³ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1976 – 1978 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 80 – 81.
- ⁴⁴ Спогади Б. Д. Артеменка, 1940 р. н. // Особистий архів автора.
- ⁴⁵ Спогади Ляшенко Л. О., 1945 р. н. // Особистий архів автора.
- ⁴⁶ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1980 – 1982 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 173.
- ⁴⁷ Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської середньої школи за 1972 – 1976 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 99.
- ⁴⁸ Там само, арк. 137.
- ⁴⁹ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1973/1976 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 32.
- ⁵⁰ Документы ЦК КПСС и ЦК ВЛКМ о работе Всесоюзной пионерской организации Ленина. – М., 1970. – С. 175 – 176.
- ⁵¹ Персональні документи О. А. Клименка // Особистий архів В. М. Клименко.
- ⁵² Персональні документи Ф. С. Самойленка // Особистий архів Н. Я. Самойленко.
- ⁵³ Персональні документи Г. Ф. Фесенко // Особистий архів родини Фесенків.
- ⁵⁴ Особова справа Б. Д. Артеменка. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези.
- ⁵⁵ Книга наказів Чапаєвської школи за 1963 – 1969; 1970 – 1972; 1977 – 1978; 1979 – 1984 // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 153, 184, 21, 94, 35, 37, 98.
- ⁵⁶ Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської середньої школи за 1972 – 1976 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 170 – 173.

- ⁵⁷ Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської середньої школи за 1980 – 1983 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 67.
- ⁵⁸ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1976 – 78 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 27 – 28.
- ⁵⁹ Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської середньої школи за 1972 – 1976 // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 59.
- ⁶⁰ Там само, арк. 154.
- ⁶¹ Копії нагородних документів // Особистий архів автора.
- ⁶² Голиш Г. М. Основи нумізматики: навч. посібник. – Черкаси, 2006. – С. 254.
- ⁶³ Архів райвідділу освіти Золотоніської РДА.
- ⁶⁴ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1970 – 76; 1978 – 80 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 65, 94.

До розділу “Будова, перебудова, розбудова (1985 – 2000 рр.)”

- ¹ Архів виконкому Чапаєвської сільської ради.
- ² Проектно-кошторисна документація добудови школи // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 1 – 2.
- ³ Поглиблювати процес оновлення і перебудови // Прапор Леніна. – 1988. – 3 грудня.
- ⁴ Спогади М. О. Приступи, 1950 р. н. // Особистий архів автора.
- ⁵ Плани приміщень Чапаєвської школи на 1988 р. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 1 – 3.
- ⁶ Спогади М. В. Саєнка, 1962 р. н. // Особистий архів автора.
- ⁷ Книги протоколів педагогічних рад Чапаєвської середньої школи за 1988 – 91 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 124, 162 – 163.
- ⁸ Там само, арк. 16 – 18.
- ⁹ Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської середньої школи за 1986 – 1988 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 116 – 117.
- ¹⁰ Голиш Г. Подарунок школярам / Г. Голиш // Златокрай. – 1991. – 19 грудня.
- ¹¹ Протоколи засідань батьківського комітету Чапаєвської середньої школи за 1988 – 1996 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 3 – 6, 18 – 19.
- ¹² Народное образование в СССР. – С. 9, 11 – 12.
- ¹³ Там само. – С. 14.
- ¹⁴ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1988 – 1990 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 101 – 102.
- ¹⁵ Навчальний план Чапаєвської середньої школи за 1988/89 н. р., 1991 – 1992 // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 5, 31 – 32.
- ¹⁶ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1991 – 1992 рр. // Архів

- Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 53, 90 – 96.
- ¹⁷ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1994/96 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 9 – 10.
- ¹⁸ Народное образование в СССР. – С. 120.
- ¹⁹ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1991/93 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 48 – 49.
- ²⁰ Книга наказів про рух учнів Чапаєвської середньої школи за 1984 – 1988 // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 17 – 26, 29, 31, 34 – 36, 96 – 106; Книга наказів про рух учнів Чапаєвської середньої школи за 1993 – 1998 // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 16 – 22.
- ²¹ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1991 – 1992 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 80 – 81.
- ²² Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської середньої школи за 1994 – 1997 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 24 – 29.
- ²³ Спогади Г. Ф. Фесенко, 1939 р. н. // Особистий архів автора.
- ²⁴ Книга протоколів засідань педагогічних рад Чапаєвської середньої школи за 1991 – 1993 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 37.
- ²⁵ Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської середньої школи за 1997 – 2000 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 8 – 9, 83.
- ²⁶ Книга протоколів педагогічних рад за 1991 – 1993 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 48 – 49.
- ²⁷ Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської середньої школи за 1988 – 1991, 1991 – 1993, 1994 – 1997, 1998 – 1999 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 55 – 56, 120, 61, 160.
- ²⁸ Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської середньої школи за 1988 – 1991 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 55 – 56.
- ²⁹ Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської середньої школи за 1994 – 1997 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 54.
- ³⁰ Народное образование в СССР. – С. 118 – 119.
- ³¹ Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської середньої школи за 1991 – 1993 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 6, 61, 81.
- ³² Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської середньої школи за 1985 – 1987, 1988 – 1991, 1991 – 1993, 1994 – 1997, 1998 – 1999 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези.
- ³³ Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської середньої школи за 1994 – 1997, 1998 – 1999 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези.
- ³⁴ Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської середньої школи за 1988 – 1991, 1991 – 1993 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 177, 53.
- ³⁵ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1996 – 1998 // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 39, 60, 128.
- ³⁶ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1996 – 1998 рр. // Архів

- Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 41.
- ³⁷ Вісник Золотоніщини. – 1999. – 20 березня.
- ³⁸ Освіта. – 1991. – 21 червня; Прапор Леніна. – 1989 – 1990.
- ³⁹ Фонди народного музею “Пам’ять”, №290.
- ⁴⁰ Спогади Н. М. Кравченко, 1951 р.н. // Особистий архів автора.
- ⁴¹ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1988 – 1989 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 140 – 141; 186 – 188.
- ⁴² Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1994 – 1996 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 102.
- ⁴³ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1989 – 1991 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 148 – 149.
- ⁴⁴ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1984 – 1986 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 38 – 39.
- ⁴⁵ Журнали роботи кіно- фотостудії за 1989 – 1995 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези.
- ⁴⁶ Златокрай. – 1994. – 3 серпня, 17 грудня; 1993. – 6 листопада; Прапор Леніна. – 1989. – 11 лютого; Черкаська правда. – 1988. – 21 листопада.
- ⁴⁷ Спогади Б. Д. Артеменка, 1940 р. н. // Особистий архів автора.
- ⁴⁸ Голиш Г. Прем’єра пісні / Г. Голиш // Прапор Леніна. – 1991. – 13 травня.
- ⁴⁹ Луговська М. Пісенні традиції школи / М. Луговська, С. Моргунова // Вісник Золотоніщини. – 1995. – 11 березня.
- ⁵⁰ Там само.
- ⁵¹ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1986 – 1989 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 103, 162 – 163.
- ⁵² Спогади Л. О. Ляшенко, 1945 р. н. // Особистий архів автора.
- ⁵³ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1996 – 1998 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези – Арк. 56 – 57.
- ⁵⁴ Лічман Т. Виступили успішно / Т. Лічман // Златокрай. – 1992. – 1 лютого.
- ⁵⁵ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1996 – 1997 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 56 – 57.
- ⁵⁶ Голиш Г. Успіх лучників / Г. Голиш // Златокрай. – 1992. – 23 червня.
- ⁵⁷ Спогади Б. Д. Артеменка, 1940 р. н. // Особистий архів автора.
- ⁵⁸ Спогади автора.
- ⁵⁹ Голиш Г. М. Чапаєвська ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези – складова частина ННВК при Черкаському національному університеті ім. Б. Хмельницького: історія і сьогодення – С. 114.
- ⁶⁰ Спогади Г. Ф. Фесенко, 1939 р. н. // Особистий архів автора.
- ⁶¹ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1988 – 1989 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 82 – 83.
- ⁶² Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1986 – 1988 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 175 – 176.
- ⁶³ Народное образование в СССР. – С. 151.

- ⁶⁴ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1996 – 1998 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 215.
- ⁶⁵ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1991/1992 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези. – Арк. 8 – 9.
- ⁶⁶ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1988 – 1989 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 21, 95.
- ⁶⁷ Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської середньої школи за 1983 – 1986 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 130.
- ⁶⁸ Книга керівника навчально-виховного закладу: Довідкові матеріали для організації роботи. – Х., 2006. – С. 126.
- ⁶⁹ Спогади Г. К. Любченко, 1952 р. н. // Особистий архів автора.
- ⁷⁰ Спогади Г. К. Демешко, 1957 р. н. // Особистий архів автора.
- ⁷¹ Книга протоколів батьківського комітету Чапаєвської середньої школи за 1988 – 1992 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 12 – 14.
- ⁷² Спогади автора.
- ⁷³ Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської середньої школи за 1986 – 1988 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 42 – 44.
- ⁷⁴ Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської середньої школи за 1986 – 1988, 1989 – 1992 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 44, 61.
- ⁷⁵ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1984 – 1986, 1987 – 1988 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 28 – 29; арк. 50, 81, 115.
- ⁷⁶ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1996 – 1998 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 41, 43.
- ⁷⁷ Голиш Г. М. Чапаєвська ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези – складова частина ННВК при Черкаському національному університеті ім. Б. Хмельницького: історія і сьогодення – С. 115.
- ⁷⁸ Спогади автора.
- ⁷⁹ Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської середньої школи за 1988 – 1991 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 160 – 161.
- ⁸⁰ Голиш Г. Гості у Чапаєвці / Г. Голиш // Златокрай. – 1992. – 12 листопада.
- ⁸¹ Форум сільських освітян // Златокрай. – 1994. – 4 травня.
- ⁸² Стеблівець М. Як багато залежить від школи / М. Стеблівець // Прапор Леніна. – 1991. – 4 квітня.
- ⁸³ Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1996 – 1998 р. // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 49.
- ⁸⁴ Там само // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 40 – 41.
- ⁸⁵ Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської середньої школи за 1994 – 1997 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ І – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 198.
- ⁸⁶ Прапор Леніна. – 1990. – 13 січня.
- ⁸⁷ Спогади І. І. Могилі, 1934 р. н. // Особистий архів автора.

- ⁸⁸ Голиш Г. М. *Основи нумізматики: навч. посібник* / Г. М. Голиш. – Черкаси, 2006. – С. 255.
- ⁸⁹ *Справді всенародна справа* // Радянська школа. – 1988. – № 11. – С. 5.
- ⁹⁰ *Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1988 – 1989 рр.* // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 41.
- ⁹¹ *Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської середньої школи за 1986 – 1988 рр.* // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 60, 121.

До розділу “На порозі третього тисячоліття”

- ¹ Поточний архів Чапаєвської сільської ради.
- ² Урядовий кур’єр. – 2000. – 2 серпня.
- ³ *Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської ЗОШ за 2000 – 2006 рр.* // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 57.
- ⁴ *Інтерв’ю з М. В. Саєнком* // Особистий архів автора.
- ⁵ Поточний архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези.
- ⁶ *Інтерв’ю з Н. В. Власенко* // Особистий архів автора.
- ⁷ *Інтерв’ю з Г. Ф. Фесенко* // Особистий архів автора.
- ⁸ Поточний архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези.
- ⁹ *Книга керівника навчально-виховного закладу.* – С. 141 – 142.
- ¹⁰ Поточний архів роботи Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези.
- ¹¹ *Інтерв’ю з Г. Ф. Фесенко* // Особистий архів автора.
- ¹² *Книга наказів з основної діяльності Чапаєвської ЗОШ за 2000 – 2001 рр.* // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 40 – 43.
- ¹³ *Книга наказів з основної діяльності Чапаєвської середньої школи за 2001 – 2004 рр.* // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 51 – 53.
- ¹⁴ *Книга наказів з основної діяльності Чапаєвської ЗОШ від 2007 р.* // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 6 – 8.
- ¹⁵ *Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської ЗОШ за 2000 – 2006 рр.* // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 91 – 92.
- ¹⁶ *Книга наказів про рух учнів Чапаєвської ЗОШ за 2000 – 2009 рр.* // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 5 – 10, 20 – 26, 36 – 38.
- ¹⁷ *Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської ЗОШ за 2000 – 2006 рр.* // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 57.
- ¹⁸ *Книга наказів з основної діяльності Чапаєвської ЗОШ за 2000 – 2001 рр.* // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 15 – 16.
- ¹⁹ *Історія української школи і педагогіки: хрестоматія.* – К., 2003. – С. 718.
- ²⁰ *Книга наказів з основної діяльності Чапаєвської ЗОШ за 2000 – 2001 р.* // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. – 15, 18.
- ²¹ *Книга протоколів педрад Чапаєвської ЗОШ за 2000 – 2006 рр.* // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 79 – 80.

- 22 Книга наказів з основної діяльності Чапаєвської ЗОШ від 2007 р. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 98.
- 23 Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської ЗОШ за 2000 – 2006, 2007. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 56, 120, 28.
- 24 Книга наказів з основної діяльності Чапаєвської ЗОШ за 1999 – 2000 р. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 57; за 2001 – 2004 рр., арк. 69 – 70, 133; за 2005 – 2006 рр., арк. 3 – 5.
- 25 Книга наказів з основної діяльності Чапаєвської ЗОШ за 2001 – 2004 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 133.
- 26 Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської ЗОШ за 2000 – 2006 н.р. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 163.
- 27 Праці учасників конкурсу-захисту наукових робіт обласного відділення МАН // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези.
- 28 Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської ЗОШ за 2000 – 2006 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 163.
- 29 Там само // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 171.
- 30 Поточний архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези.
- 31 Книга наказів з основної діяльності Чапаєвської школи за 2000 – 2001 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 22; інтерв'ю з В. Г. Бовзирею.
- 32 Книга наказів Чапаєвської ЗОШ за 1999 – 2000 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 6 – 7.
- 33 Поточний архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези.
- 34 Інтерв'ю з Г. В. Алексаняном // Особистий архів автора.
- 35 Книга протоколів педагогічних рад Чапаєвської середньої школи за 2000 – 2006 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 88.
- 36 Поточний архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези.
- 37 Книга наказів з основної діяльності Чапаєвської ЗОШ за 2005 – 2006 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 15, 19, 21.
- 38 Інтерв'ю з Г. К. Любченко // Особистий архів автора.
- 39 Поточний архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези.
- 40 Звіт про кадровий склад Чапаєвської ЗОШ на 1.10.2009 р. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 5.
- 41 Поточний архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези.
- 42 Матеріали шкільного методкабінету.
- 43 Книга наказів з основної діяльності Чапаєвської ЗОШ за 2006 – 2007 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 26 – 30, 43.
- 44 Там само // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 29 – 30.
- 45 Книга наказів з основної діяльності Чапаєвської ЗОШ за 2000 – 2001 рр. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 28.
- 46 Наказ МОН України №389 від 18. 05. 2001 р. // Поточний архів Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

⁴⁷ Книга протоколів засідань батьківського комітету Чапаєвської ЗОШ від 2005 р. // Архів Чапаєвської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези, арк. 15 – 20.

До розділу “Школа славна випускниками”

- ¹ Архів родини Грекалів, м. Київ.
- ² Анкета Гусака Б. В. // Особистий архів автора.
- ³ Казахстан. – 2006. – № 3. – С. 21.
- ⁴ Спогади Е. А. Мірошинченка, 1931 р. н. // Особистий архів автора.
- ⁵ Анкета Г. І. Тесленко // Особистий архів автора.
- ⁶ Спогади М. І. Пазиненка, 1942 р. н. // Особистий архів автора.
- ⁷ Анкета О. О. Клименка // Особистий архів автора.
- ⁸ Голиш Г. Зустріч випускників вогняного року / Г. Голиш // Прапор Леніна. – 1981. – 2 липня.
- ⁹ Анкета В. П. Рєви // Особистий архів автора.
- ¹⁰ Анкета І. Я. Сухенка // Особистий архів автора.
- ¹¹ Анкета М. І. Пазиненка // Особистий архів автора.
- ¹² Анкета В. Б. Короленка // Особистий архів автора.
- ¹³ Анкета І. Д. Ігнатенка // Особистий архів автора.
- ¹⁴ Анкета О. І. Пилипенка // Особистий архів автора.
- ¹⁵ Анкета В. Ю. Савієська // Особистий архів автора.
- ¹⁶ Бушин М. І. Черкаський край у особах 1941 – 2001. Золотоніщина / М. І. Бушин, Ю. Ю. Ілляшенко – Черкаси, 2003. – С. 312 – 313.
- ¹⁷ Анкета М. С. Луїни // Особистий архів автора.
- ¹⁸ Анкета Ю. М. Гусака // Особистий архів автора.
- ¹⁹ Хто є хто в будівництві та архітектурі. – К., 2008. – С. 188.
- ²⁰ Анкета В. Т. Стрижака // Особистий архів автора.
- ²¹ Анкета М. Т. Сороки // Особистий архів автора.
- ²² Анкета Ю. Г. Тертишника // Особистий архів автора.
- ²³ Анкета С. Я. Карпенка // Особистий архів автора.
- ²⁴ Анкета М. Г. Карпенка // Особистий архів автора.
- ²⁵ Анкета С. І. Щериці // Особистий архів автора.
- ²⁶ Анкета В. В. Мироненка // Особистий архів автора.
- ²⁷ Анкета І. І. Одарченка // Особистий архів автора.
- ²⁸ Анкета І. В. Уса // Особистий архів автора.
- ²⁹ Анкета П. А. Завалка // Особистий архів автора.
- ³⁰ Архів СТОВ “Чапаєвське”, арк. 2 – 111.
- ³¹ Спогади А. А. Заїки, 1945 р. н. // Особистий архів автора.
- ³² Анкета А. П. Бобрики // Особистий архів автора.
- ³³ Анкета П. А. Заїки // Особистий архів автора.
- ³⁴ Архів Золотоніської районної організації ветеранів війни та праці.

- 35 Анкета М. А. Завалка // Особистий архів автора.
- 36 Анкета А. Г. Іващенко // Особистий архів автора.
- 37 Анкета І. І. Вовчанівського // Особистий архів автора.
- 38 Анкета М. П. Хвиля // Особистий архів автора.
- 39 Анкета С. В. Кравченка // Особистий архів автора.
- 40 Поточний архів Правобережного МУВГ.
- 41 Архів Лівобережного МУВГ.
- 42 Анкета С. П. Заболотного // Особистий архів автора.
- 43 Анкета З. Ю. Прокопович, Е. А. Тимченко // Особистий архів автора.
- 44 Архів Черкаського обкому профспілки працівників освіти і науки.
- 45 Педагогічна скарбниця Київщини. – 1997. – Вип. 1. – С. 83 – 87.
- 46 Особова справа В. Я. Пилипенка // Архів Черкаського політехнікуму.
- 47 Анкета Д. М. Клименка // Особистий архів автора.
- 48 Голиш Г. Через 40 років / Г. Голиш // Прапор Леніна. – 1976. – 27 липня; його ж: Зустріч випускників вогняного року // Прапор Леніна. – 1981. – 20 серпня.
- 49 Анкета О. А. Даника // Особистий архів автора.
- 50 Анкета А. М. Завалко // Особистий архів автора.
- 51 Анкета А. С. Приліпка // Особистий архів автора.
- 52 Анкета Л. В. Малько // Особистий архів автора.
- 53 Анкета В. Г. Пошиваник // Особистий архів автора.
- 54 Анкета О. Г. Білик // Особистий архів автора.
- 55 Анкета Л. М. Осокіна // Особистий архів автора.
- 56 Поточний архів Черкаського комерційного технікуму.
- 57 Г. І. Білик // Сучасна енциклопедія України. – К., 2003. – Т. 2. – С. 788; Український ботанічний журнал. – К., 1974. – Т. 31. – С. 248 – 249.
- 58 Відомості надані сином І. Ф. Вовка – Віктором Івановичем Вовком, завідувачем сектору Секретаріату Президента України.
- 59 Особова справа А. А. Тимченко // Поточний архів ЧДТУ.
- 60 Фонди народного музею “Пам’ять”, № 342.
- 61 Анкета Б. Ф. Пилипенка // Особистий архів автора.
- 62 Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки. – Вип. 34. – С. 5 – 8; Укр. 146 – 148; Педагогічна газета. – 2001. – № 11. – С. 7.
- 63 Анкета М. І. Брикуна // Особистий архів автора.
- 64 Анкета В. П. Карпенка // Особистий архів автора.
- 65 Анкета А. І. Телятшика // Особистий архів автора.
- 66 Анкета О. І. Пурського // Особистий архів автора.
- 67 Анкета О. Я. Кресан // Особистий архів автора.
- 68 Анкета Л. Г. Голиш // Особистий архів автора.
- 69 Анкета В. В. Масюка // Особистий архів автора.
- 70 Анкета І. П. Кібальника, копії посвідчень нагородних документів // Особистий архів автора.
- 71 Голиш Г. Через 40 років / Г. Голиш // Прапор Леніна. – 1976. – 27 липня;

- Снегур М. Питание детей / М. Снегур, Э. Т. Корешкова. – К., 1988. – 702 с.
- ⁷² Фонди народного музею “Пам’ять”, № 61.
- ⁷³ http://vnti.vp.ua/index.php?option=com_content.
- ⁷⁴ Анкета Г. С. Безрукавої // Особистий архів автора.
- ⁷⁵ Спогади Г. С. Безрукавої, 1935 р. н. // Особистий архів автора.
- ⁷⁶ Анкета В. І. Дикюля // Особистий архів автора.
- ⁷⁷ Голиш Г. М. Солдат милосердя. Г. М. Голиш // Прапор Леніна. – 1986. – 8 травня.
- ⁷⁸ Спогади Г. П. Куйовди, 1946 р. н. // Особистий архів автора.
- ⁷⁹ Анкета Г. В. Дмитренко // Особистий архів автора.
- ⁸⁰ Інтерв’ю з завідувачем хірургічного відділення Черкаської міської лікарні №3 Карасем М. Ф. // Особистий архів автора.
- ⁸¹ Анкета О. П. Зубрицької // Особистий архів автора.
- ⁸² Анкета О. І. Палій // Особистий архів автора.
- ⁸³ Анкета Н. Ф. Безрукавої // Особистий архів автора.
- ⁸⁴ Анкета І. К. Гусака // Особистий архів автора.
- ⁸⁵ Анкета О. В. Степенка // Особистий архів автора.
- ⁸⁶ Інтерв’ю з С. С. Вовчановською, Н. П. Усачовою, Г. Л. Шліхановою // Особистий архів автора.
- ⁸⁷ Анкета І. В. Докалюка // Особистий архів автора.
- ⁸⁸ Інтерв’ю з Н. М. Гльїною, Г. В. Камінною // Особистий архів автора.
- ⁸⁹ Луговська М. Пісенні традиції школи / М. Луговська, С. Моргунова // Вісник Золотоніщини. – 1995. – 11 березня.
- ⁹⁰ Там само.
- ⁹¹ Анкета Л. М. Филя // Особистий архів автора.
- ⁹² Архів Чапаєвської сільради.
- ⁹³ Анкета О. В. Харченка // Особистий архів автора.
- ⁹⁴ Анкета Л. А. Рички // Особистий архів автора.
- ⁹⁵ Анкета К. С. Махової // Особистий архів автора.
- ⁹⁶ Анкета Н. І. Ямборської // Особистий архів автора.
- ⁹⁷ Фонди музею “Пам’ять”, № 336.
- ⁹⁸ Анкета І. О. Нявчук // Особистий архів автора.
- ⁹⁹ Анкета Л. О. Ус // Особистий архів автора.
- ¹⁰⁰ Гуржій О. І. Мій дідусь. – С. 3–29.
- ¹⁰¹ Анкета О. М. Филя // Особистий архів автора.
- ¹⁰² Анкета Ю. Л. Чорнобривця // Особистий архів автора.
- ¹⁰³ Анкета Я. І. Калашника // Особистий архів автора.
- ¹⁰⁴ Поліщук В. Т., Поліщук М. П. Черкащина літературна. – Черкаси, 2001. – С. 84, 180.
- ¹⁰⁵ Там само. – С. 111; Анкета Г. П. Карпенка // Особистий архів автора.
- ¹⁰⁶ Фонди народного музею “Пам’ять”, № 531.
- ¹⁰⁷ Кіппа Б. Рідне село. Історія с. Крутьки, Чорнобаївського району,

- Черкаської області / Б. Кітпа. – Черкаси, 2003. – С. 90 – 91.
- ¹⁰⁸ Архів Центральної ради ДСТ “Динамо”
- ¹⁰⁹ Дани райспорткомітету // Поточний архів Золотоніської РДА.
- ¹¹⁰ Анкета Хвиля Г. В., копія посвідчення “Майстер спорту СРСР” // Особистий архів автора; Голиш Г. Династія лучників // Прапор Леніна. – 1986. – 7 червня.
- ¹¹¹ Анкета Р. В. Хвиля., копії нагородних посвідчень // Особистий архів автора.
- ¹¹² Голиш Г. Успіх лучників / Г. Голиш // Златокрай. – 1992. – 23 червня.
- ¹¹³ Даник С. І. // Енциклопедія сучасної України. – К., 2008. – Т. 7. – С. 189.
- ¹¹⁴ Інтерв’ю з Безкопильним О. П., директором навчально-наукового інституту фізкультури, спорту і здоров’я ЧНУ ім. Б. Хмельницького // Особистий архів автора.
- ¹¹⁵ Береза Г. Ю. // Енциклопедія сучасної України. – К., 2003. – Т. 2. – С. 492.
- ¹¹⁶ Анкета Є. В. Прокоп’єва // Особистий архів автора.
- ¹¹⁷ Голиш Г. Через 40 років / Г. Голиш // Прапор Леніна. – 1976. – 27 липня.
- ¹¹⁸ Анкета Т. О. Вежлівцевої // Особистий архів автора.
- ¹¹⁹ Копії посвідчень КМС // Особистий архів автора.
- ¹²⁰ Береза П. П. // Енциклопедія сучасної України. – Т. 2. – С. 494.
- ¹²¹ Архів облспорткомітету Черкаської ОДА.
- ¹²² Антонець Н. Олімпійська слава Черкащини. Н. Антонець. – Черкаси, 2008. – С. 82.
- ¹²³ Анкета Г. І. Яценко // Особ. архів автора.
- ¹²⁴ Анкета Л. Г. Карпенко // Особистий архів автора.
- ¹²⁵ Голиш Г. М. Подорож Златокраєм. – С. 105.
- ¹²⁶ Анкета І. А. Безрукавого // Особистий архів автора.
- ¹²⁷ Анкета І. Г. Карпенка // Особистий архів автора.
- ¹²⁸ Особистий архів родини Прокопенків.
- ¹²⁹ Особистий архів родини Пилипенків.
- ¹³⁰ Спогади Л. І. Клименко, 1940 р. н. // Особистий архів автора.
- ¹³¹ Фонди народного музею “Пам’ять” Чапаєвської ЗОШ, № 308.
- ¹³² Анкета Ю. С. Воскобійника // Особистий архів автора.
- ¹³³ Анкета Г. М. Ляшенка // Особистий архів автора.
- ¹³⁴ Анкета В. Д. Калашника // Особистий архів автора.
- ¹³⁵ Анкета М. А. Пугача // Особистий архів автора.
- ¹³⁶ Анкета Ю. Д. Ключева // Особистий архів автора.
- ¹³⁷ Анкета В. В. Осипенка // Особистий архів автора.
- ¹³⁸ Фонди музею “Пам’ять”, № 309.
- ¹³⁹ Завалко А. А. Шлях до кордону. – К., 2001. – С. 50 – 120.
- ¹⁴⁰ Фонди музею “Пам’ять” Чапаєвської ЗОШ, № 311.
- ¹⁴¹ Анкета А. Д. Завалка // Особистий архів автора.
- ¹⁴² Анкета М. А. Пилипенка // Особистий архів автора.

- 143 Анкета І. М. Безрукавого // Особистий архів автора.
- 144 Анкета Д. Ф. Дикюля // Особистий архів автора.
- 145 Фонди народного музею “Пам’ять” Чапаєвської ЗОШ, № 245.
- 146 Анкета І. І. Задависьвічки // Особистий архів автора.
- 147 Анкета О. І. Задависьвічки // Особистий архів автора.
- 148 Анкета О. І. Калашника // Особистий архів автора.
- 149 Анкета О. К. Ляшенка // Особистий архів автора.
- 150 Фонди музею “Пам’ять” Чапаєвської ЗОШ, № 223.
- 151 Анкета Г. Г. Гусака // Особистий архів автора.
- 152 Анкета М. І. Щириці // Особистий архів автора.
- 153 Анкета С. Г. Пісчурникова // Особистий архів автора.
- 154 Фонди народного музею “Пам’ять” Чапаєвської ЗОШ, № 332.
- 155 Анкета М. П. Куйовди // Особистий архів автора.
- 156 Свідчення Л. В. Мерзлякової // Особистий архів автора.
- 157 Анкета Г. М. Росоловського // Особистий архів автора.
- 158 Анкета О. М. Шикіш // Особистий архів автора.
- 159 Фонди музею “Пам’ять”, № 312.
- 160 Анкета М. П. Филя // Особистий архів автора.
- 161 Анкета А. М. Берези // Особистий архів автора.
- 162 Анкета Л. О. Безкровного // Особистий архів автора.
- 163 Анкета Т. В. Гогаєвої // Особистий архів автора.
- 164 Анкета С. А. Марченка // Особистий архів автора.
- 165 Анкета С. М. Глиба // Особистий архів автора.
- 166 Поточний архів Золотоніського міськрайонного суду.
- 167 Анкета М. П. Филя // Особистий архів автора.
- 168 Анкета Г. П. Басая // Особистий архів автора.
- 169 Анкета О. В. Дудченка // Особистий архів автора.
- 170 Анкета Е. В. Мірошниченка // Особистий архів автора.
- 171 Анкета А. С. Степанька // Особистий архів автора.
- 172 Анкета М. Д. Стрижака // Особистий архів автора.
- 173 Анкета І. Л. Чеші // Особистий архів автора.
- 174 Анкета О. В. Данилової // Особ. архів автора.
- 175 Анкета О. В. Гуменюка // Особистий архів автора.
- 176 Поточний архів Золотоніської районної ради.
- 177 Анкета Н. Ф. Самойленко // Особистий архів автора.
- 178 Поточний архів головного управління статистики в Черкаській області.
- 179 Анкета В. І. Дорош // Особистий архів автора.
- 180 Архів Чапаєвської сільської ради.
- 181 Там само.
- 182 Там само.
- 183 Анкета О. П. Чуйкевич // Особистий архів автора.

ХРОНОЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ ОСНОВНИХ ПОДІЙ ІСТОРІЇ СЕЛА ЧАПАЄВКА ТА ШКОЛИ

1619 р.	перша писемна згадка про Богушкову Слобідку
40-ві рр. XVII ст.	позначення поселення на Боплановій карті під назвою "Юоговська"
1648 р.	утворення Богушковослобідської сотні Черкаського полку
1649 р.	набуття Богушковою Слобідкою статусу сотенного містечка
сер. XVII ст.	започаткування елементарної освіти в Богушковій Слобідці
1666 р.	участь козаків Богушкової Слобідки у антистаршинському повстанні Переяславського полку
1784 р.	освячення Свято-Успенської церкви
1861 р.	відкриття Богушковослобідської парафіяльної (згодом – церковно-парафіяльної) школи
1871 р.	велика пожежа в Богушковій Слобідці (згоріло 120 осель)
1871 р.	освячення нового приміщення Свято-Успенської церкви
1874 р.	відкриття Богушковослобідської земської школи. Прийняття Міністерством народної освіти "Положення про початкове народне училище"
1902 р.	відкриття Богушковослобідської земської школи № 2
вересень 1908 р.	реорганізація земської однокласної школи №2 у двокласну
1917 р.	підпорядкування ЦПШ Міністерству народної освіти. Створення сільського осередку товариства "Просвіта"
1918 – 1919 рр.	бойова діяльність Богушковослобідського партизанського загону Д. Кукси і А. Прокопенка
січень 1920 р.	захоплення містечка Київською групою армії УНР на чолі з Ю. Тютюнником
1920 р.	утворення Богушковослобідської сільської ради у складі Золотоніського повіту Полтавської губернії
осінь 1920 р.	перебування в Богушковій Слобідці підрозділів 25-ї Чапаєвської дивізії

грудень 1922 р.	відкриття Богушковослобідської трудової школи I – II ст. (семирічки)
1923 р.	перейменування с. Богушкова Слобідка на Чапаєвку
1924 р.	реорганізація Чапаєвської 7-річної школи в початкову. Утворення сільського товариства спільного обробітку землі (ТСОЗ)
1925 р.	утворення сільськогосподарської артілі “Промінь”
вересень 1926 р.	відновлення Чапаєвській школі статусу 7-річної
травень 1927 р.	перший випуск Чапаєвської семирічної школи
листопад 1929 р.	утворення колгоспу ім. Чапаєва
1932 р.	відкриття нового приміщення школи
1933 р.	надання Чапаєвській школі статусу повної середньої
7 червня 1936 р.	відкриття в Чапаєвці сільського стадіону
червень 1936 р.	перший випуск Чапаєвської середньої школи
1936 – 1937 рр.	планова забудова центру с. Чапаєвка
січень 1938 р.	приїзд до школи А. В. Чапаєва
1939 – 1940 рр.	участь колгоспу ім. Чапаєва у Всесоюзній сільськогосподарській виставці
листопад 1940 р.	відвідання школи делегацією Грузинської РСР на чолі з міністром освіти Кікнадзе
вересень 1941 – вересень 1943 рр.	село під гітлерівською окупацією
квітень 1942 р.	відкриття Богушковослобідської “народної” школи
січень – вересень 1943 р.	діяльність Чапаєвської підпільної антинацистської групи на чолі з С. О. Кривицьким
26 вересня 1943 р.	визволення села від окупантів
15 жовтня 1943 р.	відновлення занять у середній школі
1946 р.	перший післявоєнний випуск 10-го класу
1948 – 1958 рр.	директором школи працював І. П. Бойко
1958 р.	зняття з адміністративного обліку сіл Залізьки, Липівське, Панське, Хрести і звуження мікрорайону школи
1958 – 1968 рр.	школу очолював В. П. Романицький

КРИЗЬ РОКИ Й ЕПОХИ

1960-ті рр.	поява в селі нових підприємств: просочувального заводу та управління меліоративних систем
1960 – 1966 рр.	школа на 11 річному терміні навчання
1 вересня 1961 р.	відкриття нового приміщення Чапаєвської школи на 360 місць
1966 р.	перехід на 10-річний термін навчання
1968 р.	відміна практики нагородження срібною медаллю
1968 – 1972 рр.	директування О. А. Клименка
1972 – 1985 рр.	посаду директора обіймав Ф. С. Самойленко
1985 р.	повернення школи до 11-річного терміну навчання; відновлення практики нагородження срібними медалями
1985 – 1998 рр.	очільником школи був Г. М. Голиш
1 вересня 1987 р.	відкриття нового приміщення школи на 340 місць
1988 р.	закладка шкільного дендропарку
1988 – 1989 рр.	реконструкція старого приміщення школи та навчальних майстерень
1990 р.	уведення в дію комп'ютерного класу
1993 р.	відкриття першої черги експозиції шкільного музею “Пам'ять”
1994; 1997 рр.	завоювання збірною юнаків школи з волейболу чемпіонського титулу на обласних змаганнях
квітень 1998 р.	призначення директором школи М. В. Саєнка
1999 р.	надання звання “народного” шкільному музею “Пам'ять”
20 липня 2000 р.	присвоєння школі імені Г. П. Берези
вересень 2000 р.	перехід на 12-бальну систему оцінювання
2001 р.	Входження школи до навчально-науково-виробничого комплексу “Перспектива” Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
2002 р.	перемога збірної юнаків школи з волейболу на обласних змаганнях
2003 р.	перехід до профільного навчання в старшій школі
2009 р.	перехід основної і старшої школи на 5-денний режим роботи

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Аджимурат С. 106
 Азаренко Н. 137
 Аксьонов В. 218
 Алексанян Г. В. 137, 166
 Алепський П. 8
 Андрієвський Х. 11
 Андрусь О. 153
 Антонович П. О. 117
 Артеменко Б. Д. 90, 113, 114, 134,
 136, 144, 148, 166
 Артеменко В. П. 151, 172
 Артеменко І. 65
 Арутунян Т. 205
 Атамась М. А. 145

Б

Бабак М. 65
 Барадей М. 193
 Барановська Л. К. 115, 145
 Барановська Т. 130
 Баранчук І. 163
 Барський Г. 30
 Басай Г. П. 228
 Батир Л. О. 201, 202
 Батора Ю. 163
 Бедринський М. 11
 Безкровний Л. О. 226
 Безрукава (Пошиваник) Г. С. 89, 201
 Безрукава (Пилипенко) Н. Ф. 202
 Безрукавий І. А. 217, 218
 Безрукавий І. М. 222
 Безрукавий П. М. 223
 Бенуж О. 87, 105
 Береза В. 109
 Береза В. Т. 115
 Береза Г. 89

Береза (Шкрюбка) Г. І. 60, 78, 88,
 89, 94, 107,
 Береза Г. П. 5, 46, 48, 60, 108, 139, 153
 Береза Г. Ю. 214
 Береза І. М. 78, 88, 95
 Береза М. В. 216
 Береза М. Г. 60, 95, 114, 115, 116, 145
 Береза М. М. 133
 Береза Н. І. 114, 145, 164
 Береза О. 163, 164
 Береза П. П. 48, 49, 215
 Береза С. Г. 63
 Береза Т. 106
 Березняк Ф. М. 66
 Біда Г. Ф. 51, 59
 Біда П. К. 51
 Біда Т. 130
 Білаш О. І. 147
 Білик Г. І. 5, 63, 191, 192
 Білик О. 136
 Білик (Івахницька) О. Г. 190
 Бобикіна Д. 66
 Бобрика А. П. 183
 Бовгира В. Г. 144, 145, 148, 165, 169
 Бовгира М. С. 145
 Богма О. М. 117
 Боїн В. 52
 Бойко В. І. 229
 Бойко І. П. 77, 81, 92, 96
 Бойко Т. В. 146
 Бойко (Лічман) Т. В. 130, 136, 172,
 232
 Бойко Т. І. 5, 105, 187, 188
 Бондаренко О. 163
 Бондарчук І. 164
 Боплан Г. Л. 6
 Брикун М. І. 197

КРІЗЬ РОКИ Й ЕПОХИ

Бударін Л. І. 198
Буринська Н. М. 154
Бурлуцька М. 106

В

Вакула О. 135
Вакула О. Ф. 54
Валова Л. М. 145
Василенко Н. О. 146
Василенко В. І. 225.
Василина Л. П. 146
Ващенко Г. Г. 39
Ващенко Ю. 168
Ведмідь Є. Я. 48, 78, 114
Ведмідь І. В. 54, 63
Ведмідь Я. В. 54
Вежлівцева (Пилипенко) Т. О. 215
Веремій О. А. 63
Вертипорох А. 168
Вертипорох (Бовгира) В. М. 130, 136, 169
Вишневецький І. 30
Вишня О. 12
Власенко А. В. 137, 145
Власенко І. 163
Власенко (Гуменюк) Н. В. 106, 145, 154, 171
Вовк А. А. 185
Вовк А. Г. 64
Вовк В. А. 153, 185, 186
Вовк Вас. 65
Вовк В. Г. 182
Вовк Вікт. 130
Вовк І. Д. 40
Вовк І. Ф. 192, 193
Вовк К. 89
Вовк (Пошиваник) М. І. 46, 182
Вовчанівський В. 92
Вовчанівський І. І. 185

Вовчанівський Т. 14
Вовчановська (Ляшенко) С. Ф. 130, 203
Вовчановський П. Г. 145, 165
Водяник Н. В. 168
Войцешук Вас. 136
Войцешук Вол. 136
Войцешук С. А. 153
Войцях А. П. 79
Войцях (Зайка) О. Н. 54
Волков О.
Воронець О. 203
Воропай П. М. 211
Воскобійник А. 109
Воскобійник (Гончар) Г. М. 183
Воскобійник Г. Т. 118
Воскобійник Д. М. 63
Воскобійник Є. М. 59
Воскобійник І. 92
Воскобійник І. Х. 60
Воскобійник І. Г. 95, 114, 116
Воскобійник М. М. 107
Воскобійник М. О. 145
Воскобійник Н. І. 172
Воскобійник Серг. 109
Воскобійник Степ. Х. 18, 95, 114
Воскобійник Ф. 54
Воскобійник Ю. С. 219, 220

Г

Гавриленко В. М. 5, 203, 204
Гавриленко Д. В. 222
Гавриленко Н. К. 92
Гагарін Ю. 217
Гайдар Г. 48
Гайдар З. Т. 51, 59
Гайдар Марина 135
Гайдар М. Д. 231, 232
Гайдар Н. 89

- Гайдар Ю. Ф. 66
 Гайдеман О. 57
 Герасимчук В. 108
 Гімлер Г. 56
 Гітлер А. 56
 Глиб Г. М. 48, 133
 Глиб І. 90
 Глиб Л. 89
 Глиб О. 89
 Глиб С. М. 227
 Гнатченко К. Ю. 35
 Гогаєва (Мищенко) Т. В. 226
 Голиш В. О. 114, 115, 145, 169,
 Голиш Г. М. 3, 4, 106, 108, 114
 Голиш М. І. 132
 Голиш Л. Г. 130, 131, 136, 199
 Голиш (Клименко) О. Г. 60, 114
 Гольдфельд Л. Б. 95
 Гончар В. М. 44, 46, 53, 78, 82, 94,
 112, 115, 144
 Гончар Г. Т. 50
 Гончар М. Я. 78, 95, 114, 117
 Гончар С. 134
 Гончаренко В. 130, 137
 Горбівненко В. 134
 Горобчук Н. 163
 Гороховська Н. 48
 Гороховський М. В. 52, 54
 Горький М. 26
 Гоцуляк С. 89
 Гребенюк Ф. В. 151
 Грекало М. О. 173, 174
 Гречкосій С. 130
 Григор'єв М. 26
 Грицай Г. І. 118
 Грищенко В. В. 172
 Грищенко В. Я. 75
 Грищенко Л. 137
 Гузик М. П. 116
 Гук В. Н. 38
 Гуменюк М. В. 115, 116, 117, 144,
 145
 Гуменюк О. В. 130, 230, 231
 Гурба В. 87
 Гуржій І. О. 207
 Гуржій О. І. 208
 Гусак А. П. 64
 Гусак Б. В. 64
 Гусак Г. Г. 174
 Гусак І. Д. 176
 Гусак І. К. 202
 Гусак М. О. 44, 223
 Гусак М. П. 29, 35, 37, 38, 51, 93,
 116, 196
 Гусак М. С. 186
 Гусак Н. 106
 Гусак Олекс. 135
 Гусак Ольга 92
 Гусак С. 109
 Гусак Т. Л. 92, 95
 Гусак І. Д. 176
 Гусак Ю. М. 178
 Гусакова Є. Ю. 35
- Д**
 Даник А. П. 64
 Даник В. А. 107, 145,
 Даник В. 134
 Даник І. 60
 Даник І. Г. 174, 175
 Даник О. А. 189
 Даник Св. 130
 Даник С. І. 5, 90, 213
 Даник Т. І. 63
 Данилевський М. 14, 18, 21, 26
 Даниленко І. 66
 Даниленко М. 163, 164
 Данилова О. В. 136, 230

Данілова В. П. 118
Дашкевич В. І. 34, 35
Дегтярьов П. І. 116
Дем'янівський Л. В. 48, 52
Демешко Г. К. 141, 168
Демешко М. М. 172
Денисенко М. Ф. 183
Денисенко О. І. 97
Дзись Г. В. 146
Дзюба Б. 134
Дика О. 135
Дикуль В. В. 216
Дикуль В. І. 201
Дикуль Д. Ф. 222
Дикуль Н. 89
Дикуль О. В. 78, 95, 114
Дикуль О. Г. 63
Дикуль Т. І. 48, 63, 89, 95
Дикуль Ф. Г. 64, 132
Димова Н. 136
Димова С. 136
Діхтяренко Г. Ю. 146
Дмитренко (Вовк) Г. В. 202
Добжанський Г. 146
Довгополов П. П. 20
Докалюк І. В. 203
Дорош Вікт. І. 164, 231
Дорош Влад. І. 191
Дорош (Голиш) Р. М. 106, 144, 148, 164, 169, 171
Драч І. Ф. 147, 187
Дубина А. 137
Дубина О. 137
Дубовий О. М. 121
Дудник В. 163
Дудник І. 130, 135, 136
Дудник Л. А. 168
Дудченко О. В. 228
Дьоміна О. В. 146

Е

Есенберлін І. 210

Є

Єжелій В. М. 215
Єйхорст Є. 134
Єльченко Ю. Н. 146
Єршова О. 131

Ж

Жалдак О. Д. 147
Жегет М. І. 153
Жиглатов О. Г. 145
Жиглатова І. 163
Жиденко Г. Г. 117
Жила А. 134, 210

З

Заболотна В. 109
Заболотний І. Ю. 132
Заболотний С. П. 136
Завалко А. А. 221
Завалко А. Д. 221
Завалко (Прицепна) А. М. 114, 189, 190
Завалко М. А. 184
Завалко П. А. 182
Задависьвічка М. І. 222
Задависьвічка О. І. 223
Заїка А. А. 183
Заїка А. С. 81, 183
Заїка І. А. 183
Заїка М. 87
Заїка Н. Л. 138
Заїка Н. О. 60, 78, 95, 96
Заїка О. 109
Заїка П. А. 97, 184
Зайчук В. О. 147
Запара Г. М. 117

- Захаренко О. А. 8, 170
 Захарова О. 164
 Захарченко М. В. 151
 Захарченко І. 158
 Зацеркляний А. Ф. 119
 Звягінцев Є. 21
 Зикіна Л. 203
 Зимогляд Н. М. 145, 146
 Зімін О. 130
 Зінченко Ф. М. 88
 Змерзла В. 163
 Знайков А. В. 18, 28, 29, 35, 36, 38
 Знайков В. 6, 14, 15
 Знайков Г. І. 51
 Знайкова Є. В. 18, 28, 35
 Знайкова Н. 13, 18
 Знайкова О. В. 18, 21, 28
 Зозуляк С. 165
 Зубрицька (Залевська) О. П. 130, 135, 202
- І**
- Іванищенко Л. О. 184
 Іванков В. В. 205
 Іванченко В. К. 118, 151
 Іванченко В. П. 64
 Іванченко Л. Т. 107
 Івахницька К. 66
 Івахницька М. М. 87, 92
 Івахницький І. О. 78
 Івахницький П. І. 175
 Іващенко А. Г. 184, 185
 Іващенко В. М. 119
 Ігнатенко І. Д. 177
 Ільїна (Березняк) Н. М. 106, 203
 Іскра І. 115
- К**
- Кабан О. 109
 Калашник В. Д. 220
 Калашник М. Д. 189
 Калашник О. І. 223
 Калашник П. К. 62
 Калашник Т. 111
 Калашник Ф. Д. 221
 Калашник Я. І. 209
 Калейников О. 165
 Калина М. М. 117
 Калита Г. 48
 Калішенко 93
 Камінна А. 163, 167
 Камінна (Поповіченко) Г. В. 106, 203
 Капанадзе П. 53
 Капля Г. Т. 115
 Капля Л. Г. 107
 Караковський В. А. 147
 Кармаль Б. 218
 Карнаух М. 108
 Карпенко В. 92
 Карпенко В. О. 118
 Карпенко В. П. 197
 Карпенко Г. І. 25, 88
 Карпенко Г. П. 210
 Карпенко І. Г. 218
 Карпенко Л. А. 144, 145, 164
 Карпенко М. Г. 180, 181
 Карпенко О. С. 64
 Карпенко П. Н. 62
 Карпенко С. Я. 180
 Катерина П. 9
 Качалов Ю. Л. 225
 Кир'яченко П. В. 227, 228
 Кислий С. І. 29
 Киянченко Ю. 7
 Кібальник Г. 60
 Кібальник І. П. 199, 200
 Кікнадзе 53
 Клименко В. 106

КРІЗЬ РОКИ Й ЕПОХИ

- Клименко В. М. 78, 95
Клименко В. Ф. 117, 148
Клименко Г. С. 151
Клименко Гавр. 52, 59
Клименко Г. Я. 114, 145
Клименко Д. М. 62, 63, 189
Клименко І. 134
Клименко І. М. 80
Клименко І. О. 219
Клименко М. 130
Клименко О. А. 75, 78, 111, 112,
Клименко О. Г. 60
Клименко О. О. 106, 176
Клименко С. М. 26
Клименко Ю. 130
Клименко Я. Д. 48, 212
Клюшев Ю. Д. 220
Коваленко Ф. Л. 132
Коваленко Я. 166
Ковальов В. М. 51, 54
Ковальов М. 136
Ковальова А. 137
Ковальова Т. 136
Ковальченко О. М. 77, 94, 96
Ковальчук (Карпенко) Л. Г. 90, 216
Коверда Н. 90
Ков'язна (Левченко) О. В. 169
Козачок М. А. 79, 80
Козачок Н. 38
Козинець Н. 48
Козловська (Гайдар) Н. Д. 206
Колібабчук А. В. 153
Колісник Л. Х. 39
Колісник М. Г. 52
Колісник С. 48, 60
Колісник Я. 130
Коломієць О. 135
Корнієнко І. О. 64, 207, 208
Короленко В. Б. 177
Короленко Г. Ф. 191
Король І. 76
Корчажинська Л. 89
Косіор С. В. 53
Котенко О. П. 135
Котко І. М. 146
Котолова Л. 87
Кох Е. 56, 57
Коцуренко Т. А. 146, 164
Кравець Л. 136
Кравченко А. О. 153
Кравченко В. С. 232
Кравченко (Труба) Н. М. 111, 114,
115, 144, 148, 168
Кравченко О. І. 153
Кравченко С. В. 134, 185
Кравчук В. 136
Красногляд Г. 48
Кресан О. Я. 106, 198, 199
Кривицька К. 48
Кривицька М. Ю. 78, 95, 114, 116
Кривицький Г. 60
Кривицький Д. І. 200
Кривицький М. 65
Кривицький С. О. 64, 65, 184
Кривицький Я. 54
Кричевська (Даник) Ф. П. 204
Круцик В. В. 153
Кубишкін Р. В. 145
Кужельний П. О. 119
Кузьменко В. 134
Кузмінський А. І. 5, 147
Куйовда М. П. 224
Куйовда П. П. 215, 216
Кукало В. М. 166
Кукало М. Д. 118
Кукса Д. 26
Кукса З. П. 65
Кулик В. М. 109, 224

- Кулик Й. А. 63
 Кулик М. С. 61
 Кулик Олекс. 60
 Кулик Олена 130
 Кулик П. 48, 60
 Кулик Т. С. 61
 Кулик Ф. Т. 61, 70
 Купрієнко Р. 134
 Курбанов О. 166
 Курилко О. І. 117, 118
 Кутир С. 50
 Кутявін К. О. 213
 Кутявін О. І. 137
 Кучма Л. Д. 174
- Л**
 Лазуткіна О. Г. 114, 144, 148, 169
 Левкович М. О. 41
 Ленін В. І. 25, 38, 110, 120
 Леонов О. 218
 Леонтович С. 9
 Линовицький П. 134
 Лисенко І. 136
 Лисенкова С. М. 116
 Литвинович В. С. 118
 Литвинович Н. 135
 Лічман В. 89
 Лобанов В. В. 130, 131, 134, 169
 Лобанов В. П. 107, 115, 120, 143, 148, 149
 Лобанова А. 130
 Лобанова Т. І. 115, 145, 169, 171
 Лозова (Запара) І. М. 145, 164, 165, 170
 Лозова Н. 135, 136
 Луговська М. 135
 Лукашенко Д. 166
 Лукашенко М. В. 151
 Лукієнко Г. П. 118
- Лупина М. С. 178
 Любомська Є. М. 116
 Любченко Г. К. 143, 171
 Ляшенко А. 136
 Ляшенко В. М. 87, 92, 224
 Ляшенко Г. М. 220
 Ляшенко Г. Н. 200, 201
 Ляшенко І. Н. 200, 201
 Ляшенко (Труба) Л. О. 89, 114, 115, 120, 142, 143, 144, 153,
 Ляшенко (Каценко) М. М. 78, 95
 Ляшенко Н. Є. 68, 81
 Ляшенко Олекс. 60
 Ляшенко Окс. 136
 Ляшенко О. К. 223
 Ляшенко С. С. 130
 Ляшенко С. Ф. 153
 Ляшенко Т. 106
- М**
 Мазур (Капля) К. П. 216
 Макаренко А. С. 190, 196
 Макарій 8
 Максимович М. О. 10, 199
 Малечкін М. О. 67
 Малько І. В. 130, 190
 Мартинов М. П. 116
 Марченко А. В. 119, 152
 Марченко І. 136
 Марченко М. І. 120
 Марченко М. О. 132, 182
 Марченко (Пилипенко) Н. К. 182
 Марченко О. 136
 Марченко С. А. 165, 226, 227
 Масюк В. В. 130, 136, 165, 199
 Масюк О. 163
 Махова К. С. 206
 Мацаца Л. О. 141
 Менделєєв О. І. 97

КРИЗЬ РОКИ Й ЕПОХИ

Мегель А. 205
Милашенко М. М. 117, 148
Микола П 61
Миргородська І. А. 153
Миронов 61
Мироненко В. В. 181
Мірошниченко Е. А. 87, 92, 228, 229
Міщенко І. М. 121
Міщенко О. В. 133
Міщенко С. В. 227
Могила І. І. 117
Мозгова В. М. 111, 144, 167
Мозгова О. Я. 151, 172
Мокра Г. І. 107, 115
Мокрий М. Г. 109, 115, 134, 145, 148
Мороз О. Г. 147
Мостова М. 163, 164
Мудрий Я. 199

Н

Нагаєвський О. Г. 148
Наджибулла Г. 218
Назаренко А. 163
Назаренко І. 163
Негода М. 134
Нестеренко (Троценко) Н. В. 213, 214
Нето А. А. 179
Нечитайло В. 106
Нікогда М. М. 117, 148
Ніколаєв А.
Новик В. 130
Нор Н. К. 81, 82, 88, 94, 114, 117
Норенко О. 163
Носань С. Л. 134, 209, 210
Носенко І. 137
Носенко П. 136
Нуянзова Н. В. 151
Нявчук (Заболотна) І. О. 206

О

Обушна Г. І. 150
Одарченко В. 89
Одарченко І. І. 181
Озірський М. 134
Олійник В. Ф. 151, 172
Орел К. Ф. 135
Орешина Н. 218
Осадча Г. С. 115, 117, 145
Осипенко А. П. 123
Осипенко А. О. 146
Осипенко В. В. 109, 220, 221
Осокін Л. М. 190, 191

П

Павліченко Є. 135
Павловська О. 134
Пазиненко А. 106
Пазиненко І. А. 52, 75, 77, 95, 96, 110, 114
Пазиненко М. І. 92, 176, 177
Пазинич С. Ф. 153
Палій (Приступа) О. І. 202
Панченко Г. 89
Парамонова А. 134
Перепада М. 48
Перепеляк (Савчук) Я.
Петренко М. М. 115
Петрина М. 134
Петриченко М. 134
Петро І 9
Петровський Г. І. 40
Петрущенко В. 108
Печериця В. 60
Печериця К. І. 59, 78, 95, 96
Пилипенко Б. Ф. 87, 195, 196
Пилипенко (Малько) В. 89
Пилипенко В. О. 106.
Пилипенко В. Я. 46, 188, 189

- Пилипенко В. І. 63
 Пилипенко Г. 92
 Пилипенко Д. Ю. 219
 Пилипенко Є. 136
 Пилипенко І. П. 60
 Пилипенко Люб. 136
 Пилипенко Л. В. 231
 Пилипенко Марія І. 151
 Пилипенко М. А. 54
 Пилипенко Мик. І. 145
 Пилипенко Мих. М. 51, 195
 Пилипенко Мотр. І. 189
 Пилипенко (Безрукава) Н. Ф. 114, 115, 144, 145
 Пилипенко О. А. 221
 Пилипенко О. І. 134, 177
 Пилипенко О. О. 5, 62, 201
 Пилипенко П. Ф. 44, 48, 60, 78, 91, 95, 96, 114, 215
 Пилипенко Т. 89
 Пилипенко Ф. 89
 Пилипенко Ф. М. 61
 Пилипенко Ф. П. 49, 60
 Пилипенко Ф. Я. 60
 Пилипенко Я. М. 64
 Писаржевський Л. В. 198
 Письменна Т. 134
 Піддубна Г. Й. 147
 Підцерковна М. Я. 118
 Пісчурніков С. Г. 224
 Побиванець В. Г. 115, 144, 148, 172
 Погрібний А. Г. 147
 Погосян Г. 166
 Познанська М. 205
 Полях В. І. 146
 Помазан І. Ф. 120
 Пономаренко М. 134
 Пономаренко Ю. 136
 Пономарьова О.І. 149
 Пономарьов Т. В. 149
 Понятовський В. Я. 64, 183
 Попель А. В. 119, 152
 Попелюк В. І. 120
 Поповіченко В. Л. 91
 Поповіченко В. К. 118
 Поповіченко В. Ю. 115
 Поповіченко М. Г. 186
 Порубайміх С. 136
 Постишев П. П. 53
 Пошиваник А. І. 206
 Пошиваник Д. С. 201
 Пошиваник (Гурба) В. Г. 190
 Пошиваник Л. 89
 Пошиваник М. Г. 145
 Приз В. П. 145
 Приз О. А. 202
 Приліпко А. С. 46, 190
 Приліпко П. 137
 Приступа М. О. 115, 151
 Приступа С. 136
 Приступа Я. І. 64
 Приходько В. І. 115, 145
 Приходько О. 130
 Прихожа Н. 34
 Прищепна А. М. 114
 Прокоп'єв Є. В. 214
 Прокопенко А. 16
 Прокопенко В. А. 218, 219
 Прокопенко Н. М. 146
 Прокопович (Бич) З. Ю. 186
 Прокопович Ф. 13
 Пряда Д. 60
 Пугач М. А. 220
 Пугач Т. П. 146
 Пузь Г. 26
 Пурський О. І. 198
 Путін В. В. 200

КРИЗЬ РОКИ Й ЕПОХИ

- Р**
- Радчук А. Ф. 115
Радчук М. 163
Рахманова М. 167
Рева В. Д. 221
Рева В. П. 106, 176
Рева Г. В. 64, 97, 132, 231
Рева М. М. 78
Рева П. З. 221
Рева С. 11
Рижик Т. О. 116
Ричка (Дмитренко) Л. А. 89, 215
Романенко А. І. 20, 48, 214, 215
Романенко Микита 48
Романенко М. І. 20
Романенко Н. О. 107, 141
Романенко О. В. 52
Романенко О. Т. 61, 88
Романенкова О. А. 35
Романицька В. 90
Романицька М. Д. 52, 88
Романицький В. П. 35
Роменський М. З. 52, 77
Росоловський Г. М. 224, 225
Руденко Н. С. 153
Рудковська І. 135
Рудковський А. 136
Рудковський В. І. 115
Рябошлик О. 137
- С**
- Савісько В. Ю. 177, 178
Савісько Н. П. 92
Савчук К. О. 151
Савчук (Переляк) Я. В. 215
Сагун В. Г. 120
Саєнко А. 163, 166
Саєнко І. А. 145, 164
Саєнко М. В. 145, 169
- Саєнко С. 163
Сайковська Р. 166
Самойленко Н. Я. 95, 96, 145
Самойленко Н. Ф. 106, 231
Самойленко Ф. С. 95, 96, 111, 112, 116, 145
Сапієнко М. Д. 134
Саронова О. 163
Сачков Л. С. 147
Світличний К. 134
Світюк В. 134
Селезньов О. М. 151
Сень М. О. 148
Сергійчук З. Н. 36
Серов С. 165
Серова Н. 130
Серова О. 163
Сидорова (Артеменко) Л. А. 169
Симоненко В. 210
Синьооков І. 9
Сириця Н. 150
Сирота В. І. 87, 175
Сирота І. Ф. 78, 95
Ситник А. 134, 210
Сірик Т. О. 116
Сковорода Г. С. 6
Скорик В. С. 134, 169
Скуріхін В. І. 194
Снігур (Вовк) М. І. 200
Соболєв-Кузьмін М. Р. 65
Соловейчик С. Л. 152
Соколова І. 130
Сорока М. Т. 97, 180
Сотник (Гончар) В. Ф. 48, 94, 114
Сталін Й. В. 45, 74, 79
Старицький М. 210
Старокожко А. А. 226
Старокожко В. 166
Стасько Б. П. 63

- Стеблина І. В. 148
 Стеблівець М. 148
 Степанов В. 205
 Степанько А. С. 229
 Степенко О. В. 202, 203
 Столипін П. А. 24
 Стретович В. 108
 Стретович М. Я. 115, 145
 Стретович О. П. 15, 145
 Стрижак В. Т. 179
 Стрижак М. Д. 230
 Стрижак С. О. 108, 231
 Стерлін (Артеменко) К. Д. 216
 Строгуш А. 135
 Строкань Н. В. 145
 Субочева Т. І. 135, 144, 146
 Супрун О. В. 115
 Суслов М. А. 81, 82
 Сухенко Є. П. 78, 88, 95, 96, 114
 Сухенко І. Я. 176
 Сухомлинський В. О. 4, 79, 119, 173
 Сущенко І. С. 178
- Т**
- Таланчук П. М. 147
 Тараненко Л. 134
 Татаренко (Орлова) М. М. 146, 171
 Тацій О. 40
 Телятник А. І. 57, 197, 198
 Телятник В. О. 115, 145
 Телятник О. 166
 Телятник П. 90, 106
 Тертишник Г. 106
 Тертишник Г. З. 51
 Тертишник Г. І. 50, 51, 55
 Тертишник Л. А. 78, 95
 Тертишник О.Г. 64, 65
 Тертишник Ф. П. 61
 Тертишник Ю. Г. 180
- Тимченко А. А. 194, 195
 Тесленко (Клименко) Г. І. 175
 Тимківський І. Ф. 10
 Тимченко Е. А. 194, 195
 Тичина П. Г. 170.
 Ткаченко В. В. 216
 Ткаченко І. Д. 64
 Ткаченко Г. Й. 78, 95
 Ткаченко І. С. 63
 Ткаченко О. 166
 Ткаченко О. Ф. 146, 164, 165
 Ткаченко П. П. 151
 Ткаченко С. А. 78, 113
 Ткаченко С. О. 64
 Ткаченко Ф. Г. 52
 Ткачук В. 130
 Тобічко І. Ф. 36
 Товстоїят В. І. 64
 Товстоїят Л. Г. 172
 Толстой Д. 21
 Толстой Л.М. 119
 Томара С. 9
 Томенко М. 134
 Третяк О. О. 115
 Тріль О. 130
 Трохименко В. Я. 216
 Труба А. 46, 60
 Труба В. К. 221
 Труба Д. М. 25
 Труба М. 76
 Труба О. 60
 Труба Олек. Ю. 232
 Труба Ольг. І. 114, 144, 169
 Труба С. 166
 Труба Ю. П. 64
 Труба Я. К. 216
 Трубич Г. 48, 54
 Трубич О. 30
 Трюхан Вікт. 136

КРІЗЬ РОКИ Й ЕПОХИ

Трюхан В. Г. 150
Трюхан О. В. 213
Тупицька М. М. 92
Тютюнник Ю. 26

У

Ус А. 13
Ус І. В. 181, 182
Ус (Тішина) Л. О. 206
Усачов С. 130
Усачова Н. П. 130, 238
Устинов Д. 218

Ф

Фесенко Г. Ф. 112, 113, 116, 144, 170
Филь Л. М. 204, 205
Филь М. П. 225, 226
Филь О. М. 208
Фрунзе М. 222
Футрик О. 163

Х

Халаш Л. 134
Харченко Вал. 130
Харченко В. О. 89, 95, 96, 118, 205
Харченко Г. 135
Харченко Наст. О. 66, 88
Харченко Нін. 135
Харченко Н. Ф. 153
Харченко О. В. 108, 134, 135, 205
Харченко О. С. 65
Харченко П. П. 20
Харченко Т. Я. 66
Харченко Ю. В. 215
Хвиль А. Н. 187
Хвиль В. П. 137, 212
Хвиль Г. В. 212
Хвиль Л. С. 29, 34-37, 41, 47, 51

Хвиль М. П. 185
Хвиль Р. В. 212
Хвиль С. 131
Хвиль Т. І. 115
Хвиль Я. М. 211
Хилько В. 148
Хлебутіна М. 163
Хмельницький Б. 199
Холодний М. 192
Хомич О. 163
Храпко К. Л. 62

Ц

Цапенко Н. 130
Циб М. 60
Циба О. 108
Цибенко В. Г. 146
Цимбалюк С. 213

Ч

Чавдаров С. Х. 93
Чайкіна Л. 111
Чапаєв А. 53
Чапаєв В. І. 53, 108, 120, 139
Чатанджієва Н. К. 108
Черненко І. 60, 164
Черненко Н. А. 146
Черненко О. 163
Чеша І. Л. 200
Чирва В. А. 225
Чіпенко Т. С. 106
Чорнобривець Ю. Л. 209
Чуйкевич О. П. 232

Ш

Шаповал Г. А. 78
Шаповал О. І. 146
Шаповал Ф. Д. 51, 75, 77, 88, 92, 93, 114

- Шаповал В. Н. 80, 97 121, 146 Ястреб К. 146
 Шапошник М. 134 Яунзем І. 203
 Швець (Пристапа) М. І. 182 Яценко (Гунченко) Г. І. 216
 Шевченко В. 136 Яцик П. 164
 Шевченко Д. 166 Яцимірський К. Б. 198
 Шевченко М. К. 189
 Шевченко Н. О. 146
 Шевченко О. 136
 Шевченко Т. А. 146
 Шевченко Т. Г. 9, 58, 147, 192, 206,
 208
 Шевченко (Міщенко) О. В. 183
 Шикша О. М. 225
 Шикша Я. О. 64
 Шихов Ю. О. 117
 Шкрьобка Д. 60
 Шлаканьов Г. 40
 Шліханова (Педя) Г. Л. 203
 Шпак В. 134

Щ

- Щериця С. І. 131, 181
 Щириця І. 92
 Щириця М. І. 223, 224
 Щириця Н. 130

Ю

- Юдченко М. О. 179
 Южно Г. І. 116
 Юхновська В. І. 32, 35

Я

- Якимчук О. 213
 Яковенко О. 130
 Ямборська (Ткаченко) Н. І. 206
 Янча Н. Г. 153
 Янчий В. В. 153
 Янчий Я. 165
 Яременко Т. 136

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Австрія 62
Алма-Ата 77
Ангола 179, 223
Артемівськ 63
Афганістан 177, 217, 219, 220

Б

Баграм 177
Байбузи 143
Байконур 174
Берлін 56, 63
Біла Церква 216
Білорусія 40, 132, 143, 147, 177, 211, 219
Бобринецький р-н 232
Богуславець 37, 72, 73
Богушкова Слобідка 6, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 17, 20, 24, 26, 27, 28
Болгарія 181
Брест 109
Брестська обл. 143
Будапешт 654

В

Великобританія 24, 92, 147, 198
Вишневий, х. 43, 73
Відень 62, 70, 193
Вінниця 176
Владивосток 224
Вурнарський р-н 92

Г

Гомельська обл. 143
Городище 228
Гребінка 180
Гродненська обл. 143
Грузія 40, 53

Д

Данія 24
Деньги 23, 37, 43, 72, 73, 85, 96, 102
Деренковець 169
Дмитрівка 91
Дніпро, р. 55
Дніпродзержинськ 176
Дніпропетровськ 174, 176
Домантів 91
Донецьк 215
Дунай, р. 181, 225

Е

Естонія 219

Є

Єгипет 176, 231

Ж

Житомир 200
Жовтневий р-н 143

З

Залізьки 37, 43, 72, 79, 85, 96
Запоріжжя 219
Збараж 7
Звенигородка 65
Звенигородський р-н 90
Золотоніський пов. 11, 13, 18, 19, 23
Золотоніський р-н 29, 79, 90, 177
Золотоноша 8, 30, 37, 59, 81, 91, 170
Золотоношка, р. 69, 80, 91

І

Івано-Франківськ 132
Ірак 202
Іркліів 184
Іркліівська вол. 11, 24
Іркутська обл. 201

Іспанія 49
Італія 24

К

Казахстан 174, 175, 215, 220, 221
Кам'янка 109, 132
Канада 147
Канів 109, 132
Карелія 223
Карпати 65
Кедина Гора 72
Кенігсберг 60
Київ 91, 109, 132, 165, 176, 177, 190, 202, 221, 228
Китай 220
Ковтуни 23
Конго 178
Коробівка 91
Корсунь-Шевченківський (Корсунь) 65, 109, 132
Корсунь-Шевченківський р-н 169
Костопіль 89
Крим 203
Кропивна 37, 43, 72, 73, 85, 102, 111, 148
Кропивнянська вол. 13, 24
Крупське 73, 93
Крутьки 72, 96
Курятник, ур. 90
Кути, ур. 90

Л

Латвія 132
Лерце 143
Липівське 37, 72, 79, 85, 96
Литва 132
Лихоліти 73
Луганськ 204, 205
Львів 132

М

Макіївка 73
Марганець 176
Маріуполь 220
Мельники 37
Миколаївська обл. 77
Мицалівка 206
Мінськ 109
Мозамбік 201, 222
Мозир 143
Молдавія 40, 177
Моніно 202
Москва 63, 81, 89, 95, 109, 132, 192, 201, 204, 221
Московська обл. 202
Мурманська обл. 143
Мусіївка 77

Н

Немирів 200
Нігерія 231
Нідерланди 198
Нікополь 176
Німеччина 65, 91, 143, 177, 182, 219
Новгород 179
Норвегія 147

О

Одеса 109, 132
Одеська обл. 77
Олексіївка 232
Опочка 61

П

Панське 37, 43, 79, 85, 96, 161
Переяслав-Хмельницький 91, 109, 132
Піщанська волость 24
Полтава 59, 79, 109, 147
Полтавська губ. 11
Полтавська обл. 54, 77
Польща 147

КРИЗЬ РОКИ Й ЕПОХИ

Прага 174
Прохорівка 91

Р

Ревбинці 184
Ржев 60
Російський, остр. 224
Росія 40, 147, 177, 198, 199, 200,
201, 203, 204. 219, 224
Рославль 221
Румунія 25, 181

С

Санкт-Петербург (Ленінград) 62,
109, 132, 197
Саудівська Аравія 231
Севастополь 64, 109, 132
Сербія 181
Сеул 216
Синьооківка 112
Смілянський р-н 90
Смоленська обл. 221
Солонці, ур. 90
Сорочин 37, 43
Сполучені Штати Америки 24,
147, 198
Сталінград 60, 63, 64, 109
Степанове, ур. 73, 85

Т

Тайшет 201
Тетіїв 187
Тимківщина 10

У

Умань 109, 132
Уманський р-н 90

Ф

Франція 24, 49, 92

Х

Харків 181, 195, 207, 230
Харківська обл. 227
Хасан, оз. 54
Хвильово-Сорочин (Хвилів, Хвилівка) 37, 43, 72, 85, 96
Хмельницький 209
Хмільник 200
Хорватія 181
Хорольський р-н 77
Хрести 37, 43, 72, 79, 85, 96

Ч

Чапаєвка 6, 27, 36, 39, 40, 41, 42, 43,
48, 51, 52, 53, т55, 56, 67, 69, 70, 71,
72, 79, 89, 91, 92, 96, 97, 106. 108,
112, 113, 119, 120, 121, 133, 142, 161,
166, 173, 182, 215
Чебоксари 92, 147
Челябінськ 200
Черкаси 55, 61, 65, 81, 176, 181, 196,
215, 216, 226, 227
Черкаська окр. 29
Черкаська обл. 79, 226, 227
Черкаський р-н 143, 166
Чехословаччина 147, 174
Чобітьки 28, 29, 37. 43, 85, 96
Чорне море 181, 225
Чорнобай 185
Чорнобаївський р-н 184
Чувашія 92, 147

Ш

Швеція 24
Шпола 65, 227

Я

Японія 24
Ярославль 109
Ясси 65

АННОТАЦИЯ

Гольш Г. М. *Сквозь годы и эпохи. История и современность Чапаевской школы.* – Черкассы: Вертикаль, 2010. – 284 с. : илл.

Настоящая книга представляет собой научно-популярный очерк истории и современности Чапаевской общеобразовательной школы I – III ст. им. Г. П. Березы Золотоношского района на Черкасщине. Исследование базируется на широком круге источников: материалах центральных, региональных и, прежде всего, школьного архивов, официальных документах, периодике прошлых лет, статистических данных, вещественных памятниках, воспоминаниях бывших педагогов и учеников, результатах их опросов и анкетирований, современной информации и др. Издание посвящено 150-летию документально засвидетельствованного образования школы, которое отмечается в 2011 году.

Композиционно книга состоит из 11 разделов, в которых повествуется о жизни сельской школы в контексте истории украинского национального образования. Автор подробно анализирует различные стороны функционирования учреждения: его материально-техническую базу, ученический контингент, особенности организации учебно-воспитательного процесса и внеклассной работы, качественный состав педагогического коллектива, достижения и трудности и т. д. Акцентировано внимание на том, что Чапаевская школа всегда занимала позиции образовательного лидера нашего края, в ее стенах сформированы богатые традиции и накоплен образцовый опыт обучения и воспитания школьников.

Наиболее емкой и содержательно насыщенной стала структурная часть книги, в которой рассказывается о жизненных судьбах известных выпускников школы. Среди них – более

100 орденоносцев, в том числе Герой труда и полный кавалер ордена Славы, 11 заслуженных работников различных отраслей, 8 докторов и 9 кандидатов наук, около 100 высших офицеров, 2 известных писателя, 10 мастеров спорта, сотни инженеров, агрономов, зоотехников, преподавателей, врачей, работников культуры, руководителей.

Для лучшего ориентирования читателя в тексте книги помещен именной указатель, содержащий около 800 имен, а также географический указатель и хронологическая таблица. Подано и свыше 300 фотоиллюстраций, как сюжетных, так и портретных, архивных и современных.

Книга может использоваться в учебных и познавательных целях, она адресована широкому кругу читателей, прежде всего тем, чья жизненная судьба связана с Чапаевской школой. Полезным это издание может стать также студентам и преподавателям педагогических специальностей, всем, кто интересуется историей и современностью сельских школ Украины.

ANNOTATION*

Golish G.M. *Through Years and Epochs. The History and the Present of Chapayevka School.* – Cherkassy: Vertykal, 2010. – 284 p. : xii.

The book is a popular-scientific sketch of the history and the present of Chapayevka general education secondary I-III level school named after G.P. Bereza, Zolotonosha district Cherkassy region. The research uses a wide range of sources: the materials of central, regional and, first of all, school archives, official documents, periodicals of the past, statistic data, artifacts, former teachers' and pupils' memoirs, the results of questionnaires and inquests, new information, etc. The edition is dedicated to the

* Переклад анотації англійською мовою здійснила кандидат філологічних наук, доцент О. Я. Кресан

150th anniversary of the school foundation which is certified by documents and is held in 2011.

The book comprises 11 chapters that tell about the life of the village secondary school in the context of Ukrainian national education history. The author thoroughly analyses various sides of the institution's functioning: its material and technical base, the contingent of pupils, the specific features of the teaching and upbringing processes as well as after-class work organization, the qualitative structure of the teaching staff, achievements and difficulties, etc. The attention is focused on the fact that Chapayevka school has been always positioned as the educational leader of our district, and valuable traditions have been formed and accumulated within its walls as well as model experience of pupils' education and upbringing.

The most spacious and pithy structural part of the book tells about the fates of prominent alumni of the school. There are more than 100 order-bearers, a Hero of Labor and a full cavalier of Order of Glory among them, 12 honored workers in various spheres, 8 doctors and 9 candidates of sciences, about 100 higher officers, 2 well-known writers, 10 masters of sports, hundreds of engineers, agronomists, zootechnicians (live-stock experts), teachers, doctors, workers of culture, managers.

A name-finder with about 800 names is included here for a reader's better orientation in the text as. The edition contains more than 300 topical and portraying photos, some of which are contemporary and some are found in archives.

The book can be used for studying as well as for cognitive purposes, it is addressed to the wide reading audience and, first of all, to those whose life path is connected with Chapayevka secondary school. It can be found useful by students and teachers, by anybody whose interests lie in finding out the history and the present of Ukrainian village schools.

ПЕРЕЛІК АБРЕВІАТУР ТА УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АН	–	Академія наук
АПН	–	Академія педагогічних наук
арк.	–	аркуш
БГПО	–	будь готовий до праці і оборони
ВАК	–	Вища атестаційна комісія
ВДНГ	–	виставка досягнень народного господарства
ВИШ	–	вища школа
ВКП(б)	–	Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)
ВЛКСМ	–	Всесоюзна Ленінська Комуністична спілка молоді
ВНЗ	–	вищий навчальний заклад
вол.	–	волость
ВПС	–	Військово-Повітряні сили
га	–	гектар
ГЕС	–	гідроелектростанція
ГПО	–	готовий до праці і оборони
губ.	–	губернія
ДМК	–	домобудівний комбінат
ДПЮ	–	допризивна підготовка юнаків
ДРА	–	Демократична республіка Афганістан
ДЮСШ	–	дитячо-юнацька спортивна школа
ЗНО	–	зовнішнє незалежне оцінювання
ЗОШ	–	загальноосвітня школа
ім.	–	імені
ін.	–	інший
К.	–	Київ
кв.	–	квадратний
кл.	–	клас
КВК	–	клуб веселих та кмітливих
кг	–	кілограм
КДБ	–	Комітет державної безпеки
КП(б)У	–	Комуністична партія (більшовиків) України
КПРС	–	Комуністична партія Радянського Союзу
крб.	–	карбованець
ЛКСМУ	–	Ленінська Комуністична спілка молоді України
м	–	метр
м.	–	місто
МАГАТЕ	–	міжнародна організація з розвитку атомної енергетики
млн.	–	мільйон
МНО	–	Міністерство народної освіти
МОН	–	Міністерство освіти і науки

Перелік абрєвіатур та умовних скорочень

МУВГ	–	міжрайонне управління водного господарства
НАН	–	Національна академія наук України
Наркомос	–	Наркомат освіти
НЕП	–	нова економічна політика
НДІ	–	науково-дослідний інститут
НДР	–	Німецька Демократична Республіка
н. р.	–	навчальний рік
НСПУ	–	Національна спілка письменників України
ОБЖД	–	основи безпеки життєдіяльності
обл.	–	область
оз.	–	озеро
остр.	–	острів
ПП	–	прізвище, ім'я та по батькові
ПМК	–	пересувна механізована колона
пов.	–	повіт
ППО	–	протиповітряна оборона
ПТУ	–	профтехучилище
ПХО	–	протихімічна оборона
р.	–	рік
РДА	–	райдержадміністрація
р. н.	–	рік народження
р-н	–	район
РНК	–	Рада Народних Комісарів
рр.	–	роки
РРФСР	–	Російська Радянська федеративна Соціалістична республіка
РФ	–	Російська Федерація
с.	–	село
СБУ	–	Служба безпеки України
СРСР	–	Союз Радянських Соціалістичних республік
ст.	–	століття, ступінь
т	–	тонна
т. з.	–	так званий
тис.	–	тисяча
ТСОАВІАХІМ	–	товариство сприяння обороні авіаційному та хімічному будівництву
УМВС	–	Управління Міністерства внутрішніх справ
УНР	–	Українська Народна Республіка
ур.	–	урочище
УРСР	–	Українська Радянська Соціалістична республіка
УТН	–	Українські телевізійні новини
ЦК	–	Центральний комітет
цн	–	центнер
ЦППШ	–	церковно-парафіяльна школа

ЗМІСТ

<i>А. І. Кузьмінський</i>	
Передмова	3
Пракоріння (XVII – перша пол. XIX ст.).....	6
На світанні (1861 – 1917 рр.).....	13
У період революційних потрясінь та НЕПу (1917 – 1929 рр.).....	26
Незабутнє (1930 – 1941 рр.)	39
У воєнному вирі (1941 – 1943 рр.)	55
Мов Фенікс із попелу (1943 – 1950 рр.)	67
Розгін (1950-ті – перша половина 1960-х рр.)	79
На бистрині (1965 – 1985 рр.)	97
Будова, перебудова, розбудова (1985 – 2000 рр.).....	119
На порозі третього тисячоліття	152
Школа слава випускниками	173
<i>Промисловість, будівництво, транспорт і зв'язок</i>	173
<i>Агропромисловий комплекс і торгівля</i>	182
<i>Освіта та наука</i>	187
<i>Охорона здоров'я</i>	199
<i>Культура і мистецтво</i>	203
<i>Журналістика та література</i>	207
<i>Фізична культура і спорт</i>	211
<i>На варті миру</i>	217
<i>Правоохоронні органи та спецслужби</i>	225
<i>Влада та управління</i>	230
Посилання на джерела та літературу.....	233
Хронологічний показчик основних подій історії села Чапаєвка та школи	258
Іменний показчик.....	261
Географічний показчик	274
Анотація.....	277
Annotation.....	278
Перелік абревіатур та умовних скорочень	280

Автор висловлює щирю вдячність спонсорам, завдяки фінансовій підтримці яких уможливилось видання цієї книги:

1. Раднику митної служби I рангу, випускникові школи 1972 р. **Василю Івановичу Бойку**.
2. Кандидату філософських наук, доценту, випускникові 1954 р. **Михайлу Івановичу Брикуну**.
3. Доктору геолого-мінералогічних наук, співробітнику МАГАТЕ, випускникові 1952 р. **Івану Федоровичу Вовку**.
4. Начальнику Правобережного МУВГ, випускникові 1966 р. **Андрію Антоновичу Вовку**.
5. Директору приватного підприємства “Аптека Фарм” **Валерію Володимировичу Головку**.
6. Підполковнику, випускникові 1972 р. **Миколі Івановичу Задависьвічці**.
7. Золотоніській районній раді (голова – **Іван Миколайович Соколан**).
8. Заступнику директора НДЦ “Арматом”, випускникові 1972 р. **Олегу Олексійовичу Клименку**.
9. Колективу Чапаєвської ЗОШ I-III ст. ім. Г. П. Берези (директор – **Микола Васильович Саєнко**).
10. Директорові СТОВ “Чапаєвське” **Анатолію Васильовичу Марченку**.
11. Черкаському обкому та Золотоніському райкому профспілки працівників освіти і науки (голови, відповідно – **Ольга Дем’янівна Жалдак** та **Олександр Григорович Нагаєвський**).
12. Директору ПП “Перша сантехнічна компанія”, випускникові школи 1988 р. **Володиміру Петровичу Призу**.
13. Кандидату педагогічних наук, професору, завідувачці кафедри теорії та історії педагогіки ЧНУ **Людмилі Ісаківні Прокопенко**.
14. Доктору технічних наук, професору, академіку Нью-Йоркської Академії, випускникові 1957 р. **Анатолію Анастасійовичу Тимченку**.
15. Начальнику служби безпеки охоронної структури “Варта” корпорації “Украгрохімхолдинг” у Черкаській області, полковнику МВС, випускникові 1976 р. **Миколі Петровичу Філю**.
16. Заступнику директора з експлуатації Черкаської філії ВАТ “Київ-Дніпровське міжгалузеве підприємство промислового залізничного транспорту”, випускникові 1998 р. **Сергію Івановичу Щериці**.
17. Заслуженому будівельнику України, випускникові 1954 р. **Михайлу Опанасовичу Юдченку**.

Посильну фінансову допомогу для видання книги надали також випускники Чапаєвської школи **1954, 1966, 1983, 1988 рр.**, а також полковник, випускник школи 1957 р. **І. М. Безрукавий** та директор Білоцерківської ДЮСШ, випускниця 1980 р. **Г. І. Яценко (Гунченко)**.

Науково-популярне видання

ГРИГОРІЙ МИХАЙЛОВИЧ ГОЛИШ

КРІЗЬ РОКИ Й ЕПОХИ
Історія і сучасність Чапаєвської школи

*Технічний редактор,
дизайнер
Оригінал-макет
Комп'ютерний набір
Коректор*

С. А. Кандич
С. Г. Кандич
Л. Г. Голиш
Н. І. Блажко

У книзі використано репродукції фотоматеріалів з фондів Центрального державного кінофотофоноархіву ім. Пшеничного, народного музею “Пам'ять” Чапаєвської ЗОШ ім. Берези, шкільного та особистого архівів. Авторами фотосюжетів є Г. М. Глиб, М. М. Береза, М. Г. Мокрий та ін.

Здано до набору 15.03.2010. Підписано до друку 01.06.2010.
Формат 60x84/16. Друк офс. Папір офс.
Гарнітура Petersburg C.
Обл. вид. арк.16,83. Умов. друк. арк.16,51. Вид. №116
Наклад 300 прим.

“Вертикаль”

Видавець та виготівник ІПІ Кандич С. Г.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №1335 від 23.04.2003 р.
18000, м. Черкаси, вул. Б. Вишневецького, 2. оф. 6
тел. (0472) 50-07-63; 38-24-93

1861 –
1941 рр.

*Свідоцтво Д. І. Клименко
про закінчення ЦПШ*

*Законовчитель
М. Данилевський*

*Приміщення Богушковослобідської
церковнопарафіяльної школи*

*Приміщення земської
початкової школи*

*Свідоцтво
І. В. Пилипенка
про закінчення
земської початкової
школи*

*Свідоцтво
Г. М. Глиби
про
закінчення земської
двокласної школи*

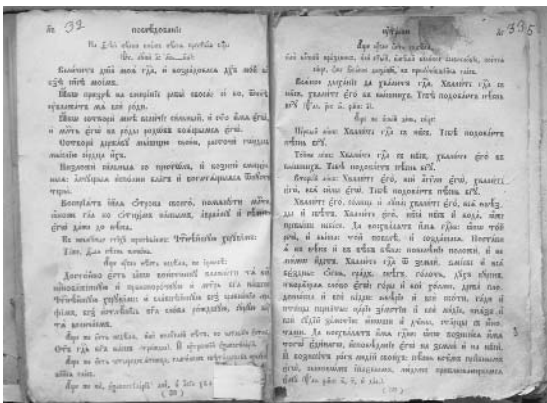

План приміщень земської початкової школи початку ХХ ст.

Саморобний дерев'яний циркуль початку ХХ ст.

Часослов – читанка поч. ХХ ст.

УРСР
НАРОДНИЙ КОМСАРАТ ОСВІТИ

ПЕРЕВОДНЕ ПОСВІДЧЕННЯ

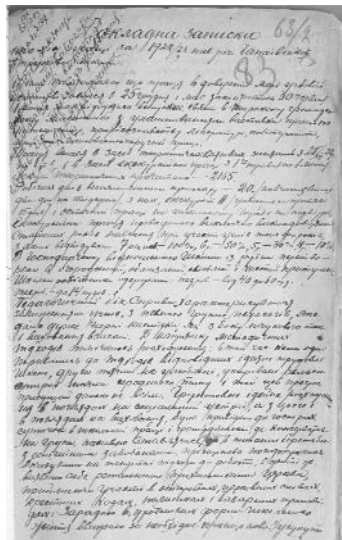
Черновата Федора, що училася в 1936-1937 навчальному році в 1-му класі неповної середньої школи в с. Вишеньки Вишньовського району Київської області, переклала в шостий клас при наступній перевірці такі успішності:

1. Українська мова	по 5	11. Фізика	по 5
2. Українська література	по 5	12. Хімія	по 5
3. Російська мова	по 5	13. Суспільствознавство	по 5
4. Російська література	по 5	14. Історія мови (мат.)	по 5
5. Арифметика	по 5	15. Математика (мат.)	по 5
6. Алгебра	по 5	16. Сімейн.	по 5
7. Геометрія	по 5	17. Креслення	по 5
8. Трудове виховання	по 5	18. Фізична культура	по 5
9. Історія	по 5		
10. Географія	по 5		

Окремі підписи: ДІЯНИС ЧУДОВА 1937 ДИРЕКТОР ШКОЛИ [підпис] Учитель: [підпис]

Київ, Миколайчівська вулиця, д. 117/118, вул. Дніпрова, 81/18-81/19/20

Перевідне посвідчення

Архівна справа в Держархіві Черкаської області з матеріалами про Богушково-слобідську школу I – II ст. 1923 р.

Педагогічний колектив школи кінця 1920-х рр.

*6-й клас Чапаєвської семирічки. 1927 р.
У центрі – М. П. Гусак*

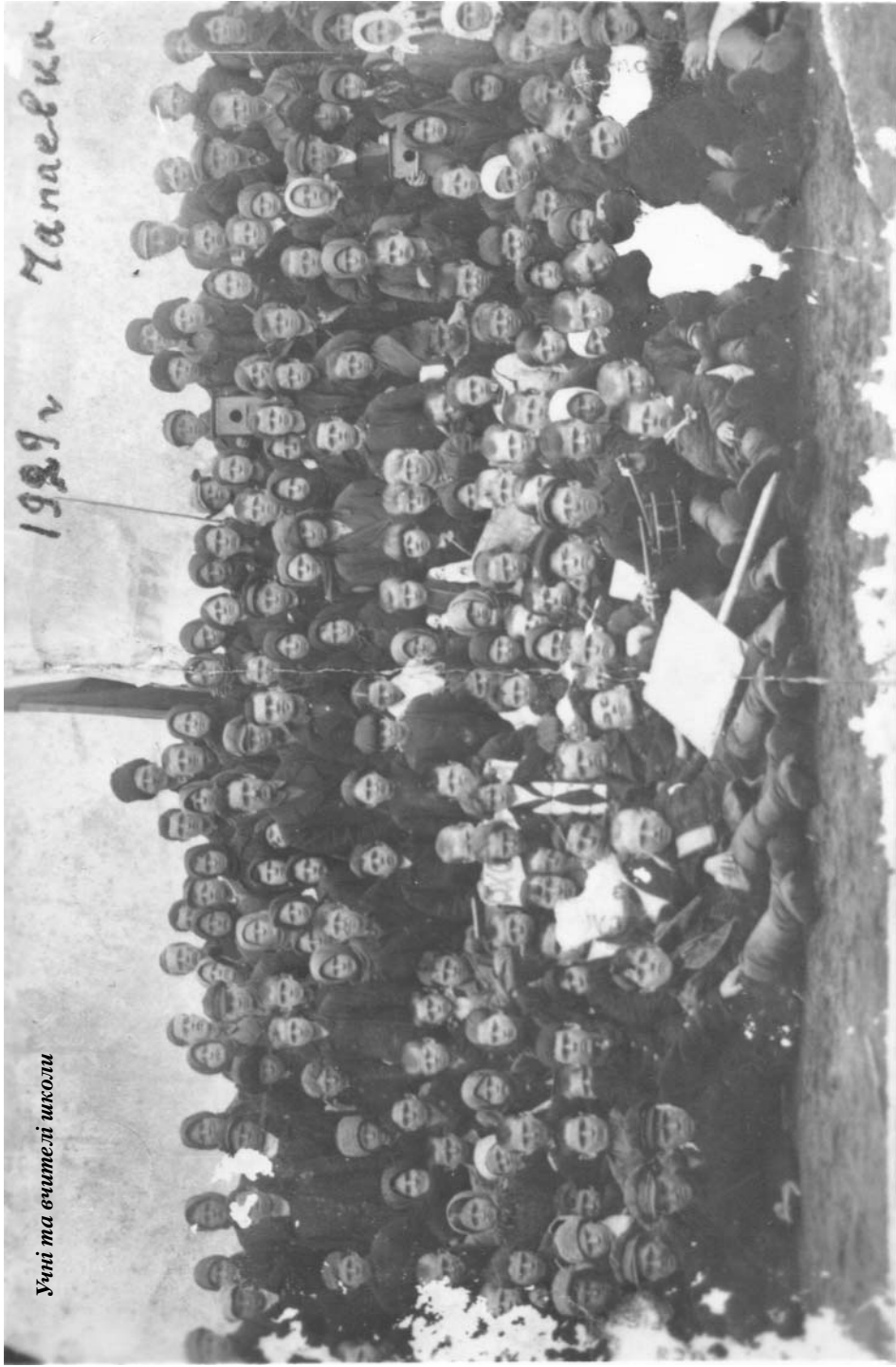

Запис до колгоспу ім. Чапаєва. 1929 р.

Молотьба в Чапаєвці. 1934 р.

Учні та вчителі школи

*Будівництво нового приміщення школи.
Поч. 1930-х рр.*

*Чапаєвські школярі.
1928 р.*

Вибори до Чапаєвської ради

*Центр села.
1938 р.*

*Чапаєвські трактористки.
За кермом – О. Ф. Казановська.
1930-ті рр.*

Масові виступи учнів на сільському стадіоні. 1937 р.

Танцювальний колектив Чапаєвки. 1938 р.

Клас П. К. Бїду

*А. В. Чапаев
серед учасників
сільського духового
оркестру. 1938 р.*

*Відкриття
сільського
стадіону.
7 червня 1936 р.*

*Перед футбольним матчем на сільському стадіоні.
Ліворуч – збірна Чапаєвки. 1940 р.*

Перший випуск Чапаєвської середньої школи. 1936 р.

Другий випуск Чапаєвської середньої школи. 1937 р.

*Директор семирічної
школи Л. С. Хвиль*

*Директор середньої
школи Г. І. Тертишник*

*Завед школи
Г. Ф. Біда*

*Учителька
математики і фізики
Є. Ю. Пусак*

*Учителька
математики
Г. З. Тертишник*

*Учителька української
мови та літератури
П. К. Біда*

*Молодші
школярі та
дошкільнята
вітають
почесних гостей
села квітами.
7 червня 1936 р.*

*Учитель історії
М. П. Гусак*

*Учитель біології
Л. А. Ігнатушко*

*Учитель географії
З. Т. Гайдар*

*Учитель початкових
класів Г. Я. Клименко*

*Учителька української
мови та літератури
Г. І. Знайкова*

*Урок фізики веде
М. М. Пилипенко*

*Старт велопробігу
Чапаєвка – Київ.
На передньому плані –
П. Ф. Пилипенко (ліворуч)
і Н. Є. Ляшенко*

1941 – 1945 рр.

Випуск 10 класу. 1941 р.

**Відмінний атестат
Г. П. Берези про закінчення
Чапаєвської школи**

**Похвальна грамота В. Я. Пилипенка.
1941 р.**

*Повний кавалер ордена
слави, старшина
Г. П. Береза.
Загинув у 1945 р.*

*Молодий політрук
І. Г. Воскобійник*

*Лейтенант
медичної служби
Т. П. Пряда.
Загинула в 1943 р.*

*Старший лейтенант піхоти
В. М. Кібальник.
Загинув у 1944 р.*

Лейтенант О. А. Клименко (ліворуч)

*Майор артилерії
К. Л. Хранко*

*Штурман
розвідувальної авіації,
капітан Ф. Т. Кулик*

*Капітан авіації
Ф. П. Тертишник.
Загинув у 1945 р.*

*Командир полку,
підполковник
Ф. М. Пилипенко.
Загинув у 1945 р.*

*Сержант
К. М. Савісько.
Пропав безвісти
у 1943 р.*

*Льотчик-
гастеллівець,
лейтенант
О. Т. Романенко*

*Старший лейтенант
авіації І. Х. Воскобійник.
Загинув у 1942 р.*

*Старший лейтенант
авіації П. Н. Курпенко.
Загинув у 1942 р.*

*Лейтенант піхоти
О. П. Кулик.
Пропав безвісти у 1945 р.*

*Сержант
О. І. Пилипенко.
Загинув у 1943 р.*

*Старший сержант
піхоти
І. М. Береза*

*Учасник параду
Перемоги, старшина
І. В. Ведмідь*

*Майор медичної
служби
О. О. Пилипенко*

*Сержант
артилерії
Т. І. Дикунь*

*Старший лейтенант
танковых войск
І. М. Перепада.
Загинув у 1941 р.*

*Лейтенант піхоти
С. Л. Колісник.
Загинув у 1941 р.*

*Лейтенант авіації
П. Т. Кулик.
Загинув у 1941 р.*

Воєнний призов 1944 р. у Чапаєвці

*Старший лейтенант
піхоти З. Т. Гайдар.
Загинув у 1945 р.*

*Капітан артилерії
І. К. Черненко.
Загинув у 1945 р.*

*Рядовий піхоти
С. Ф. Кутир.
Загинув у 1945 р.*

Г. Трубич з родиною. Червень 1941 р.

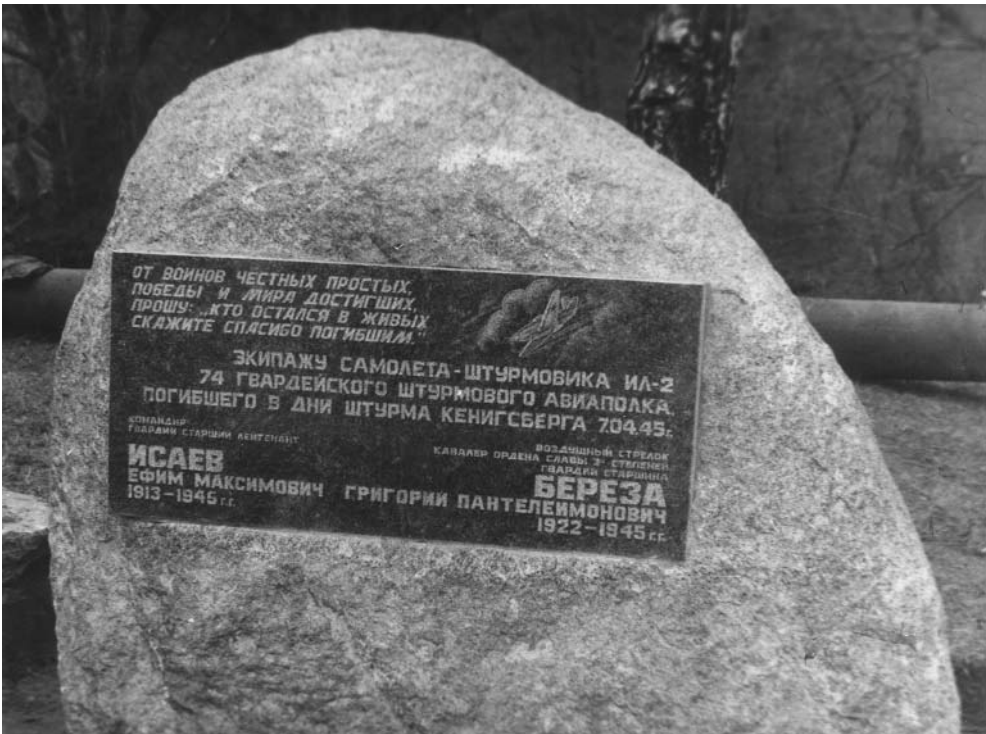
*Лейтенант піхоти
І. А. Даник.
Загинув у 1944 р.*

*Сержант
О. Г. Тертишник*

*Червонофлотець
П. С. Гайдар.
Загинув у 1942 р.*

*Пам'ятний знак на місці падіння літака Г. П. Берези
(м. Калінінград, РФ)*

**Лейтенант Б. П. Стасько (праворуч)
1944 р.**

**VERPFLICHTUNGSBESCHIED
З О Б О В'Я В А Н Н Я**

63

geboren am 8/8 1923
 in Blagowischtschinsk 63⁰
 StraÙe Sokolowka
 bei Sokolowka

Am Grund des 1 der Verordnung der Reichswehrverwaltung für die besetzten Ostgebiete über die Einbürgerung in Artikel 17, insbesondere Paragraphen 1 und 2 Absatz 1, wird Ihnen die Einbürgerung in das Deutsche Reich unter der Bedingung der Arbeitspflicht in das Deutsche Reich bis 31. XII 1941 werden Sie bereit zur Arbeitsleistung unter dieser Bedingung zu sein 23. 01. 1942 im Rahmen der von dem Reichswirtschaftsministerium angeordneten Einbürgerung vorgeschrieben und haben sich am 7. 6. 42 dies in meine Wohnung 10 in Sokolowka in Bialystok zu melden.

Einbürgerung und Reichsbürger sind, soweit vorhanden, zu sein. Für militärische Einbürgerung sind Sie nicht, soweit Sie nicht in einem in diesem Sinne durch einen deutschen Staatsangehörigen erteilten Willkürbescheid eingetragen sind.

Ihre Bescheidigung erfolgt im Rahmen eines entsprechenden Arbeitsbeschlusses bei tariflicher Besetzung. Einbürgerung und Reichsbürger sind, soweit vorhanden, zu sein.

Im Falle eines Nichtbescheides wird der Reichsbürger durch Zwangsmaßnahmen in einem anderen Sinne, als durch einen Willkürbescheid, zur Einbürgerung gezwungen. Gegen Sie oder Ihre Angehörigen keine gerichtliche Anordnungen sind die Vorschriften über Arbeitspflicht auf andere Weise als durch einen Willkürbescheid zu erlassen. Arbeitspflicht, soweit die Besetzung in Reichsbürger, Reichsbürger sind, wird in ein Zwangsverhältnis gebracht.

Der Gebiets-(Stadt-) Kommandant
 Felix (Haupt) Richter
 Unterschrift M. J. Richter

- 5 6 4 2

1939 - 60222

**Повідомлення про відправку до
Німеччини**

Сучаснику зупинись і вклонись пам'яті Героя. Тут спить вічним сном наш земляк повний кавалер ордена Слави, повітряний стрілець Григорій Береза, який здійснив 105 бойових вильотів і пішов у безсмертя 7 квітня 1941 р. під час штурму Кенігсберга. Батьківщина не забуде його подвигу.

Пам'ятник Г. П. Березі

1946 –
1965 рр.

*Закладка фундаменту
нової школи.
Кінець 1950-х рр.*

*Будується нове приміщення
школи*

*Учні-старшокласники та вчителі
заготовляють будівельний матеріал
для спорудження школи*

*Відкриття нового приміщення школи.
1 вересня 1961 р.*

Педагогічний колектив школи

*Нове приміщення
школи. 1961 р.*

Учнівська парта

Шкільне приладдя

*9-й клас 1947–1948 н. р.
У центрі – директор школи М. З. Роменський*

Загальношкільна лінійка

На перерві

На шкільній пасіці

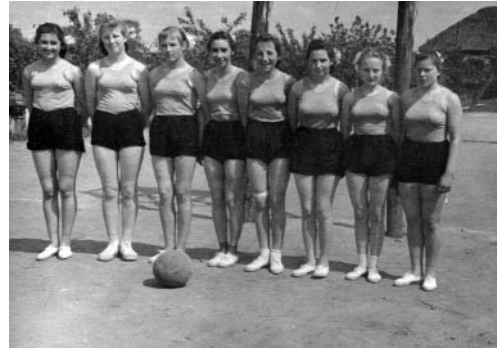
Шкільні лижники

*Вручення нагород
переможцям змагань.
У центрі – С. І. Даник*

*Збірна дівчат з баскетболу,
1958 р.*

Збірна дівчат з волейболу

Збірна хлопців з волейболу

*Футбольна команда.
Капітан – В. О. Харченко*

*Сільський клуб.
Поч. 1960-х рр.*

*До Києва на
екскурсію*

*Школа на першотравневій
демонстрації*

Танцювальний колектив

Школярі на відпочинку

Юні художники на етюдах

*Праця учнів на
пришкільній
ділянці*

*На роботу в колгосп
ім. Чапаєва*

*Практична їзда на тракторі.
За кермом – бригадир учнівської
виробничої бригади П. Телятник*

*На уроці
трудового
навчання*

*Шкільна
кролеферма*

На суботниках

Випускники школи – студенти кївських ВНЗ, 1950-ті рр.

*Директор школи,
відмінник народної
освіти І. П. Бойко*

*Заступник директора,
від 1958 р. – директор
школи, відмінник
народної освіти
В. П. Романицький*

*Учитель німецької
мови, відмінник
народної освіти
Ф. Д. Шаповал*

*Учителька української
мови та літератури,
історії Н. К. Гор*

*Учителька
російської мови
та літератури
М. Д. Романицька*

*Головне
приміщення
школи в другій
пол. 1940-х –
поч. 1960-х рр.*

*Учителька біології
В. Ф. Сотник*

*Учителька російської
мови та літератури
М. М. Ляшенко*

*Учителька
математики
Г. І. Береза*

*Учителька
фізкультури
П. Ф. Пилипенко*

*Учителька
початкових класів
О. В. Дикуль*

*Показові
фізкультурні
виступи учнів на
сільському стадіоні*

*Учителька
початкових класів
М. М. Рева*

*Учитель історії
І. М. Береза*

*Учителька української
мови та літератури
Г. А. Шаповал*

*Учителька
початкових
класів
Г. Й. Ткаченко*

*Учителька
початкових
класів
К. І. Печериця*

*Випускниця 10-го
класу передає прапор
школи першокласниці.
1960 р.*

*Учителька
математики
О. М. Ковальченко*

*Учитель фізики,
трудового навчання
І. Ф. Сирота*

*Учитель фізкультури,
виробничого навчання
І. А. Пазиненко*

*Учителька
української мови
та літератури
Є. П. Сухенко*

*Учителька
хімії
Є. Я. Ведмідь*

*Учителька російської
мови та літератури,
В. М. Клименко*

*Учитель хімії
І. О. Івахницький*

*Завгосп школи
М. М. Ляшенко*

Провідарі всіх країн об'єднані!

ВИПУСК

ЧАПАЄВСЬКОЇ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

1949

Випуск
10-го класу
1949 р.

ЯНА АМОСА КОМЕНСКОГО
ВЕЛИКАЯ ДИДАКТИКА.

ЛАТИНСКИЙ ТЕКСТ С РУССКИМ ПЕРЕВОДОМ

АНДРЕЯ АДОЛЬФА И СЕРГЕЯ ЛЕВОНУДРОВА.

СЪ ИЛЛЮСТРАЦИЯМИ ОЧЕРКОВЪ ЖИЗНИ И ДѢЯТЕЛЬНОСТИ КОМЕНСКАГО И
УКАЗАТЕЛЕМЪ ИМЕНЪ И ВѢЩЕЙ.

ВЪ САНКТЪ-ПЕТЕРБУРГѢ
ВЪ САНКТЪ-ПЕТЕРБУРГѢ

Дорогому
Івану Ільичу
На почтовый
список педагогиче-
скихъ журналовъ
г. М. № 51
22. I. 51
С. Камышев
М. 1904

“Велика дидактика” Я. А. Камен-
ського з дарчим підписом
М. П. Гусака. Цю книгу він
подарував директору школи
І. П. Бойку

26

Новобіляшинець І. П. *Курси*
Вибрані задачки на 1958-59 рік.

1. Поліський С. П.	$8^2_{\text{а}} = 64$	
2. Новобіляшинець В. М.	$8^2_{\text{а}} = 64 + 9^2_{\text{а}} = 64 + 10^2_{\text{а}} = 64$	= 18.
3. Гурко Т. І.	$5^2_{\text{а}} = 12 + 7^2_{\text{а}} = 5$	= 17.
4. Поліський С. П.	$10^2_{\text{а}} = 12 + 8^2_{\text{а}} = 2 \cdot 3 + 8^2_{\text{а}} = 2 \cdot 12_{\text{а}} = 2$	= 17-18.
5. Поліський І. Т.	$6^2_{\text{а}} = 6 + 9^2_{\text{а}} = 6 + 9^2_{\text{а}} = 4 + 9^2_{\text{а}} = 2$	= 18.
6. Самойлович Ф. С.	$10^2_{\text{а}} = 15 + 10 + 10^2_{\text{а}} = 2$	= 18-15.
7. Самойлович Ф. С.	$8^2_{\text{а}} = 6 + 9^2_{\text{а}} = 4 + 10^2_{\text{а}} = 6 + 9^2_{\text{а}} = 2$	= 18.
8. Сирота І. Ф.	$6 \cdot 7_{\text{а}} = 4 \cdot 5 + 5 + 1_{\text{а}} = 5 + 5^2_{\text{а}} = 6 \cdot 4$	= 15-14.
9. Сирота С. П.	$8^2_{\text{а}} = 8 \cdot 6 + 9^2_{\text{а}} = 3 + 10^2_{\text{а}} = 9$	= 20-18.
10. Гурко М. Т.	$9^2_{\text{а}} = 3 + 5 \cdot 2_{\text{а}} = 3 \cdot 10 + 9^2_{\text{а}} = 4 \cdot 6$	= 16-19.
11. Манько Т. Ф.	$6^2_{\text{а}} = 6 \cdot 5 + 6^2_{\text{а}} = 3 + 5 \cdot 6 + 7 \cdot 4_{\text{а}} = 10$	= 19-18.
12. Гурко М. Т.	$5^2_{\text{а}} = 14 \cdot 10 + 7^2_{\text{а}} = 5$	= 19-17.
13. Самойлович Ф. С.	$9^2_{\text{а}} = 4 + 10^2_{\text{а}} = 12$	= 16.
14. Самойлович Ф. С.	$8^2_{\text{а}} = 10 \cdot 8 + 9^2_{\text{а}} = 4$	= 14-12.
15. Манько М. І.	$5^2_{\text{а}} = 10 \cdot 10 + 6^2_{\text{а}} = 5 \cdot 6$	= 15-18.
16. Самойлович Ф. С.	$7^2_{\text{а}} = 6$	= 6.
17. Манько Т. Ф.	$8 \cdot 10^2_{\text{а}} = 13-15$	= 13-15.
18. Мельник Е. Я.	$8^2_{\text{а}} = 4 + 9^2_{\text{а}} = 3 \cdot 2 + 10^2_{\text{а}} = 9-12$	= 16-18.
19. Поліський І. Т.	$5 \cdot 7 \cdot 8^2_{\text{а}} = 13-12 + 7^2_{\text{а}} = 1 \cdot 2$	= 14.
20. Гурко М. Т.	$5 \cdot 7^2_{\text{а}} = 5 + 8^2_{\text{а}} = 4 + 9^2_{\text{а}} = 2 + 9^2_{\text{а}} = 2 \cdot 4 + 9^2_{\text{а}} = 2$	= 16-17.
21. Самойлович Ф. С.	$5 \cdot 6^2_{\text{а}} = 6 + 8 \cdot 9^2_{\text{а}} = 14$	= 20.
22. Поліський І. Т.	$7^2_{\text{а}} = 2 + 10^2_{\text{а}} = 15$	= 17.
23. Гурко М. Т.	$6 \cdot 7^2_{\text{а}} = 4 + 8 \cdot 9^2_{\text{а}} = 8 + 10^2_{\text{а}} = 3$	= 15.
24. Самойлович Ф. С.	$5 \cdot 7^2_{\text{а}} = 6 + 8 \cdot 10^2_{\text{а}} = 14$	= 20.
25. Самойлович Ф. С.	$6 \cdot 7^2_{\text{а}} = 2 + 5 \cdot 6_{\text{а}} = 3 + 8 \cdot 10^2_{\text{а}} = 7 + 8 \cdot 10^2_{\text{а}} = 7$	= 19.
26. Самойлович Ф. С.	$5^2_{\text{а}} = 2$	= 1.

Нотатки І. П. Бойка

**1966 –
1985 рр.**

*Колектив школи на
першотравневій
демонстрації.
Середина 1970-х рр.*

*Юнацька група шкільного танцювального
колективу. У центрі – Н. К. Чатанджієва*

*Виступає дует у складі
Г. І. Мокрої та Г. С. Осадчої*

*Хор учениць середніх
класів. На передньому
плані – О. О. Третьяк*

*На перерві.
Перша половина 1970-х рр.*

Заняття гуртка "Юний фізик"

Юні кролівники

*Зустріч з головним агрономом колгоспу
ім. Чапаєва М. І. Голишем (у центрі)*

*Передача школі
трактора ДТ-75 шефами –
Черкаським УМС*

Тренування на перекладині

*Змагання
"А нумо, хлопці!" 1976 р.*

Учнівська форма

*На шкільній лінійці.
1970-ті рр.*

Урок початкової військової підготовки

*Група вчителів школи.
1976 р.*

Урок трудового навчання

*Черговий випуск школи.
1976 р.*

*Колектив школи
на спортивному
святі*

*Співає десятикласниця
Н. Пономаренко. Праворуч – Г. Т. Капля*

*Учителька хімії, відмінник народної освіти
М. В. Гуменок з сином Олександром*

*Педагогічний колектив школи.
Друга половина 1970-х рр.*

*Директор школи в
1968–1972 рр., відмінник
народної освіти
О. А. Клименко*

*Директор школи в
1972–1985 рр., відмінник
народної освіти
Ф. С. Самойленко*

*Учителька
початкових класів,
відмінник народної
освіти М. Я. Гончар*

*Заступник директора
школи з навчально-
виховної роботи,
відмінник освіти
України В. М. Гончар*

*Організатор
позакласної і
позашкільної
роботи
С. А. Ткаченко*

*Зустріч з
родичами воїнів,
погелих за
визволення
Чапаєвки. 1975 р.*

*Вихователька групи продовженого дня
М. Я. Стретович*

*Учитель трудового навчання
О. П. Стретович*

*Завідувачка дошкільної установи "Берізка"
Т. С. Чіпенко*

*Учителька біології,
відмінник народної освіти
Н. Ф. Пилипенко*

*Учителька початкових класів,
відмінник народної освіти
Г. С. Осадча*

*Випуск
11 класу.
1966 р.*

*Учителька фізики,
відмінник народної
освіти Н. Я. Самоїленко*

*Учитель
математики
В. А. Даник*

*Учителька російської
мови та літератури
М. Ю. Кривицька*

*Учителька
української мови
та літератури
Т. Л. Гусак*

*Учителька
математики
М. Г. Пошиваник*

*Учителька української
мови та літератури,
М. Г. Береза*

*Учитель математики
і трудового навчання
С. Х. Воскобійник*

*Учителька історії
Г. Я. Клименко*

*Учителька
початкових класів
О. Г. Юлиш*

*Учитель
математики
І. Г. Воскобійник*

*Учителька
початкових класів
Н. Я. Заїка*

*Завгосп школи
О. І. Курилко*

*Учителька
фізвиховання
Г. І. Мокра*

*Урок математики веде
А. Ф. Радчук*

*Вихователька групи
продовженого дня
М. М. Петренко*

1985 – 2000 рр.

*Будується новий корпус школи.
Січень – серпень 1987 р.*

*Робітник з
обслуговування
шкільних
приміщень
О. М. Селезньов*

Будівництво шкільної теплиці

*Помічник директора з господарства
М. О. Приступа (праворуч) і виконроб
будівництва В. І. Попелюк*

*Посадка дерев біля
школи. Весна 1988 р.*

*Відкриття нового
приміщення школи.
1 вересня 1987 р.*

*Педагогічний колектив школи.
1989 р.*

Народний хор Чапаєвського СБК. Третина складу – працівники школи

*У комп'ютерному
класі. 1990 р.*

На уроці фізики

*Урок веде
Р. В. Кубишкін*

*На уроці в 2-му
класі. 1987 р.*

У шкільній ленінській кімнаті

Заняття математичного гуртка

*Медична сестра школи
Н. Л. Заїка*

*Члени шкільного фотогуртка.
3-й ліворуч – Г. М. Глиб*

*Свято піонерії.
19 травня 1988 р.*

Шкільний ВІА "Квіти"

*Керівник шкільного
танцювального ансамблю
К. Ф. Орел*

*Виступає
танцювальний
ансамбль*

Співає А. Строгуш

*Конкурс на кращу
піонерську кашу*

Учасники міжнародного форуму “Від серця Європи – до серця України” – гості школи. 1989 р.

*На фото зліва праворуч:
Г. М. Голиш, І. Ф. Драч,
М. Ф. Пономаренко*

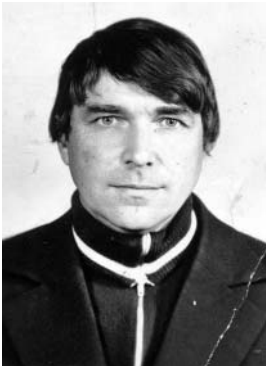
*Зустріч з ветеранами війни і праці
у народному музеї “Пам’ять”*

*Голова учнівського
комітету школи
Ігор Дудник*

Музейний відділ історії школи

*Художник школи
А. М. Дудкін*

*Продуктивна праця учнів на
МТФ колгоспу ім. Чапаєва*

Естрадно-фізкультурне шоу учнів на сільському стадіоні

Юні волейболісти – переможці обласних та районних змагань

Тато і я – спортивна сім'я": Володимир Іванович, Володимир, Олександр і Дмитро Шевченки

Шкільна збірна дівчат з волейболу – срібний призер обласних змагань і володар Кубка Пам'яті Г. П. Берези

Зустріч Нового 1988 року.

Змагання "А нумо, дівчата"

*Директор школи,
відмінник народної
освіти Г. М. Голиш*

*Заступник директора
школи, відмінник
народної освіти
Г. Ф. Фесенко*

*Заступник директора з
виховної роботи,
відмінник народної
освіти Л. О. Ляшенко*

*Заступник директора
з виховної роботи,
учитель фізики
В. П. Лобанов*

*Заступник
директора з виховної
роботи, відмінник
народної освіти
Г. К. Любченко*

*Урок у кабінеті
російської мови
із застосуванням
лінгафонного
обладнання*

*Учителька російської мови та літератури
В. О. Іюлиш*

*Керівник допризвної підготовки
М. Г. Мокрий*

*Педагог-організатор
В. М. Мозгова*

*Завідувачка шкільної їдальні
Н. О. Романенко*

*Учителька початкових класів, відмінник народної освіти
В. Г. Побиванець*

Вечір з нагоди шевченківських роковин

*Учитель-методист
історії, відмінник
народної освіти
Р. М. Дорош*

*Секретар-друкарка
школи
В. П. Артеменко*

*Учитель-методист
біології
В. Г. Бовгира*

*Учитель
фізвиховання,
майстер виробничого
навчання
В. Ю. Поповіченко*

*Учитель-методист
фізвиховання, відмінник
освіти України
Б. Д. Артеменко*

*Свято
української
вишивки
1989 р.*

*Учитель
математики
М. С. Бовгира*

*Учитель
географії
В. О. Телятник*

*Старший учитель
математики
Т. І. Лобанова*

*Учителька
української мови
та літератури,
відмінник освіти
України О. І. Труба*

*Старший учитель
російської мови та
зарубіжної літератури,
відмінник освіти СРСР
Н. М. Кравченко*

*Учитель-методист
англійської мови
О. Г. Лазуткіна*

*Учителька
математики
Л. К. Барановська*

*Учителька
англійської мови
В. С. Скорик*

СЬОГОДЕННЯ

Вестибюль школи

У кабінеті хімії

Заняття в комп'ютерному класі

Кабінет фізики

Кабінет історії

*Кімната-музей
народознавства*

*Народний музей
“Пам'ять”*

*У шкільній бібліотеці.
Бібліотекар –
Г. К. Демешко*

Шкільний танцювальний ансамбль "Альтаір"

Команда КВК

*Директор школи
М. В. Саєнко*

*Заступник директора
школи з навчально-
виховної роботи
І. М. Лозова*

*Учителька української
мови та літератури
Н. І. Береза*

*Учитель історії
О. Г. Жиглатов*

*Учителька
української мови
та літератури
І. А. Саєнко*

*Шкільне свято
квітів*

*Старший
вчитель хімії
Н. В. Власенко*

*Учитель
фізвиховання
А. В. Власенко*

*Учителька
трудового навчання і
образотворчого
мистецтва
Л. А. Сидорова*

*Учителька
біології
В. М. Вертипорох*

*Учителька
початкових класів
Н. М. Зимогляд*

*Учителька
початкових класів
М. М. Орлова*

*Учитель
фізвиховання
П. Т. Вовчановський*

*Учителька
початкових класів
О. Ф. Ткаченко*

*Учителька
початкових класів
А. М. Жиглатова*

*Практичний
психолог
Н. В. Водяник*

*Учителька
початкових класів
Н. А. Петренко*

*Учителька
української мови
та літератури
Л. А. Карпенко*

*Учителька
географії
О. М. Ков'язіна*

*Соціальний
педагог
Л. А. Дудник*

*Учителька
математики
Н. О. Шевченко*

У шкільному дендропарку

Праця учнів на квітниках

Методкабінет школи

ШКОЛА СЛАВНА ВИПУСКНИКАМИ

*Заслужений енергетик України
М. О. Грекало. Виступ на сесії МАГАТЕ*

*Заступник міністра
лісового господарства
УРСР М. С. Лутина*

*Заступник міністра
транспорту України
Ю. Г. Тертишник*

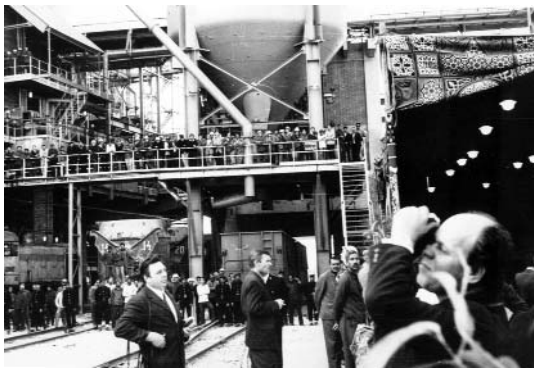
*Начальник групи КБ
“Південне”, полковник
Б. В. Пусак*

*Заслужений будівельник
України
М. П. Юдченко*

*Заслужений працівник
сільського господарства
С. О. Кривицький (ліворуч)*

*І. Я. Сухенко (ліворуч) на відкритті першої
черги Хелуанського металургійного комбінату.
Арабська Республіка Єгипет. 1972 р.*

*Заслужений будівельник
Російської Федерації
В. Т. Стрижак*

*Капітан
суховантажного судна
В. В. Мироненко*

*Герой
Соціалістичної Праці
М. О. Марченко*

*Перший заступник
начальника головного
управління ДАЗТ при
Міністерстві транспорту
України С. Я. Карпенко*

*Кавалер ордена Леніна
М. Г. Карпенко*

*Кавалер ордена Леніна
Н. К. Марченко
(Пилипенко)*

*Кавалер ордена Леніна
М. І. Вовк
(Пошиваник)*

*Начальник
Лівобережного МУВГ
В. А. Вовк*

*Начальник
Правобережного
МУВГ А. А. Вовк*

*Бригадир будівельної
бригади колгоспу
ім. Чапаєва А. С. Зайка*

*Бригадир будівельної
бригади колгоспу
ім. Чапаєва А. А. Зайка*

*Бригадир тракторної
бригади колгоспу ім. Ча-
паєва О. В. Шевченко
(Мищенко)*

*Завідувачка виробництвом
заводу "Фотоприлад"
Е. А. Тимченко (Еркенова)*

*Викладач Черкаського
технікуму електри-
фікації В. Я. Пилишенко*

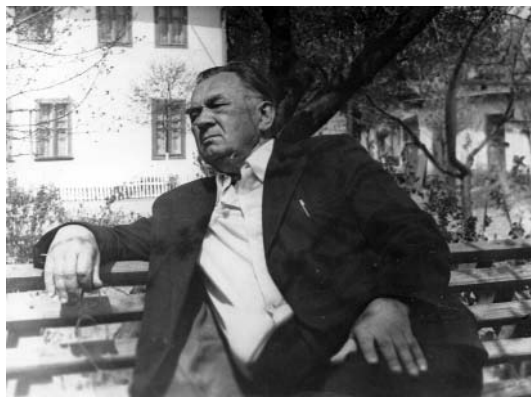
*Заслужений працівник
торгівлі України
З. Д. Прокопович (Бич)*

Заслужена вчителька України Т. І. Бойко

*Заслужений учитель
України А. Н. Хвиль*

*Почесний громадянин м. Костопіль
Д. М. Клименко*

*Мати-героїня
О. І. Білик
(Івахницька)*

*Доктор медичних
наук, професор
Д. І. Кривицький*

*Доктор біологічних
наук, член-кореспон-
дент НАН України
Г. І. Білик*

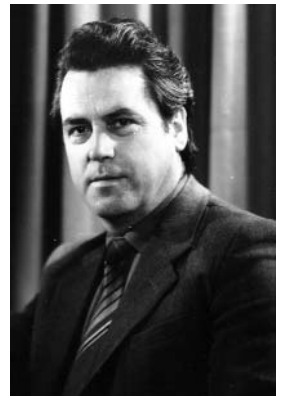
*Доктор геолого-мінера-
логічних наук, професор
І. Ф. Вовк у своєму робочому
кабінеті. МАГАТЕ, м. Відень*

*Доктор технічних
наук, професор
М. М. Пилипенко*

*Доктор
сільськогосподарських
наук, професор
Б. Ф. Пилипенко*

*Доктор технічних наук,
професор, академік Нью-
Йоркської академії
А. А. Тимченко*

*Доктор медичних наук,
професор
І. Н. Ляшенко*

*Науковий співробітник
інституту фізичної
хімії АН України
А. І. Телятник*

*Кандидат
історичних наук
Л. Г. Гюлиш*

*Кандидат
філологічних наук,
доцент О. Я. Кресан*

*Науковий співробітник
НДІ Міністерства
охорони здоров'я
М. І. Снігур (Вовк)*

*Кандидат
філософських наук,
доцент М. І. Брикун*

*Доктор фізико-
математичних наук,
доцент О. І. Пурський*

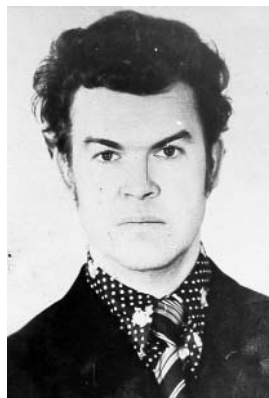
*Кандидат педагогіч-
них наук, доцент
М. П. Гусак*

*Лікар, відмінник
охорони здоров'я
Г. С. Безрукава
(Пошиваник)*

*Заслужений лікар
Російської Федерації
І. П. Кібальник*

*Кандидат медичних
наук, доцент
Г. Н. Ляшенко*

*Директор
Чапаєвської СБК
О. В. Харченко*

*Завідувачка бібліотекою
с. Чапаєвка К. С. Махова
(Воскобійник)*

*Майстер спорту зі
східних єдиноборств
Є. В. Прокоп'єв*

*Майстер спорту з
важкої атлетики
Г. Ю. Береза*

Тренування з біатлону проводить заслужений тренер Білорусії Я. М. Хвиль (ліворуч)

Заслужений тренер України П. М. Воропай

*Майстер спорту по стрільбі з лука
В. П. Хвиль*

*Майстер спорту по стрільбі з лука
Г. В. Хвиль*

*Майстер спорту по стрільбі з лука
Р. В. Хвиль*

*Майстер спорту по стрільбі з лука
О. В. Трюхан*

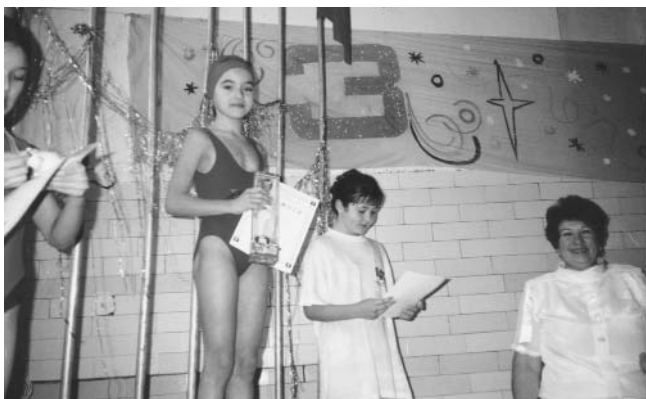
ШКОЛА СЛАВНА ВИПУСКНИКАМИ

Майстер спорту з легкої атлетики Н. В. Нестеренко (Троценко)

Майстер спорту з легкої атлетики та велоспорту С. І. Даник (у центрі)

Тренування в басейні м. Черкаси веде тренер К. О. Мазур (Капля) (праворуч)

Керівник секретаріату Золотоніської районної ради С. О. Стрижак

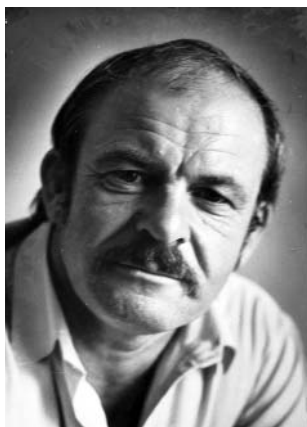
Художниця І. В. Нявчук (Заболотна)

Директор Білоцерківської ДЮСШ, кандидат у майстри спорту Г. І. Яценко (Гунченко)

Член Національної спілки письменників Г. П. Карпенко

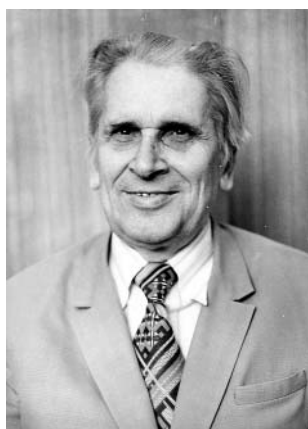
*Член Національної спілки письменників, заслужений діяч мистецтв України
С. Л. Носань*

*Співачка
заслуженої
хорової капели
"Трембіта"
Ф. П. Даник-
Кричевська*

*Заслужена
артистка Росії
В. М. Гавриленко*

*Журналіст
І. О. Корнієнко*

*Полковник
И. А. Безрукавий*

*Полковник
И. Г. Карпенко*

*Полковник
В. А. Прокопенко*

*Полковник
И. О. Клименко*

*Полковник
И. М. Безрукавий*

*Полковник
А. А. Завалко*

*Підполковник
Ф. Д. Калашиник*

*Підполковник
Г. Г. Гусак*

Підполковник
Д. Ф. Дикуль*

*Підполковник
П. М. Безрукавий*

*Підполковник
О. К. Ляшенко*

*Підполковник
В. Д. Калашиник*

* Тут і далі у підписах подано сучасні звання.

*Підполковник
П. О. Кузельний*

*Підполковник
Д. В. Гавриленко*

*Підполковник
О. І. Калашник*

*Капітан
1-го рангу
В. М. Кулик*

*Підполковник
О. А. Пилипенко*

*Капітан 2-го
рангу
В. М. Ляшенко*

*Полковник
Д. Ю. Пилипенко*

*Капітан 2-го рангу
Г. М. Росоловський*

*Капітан 2-го рангу
О. М. Шухица*

*Підполковник
Г. М. Ляшенко*

*Орден "За бойові
заслуги" (Китай)*

*Майор
М. А. Пугач*

*Підполковник СБУ
Г. П. Басай*

*Майор
податкової
міліції
Т. В. Гогаєва
(Мищенко)*

*Капітан МВС
А. А. Старокожско*

*Директор Центрального
музею державної
прикордонної служби
України, кандидат
історичних наук, член
НСЖУ, підполковник
О. М. Филь*

*Полковник МВС
М. П. Филь*

*Майор МВС
Л. О. Безкривий*

*Суддя Черкаського
апеляційного суду
С. В. Міщенко*

*Державний радник
митної служби
1-го рангу
В. І. Бойко*

*Державний радник
митної служби
1-го рангу
Е. А. Мірошніченко*

*Підполковник СБУ
А. С. Степанюк*

*Підполковник СБУ
О. В. Дудченко*

*Майор
Ю. С. Воскобійник*